

**“KOCA REN”, “CİNLERLE YOLCULUK”
VE “GÖNÜLSÜZ KÖKTENDİNCİ” ADLI
ESERLERDE GÖÇ/GÖÇMENLİK VE
ÖTEKİLEŞME/ÖTEKİLEŞTİRME**

Mehmet CİHANGİR

(Doktora Tezi)

Eskişehir, 2020

**“KOCA REN”, “CİNLERLE YOLCULUK” VE
“GÖNÜLSÜZ KÖKTENDİNCİ” ADLI ESERLERDE
GÖÇ/GÖÇMENLİK VE ÖTEKİLEŞME/ÖTEKİLEŞTİRME**

Mehmet CİHANGİR

T.C.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Karşılaştırmalı Edebiyat Anabilim Dalı

DOKTORA TEZİ

Eskişehir, 2020

T.C.
ESKİŞEHİR OSMANGAZI ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Mehmet CİHANGİR tarafından hazırlanan “Koca Ren”, “Cinlerle Yolculuk” ve “Gönülsüz Köktendinci” Adlı Eserlerde Göç/Göçmenlik ve Ötekileşme/Ötekileştirme başlıklı bu çalışma 05/02/2020 tarihinde Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddesi uyarınca yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, jürimiz tarafından Karşılaştırmalı Edebiyat Dalında Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan

Prof. Dr. Makbule SABZİYEVA

Üye

Dr. Öğr. Üy. Engin BÖLÜKMEŞE

(Danışman)

Üye

Doç. Dr. Fatıma Betül ÜYÜMEZ

Üye

Doç. Dr. Fesun KOŞMAK

Üye

Doç. Dr. Eylem SALTİK

ONAY

.../ .../ 2020

Prof. Dr. Mesut ERŐAN

Enstitü Müdürü

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin/projenin Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi hükümlerine göre hazırlandığını; bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Eskişehir Osmangazi Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla taranmasını kabul ettiğimi ve hiçbir şekilde intihal içermediğini beyan ederim. Yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması halinde ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Mehmet CİHANGİR

ÖZET

“KOCA REN”, “CİNLERLE YOLCULUK” VE “GÖNÜLSÜZ KÖKTENDİNCİ” ADLI ESERLERDE GÖÇ/GÖÇMENLİK VE ÖTEKİLEŞME/ÖTEKİLEŞTİRME

CIHANGİR, Mehmet

Doktora, 2020

Karşılaştırmalı Edebiyat Anabilim Dalı

Danışman: Dr. Öğr. Üy. Engin BÖLÜKMEŞE

İnsanlık tarihinin önemli konularından biri olan göç ve göçmenlik, modern dönemde de etkisini ve gücünü devam ettirmektedir. Özellikle teknolojik olanaklar dünyanın bir köye dönüşmesini sağlamakta ve herkesin her yer hakkında çok hızlı ve kolay bilgi sahibi olmasına imkân tanımaktadır. Aynı zamanda bu durum dünya ülkeleri arasındaki refah ve kazanç dağılımının eşitsizliğinin de ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Bazı toplumlar yaşam standartları konusunda her türlü olanağı ellerinde bulundururken, kimi topluluklar ise günlük gıda ihtiyaçlarını temin edememektedir. Birtakım ülkeler barış dolu, mutlu ve müreffeh bir içyapıya sahipken, başka devletler ise savaş, iç çatışma gibi sorunların yol açtığı kaostan, sıkıntı ve bunalımdan muzdariplerdir. Böylesi faktörler modern dönem insanını arayışlara zorlamakta, söz konusu halet bireysel ve kitlesel göçlerin önünü açmaktadır.

Merkezinde insan olan ve mekânsal değişimi ifade eden göç niyetle başlayan, irade gösterip yollara düşmekle sona eren bir süreç değildir. Bu eylem, hedef topraklara ulaşmayla birlikte kültürel, sosyal, ekonomik, dinî birçok sorunu da beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla yaşanan sıkıntılardan kurtulmak veya daha mutlu bir yaşama

kavuşmak gibi gerekçelerle icra edilen göç, böylece hedef ülke içerisinde farklı zorlukların başlamasına neden olur.

Bu çalışmada Fakir Baykurt'un "Koca Ren", Jamal Mahjoub'un "Cinlerle Yolculuk" ve Mohsin Hamid'in "Gönülsüz Köktendinci" adlı eserleri, karşılaştırmalı edebiyat bilimi verileri çerçevesinde, sosyolojik ve tarihsel inceleme yöntemlerinden faydalanılarak incelenecektir. Bu kapsamda karakterlerin kültürel, sosyal, dinî farklılıklarının yaşamaya başladıkları toplumda onları ne gibi zorluklarla karşı karşıya bıraktığı ve ne gibi yaklaşımlara hedef ettiği tespit edilmeye çalışılacaktır. Ayrıca kültürel, sosyal, dinî açıdan değişik söz konusu muhitin kahramanlar üzerinde nasıl bir etki meydana getirdiği ve onlarda ne tür başkalaşımlara sebep olduğu anlaşılmaya çaba sarf edilecektir. Her iki haletin arka planında hangi faktörlerin yer aldığı ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Göç, Göçmenlik, Ötekileşme, Ötekileştirme, Göçmen Edebiyatı, "Koca Ren", "Cinlerle Yolculuk", "Gönülsüz Köktendinci".

ABSTRACT

BEING OTHERED/OTHERING AND IMMIGRANT/THE IMMIGRATION IN WORKS NAMED “KOCA REN”, “TRAVELING WITH DJINNS” AND “THE RELUCTANT FUNDAMENTALIST”

CİHANGİR, Mehmet

PhD Degree–2020

Department of Comparative Literature

Supervisor: Assist. Prof. Dr. Engin BÖLÜKMEŞE

Immigration is one of the important subjects in the history of humanity, which continues its influence and power in the modern period. Especially, technological opportunities have made the world a village and made it possible for everyone to easily and quickly reach the knowledge about all places. This leads to inequality in the distribution of welfare and earnings among the countries of the world. Although some societies have all kinds of opportunities for living standards, while others cannot provide their daily food needs. While some countries have a peaceful, happy and peaceful internal structure, some states suffer from the chaos, distress and depression caused by problems such as war and internal conflict. Thus, many such factors force modern people to find a solution and this leads to individual and intensive mass immigration.

Migration, which is human in its centre and expresses spatial displacement, is not a process that starts with intent, shows the willingness action and ends with falling into the roads. This action leads to different problems with reaching the target lands. In particular, many cultural, social, economic and religious factors are one of the most significant problems for the immigrant. Therefore, immigration for reasons such as getting rid of the troubles and having a happier life results in different problems starting within the target country. Therefore, immigrating for having a better and happier life

and overcome the troubles results in different problems starting within the target country.

In the current study Fakir Baykurt's "Koca Ren", Jamal Mahjoub's "Traveling With Djinnns" and Mohsin Hamid's "The Reluctant Fundamentalist" named works will be analyzed by using sociological and historical analysis methods within the framework of comparative literature. In this way, the problems experienced by the characters in these three novels will be examined. In this context, it will be aimed to determine what kind of difficulties the cultural, social, religious differences of the characters confront them in the society they are living in and what kind of approaches they target. It is also aimed to investigate the impact of the cultural, social differences of the environment on the characters and what kind of changes they have experienced. The factors that are present in the back ground will be discussed and detailed for both topics.

Keywords: Immigrant, The Immigration, Being Othered, Othering, The Modern Immigrant Literature, "Koca Ren", "Traveling With Djinnns", "The Reluctant Fundamentalist".

İÇİNDEKİLER

ÖZET	V
ABSTRACT.....	vii
ÖNSÖZ	xii
GİRİŞ	1

1. BÖLÜM

GÖÇ VE GÖÇMENLİK

1.1. GÖÇ	8
1.2. GÖÇ NEDENLERİ.....	10
1.3. GÖÇÜN EYLEMSEL BOYUT KAZANMASI.....	15
1.4. GÖÇ VE ALT BAŞLIKLARI	15
1.4.1. İç ve Dış Göçler.....	16
1.4.2. İsteğe Bağlı ve Zorunlu Göçler.....	17
1.4.3. Düzenli ve Düzensiz Göçler.....	23
1.4.4. Transit Göç.....	26
1.4.5. Geri Dönüş.....	27
1.5. TARİHSEL SÜREÇTE GÖÇ	29
1.5.1. Türk Toplumunda Göç ve Göçmenlik	32
1.5.2. Sudan Toplumunda Göç ve Göçmenlik	34
1.5.3. Pakistan Toplumunda Göç ve Göçmenlik.....	39

2. BÖLÜM

ÖTEKİLEŞME/ÖTEKİLEŞTİRME

2.1. ÖTEKİ.....	45
2.2. ÖTEKİLEŞME.....	48
2.3. ÖTEKİLEŞTİRME	50

2.4. GÖÇ VE GÖÇMENLİK İLE ÖTEKİLEŞME/ÖTEKİLEŞTİRME İLİŞKİSİ.....	54
2.4.1. Yabancı Düşmanlığı.....	56
2.4.2. Irkçılık.....	62
2.4.3. İslamofobi.....	65
2.5. GÖÇMEN UYUM POLİTİKALARI İLE ÖTEKİLEŞME/ÖTEKİLEŞTİRME İLİŞKİSİ.....	76
2.5.1. Entegrasyon.....	76
2.5.2. Asimilasyon.....	81
2.5.3. Çokkültürlülük.....	84

3. BÖLÜM

“KOCA REN”, “CİNLERLE YOLCULUK” VE “GÖNÜLSÜZ KÖKTENDİNCİ” ADLI ESERLERDE GÖÇ/GÖÇMENLİK VE ÖTEKİLEŞME/ÖTEKİLEŞTİRME

3.1. YÖNTEM.....	87
3.2. YAZARLARIN BİYOGRAFİLERİ.....	91
3.2.1. Fakir Baykurt’un Biyografisi.....	91
3.2.2. Jamal Mahjoub’un Biyografisi.....	93
3.2.3. Mohsin Hamid’in Biyografisi.....	95
3.3. ESER ÖZETLERİ.....	96
3.3.1. “Koca Ren”.....	96
3.3.2. “Cinlerle Yolculuk”.....	98
3.3.3. “Gönülsüz Köktendinci”.....	100
3.4. GÖÇ VE GÖÇMENLİK BAĞLAMINDA “KOCA REN”, “CİNLERLE YOLCULUK” VE “GÖNÜLSÜZ KÖKTENDİNCİ”.....	103
3.4.1. Kaynak – Hedef Ülke.....	104
3.4.2. Göçün Nedenleri.....	105
3.4.2.1. İtici Faktörler.....	105
3.4.2.2. Çekici Faktörler.....	117
3.4.3. Zorunlu/Serbest Göç.....	121

3.4.4. Ulusötesi Göç	125
3.4.5. Göçün Kaynak Ülkeye Etkileri	126
3.4.6. Kültürel ve Ekonomik İlişki.....	130
3.4.7. Beklentiler ve Gerçekler	132
3.4.8. Gurbet, Ayrılık ve Özlem.....	135
3.4.9. Umursanmama/Değersiz Görülme.....	139
3.4.10. Yalnızlık ve Bunalım	142
3.4.11. Geri Dönüş.....	144
3.5. ÖTEKİLEŞME VE ÖTEKİLEŞTİRME BAĞLAMINDA “KOCA REN”, “CİNLERLE YOLCULUK”, “GÖNÜLSÜZ KÖKTENDİNCİ”	146
3.5.1. Ötekileşme	146
3.5.1.1. Doğu ve Doğulu İmgesi	151
3.5.1.2. Aidiyyet Sorunu	158
3.5.2. Ötekileştirme	162
3.5.2.1. Yabancı Düşmanlığı/Irkçılık/İslamofobi.....	163
3.5.2.2. Batı ve Batılı İmgesi.....	181
3.5.3. Ötekileştirme Nedenleri.....	188
3.5.3.1. Kalıp yargı - Önyargı	188
3.5.3.2. Savaş ve Saldırıları	196
3.5.3.3. Ötekileştirmede Siyaset ve Medya	199
3.5.4. İçer Kapanma ve Mutsuzluk.....	202
3.5.5. Karamsarlık ve Öfke	205
3.5.6. Diyalog Yoluyla Sorunları Aşma.....	212
SONUÇ	220
KAYNAKÇA.....	229

ÖNSÖZ

Göç ve göçmenlikle ötekileşme/ötekileştirme ilişkisi bağlamında yapılan bu çalışmada, göçün ne şekilde eyleme dönüştüğü, göçmeni karar almaya iten ve çeken faktörlerin bu aşamadaki rolleri vurgulanmıştır. Göçün gerçekleşmesiyle birlikte göçmenin hedef topraklarda nasıl bir atmosfer içerisine girdiği ve yaşanmaya başlanan çevrenin doğrudan ve dolaylı olarak onu ne çeşit etkilediği anlaşılmaya çalışılmıştır. Biri Türk, diğeri Sudanlı, öbürü Pakistanlı üç yazar tarafından kaleme alınan romanlardan aktarılan örnekler ve yapılan alıntılarla konunun edebiyat alanındaki yansımalarına karşılaştırmalı edebiyat verileri çerçevesinde, sosyolojik ve tarihsel inceleme yöntemlerinden faydalanılarak ışık tutulmuştur.

Bu süreçte bilgisi ve önerileriyle bana yardımcı olup yol gösteren değerli hocalarım Dr. Öğr. Üy. Engin BÖLÜKMEŞE'ye, Doç. Dr Fesun KOŞMAK'a ve Doç. Dr. Fatıma Betül ÜYÜMEZ'e verdikleri emekten dolayı teşekkür ederim.

Tez çalışması boyunca maddi ve manevi her konuda benim için yardımlarını esirgemeyen değerli aileme teşekkürü bir borç bilirim.

Ayrıca lisans, yüksek lisans ve doktora eğitimi boyunca bana emeği geçen Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Karşılaştırmalı Edebiyat Bölümü hocalarıma ve görev yaptığım Dicle Üniversitesi Edebiyat Fakültesi ve Dicle Üniversitesi Merkez Kütüphanesi personeline teşekkürlerimi sunarım.

GİRİŞ

“Koca Ren”, “Cinlerle Yolculuk” ve “Gönülsüz Köktendinci” Adlı Eserlerde Göç/Göçmenlik ve Ötekileşme/Ötekileştirme” başlıklı bu çalışmada farklı milletlere mensup üç yazar tarafından kaleme alınan romanlarda göç/göçmenlik ve ötekileşme/ötekileştirme unsurları tespit edilip ele alınacaktır. Söz konusu çalışma birden fazla amaç taşımaktadır. Bunlardan ilki modern dönemde Batılı devletlere göç etmiş Doğulu/Müslüman göçmenlerin bu ülkelerde maruz kaldıkları ötekileştirici yaklaşımları ve verdikleri tepkileri ortaya koymaktır. İkinci olarak böyle bir mekânsal değişimin göçmenler üzerinde yol açtığı etkiyi anlamaya çalışmaktır. Üçüncüsü ise hem ötekileşmenin hem de ötekileştirmenin tarihsel, sosyal, kültürel ve ekonomik arka planına ışık tutmaktır. Bahsedilen amaçlar doğrultusunda modern Türk edebiyatı yazarlarından Fakir Baykurt’un 1986 yılında yayımlanan “Koca Ren”, Jamal Mahjoub’un 2004’te yayımlanan “Cinlerle Yolculuk”¹ ve Mohsin Hamid’in 2008’de yayımlanan “Gönülsüz Köktendinci”² adlı eserleri karşılaştırmalı edebiyat bilimi verileri çerçevesinde incelenecektir.³

İnsanlık tarihinde göçün önemli bir yeri vardır. Tarihsel süreçte göç, birçok devletin kurulmasına ve yıkılmasına, pek çok medeniyetin ortaya çıkmasına ya da yok olmasına neden olmuştur. Ayrıca göçlerin etkisine hedef olan toplumlarda kültürel, sosyal ve daha birçok konuda değişim ve dönüşümlerin ortaya çıktığı bilinmektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrası Batılı ülkeler, az gelişmiş devletlerin kaynaklık ettiği bireysel ve kitlesel göçlere hedef olmuş ve olmaya devam etmektedir. Özellikle son zamanlarda siyasal, sosyal, kültürel, ekonomik ve daha birçok gerekçeye dayanan devletlerarası, kıtalararası, kısaca ulusötesi göçlerde artış yaşandığı söylenebilir. Suriye, Yemen, Libya, Mısır, Tunus, Irak, Sudan, Somali ve daha birçok devlette yaşanan iç çatışmalar, askerî darbeler; sosyal, siyasal ve ekonomik belirsizliklere neden olup

1 Asıl adı “Travelling With Djinn” olan eser Roza Hakmen tarafından 2005 yılında “Cinlerle Yolculuk” başlığıyla Türkçeye çevrilmiştir.

2 Asıl adı “The Reluctant Fundamentalist” olan eser Figen Yanık tarafından 2013’te “Gönülsüz Köktendinci” başlığıyla Türkçeye çevrilmiştir.

3 Bu çalışmada incelenecek romanların orijinal metinlerinden yararlanılacak ve İngilizceden Türkçeye çeviriler tez yazarı tarafından yapılacaktır.

kitlesel göç hareketlerinin artış kaydetmesine yol açmaktadır. Dolayısıyla mevcut vaziyette göç ve göçmenlik dünya gündeminde tartışılan en önemli konulardan biridir.

Göç ve göçmenlik, gerek kaynak ülke gerekse hedef devlet açısından farklı sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Göç veren ülkeler göçten insan kaynağı bakımından olumsuz etkilenmekteyken göç alan devletler ekonomik, kültürel, sosyal anlamda sıkıntılar çekmektedir. Ev sahibi ülke vatandaşlarıyla göçmenler arasındaki sosyal ve kültürel uyum konuları, ötekileşme/ötekileştirme gibi sorunlar ve daha birçok başlık bu bağlamda sayılabilir. Böylece göç, toplum yaşamında önemli bir olgudur ve toplumla ilişkili her katmanda kendisine yer bulabilmektedir. Bu çerçevede medya, siyaset, tarih, sosyoloji, psikoloji ve daha birçok alanda göç ve göçmenliğin ele alındığı söylenebilir.

İnsan merkezli bir eylem olan göçün edebiyata yansımamış olması düşünülemez. Göç birçok disipline konu olup malzeme sağladığı gibi edebiyata da etki eden önemli bir unsur olarak karşımıza çıkar. Bu bağlamda göç ile edebiyat arasında önemli bir ilişkinin varlığından söz edilebilir. Böylece göç ile edebiyat arasındaki ilişki biçimine bakmak faydalı olacaktır.

Göç, başlangıcından son evresine kadar yaşanan tüm süreçlerde vuku bulan hadiselerin bir yansıması şeklinde edebiyatta yer bulabilir. Dolayısıyla göç/göçmen edebiyatı göçlerin kaynaklık ettiği bir sonuç olarak düşünülebilir. Aynı zamanda göç ve göçmen konulu edebî bir eser okurunda etki meydana getirerek onun göç etmesine yol açabilir. Kısaca göç ve göçmenlik edebiyata yansıdığı gibi edebiyat da bazı durumlarda göçe sebep olabilir ya da planlanan göçten vazgeçilmesine neden olabilir.

Göçmen edebiyatı, göç ve göçmenliğin topluma yansımada önemli bir unsurdur denebilir. Bir diğer ifadeyle göçmenlik deneyimini biyografik kaynak olarak kabul eden göçmen edebiyatı yazarları, göç eden kişi ve kişilerin söz konusu tüm süreçlerde maruz kaldıkları her türden durumu yazıya dökerek gelecek kuşakların bu tecrübelerden haberdar olmasına katkı sağlamış olurlar. Böylelikle yaşanan olaylardan ortaya çıkan birikim ve tecrübe kayıt altına alınarak insanlık için bir kazanıma dönüşür.

Göçmen edebiyatı yazarları, doğrudan kendi tecrübe ve birikimlerine dayanarak çalışmalar meydana getirdikleri gibi göç ve göçmenliği tecrübe etmiş kimselerden

yararlanmak suretiyle de eserler yazabilirler. Ayrıca çalışmalar anı, hatıra şeklinde doğrudan paylaşımlarla ortaya konulabilirken; roman, hikâye gibi kurgusal biçimlerle de okurlara sunulabilmektedir. Bazı yazarlar çalışmalarını geniş bir yelpazede okurlarıyla buluştururken, kimi edipler ise eserlerini belli bir sınırlamaya tabi tutarak meydana getirirler.

Nedensel bağlamda da farklılıklardan söz edilebilir. Bunlar bazen gurbet, yabancılık, yalnızlık, toplumdan kopukluk, dilsel sıkıntılar gibi olumsuz saiklerle olabileceği gibi kimi zamanda tam tersine umduğunu bulmanın yol açtığı heyecan, mutluluk, isteğine kavuşma şeklinde olumlu hislerden meydana gelebilir. Farklılıkların bazı hallerde kuşaklararası şekil aldığı da ifade edilebilir. Söz gelişi göçmen ilk kuşağın yazınsal çalışmalarında gurbet, dil sorunu, kültürel uyumsuzluk, bunalım, yalnızlık, özlem, ötekileştirme gibi konular daha fazla ön plana çıkarken, ara nesil olarak da ifade edilen ikinci kuşakta ise aidiyet sorunu, arada kalmışlık, ötekileşme/yabancılaşıma gibi başlıkların daha çok işlendiği düşünülebilir. Dolayısıyla kuşak sayısı arttıkça ele alınan temalarda da değişim ve dönüşümlerin olduğu söylenebilir.

Sosyal bilimlerin birçok dalında önemli tartışmalardan biri olan kavramsal çeşitlilik konusu, göçmen edebiyatı alanında da kendisini göstermektedir. Göç edebiyatı, göçmen edebiyatı, çok kültürlü edebiyat, ulusaşırı edebiyat, ulusötesi edebiyat, uluslarüstü edebiyat, uluslararası edebiyat, azınlık edebiyatı, misafir edebiyatı gibi daha pek çok başlık bu çerçevede sayılabilir. Adı geçen her bir terimin kendi bağlamında önemli bir artalana sahip olduğu söylenebilir. Söz gelimi göçmen edebiyatına, birden fazla kültürü yansıtmışından dolayı kültürlerarası edebiyat denebildiği gibi ulusötesi, ulusaşırı veya uluslararası edebiyat başlıklarının verilmesi de mümkündür. Bu kapsamdaki çalışmalara azınlık veya misafir edebiyatı da denebilir. Anılan çalışmalardaki içeriksel zenginliğin kavramsal çeşitliliğe yol açtığı düşünülebilir. Dolayısıyla göç edebiyatı bağlamında ortaya çıkan yazınsal çalışmaların farklı terimsel başlıklarla sunulması, alanın sahip olduğu çok yönlülüğün bir yansıması olarak ifade edilebilir.

Üç bölümden oluşacak çalışmanın birinci bölümünde göç olgusu üzerinde durulacaktır. Bu çerçevede ilk olarak göç ve göçmenliğin tanımı yapılacak, kişi ve

kişileri göç etmeye iten ve/veya çeken faktörler detaylı olarak vurgulanacaktır. Ayrıca insanların buldukları mekânları değiştirmesine neden olan süreçler, göçün eylemsel boyut kazanması başlığı altında ayrıntılı bir şekilde irdelenecektir. Takip edilecek başlıkta iç ve dış göçler, isteğe bağlı ve zorunlu göçler, düzenli ve düzensiz göçler, transit göç ve göçün önemli aşamalarından biri olan geriye göç/geriye dönüş üzerinde durulacaktır. Göç ve alt başlıkları çerçevesinde yer verilecek göç çeşitlerinden sonra dünya tarihinde yaşanmış önemli göç hareketlerine bakılacaktır. Çalışmanın kapsamı gereği bu bölümde Türk, Sudan ve Pakistan toplumlarında göç ve göçmenlik konusu irdelenecektir. Böylelikle her üç ulusta göçün ne anlam ifade ettiği ve modern dönemle birlikte adı geçen ülke insanların ne gibi göçlerle yüzleşmek zorunda kaldıkları paylaşılacaktır.

Çalışmanın ötekileşme/ötekileştirme başlıklı ikinci bölümünde ilk olarak ötekileşme/ötekileştirme terimlerinin temelini oluşturan ‘öteki’ kavramı üzerinde durulacak, ‘öteki’nin sözlüksel tanımı yapıldıktan sonra konu üzerine çalışmalar yapan teorisyenlerin görüşlerinden yararlanılacak ve böylelikle terimin daha ayrıntılı bir biçimde anlaşılmasına gayret gösterilecektir. Takip edilecek bir diğer alt başlıkta ötekileşme kavramının ne anlama geldiği açıklanacaktır. Ötekileşmenin, yabancılaşıma ile olan ortak noktalarının altı çizilecektir. Modern dönemle birlikte hangi unsurların kişi ve kişilerin ötekileşmesine yol açtığı ve bunlar içerisinde özellikle medyanın, teknolojik olanakların nasıl bir etkiye sahip olduğu anlaşılmaya çalışılacaktır. Ötekileşme olgusu üzerine verilecek bilgilerden sonra ötekileştirme teriminin tanımı yapıp tarihsel, sosyal, kültürel boyutu ortaya konulacak, kavramın anlamsal zenginliğine ve çok taraflı özelliğine vurgu yapılacaktır. Ötekileştirmenin ortaya çıkmasında ya da var olan bu sorunun güçlenmesinde hangi faktörlerin etkin olduğu tespit edilecek ve bunlar arasında medya ve siyasetin nasıl bir işleve sahip oldukları sorgulanacaktır.

Bu bölümde ötekileştirmenin farklı hedeflere ulaşmada icra ettiği role de dikkat çekilecektir. Özellikle emperyal devletlerin bahsedilen olgu üzerinden ne tür işgal ve sömürü eylemlerine giriştikleri örneklerle ortaya konulacaktır. Ayrıca ötekileştirmenin kalıp yargı ve önyargularla olan ilişkisine dikkat çekilecektir. Bu kapsamda kalıp yargı ve önyargının tanımlarına yer verilerek birbirleriyle olan ilişkisine bakılacaktır. Yapılan

açıklamalar ışığında ötekileşme/ötekileştirmenin göç ve göçmenlikle nasıl ve ne türden bir ilişki içerisinde olduğu ‘göç ve göçmenlik ile ötekileşme/ötekileştirme ilişkisi’ başlığıyla detaylı olarak irdelenecektir. Bu çerçevede konuya birçok düşünürün farklı yaklaşımları üzerinden bakılarak tarihsel süreçte yaşanmış örnekler ortaya konulacaktır. Ayrıca bölümde, yapılacak çalışma kapsamında, Batılı ülkelerde Doğulu/Müslüman göçmenlerin maruz kaldıkları ötekileştirme biçimlerine farklı alt başlıklarla temas edilecektir. Alt başlıklar; yabancı düşmanlığı, ırkçılık ve İslamofobi şeklinde sıralanacaktır.

İlk olarak yabancı düşmanlığının kökeni incelenecek, tanımsal karşılığı yapılacak ve göçmenlerin ne şekilde soruna maruz kaldıkları örneklerle açıklanacaktır. Ayrıca Batı toplumunda yabancılara hangi nedenlerle böyle baskı ve dışlama yapıldığı üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda terör ve asayiş sıkıntılarının etkisine bakılarak yabancı düşmanlığının artış göstermesinde ne denli etkin oldukları ifade edilecektir. Medyanın bu konudaki yaklaşımları da irdelenecektir.

Yabancı düşmanlığının yükselmesinde güvenlik ve asayiş sorunlarının yanında ekonomik faktörlerin etkisi üzerinde de durulacaktır. Siyasetçiler tarafından ortaya konulan söylemler ele alınarak bazı devlet adamlarının yaklaşımları örnek olarak sunulacaktır. Batılı ülkelerde adı geçen sorunun artış göstermesinde yabancılara kendilerine de dikkat çekilerek onların içe kapanmaları, ev sahibi ülke vatandaşlarıyla ilişkilerinde kopukluk yaşamaları gibi nedenlerin sıkıntılarının büyümesine etki edip etmediği vurgulanacaktır.

Takip eden alt başlıkta göçmenlere uygulanan ayrımcı/dışlayıcı yaklaşımlardan biri olan ırkçılığın tanımı yapılacak ve kavramın tarihsel süreçte geçirdiği içeriksel değişimlere ışık tutulacaktır. Özellikle postkolonyal dönemde yoğun göçlere hedef olan Batılı devletlerde fiziksel özelliklerle anılan ırkçılığın, kültürel ve toplumsal aidiyetle tanımlanmaya başladığı ve bunun ‘yeni ırkçılık’ adı verilen yeni bir biçim kapsamında yapıldığı örneklerle açıklanacaktır. İrkçılığın kalıp yargı ve önyargularla yoğun bir ilişkisinin olduğuna, bundan dolayı evlerin kundaklandığına, insanların katledildiğine dair olaylar üzerinden Almanya’daki Türklerin yaşadıkları örneklendirilecektir. Bu başlık altında açıklaması yapılacak bir diğer konu İslamofobidir. Terimin tanımı

yapıldıktan sonra tarihsel süreçteki yükselişine ışık tutulacak ve Batı-Doğu/Hıristiyan-Müslüman ilişkilerinin olgu üzerinde nasıl bir etki meydana getirdiği anlaşılmaya çalışılacaktır.

İslamofobinin Batılı devletlerde 11 Eylül saldırılarıyla birlikte nasıl bir aşama geçirdiği, bu tarihten sonra söz konusu devletlerde yaşayan Müslümanların hangi sorunlarla yaşamak ve mücadele etmek zorunda kaldıkları, özellikle medya ve siyasetin duruma etkisinin neler olduğu vurgulanacaktır. Ayrıca İslamofobinin yükselmesinde Hıristiyan din adamlarının tesirine temas edilecektir. İslamî referanslar kullanan terör örgütleri yaptıkları eylemlerle İslamofobinin güçlenmesinde nasıl bir role sahip oldukları verilecek örneklerle açıklanacaktır. Bu bölümde Batılı ülkelerde uygulanmaya çalışılan göçmen uyum politikalarına da göndermede bulunularak entegrasyon, asimilasyon, çokkültürlülük terimlerine bakılacak, kavramların tanımları yapılarak söz konusu devletlerdeki uygulamalarına ışık tutulacaktır.

Çalışmasının üçüncü bölümünde “Koca Ren”, “Cinlerle Yolculuk” ve “Gönülsüz Köktendinci” adlı eserlerde, göç/göçmenlik ve ötekileşme/ötekileştirme unsurları tespit edilip aktarılacak ve önceki bölümlerde verilen teorik bilgilerden hareketle bu alıntılar yorumlanacaktır. Karşılaştırmalı edebiyat bilimi verileri ışığında yapılacak çalışmaya geçmeden önce eserlerin incelenmesinde faydalanılacak yöntem hakkında bilgi verilecektir. Bu kapsamda eserlerdeki göç/göçmenlik ile ötekileşme/ötekileştirme unsurlarının tespit ve tahlilinde çoğulcu inceleme yönteminden faydalanılacaktır. Romanların ortaya çıkmasında buldukları çevrenin, sosyal ve toplumsal koşulların önemli faktörler olması sosyolojik inceleme yönteminden ve ele alınacak eserlerdeki konuların, koşulların, fikir ve akımların ait oldukları dönem içerisinde değerlendirmeyi gerektirmesinden dolayı tarihsel inceleme yönteminden yararlanılacaktır. Takip eden bölümde ise yazarların biyografileri paylaşılıp romanların özetleri sunulacaktır. Bu ön bilgilerin ardından iki ana başlık çerçevesinde yapılacak çalışmanın ilk kısmında söz konusu eserler, göç ve göçmenlik bağlamında ele alınacaktır. İkinci kısımda ise adı geçen romanlar ötekileşme/ötekileştirme çerçevesinde irdelenecek, bunların ilişkili oldukları alt başlıklar ve nedensel arka plan üzerinde durulacaktır. Sonuç bölümünde çalışmanın genel bir değerlendirmesi sunulacaktır.

Özetle; göç ve göçmenlik, modern dönemde dünya devletlerini etkilemeye devam eden önemli bir konudur. İnsana temas eden ne varsa doğrudan veya dolaylı bir şekilde edebiyat alanında da kendisine yer bulduğu gibi göç de birçok açıdan edebiyata yansımaktadır. Göç ve göçmenlikle ötekileşme/ötekileştirme ilişkisi bağlamında yapılacak bu çalışmada göçün ne şekilde eyleme dönüştüğü, göçmeni karar almaya iten ve çeken faktörlerin bu aşamadaki rolleri vurgulanmaya çalışılacaktır. Göçün gerçekleşmesiyle birlikte göçmenin hedef mekânda nasıl bir ortam içerisine girdiği ve bunun doğrudan ve dolaylı onun üzerinde ne tür tepkilere yol açtığı anlaşılmaya gayret edilecektir. İncelemesi yapılacak romanlardan verilecek örneklerle konunun edebiyat sahasındaki yansımalarına ışık tutulacaktır.

1. BÖLÜM

GÖÇ VE GÖÇMENLİK

Çalışmada öncelikle üzerinde durulması gereken başlıklar göç ve göçmenliktir. Çünkü incelemesi yapılacak romanların ortaya çıkmasında göç ve göçmenlik önemli etkenler olarak yer almaktadır. Bu yüzden, otobiyografik özellikler de taşıyan üç eserin tahlilinde göç ve göçmenliğin artalandaki etkisinin ortaya konulması tez çalışmasının önemli bir aşamasını oluşturur. Böylelikle ilk olarak göç, göçün nedenleri, göçün eylemsel boyut kazanması, göç ve alt başlıkları, tarihsel süreçte göç gibi birçok başlık bu bölümde açıklanarak anlaşılmaya çalışılacaktır.

1.1. GÖÇ

Arapça ‘hicret’, İngilizce ‘migration/immigration’, Almanca ‘Abwanderung/Auswanderung’ gibi karşılıklara sahip olan göç kavramı mekânsal bir değişime işaret eder. Bu değişiklik bazen söz konusu ülkenin sınırları içerisinde gerçekleşirken, kimi zamanda sınır/sınırlar ötesi bir şekil alabilir. Ayrıca göç yer yer kişi veya kişiler tarafından keyfî gerekçelerle yapılırken, bazı durumlarda ise kişi ya da kişiler zorla göç etmek durumunda kalırlar, bir diğer ifadeyle göçe zorlanırlar. Sayılan ve sayılabilecek daha pek çok faktör, doğrudan ya da dolaylı olarak göç olgusunun birden fazla kavramla ifade edilip değişik isimlerle anılmasına yol açar. Dolayısıyla göç ve göçmenle ilgili kavramların tespit edilerek açıklanması konunun anlaşılmasına katkı sağlar. En genel anlamıyla göç kavramının tanımsal çerçevesi şöyle çizilebilir:

Nüfusun birey, aile, grup ya da topluluklar biçiminde yaşadığı yeri, doğal ve doğal olmayan etkenlere dayalı olarak yer değiştirmesi olarak tanımlanır. Göç, bir yerleşim biriminde, gruptan ya da siyasal sınırları belirgin bir toprak parçasından başka bir birime doğru, kısmen sürekli birey ve kitle hareketidir (Gürbüz, 2006: 211).

Gürbüz’ün getirmiş olduğu tanımdan göçün bireysel veya toplu bir şekilde yer değiştirme olduğu anlamı çıkmaktadır. Benzer bir yaklaşımın Cemal Öztaş ve Eyüp Zengin tarafından da [...] *insanların belirli bir zaman boyutu içinde bir yerleşim alanından başka bir yerleşim alanına geçişi* (Öztaş, Zengin, 2006: 65) şeklinde ortaya konulduğu görülecektir. Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlüğünde ise göç; [...] *ekonomik,*

toplumsal, siyasî sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi, taşınma (Türkçe Sözlük, 2011: 954) olarak açıklanır.

Göç üzerine yapılan açıklamalardan kişi veya kişilerin bir yerden bedenen ayrılmasının ve mekândan fiziken uzaklaşmasının kastedildiği anlaşılmaktadır. Ancak göçü sadece bedenen yapılan bir yer değişikliği olarak görmemek gerekir. Bu uzaklaşma bedenen olabileceği gibi kimi zamanlarda ise kalben terk etme anlamında da düşünülebilir. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'ndeki hicret kavramı [...] *kişinin herhangi bir şeyden bedenen, lisânen veya kalben ayrılıp uzaklaşması* (Önkal, 1998: 458) şeklinde açıklanmıştır. Tanımdan hareketle göç -bir yeri bedenen terk etme veya oradan uzaklaşma biçiminde anlaşılma- birlikte- mekândan lisânen ve kalbî olarak ayrılmak şeklinde de ifade edilmektedir.

Burada şunun altı çizilebilir, göç olgusu bir eyleme vurgu yapar. Bir diğer sözle göç bir [...] *yer değiştirme hareketi[dir]* (Saydam, 2010: 1). Göç kavramını açıklayan birçok düşünür göçün meydana gelmesi için farklı gerekçeler kullanmış olsalar da onların buldukları ortak nokta göçün uzamsal bir değişime vurgu yaptığı, bir diğer ifadeyle göçte bir eylemin söz konusu olduğudur. Eylemsel bir olgu olan göçün temelinde insan vardır. Göçü gerçekleştiren bir tek kişi olabileceği gibi birden fazla kişi de olabilir. Hane halkı olabilir, aynı köyde/şehirden oturan kimseler olabilir, benzer veya farklı meslek gruplarına ait fertler olabilir. Bu kapsamda örnekleri artırmak mümkündür. Göç konusunda ikinci olarak terk edilen bir yer ve ulaşılan/ulaşılması hedeflenen bir mekân söz konusudur. Bu mekânlar köyden şehre, şehirden köye, kendi ülkesinden bir başka ülkeye, göç edilen bir ülkeden de bir başka ülkeye ve hatta göç edilmiş ülkeden tekrar kendi ülkesine geri dönmek şeklinde ortaya çıkabilir.

Göç çoğu zaman kişi veya kişilerin mekân değişikliklerinden kaynaklanan yorgunluk, zahmet, sıkıntı gibi olumsuz kavramlarla ifade edilir. Ancak göçün ekonomik, kültürel, sosyal, toplumsal yaşama sunduğu katkıları da göz ardı etmemek gerekir. İlber Ortaylı göç olgusunu 'insanların toplum olarak başlıca eylemi' kabul eder ve göçün gerek insan gerekse toplum yaşamında hayati bir önem taşıdığını belirtir. Hatta göçle ilişkisi olmayan milletlerin kültürel, sosyal, toplumsal ve benzeri anlamda ölüme

mahkûm olduklarının altını çizer (bkz. Ortaylı, 2006: 19). Böylece göç gerek bireye gerekse topluluğa birçok konuda kazanımlar sunan bir özellik taşır. Bu katkı göç edene yansıdığı gibi göçe hedef olanda da etki meydana getirir. Böylelikle iki taraflı bir getiriden bahsedilebilir. Nitekim tarihsel süreçte birçok kültür ve medeniyetin ortaya çıkmasında, değişim ve dönüşüm geçirmesinde bu etkileşim kendisini göstermiştir. Söz gelimi Avrupa'nın temellerinin atılmasında önemli bir süreç olan Kavimler Göçü örnek olarak verilebilir. Dolayısıyla toplumsal gelişimde ve farklı kazanımların ortaya çıkmasında önemli bir unsur olan göçü sadece yorgunluk, bitkinlik, bıkkınlık gibi olumsuz ifadelerle anmak yerine olumlu taraflarına da vurgu yapmak, bireysel ve toplumsal getirilerine de dikkat etmek gerekir.

1.2. GÖÇ NEDENLERİ

Bir yer değiştirme hareketi olarak açıklanan, eylemsel yönüne vurgu yapılan göç kavramının temelinde bir eyleyen olarak ana unsur kişi veya kişilerdir. Söz konusu insanların yer değiştirme kararı almalarında ve bunu fiiliyata koymalarında gerekçelerinin ne/neler olduğu cevaplanması gereken sorulardır. 'İnsanlar niçin göç ederler?' 'İnsanlar neden göç etmek zorunda kalırlar?' Böyle sorulardan hareketle göçü tetikleyen unsurları tespit etmek ve bunlar üzerinde durmak gerekir. İnsanın doğduğu, büyüdüğü, yaşamını geçirdiği bir mekânı bırakıp o yerden ayrılarak farklı bir yerde kalan yaşamını devam ettirmesi çok kolay bir şekilde açıklanamaz. Ayrıca alıştığı, kendine göre şekillendirdiği uyumlu bir çevreyi terkedip yeni bir ortam içerisine girmenin yol açacağı belli sorunlar da düşünüldüğü zaman göç etme kararı alan kişi ve kişilerin kendilerince çok ciddi gerekçelere sahip oldukları akla gelir.

Göçün ortaya çıkmasına sebep olan faktörlerin neler olduğuna bakıldığında eylemin ekonomik, sosyal, kültürel, siyasal, çevresel, ekolojik; kısaca doğal ve doğal olmayan birçok gerekçeye sahip olduğu anlaşılacaktır. Eğitim, sağlık gibi (isteğe bağlı) istisna gerekçeler dışında göçün arka planında çoğunlukla zorlayıcı/mücbir sebeplerin varlığı görülecektir. Böyle nedenlerden dolayı insanlar göç etmek zorunda kalırlar denebilir. Göçün temelinde eylemi gerçekleştirecek kişi ve kişiler için itici ve çekici

faktörler olarak adlandırılan gerekçelerin önemli etmenler olduğu söylenebilir (bkz. Şen, 2013: 200).

Göçün nedenleri arasında önemli bir yer tutan itici ve çekici özellikler şöyle tanımlanabilir; *[...] bireylerin doğdukları ve alışkın oldukları yaşam tarzını bırakarak göç kararı almasına neden olan etkenlere itici faktörler, göç etmek üzere karar verilen yerin cazibelerine ise çekici faktörler[dir]* (Öztaş, Zengin, 2006: 67). Bir diğer ifadeyle itici ve çekici faktörler, serbest piyasa ekonomisi bağlamında ‘arz-talep’ durumunun göçe uyarlanmış şekli olarak açıklanabilir (bkz. Akalın, 2015: 91).

Göçün nedenleri olarak kabul edilebilecek itici ve çekici faktörler bireysel ve toplumsal göç hareketlerinin temel tetikleyicisidirler. İtici faktörler birden fazla alt başlığa sahip olduğu gibi çekici faktörler de benzer bir durum içerisinde yer almaktadırlar. Her iki olgu birbirine mütakabil kuvvetler olarak özetlenebilir. Bunlar doğru orantılı bir korelasyon içerisinde yer almaktadırlar. Böylece her iki kuvvetten birinde meydana gelebilecek değişimin göçün olabilirliğini doğrudan etkileme gücüne sahip olduğu söylenebilir. Söz gelimi itici veya çekici kuvvette meydana gelebilecek bir gerileme göçün gerçekleşme ihtimalini artırırken, tam tersine itici veya çekici kuvvetten herhangi birinde oluşacak fazlalaşma göçün yapılma durumunu daha kesin bir hale getirebilir.

Bazı durumlarda itici gerekçeler ön plana çıkarken, kimi zamanda çekici kuvvetlerin daha fazla göç kararında etkili oldukları görülmektedir. Söz gelişi bir köyde yaşanan kan davası, konuyla ilişkisi olan kişi ve kişilerin köyü terk edip başka bir mekâna göç kararı almalarına gerekçe olabilir. Böylece kan davası itici bir faktör olarak kendisini gösterir. Ancak farklı haller de söz konusu olabilmektedir. Yaşadığı yerde herhangi bir sıkıntıyla karşılaşmayan birisi, farklı yaşamsal tecrübeler elde etmek amacıyla göç kararı almasında farklılık arayışı çekici kuvvet olarak ön plana çıkabilmektedir. Bazen kişinin yaptığı işe karşılık aldığı ücret de göç nedeni olabilmektedir. Örnek vermek gerekirse İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye’den Avrupa’ya yapılan işçi göçünde önemli çekici faktörlerden birisi de Avrupa’da - özellikle Almanya’da- işçilere verilen ücretlerdir. Türkiye’de çalıştığı saat karşılığında

alacağı ücreti Almanya’da alacağı ücretle karşılaştıran birçok Türk vatandaşı, aradaki farkın daha yüksek olmasından dolayı çalışmak için Almanya’ya göç etmiştir.

Türk Dil Kurumu Sözlüğünde göçe dair yapılan tanımda birey veya toplulukların göçe kalkışmalarında [...] *ekonomik, toplumsal ve siyasî* (Türkçe Sözlük, 2011: 954) gerekçeler öne çıkmış olsa da dinsel, mezhepsel, kültürel, çevresel ve daha birçok neden göçün itici ve çekici gerekçeleri bağlamında sayılabilir. Bu çerçevede farklı görüşlerden bir kaçını örnek olarak sunulabilir. S. Seza Yılcıoğlu ekonomiyi en önde gelen göç nedeni olarak kabul ederken (bkz. Yılcıoğlu, 2015: 632), Kemal Karpat, ekonomi yanında din ve inancı da göçe yol açan önemli saikler olarak görür:

Çerkez adı verilen tüm Kafkasyaların ayrıca Çeçen, Abaza, Gürcü adı altında daha küçük gruplara ayrıldığı bilinmektedir. O halde haklı sorulacak soru şudur: Bu kadar farklı dil gruplarına ayrılmış, iklim ve coğrafya bakımından olduğu kadar sosyal yapı bakımından da birbirinden çok farklı bölgelerden olan bu insanları Osmanlı devletine ve bugünkü Türkiye Cumhuriyeti’ne çeken güç ne olabilir? [...] Bu kadar farklı insanı göçe zorlayan şey, onların Müslüman olmalarıdır. Aynı neden, yani Müslüman oluşları, bu insanları Osmanlı Devleti’ne getirmiştir. Osmanlı sultanının bütün Müslümanların halifesi olmasının Osmanlı Devleti’nin çekiciliğini artırdığı söylenebilir (Karpat, 2013: 97).

Karpat, Kafkas toplumlarının göç etmelerinde itici faktör olarak Müslüman olmalarını neden olarak gösterirken, onların Osmanlı’ya yönelmelerinde bu devletin Müslüman olmasını çekici faktör olarak tespit eder. Bu açıklama çerçevesinde Kafkasların Osmanlıya dönük göçlerinde gerek itici gerekse çekici sebeplerin dinle, inançla ilişkili olduğu açıkça görülmektedir. Bu durum ise meydana gelen göçlerin ekonominin yanı sıra din ve inançla ilişkisinin gücünü ortaya koyması açısından dikkate değerdir. Nitekim tarihsel sürece bakıldığında birçok toplumda din kaynaklı göçlerin gerçekleştiği görülmektedir.

Konuyu birkaç örnekle somutlaştırmak mümkündür. Bunlardan biri ‘Hicret’dir. Hicret, İslamiyet’in doğuşuyla birlikte buldukları toplumda baskı ve zulümlere hedef olan Müslümanların böyle bir ortamdan kurtulmak için 622 yılında Mekke’den Medine’ye yaptıkları göçe verilen isimdir (bkz. Önkal, 1998: 458-462). Din ve inançtan kaynaklanan göçlerden bir diğeri ise Yahudi toplumlarının 15. yüzyılda maruz kalmış oldukları kitlesel göçlerdir. İspanya ve Portekiz’de yaşayan Yahudi topluluklar engizisyon tehlikesiyle karşı karşıya kalırlar. Bu dönem, Osmanlı’nın siyasî ve

ekonomik anlamda güçlü olduğu bir zaman dilimidir. Osmanlıya sığınan yaklaşık 300.000 Yahudi, Osmanlı Sultanı II. Bayezid tarafından gönderilen bir gemiyle İspanya'dan Osmanlı topraklarına tahliye edilir. Böylelikle Yahudilerin toplu bir katliamdan kurtulmaları sağlanmış olur (bkz. Busdachin, 2006: 58). Gerek Müslümanların gerekse Yahudilerin göçe karar vermelerinde ya da göç etmek zorunda kalmalarında din ve inancın önemli bir neden olarak yer aldığı görülmektedir. Hatta dinlerarası farklılıklar göçe neden olabildiği gibi aynı dinin farklı mezheplerine aidiyet de kimi dönemlerde göç hareketlerine sebep olmuştur. Tarihsel süreçte buna en yakın örnek Katolik Hıristiyan Hırvatlar ile Ortodoks Hıristiyan Sırplar üzerinden verilebilir. Her iki millet aynı dinden olmalarına rağmen mezhepsel farklılıklarından dolayı 1990'lı yıllarda birbirleriyle çatışmışlardır. Bu yüzden birçok insan ölmüş, pek çok kişi de topraklarından göç etmek zorunda kalmıştır (bkz. Karpat, 2013: 18).

Savaşların, iç karışıklıkların, askerî darbelerin de göç nedenleri arasında önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir. Özellikle 2010 yılında Tunus'ta başlayan, domino etkisiyle hızını ve etkisini her geçen gün daha da artırarak Libya, Mısır, Yemen, Suriye gibi ülkelere de sıçrayan süreçte meydana gelen olaylarda milyonlarca insan yerini-yurdunu terk ederek göç etmek zorunda kalmıştır. Günümüzde de devam eden bu iç karışıklıklar göçün -özellikle ulusötesi göçün- önlenememesinde önemli sebeplerden birisi olarak açıklanabilir. Ayrıca Irak ve Afganistan'ın Amerika tarafından işgal edilmesi, işgalden kaynaklı devlet mekanizmasının çökmesi bu ülkelerde ekonomik ve sosyal sıkıntıların meydana gelmesine, özellikle güvenlik boşluklarının oluşmasına yol açmıştır. Böylelikle Irak ve Afganistan'da yaşayan milyonlarca insanın vatanlarını terk edip farklı devletlere göç etmesine neden olmuştur.

Askerî darbe dönemleri de göçün itici faktörleri arasında sayılabilir. Sudan, Mısır, Türkiye, Pakistan gibi farklı gerekçeye sahip birçok askerî darbeye maruz kalmış ülkelerde muhalif tarafta yer alan kimselerin, özellikle eli kalem tutanların yaşadıkları sorunlar, uğramış oldukları baskılar onların ülkeyi terk etmelerine ve başka devletlere sığınarak yaşamlarını bu devletlerde devam ettirme kararı almalarına sebep olmaktadır. Söz gelimi Türkiye'de 1960, 1971 ve 1980'li yıllarda askerler tarafından ülke yönetimine doğrudan müdahalede bulunulması farklı türlerde göçlerin ortaya çıkmasına

neden olduğu bilinmektedir. Bu dönem resmî ve gayri resmî kaynakları incelendiğinde demokratik anlamda gelişmiş ülkelere yapılan sığınma başvurularındaki artışlardan da askerî müdahalelerin göçe ne denli etki yapmış olduğu görülebilecektir. Söz gelimi Türkiye’de 12 Eylül 1980 yılında gerçekleştirilen askerî darbe nedeniyle [...] 30 bin kişi[nin] “siyasî mülteci” olarak yurtdışına gitti[ği] (Fırat, Muti, t.y: 19) ifade edilmektedir.

Kıtlık, sel felaketleri, depremler ve benzeri doğal afetler de göçün nedenleri arasında sayılabilir. Söz konusu afetlere maruz kalan toplumlar uğramış oldukları çevresel zararlardan dolayı göç etmek zorunda kalabilirler. Bütün bu örneklerden de anlaşılacağı üzere itici faktörler göç etmeye neden olan önemli unsurlardır. Bunlar dinî, sosyal, siyasal, askerî, çevresel ve benzeri daha birçok gerekçeye dayanmaktadır ve bütün bunları göçe neden olan itici faktörler olarak açıklamak mümkündür.

Göçün itici nedenleri kadar çekici faktörleri de göz ardı edilemez. Özellikle isteğe bağlı ve zorunluluktan uzak göç türlerinde çekici faktörler kendisini daha fazla göstermektedir. Göç edecek veya göç kararı alacak kişi için çekici faktörler, göç edilmesi planlanan yerdeki teknolojik ve bilimsel açıdan gelişmiş imkânlar olabileceği gibi siyasî ve sosyal konularda daha özgür bir ortam, kültürel ve sanatsal bağlamda daha ileri fırsatlar sunan bir çevre olabilir. Hatta kültürel, tarihsel yakınlık bile bu çerçevede çekici bir faktör olarak sayılabilir. Benzeri özellik sayısını artırmak mümkündür. Kısaca çekici faktörler, göç edecek kişi için olanak açısından daha fazla imkâna sahip yerlere giderek yaşamını buralarda devam ettirme şeklinde özetlenebilir.

Son söz olarak, itici ve çekici faktörlerin göçün eylemsel bir biçim kazanmasında çok önemli bir yere sahip oldukları söylenebilir. Dolayısıyla göç birbirinden farklı pek çok itici ve çekici nedene sahip olan eylemsel bir olgu şeklinde açıklanabilir. Göçün biçimine göre oransal anlamda değişime uğrayan bu sebepler göç olgusunun önemli unsurları olarak düşünülebilir.

1.3. GÖÇÜN EYLEMSEL BOYUT KAZANMASI

Göç, eylemsel boyut kazanması açısından iki aşamaya ayrılabilir. İlk aşamada göç, eyleme dönüşmeden önce kişi ve kişilerin düşünce dünyasında almış olduğu şekille ortaya çıkabilir. Zihne gelen kıvılcım, edilen niyet ve gösterilen iradeyle biçim kazanabilir. Göç nedenleri başlıklı bölümde yer verildiği üzere kişinin yaşamını sürdürdüğü yerdeki ekonomik, sosyal, kültürel sorunlar söz konusu kimsenin zihin dünyasında farklı arayışlara yol açabilir. Çözüm olarak ise farklı topraklarda daha güzel yaşam olanakları elde etme, ekonomik, sosyal, kültürel ve sair sıkıntılarını ortadan kaldırma gibi düşünceler zihne gelen kıvılcım olarak adlandırılabilir. Bir diğer ifadeyle bu durum kişinin düşünce dünyasında itici ve çekici faktörlerin somutlaşması olarak özetlenebilir. Göçe temas eden soruların çoğunlukla kişilerin düşünce dünyasında meydana gelmesi ve cevaplarını bulmasından dolayı göç hareketinde zihinsel faaliyetlerin önemli olduğu söylenebilir.

Bu aşamadan sonra kişinin niyet etmesi ve karar vermesi ve irade ortaya kayarak harekete geçmesiyle, kısaca yola çıkmasıyla göç eylemsel bir nitelik kazanmış olur. Abdullah Saydam, “Kırım ve Kafkas Göçleri” adlı çalışmasında bir ‘yer değiştirme hareketi’ olarak kabul ettiği göçü [...] *coğrafi bakımdan bir iskân ünitesinden ayrılan kişilerin, başka bir yerde hayatlarını devam ettirmeye karar vermeleriyle ve bu kararı uygulamalarıyla ortaya çıkan bir hadise* (Saydam, 2010: 1) şeklinde açıklaması göçün öncelikle bir karar alması sürecine, daha sonra ise bu alınan kararın uygulamaya dönüşmesine vurgu yapar. Dolayısıyla göçün ilk aşaması karar alma süreci, ikinci aşaması ise alınan kararın uygulamaya konulduğu, kısaca sözün bittiği ve eylemin başladığı bir süreç olarak açıklanabilir.

1.4. GÖÇ VE ALT BAŞLIKLARI

Göç hareketi, verilen açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, birçok gerekçe barındırmaktadır. Bu nedenler ışığında göç ne sadece ekonomik ya da kültürel ne sosyal veya siyasal ne de dinî ve mezhepseldir. Bir diğer ifadeyle göç eylemi bazen ekonomik gerekçelerin ön plana çıktığı, ama sosyal ve kültürel nedenlerin de etkin olduğu, kimi zaman ise sosyal, toplumsal unsurların daha baskın olduğu, ancak ekonominin de ikinci

derecede önemli olduğu bir biçim alabilmektedir. Böylelikle göç olgusu, duruma ve zamana göre değişen sebeplerle farklı biçimler alabilen bir terim olarak tanımlanabilir. Bu çerçevede göçü hem ekonomik ve kültürel hem de sosyal, siyasal ve dinî birçok faktörün etki sahibi olduğu bir kavram şeklinde açıklamak mümkündür. Bütün bunlar göçe farklı sebeplere dayanan alt başlıklar olarak yansımıştır. Dolayısıyla göçün çeşitli alt başlıkları kendi içerisinde barındıran bir çatı olgu olduğu söylenebilir. Bir diğer sözle göç duruma, şartlara, zamana göre değişik biçimler kazanan birden fazla alt başlığa sahip bir kavram şeklinde ifade edilebilir. Bahsi geçen alt başlıklar iç ve dış, isteğe bağlı ve zorunlu, düzenli ve düzensiz, transit ve geriye göç şeklinde tasnif edilebilir.

1.4.1. İç ve Dış Göçler

İç göçler ülke sınırları içerisinde meydana gelen yer değiştirme hareketleridir. Böyle bir göç şehirden şehre olabileceği gibi köyden köye, köyden şehre, şehirden köye şeklinde de gerçekleşebilir. Bu göçte temel şart eylemin belli bir ülke sınırları içerisinde gerçekleşmiş olma zorunluluğudur. Söz gelimi Türkiye’de tarımda modern tekniklerin uygulanmasıyla birlikte iç göçlerde artış yaşandığı görülmektedir. Bir diğer ifadeyle Türkiye özelinde iç göçe bakıldığında teknolojik gelişmelerin etkisi ve tarımda makine kullanımının artmasıyla birlikte köylerde insan gücüne olan ihtiyacın azalmış olduğu anlaşılacaktır. Bu durum ise köylerden kentlere olan göçün artarak devam etmesini sağlayan önemli bir faktör olarak düşünülebilir.

İç göçün süre konusu da üzerinde durmayı gerektirir. Bu bağlamda ülke sınırları içerisinde gerçekleşen her tür seyahat iç göç olarak açıklanabilir mi diye sorulabilir. ‘Mevsimlik çalışanların kısa dönemli iş seyahatleri iç göç kapsamında değerlendirilir mi’ şeklinde daha güncel bir örnekle somutlaştırılabilir. Cemal Öztaş ve Eyüp Zengin, yapılan bir mekân değişikliğinin iç göç kapsamına girebilmesi için [...] *bir yıldan az olmama [sının]* (Öztaş, Zengin, 2006: 67) gerektiğini şart koşarlar. Bu ifadeden iç göç türünde belli bir zaman şartının gerekli olduğu anlaşılmaktadır. Böyle bir açıklama bağlamında mevsimsel iş amaçlı yer değişikliklerinin iç göç kapsamı dışında tutulmasının lazım geldiği anlamı çıkarılabilir.

Dış göç ise kişi ve kişilerin yaşadıkları ülke sınırlarını aşarak bir başka ülkenin sınırları içerisine girmeleriyle sonuçlanan uzamsal bir değişim olarak açıklanabilir. Bir başka sözle dış göç, [...] *uzun süre kalmak ve çalışmak ya da yerleşmek amacıyla bir ülke sınırlarını her iki yönde aşarak yapılan nüfus hareketleri* (Saydam, 2010: 2) olarak tanımlanabilir. Bu göçün temelinde sınır/sınırlar aşmanın, sınır dışına çıkmanın şartlarından biri olarak önem kazandığı anlaşılmaktadır. İç göçte nereye göç edilirse edilsin sınır içi olması gerektiği vurgulanmaya çalışılırken, dış göçte ise ülke sınırları ötesine geçme durumu söz konusudur. Ulusötesi göç kavramıyla da açıklanan dış göçü Füsun Bilir Ataseven şöyle özetlemektedir:

1990'lı yıllardaysa ulus-ötesi göç kavramı çıkıyor karşımıza, göçmenlerin geldikleri ülkelerde çalışıp yaşadıklarını, ancak yatırımlarını göç ederek geride bıraktıkları ülkelere yaptıklarını anlatan, yaşadıkları değil geride bıraktıkları ülkelerde oy kullandıklarını ve ibadet ettiklerini gösteren ülkeler arası bir bağ kurdukları anlamına gelen bir yaşam tarzını ifade ediyor ulus-ötesilik (Ataseven, 2015: 60).

Bu bakış açısına göre ulusötesi göç, sadece sınırları geçmekle gerçekleşip sona eren bir eylem değildir. Böyle bir göçte eylemi gerçekleştiren kişinin sosyal, siyasal, dinî ve benzeri anlamda kaynak ülkesiyle olan irtibatını devam ettirmesinin gerekli olduğu vurgulanmaktadır. Derya Özkul ise göçmenin gelmiş olduğu ülke ve toplumdan siyasal, ekonomik, kültürel ve sair konularda kopmamasını ulusötesi göç için şart olarak kabul eder ve bunu yapmayan kimseleri [...] *ulus-ötesi kapsamına almanın yanlış olacağı* (Özkul, 2015: 489) değerlendirmesinde bulunur. Dolayısıyla dış veya ulusötesi göç sınır ötesi özellik taşıyan, ancak kaynak ülkeyle irtibatın sürdürülmesinin şart koşulduğu bir göç çeşidi olarak özetlenebilir.

1.4.2. İsteğe Bağlı ve Zorunlu Göçler

Göç sınır içi ve sınır ötesi gerçekleşen eylemsel bir olgudur. Bu hareket isteğe bağlı gerekçelerden meydana gelebildiği gibi istek dışı nedenlerden de kaynaklanabilmektedir. Bir diğer ifadeyle bazen eğitim, sağlık ve benzeri konularda daha iyiyi elde etme arzusuyla kişinin göç edeceği yeri ve zamanı belirlemede eylemin merkezinde yer alması şeklinde gerçekleşirken, kimi zamanda farklı gerekçelerden kaynaklı zorunlu bir biçim alabilmektedir. Böyle göçlerden ilkini isteğe bağlı göç,

ikincini ise zorunlu göç şeklinde tanımlamak mümkündür. Serbest göçler olarak da isimlendirilen isteğe bağlı göç, kişi ve grupların kendi rızaları ve iradeleri doğrultusunda hiçbir zorlamaya maruz kalmadan ekonomik, sosyal, kültürel ve benzeri saiklerle daha iyi olanaklar elde etmek amacıyla yaptıkları göç çeşidi biçiminde tanımlanabilir.

Yaşadığı topraklarda istediği şekilde ekonomik, kültürel rahatlığı yoksa bile yaşamsal hiçbir tehditle karşılaşmayan, karşılaşma ihtimali dahi olmayan, sadece daha fazla olanaklara sahip bir ortamda yaşamak arzusuyla göç eden bir kişinin, Suriye ve Yemen gibi iç savaşların olduğu devletlerde yaşayanlara göre düşünce dünyasında göç edeceği yerle ilgili daha somut biçimler oluşturma konusunda çok daha fazla olanağa sahip olduğu söylenebilir. Dolayısıyla isteğe bağlı göçte kişi gidilecek mekân ve zaman konusunda serbesttir ve göç etmemesi durumunda herhangi bir yaşamsal kaygı taşımaması önemlidir.

Bu çerçevede gerçekleşecek göçler de kendi içlerinde farklı gerekçelere dayanan alt başlıklara ayrılabilir. Söz gelimi bunlardan birisi emek göçüdür. Emek göçü çalışma amaçlı yapılan göçlere verilen addır. Böyle bir göçün temelinde ekonomik gerekçeler özellikle ön planda yer almaktadır. Göçmenlerin gelirlerini daha fazla artırma, ekonomik açıdan daha çok kazanım elde etme hedefiyle göç ettikleri söylenebilir. İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye'den Avrupa'ya yapılmış kitlesel göçleri, emek göçü kategorisinde değerlendirmek mümkündür. Ancak Ayşe Akalın, göç kavramı içerisinde emek göçüne alt bir tanım yapılmasının gereksiz olduğunu vurgular ve sonuçta *[...] kim, nereye, hangi koşul ve sebeplerle gitmiş olursa olsun, göçmenler her durumda hayatlarını devam ettirmek için emeklerini satmak durumunda kalacaklar* (Akalın, 2015: 89) açıklamasında bulunur.

İsteğe bağlı göç çeşitleri içerisinde değerlendirilebilecek bir diğer göç ise emekli göçüdür. Emekli göçü, *[...] çalışma yaşamını sona erdirmiş kişilerin kendi ülkesinin farklı bölgelerine veya başka bir ülkeye yerleşmesi veya yılın belli dönemlerinde yaşamak amacıyla göç etmesi* (Öner, 2015: 25) biçiminde tanımlanabilir. Emekli göçü, kişinin kendi ülkesinin bir bölgesine yerleşmesi şeklinde meydana gelebildiği gibi farklı bir ülkeye geçici veya sürekli ikamet etme biçiminde de gerçekleşebilir. Emekli göçünde uzamsal bağlamdaki kaynak-hedef konusunda genel kabullerin tersi bir durum söz

konusudur. Söz gelişi gelişmiş sanayiye ve ilerlemiş teknolojik imkânlarla sahip yerler, yoğun bir iş hayatının sonunda dinlenmeyi hak ettiğini düşünen emekli için buraları terk etme nedeni olarak sıralanabilir. Emekli göçmenlerin arayışları arasında bilimsel ve teknolojik gelişmişlikten daha çok temiz hava, sakin çevre, az nüfus, bol yeşil alan gibi konuların ön planda geldiği söylenebilir. Bu yüzden sanayi devrimi sonrası büyük oranda göçlere hedef olan Batılı devletlerin, emekli göçü konusunda tersi bir durumla karşı karşıya kaldıkları ve göç verdikleri görülür (bkz. Sirkeci, 2006: 34). Türkiye'nin Alanya, Fethiye gibi kıyı kentlerinde yabancı ülkelerden gelen emeklilerin artış göstermesi ve onların bu şehirlerde gayrimenkuller satın alarak ikamet etmeleri emekli göçmenlerin yaşam tercihlerini örneklendirebilir. Nitekim söz konusu yerlerde hayatını geçirmeye başlayan yabancı uyruklu emekli sayısının artması, onların adı geçen toplumların literatürüne [...] *yerleşik yabancılar* (Durgun, 2015: 519) olarak da yerleşmesine neden olmuştur.

Sınır içi ve sınır ötesi gerçekleşen göçlerin meydana gelme biçimlerinden birisi de zorunlu göçtür. Zorunlu, sürgün, mecburî gibi birden fazla birbirine eşdeğer kavramla ifade edilen zorunlu göç olgusunun temelinde bir icbar, bir diğer ifadeyle mecbur bırakılma durumu söz konusudur. Zorunlu göç söz konusu kişi ve kişilerin buldukları konuma göre şekil alabilen bir göç biçimi olarak açıklanabilir. Zorunlu göçün nedenleri arasında kıtlık, açlık, aşırı soğuklar ve sıcaklar, yaşanmış sel felaketleri ve depremler, yaşanan ülkedeki devlet idarecilerinin baskıları ve toplumsal baskılar gibi farklı farklı daha birçok gerekçe sıralanabilir.

Zorunlu göç çatışmaların, kıtlıkların, doğal afetlerin, salgın hastalıkların, etnik baskıların yanı sıra toplumsal, ekonomik ve siyasal türden sorunların da sebep olduğu ve insanların böyle sıkıntılardan canlarını kurtarmak, hayatta kalmak ya da daha az etkilenmek amacıyla toplu olarak yer değiştirmesi biçiminde de açıklanabilir (bkz. Öner, 2015: 17). Sayılan gerekçelerin ortak noktasında söz konusu duruma maruz kalan kişi ve kişilerin seçme, tercihte bulunma gibi olanaklardan mahrumiyeti göçün asıl sebebi olarak gösterilebilir. Abdullah Saydam isteğe bağlı göç için [...] *göçmen gideceği yeri, zamanı ve şartları kendisi tayin etmektedir. Göç etmediğinde canına ve malına yönelik ağır saldırılar olmayacağını bilmektedir. Sırf mevcut yaşama standardını daha da*

yükseltmek için bu yolu seçmektedir (Saydam, 2010: 3-4) açıklamasında bulunur. İşte zorunlu göçlerde Saydam'ın ortaya koyduğu açıklamayı tersinden okuma durumu söz konusudur. Göçmen gideceği yeri zamanı ve şartları kendisi tayin edememektedir. Göç etmediğinde canına ve malına yönelik ağır saldırılar olacağını bilmektedir. Zorunlu göç mevcut yaşam standardını yükseltmek değil, yaşamı koruma amacı taşır.

Çalışmanın 'göçün biçimsel bir boyut kazanması' adlı alt başlığında vurgulandığı gibi göçün eylemsel bir karakter kazanmasında önemli bir etmen olan kişi ve kişilerin düşünce dünyalarıyla göç olgusu arasında azımsanmayacak bir ilişki vardır. Ancak zorunlu göç hadisesi, düşünce sisteminin bir yerde ortadan kalkması durumu olarak ifade edilebilir. Söz gelişi, Suriye ve Yemen gibi iç savaş olan ülkelerde yaşayan insanların can ve mal emniyetinin olmaması, onlara göç konusunda düşünme fırsatı vermeyebilir, hatta vermeyecektir. Bir diğer ifadeyle bu insanlar göç etmezse hayatlarını kaybedebilir ve yaralanabilirler. Dolayısıyla zorunlu göçün düşünce dünyası dışında şekil aldığı söylenebilir.

Bu bağlamda düşünebilme imkânından mahrum bırakılan göçmende zorunluluk durumu meydana gelir. Daha zorunlu, daha az zorunlu, az zorunlu gibi söylemlerde kullanılan fazla-eksik, az-çok gibi nicelik bildiren ifadelerden bu göç türüne bakıldığında zorunluluğun şartlara göre değiştiği çıkarımında bulunulabilir. Söz gelimi insanın ana rahminden ayrılarak dünyaya gelmesi de zorunlu göç olarak açıklanabilir. Kemal Timur, "Meçhule Yolculuk – Türk Romanında Sürgün" adlı eserinde -tasavvuf ve felsefe ehli kimselerin görüşleri çerçevesinde- insanın dünyaya gelişi, ana-baba, yurt, cinsiyet gibi durumları seçmesi onun iradesi dışında gerçeklemede olmasına vurgu yaparak doğum olayının da zorunlu göç olarak açıklanabileceğini beyan eder (bkz. Timur, 2012: 21).

Zorunlu göçün güncel siyasetle çok fazla ilişkili olmasından dolayı mutlak bir şekilde tanımlanamadığı görülmektedir. Bu göç devletlerarası ilişkiler ve politik bakıştan çok fazla etkilenmektedir. Söz gelişi 1860'lı yıllarda Rus coğrafyasında Kafkas ve Çerkez toplumlara karşı uygulanan baskıların bir sonucu olarak yaşanan göçlerin ne şekilde tanımlanacağı günümüzde bile henüz tam olarak ortaya konulamamıştır. Bu süreçte yaşanan durum muhaceret, büyük göç, sürgün, soykırım, İstanbul Yolculuğu gibi

birbirinden farklı adlandırılmalarla açıklanmaya çalışılmıştır (bkz. Tutum, 2001: 7-8). Her ne kadar bu dönemde yaşanan göç, Ruslar ve Rusların etkisinde kalmış farklı toplumlar tarafından normal bir göç, Anadolu'ya yapılan bir gezi şeklinde açıklanmaya çalışılsa da istilacı Rusların Çerkez ve Abaza toplumlara uygulamış oldukları baskılar ve zorlamalar göz önüne alındığında bu göçün zorunlu, sürgün bir nitelik taşıdığı olduğu söylenebilir (bkz. Habiçoğlu, 2001: 118).

Zorunlu göç aynı zamanda sürgün olarak da adlandırılabilir. Yaşar Bağ, Sürgünü *[...] insanların, toplu olarak zorla topraklarından çıkarılıp başka yerlere gönderilmesi* (Bağ, 2001: 214), Nesime Ceyhan Akça ise *[...] kişilerin yahut kitlelerin üzerinde fazla düşünme şansının olmadığı bir tür göç* (Akça, 2015: 577) olarak tanımlar. Bu konu bir örnekle somutlaştırılabilir. 1984 ve 1989'lu yıllarda Bulgaristan ülke yöneticilerinin Türk toplumuna karşı başlatmış oldukları asimilasyon politikası çerçevesinde, Türk toplumunun kendi dinlerinden, dillerinden, kültürlerinden koparılarak Bulgarlaştırılması hedeflenmiştir. Böylece yapılan dinsel, dilsel ve kültürel dayatmaları kabul etmeyenler zorunlu göçe, bir diğer tabirle sürgüne tabi tutulmuşlardır (bkz. Baklacioğlu, 2013: 61).

Nüfus mübadeleleri de zorunlu göç kapsamında değerlendirilebilir. Arapça bir sözcük olan mübadele karşılıklı değişme, 'takas' anlamına gelir. Bu uygulama çerçevesinde 1926 yılında Türkiye Cumhuriyeti ile Yunanistan arasında yapılan bir anlaşma doğrultusunda Batı Anadolu'da yaşayan yaklaşık bir milyon Rum, Yunanistan sınırları içerisinde yer alan Batı Trakya'daki Türklerle yer değiştirmiştir (bkz. Karpat, 2013: 69). Türkiye ile Yunanistan arasında gerçekleşen nüfus mübadelesine benzer bir durum 1947 yılında Pakistan'ın Hindistan'dan ayrılarak devlet olmasıyla birlikte meydana gelmiştir. Bu mübadele tarihsel süreç içerisinde ortaya çıkmış önemli eylemlerden birisi olarak bilinmektedir. *[...] Yaklaşık 18 milyon Hindu ve Müslüman mübadele edilmiştir* (Kınık, 2017: 38).

Son yıllarda medyada çok sık duyulmaya başlanan iltica, mülteci türü kavramlar da zorunlu göç olgusu kapsamında yer alır. *[...] Herkesin zulüm altında başka ülkelere sığınma ve sığınma olanaklarından yararlanma hakkı* (http://www.madde14.org/index.php?title=%C4%B0nsan_Haklar%C4%B1_Evrensel_Beyannamesi) olarak ifade edilen iltica:

Devletlerarasındaki siyasî ve ekonomik ilişkilere bağlı olarak ele alınan ve devletler tarafından buna ilişkin dengeler gözetilerek hakkında karar verilen bir olgu olarak değerlendirilmekle birlikte esas olarak çok ciddi ve temel bir insan hakkı konusudur. Aynı zamanda geleneksel hukuk ve devletlerarası hukukun önemle üzerinde durduğu bir alandır (Kılıç, 206: 173).

Aslında çok eski zamandan beri varlığı bilinen iltica kavramının son zamanlarda çok daha fazla kamuoyu gündeminde yer aldığı görülmektedir. Özellikle son dönemde Müslüman coğrafyada meydana gelen çatışmalar, darbeler, katliamlar, kısacası zorunlu göçü tetikleyen nedenler, iltica kavramının modern zamanda daha fazla ön plana çıkmasında temel etkenler olarak sıralanabilir. 1951 yılında Birleşmiş Milletler tarafından oluşturulan ve halen geçerliliği devam eden “Birleşmiş Milletler Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Sözleşme”de bir kişinin mülteci vasfı kazanması konusunda nasıl bir yaklaşım sergilenmesi gerektiği şöyle açıklanmıştır:

1 Ocak 1951'den önce meydana gelen olaylar sonucunda ve ırkı, dini, tabiiyeti, belli bir toplumsal gruba mensubiyeti veya siyasî düşünceleri yüzünden, zulme uğrayacağından haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan, ya da söz konusu korku nedeniyle, yararlanmak istemeyen; yahut tabiiyeti yoksa ve bu tür olaylar sonucu önceden yaşadığı ikamet ülkesinin dışında bulunan, oraya dönemeyen veya söz konusu korku nedeniyle dönmek istemeyen her şahsa uygulanacaktır (<http://www.multeci.org.tr/wp-content/uploads/2016/12/1951-Cenevre-Sozlesmesi-1.pdf>).

Madde'nin (a) bendinde '1 Ocak 1951 yılından önce Avrupa'da meydana gelen olaylar' diye devam eden Birleşmiş Milletlerin bu açıklamasından İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa'sında yaşanan siyasal gelişmelerin etkisiyle oluşturulmuş olduğu anlamı çıkmaktadır. Bu açıklamanın içerisinde sel felaketleri, depremler gibi doğa kaynaklı felaketlerden kaçarak hayatta kalmak için farklı ülkelere başvuru yapan sığınmacıların nasıl bir statüde değerlendirileceğine dair bir beyan bulunmamaktadır. Dolayısıyla günümüzde de yürürlüğü devam eden Birleşmiş Milletler'in mülteciler hakkındaki bu yaklaşımı dünya genelinde yaşanan olaylar bağlamında değerlendirildiğinde yetersiz ve eksik olduğu söylenebilir.

1.4.3. Düzenli ve Düzensiz Göçler

Göçler bazı zamanlarda belli bir sistem doğrultusunda ve kurallar çerçevesinde meydana gelirken, kimi durumlarda ise sistem ve kuralların askıya alınması şeklinde cereyan etmektedir. Bu durumun ortaya çıkmasında isteğe bağlı göçler ile zorunlu yapılan göçlerin etkisi çok fazladır. Söz gelimi daha iyi sağlık koşulları nedeniyle bir ülkeye göç eden kişinin pasaport ve vize alma, oturma ve çalışma konusunda yasal prosedürlere uyması gerekirken, ülkesindeki iç savaştan, yaşamsal gerekçelerle kaçmak zorunda kalmış birisine pasaport, vize türünden yapılması lazım gelen uygulamaların farklı olanaklar çerçevesinde çözülmeye çalışıldığı bilinmektedir.

Modern dönemle birlikte milliyetçilik akımlarının da etkisiyle milli devletler ortaya çıkmaya başlamıştır. Milliyetçi bu oluşumlar varlığını halen devam ettirmektedir. Yugoslavya'nın parçalanması sonucu Sırbıların oluşturduğu Sırbistan, Hırvatların meydana getirdiği Hırvatistan ve Bosnalıların adını taşıyan Bosna Hersek bu çerçevede verilecek örnekler olabilir. Milli devlet denilince sınırları çoğunlukla tel örgü veya duvarlarla örülmüş, bu duvarları ve sınırları geçmek için belli aralıklarla giriş kapılarının var olduğu bir yapı akla gelmektedir. Böylelikle her bir ulus devlet kendi sınırlarına çekilip bu sınırları geçmenin vize, pasaport gibi sınır geçiş evrakı gerektiren yasal prosedürlerin oluşmasına neden olmuştur (bkz. Akalın, 2015: 93-94). Düzenli göçmenlere uygulanan vize politikası, pasaport uygulaması gibi yasal şartları kapsayan prosedürleri yerine getiren ve girmiş olduğu söz konusu ülkede kendisine verilen vizenin süre ve olanakları çerçevesinde yaşamını sürdüren kişiye düzenli göçmen denir. Beyin göçünü, vasıflı işçi göçünü, zengin ve varlıklı kimselerin yapmış oldukları göçleri düzenli göçler kapsamında değerlendirmek mümkündür.

Düzensiz göçler ise [...] *sınır ötesi insan hareketlerinin devletler tarafından kontrol edilemeyen ve gözetlenemeyen kısmıdır* (Atasü-Topçuoğlu, 2015: 501). Düzensiz göçler, düzenli göçün tam tersi bir durum olarak okunabilmekle birlikte göç eden kişinin zorunluluk durumuna göre ülkeye girişte devletlerin almış oldukları kararlar doğrultusunda uygulanan kolaylıklar çerçevesinde gerçekleşen göçlerdir. Söz gelimi Suriye iç savaşından kaçarak Türkiye'ye kabul edilen göçmenlere karşı Türkiye

Cumhuriyeti Devleti'nin ortaya koymuş olduğu uygulamalar bu bağlamda değerdendirilebilir.

Düzensiz göçler dünya gündeminde 'kriz' kavramıyla açıklanmaya başlamıştır. Göçün yoğunluğu ve önemli oranda kontrol dışı bir biçim alması krizin en temel nedenlerinden biri olarak öne sürülebilir. İşte kitlesel göçlere hedef olan ülkelerin devlet idarecileri, çok sıkı güvenlik tedbirleri alma yoluna giderek kitlesel ve düzensiz göçü önlemeye ve kriz kavramıyla anılmaya başlayan bu süreci yönetmeye çalıştıkları görülmektedir. Ayrıca bu krizi ortadan kaldırmanın doğrudan bir çözümü olarak da kitlesel göçlerin ülke içine akmasının önüne geçmeye çalışırlar. Onlara göre göçmenin sınırdan girip yol açacağı sorunları kökünden kesmenin yolu göçmeni sınırdan içeri almamaktır. Bu çerçevede göçmenlerin hedef ülke sınırlarından geçmeleri durumunda meydana gelebilecek sıkıntılar şöyle sıralanabilir:

Güvenlik endişesi; her devlet ülkesine giriş yapan kişi ve kişilerin belli bürokratik işlemler çerçevesinde kontrol altında olmasını ister. Resmi kayıtlar böylelikle ülkeye giriş yapmış kişinin takibini kolaylaştırır. Zaten ülkeye giriş yapan kişi de doldurduğu evraklardan dolayı kendisini bir sistemin takibi altında hisseder. Ancak kitlesel göç yoluyla ülke içerisine girmiş kişiler için aynı işlemlerin yapıldığı söylenemez.

Ekonomik kaygılar; ülkeye giriş yapan her göçmen ev sahibi ülke vatandaşları açısından ekonomik anlamda bir tehdit olarak görülebilir. Göçmenin hedef ülkedeki yaşamsal kaygıları ve iş sahiplerinin kazançlarını artırma düşüncesi bu algının sebeplerini oluşturur. Kapitalist sistemin temeli olan 'az maliyet, çok kâr' bağlamında konu ele alındığında işverenin kazanımlarını artırmak için özellikle ucuz işgücü olarak kabul edilen göçmenlerden yararlanabileceği bu algıyı güçlendirmektedir. Bu durum ise ev sahibi ülkenin vatandaşları için işlerini kaybetme ya da kazançlarında düşüşe neden olma riskini barındırır.

Kültürel uyum sorunu; çoğunlukla zorunlu göçe maruz kalanların geri kalmış veya gelişme aşamasında olan ülkelerden göç ettikleri ve daha iyi şartlara sahip ülkeleri kendilerine ulaşılması gerekli hedefler olarak seçmiş oldukları gerçeğinden hareketle göçmenlerin giriş yaptıkları bu ülkelerde kültürel uyum sorunu yaşadıkları

görülmektedir. Kılık-kıyafetten yeme-içmeye kadar birçok faktör kültürel uyumsuzluk bağlamında sayılabilir.

Siyasal ve sosyal sorunlara yol açma; ülke yöneticileri açısından göçmenlerin söz konusu ülke sınırları içerisine girmelerini zorlaştırmada önemli saiklerden bir diğeri göçmenlerin kültürel, sosyal, toplumsal ve benzeri anlamdaki uyumsuzluktan kaynaklanan siyasal ve sosyal sıkıntılara yol açması/açabilmesi konusundaki endişelerdir. Kültürel, sosyal, toplumsal uyum bir devletin önemli iç gereklilikleri olarak ifade edilebilir. Söz gelimi uzun bir zamandan beri devam eden iç savaştan ötürü milyonlarca Suriyeli ülkesinden göç etmek zorunda kalmıştır. Bu göçlerden Türkiye de önemli oranda hedef ülke konumunda olmuştur ve olmaya devam etmektedir. Suriyelilerin dinî, kültürel ve daha pek çok konuda Türk toplumuyla var olan yakınlığına rağmen Türkler ile Suriyeliler arasında yer yer olumsuz hadiselerin yaşandığı medyaya yansıyan haberlerde de görülmektedir. Bu sayılanlara daha fazla alt başlık eklenebilir. Dolayısıyla düzensiz göç ve göçmenlik güvenlik, ekonomik, kültürel, sosyal, siyasal ve daha birçok boyutu olan önemli bir konudur (bkz. Akalın, 2015: 89-106, Atasü-Topçuoğlu, 2015: 501-518, Akçapar, 2015: 563-575).

Hedef ülkelerin devlet idarecileri sınırlarına çektikleri dikenli teller, inşa ettikleri yüksek duvarlar, kullandıkları son teknoloji sistemler ve ellerinde ağır silahlı askerlerle, yukarıda sayılan sorunlarla karşılaşmama adına, göçmenleri sınırdan içeri sokmayarak onların göç etme olanaklarının önüne geçmeye çalışmaktadırlar. Aslında sınırları tel örgülerle çevirip uzun duvarlar örmek ve sınır boyu son teknoloji güvenlik sistemleri döşeyip sınır girişlerine ellerinde silahlı askerler dizmek, göç hareketini engellemek/sonlandırmak bir yana yasal olmayan, kaçak göçlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır. Bu yüzden [...] *göçmen arzı ile gelişmiş ülkelerdeki göç-kısıtlayıcı politikalar arasında bir asimetri vardır. Yasal göç olanakları daraldıkça düzensiz göç pratikleri ortaya çıkmaktadır* (Atasü Topçuoğlu, 2015: 510).

Gelişmiş ülkelerin göç konusunda çok sert politikalar uygulamaya devam etmeleri, göçmen mafyası olarak adlandırılan yeni yapıların oluşmasına veya güçlenmesine olanak sunmaktadır. Bu mafya mensupları, farklı milletten ve devletten insanları/göçmenleri ciddi paralar karşılığında -kaçak yollarla- Avrupa bölgesi

sınırlarına sokmayı vaat etmektedirler ve bu yolla mafya mensuplarının yıllık beş ila on milyar Euro ciroya ulaştıkları ifade edilmektedir (bkz. Şenocak, 2006: 50). Ayrıca kaçak veya diğer adıyla yasal olmayan yollarla yapılan göçün çok sayıda insanın yaşamına mal olduğu da bir gerçektir. Göç esnasında denizlerde meydana gelen boğulmalar, sınır geçiş güzergahlarında soğuktan donmuş vaziyette bulunan insan cesetleri medyaya yansıyan günlük ve sıradan haberler olmaya başlamıştır.

1.4.4. Transit Göç

Göç olgusu içerisinde önemli bir alt başlık ise transit göçtür. Böyle bir göç [...] geçiş halinde ve göç yolculuğunda ara duraklardan birinde bulunduğunu, hedef noktasına henüz ulaşmadığını ve bitmemişliği ifade eder. Göç gönderen noktadan ulaşılması hedeflenen noktaya varışta geçilen ve belki de beklenen bir noktayı işaret eder (Öner, 2015: 17). Açıklama çerçevesinde transit göçü, varılması hedeflenen asıl yere varana kadar ara yerlerden geçişlere verilen ad olarak tanımlamak mümkündür. Saydam bu göçü birden fazla yerle ilişkili ‘kademeli göç’ olarak tarif eder. Bu kapsama giren göçmenler birkaç yere giderek belirli süre ikamet etmek zorunda kalırlar (bkz. Saydam, 2010: 3).

Bu bağlamda Yunanistan ve Türkiye’yi düzensiz göçmenler için transit ülke olarak düşünmek mümkündür (bkz. Koca, 2015: 65-66). Transit göçe maruz kalan ülke anlamında İran ve Pakistan da örnek olarak verilebilir. Afganistan, Keşmir, Bangladeş gibi ülkelerden ayrılan göçmenler önce İran ve Pakistan’a, bu ülkelerden Türkiye’ye ve Türkiye üzerinden de Avrupa’ya geçmeye çalışırlar (bkz. Arınç, 2018: 1467). Konu ülkelerarası özellik taşıdığı gibi kıtalar arası hususiyete de sahiptir. Söz gelimi Asya Kıtası’ndan Avrupa’ya olan göçlerde transit ülke konumunda olan Türkiye Asya ile Avrupa arasında önemli bir transit konuma sahiptir. Bu yüzden Türkiye ile Avrupa Birliği arasında göç ve göçmen sorunu önemli bir gündem maddesi oluşturmaktadır. Hatta yapılan anlaşmalar yoluyla çözülmeye çalışılan göç ve göçmen sorunu, bazen Türkiye ile Avrupa Birliği arasında karşılıklı restleşmelere varan gerginliklere yol açabilmektedir.

Transit göç hareketleri kıtalararası sorunlara neden olduğu gibi kıta içi sıkıntılara da sebep olmaktadır. Söz gelimi Afrika ve Asyalı birçok göçmenin Avrupa'ya girişinde önemli bir transit ülke konumunda olan İtalya ile diğer Avrupa devletleri arasında göç ve göçmenler çok fazla sıkıntılara yol açmaktadır. Hatta bu konu Schengen Antlaşması'nın sorgulanmasına bile sebep olmaktadır (bkz. Akçapar, 2015: 568). Dolayısıyla Türkiye, Yunanistan, İtalya, Pakistan gibi transit konumda olan birçok devlet yoğun kitlesel göçlere hedef olmaktadır ve farklı devletler tarafından göç konusunda yeterli oranda önlem almadıkları gerekçesiyle eleştiriye uğramaktadırlar.

1.4.5. Geri Dönüş

Göçte geriye dönüş konusu üzerine tanımsal tartışmalar günümüzde de sürmektedir. Bazı görüş sahipleri geriye dönüşü göç eyleminin tamamlayıcı bir unsur olarak kabul ederken, kimi düşünürler ise göç çatısı altında farklı bir başlık şeklinde açıklamaktadırlar. Her iki görüş sahipleri konu hakkında değerlendirmelerini destekleyen örnekler ortaya koymaya çalışırlar. Nasıl ki göçün temelinde şartlara ve durumlara, kişi ve kişilere göre değişen itici ve çekici faktörler vardır. Bunların benzerlerine geriye dönüşte de rastlanmaktadır.

Önceki bölümlerde açıklandığı gibi göç edecek kişinin düşünce dünyasında göç etmek için sebepler vardır. Bunlar bazen söz konusu kişilerin yaşadığı menşe/kaynak yerdeki şartlardan, kimi zaman ise hedef yerin çekici özelliklerinden kaynaklanabilmektedir. Ayrıca kişinin göç etmekten başka seçeneğinin kalmaması ve gidilmesi planlanan hedef bölgenin durumu da söz konusu olmaktadır. Bütün bunlar göç edecek kişinin zihin dünyasında biçim kazandıktan sonra göçün eylemsel süreci başlar. Dolayısıyla farklı gerekçelerden hareketle yola çıkan ve hedefine varan göçmen, beklentisiyle örtüşen bir yerle karşılaşacağı gibi tersi bir durum da söz konusu olabilmektedir. Beklentilerini az karşılayan veya hiç karşılamayan bir ortamla da yüz yüze gelebilir. Söz gelimi Safeviler döneminde 'menfaat ve özgürlük' gibi gerekçelerle Hindistan'a giden edebiyat ve sanat adamları, kendilerini yabancı bir ortama uydurmanın ve üstatlarından ayrı kalmanın bir sonucu olarak arzulamış oldukları mutluluğu yakalayamamışlardır (bkz. Babacan, 2012: 77). Bu durumdan dolayı göçmen

pişmanlık yaşayabilir ve geldiği yere geri dönme kararı alabilir. Bu yüzden geriye dönüşlerin çoğunlukla göçmenin kendi gerekçeleri doğrultusunda gerçekleşmiş olduğu söylenebilir.

Geri dönüşü gönüllü, devlet destekli geriye göç gibi sınıflara/alt başlıklara ayırmak mümkündür. Çünkü geriye göç bazen göçmenin ekonomik, sosyal ve benzer gerekçelerden kaynaklanan kendi kişisel kararı sonucunda ortaya çıkmaktayken, değişik zamanlarda ise buldukları ülkenin politik kararları sonucu devlet destekli olabilmektedir (bkz. Rittersberger Tılıç, Özen, Çelik, 2015: 287-288). Söz gelimi para kazanmak, ekonomik açıdan kazanımlarını artırmak gibi saiklerle bir mekândan diğerine göç edenlerin amaçlarını elde ettikten sonra geldikleri yere geri dönme kararı aldıkları görülebilmektedir. Bazen göç edilen dönemde küçük olan çocukların büyümeleri ve bunların eğitim, kültürel durumları konusundaki kaygılar da geriye dönüşe neden olabilmektedir. Bazı zamanlar iş olanakları ve göçmen durumuna göre göç edilen ülke yönetimlerinin geriye dönüş teşvik programları uygulamış oldukları görülmektedir. Söz gelimi 1980'li yıllarda Almanya'da yaşanan ekonomik, sosyal sıkıntılar, ülke yöneticilerini farklı arayışlara yöneltmiştir. Bu arayışlardan biri de ekonomik destekli geri dönüş teşvik programı çerçevesinde göçmenleri ülkelerine geri göndermektir (bkz. Kuruyazıcı, 2001: 6). Dolayısıyla geriye göçün birden fazla farklı gerekçesi vardır denebilir.

Her ne kadar göçmenler hedef ülkeye vardıldıktan sonra dil, din, kültür bağlamında birçok sıkıntı ile karşılaşmış ve ülkelerine özlem duymuş olsalar da geriye dönüşün çok sık olmadığı bilinmektedir. Hatta göçmenin arzulamasına rağmen geriye dönemediği görülmektedir. Bu durumun da farklı nedenleri olabilmektedir. Örnek olarak göçmenin yaşadığı fikirselle dönüşüm bu nedenlerden biri olarak verilebilir. Söz gelişi İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye'den Almanya'ya işçi olarak gidenlerden çoğunun kısa dönemli parasal birikim yaptıktan sonra vatanlarına geri dönme planıyla göç etmiş oldukları bilinmektedir. Ancak Fakir Baykurt'un "Yarım Ekmek" adlı romanında da vurgulandığı üzere, bu niyetle giden pek çok kişinin, sonradan karar değiştirdiği, hatta mezarının bile Almanya topraklarında olmasını arzuladığı görülür (bkz. Baykurt, 2015).

1.5. TARİHSEL SÜREÇTE GÖÇ

İslam inancında önemli bir yere sahip olan Cennet'teki yasaklı ağaca yaklaşımının meyvesini yemesinden dolayı Hz. Adem ve Hz. Havva'nın Cennet'ten çıkarılıp dünyaya gönderilmelerine/indirilmiş olmalarına dair kıssayı (bkz. Kahraman, 2013: 191-226) zorunlu bir göç olarak kabul ederek yorumlayan görüşler çerçevesinde konu ele alındığında göç eyleminin dünyayla aynı geçmişe sahip olduğu anlaşılacaktır. Bu bakış açısına göre göç, dünyanın yaratılmasında ve burada yaşamın başlamasında en önemli faktör olarak kendisini göstermektedir.

Göçün dünya ve insanın dünyadaki yaşamıyla ortak geçmişi tarihsel süreçteki toplumsal dönüşümlerle de kendisini ortaya koymaktadır. Etkisi ve dönüşüme sağladığı katkılar çerçevesinde dünya tarihinde adından söz ettirmeyi başaran göçlerden bazılarının bakıldığında modern Avrupa'nın temellerinin atılmasına kaynaklık etmesi bakımından Kavimler Göçü üzerinde durmak gerekir. Roma İmparatorluğu'nun dağılmasında ve Avrupa'nın temellerinin atılmasında önemli bir etkiye sahip olan Kavimler Göçü'nü Kerem Kınık şöyle açıklar:

MS 4. yüzyılın ortalarında, Orta Asya'daki Çin Devleti'nin egemenliğinden kurtulmak için Batıya hareket eden Hunlar, Volga-Don nehirleri arasında yaşayan diğer Hunların Batıya göçmelerine neden oldular. O tarihlerde Karadeniz'in kuzeyindeki düzlüklerde Cermen kavimlerinden olan Gotlar yaşamaktaydı. 375 yılında Hunlar, Gotların yaşadıkları bu bölgeye girdiler. Hunların bu bölgede yerleşmesiyle daha fazla buralarda yaşayamayan, çoğunluğu Cermen olan Vizigotlar, Ostrogotlar, Gepitler ve Vandallar Batıya doğru göç etmeye başladılar. Romalıların barbar olarak adlandırdığı bu kavimler, önelerine çıkan diğer kavimleri yurtlarından atarak İspanya'ya, hatta Kuzey Afrika'ya kadar ilerlediler. Yıllarca süren 'kavimler göçü' günümüz Avrupa devletlerinin temellerini atan çok önemli bir süreçtir (Kınık, 2017: 37).

Göçün sadece bir hareket, bir yerden başka bir yere gitme olarak kalmayıp etkisi ve meydana getirmiş olduğu siyasal, sosyal, toplumsal ve benzeri birçok anlamdaki dönüşümleri anlama ve açıklama açısından Kavimler Göçü önemli bir örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca göç esnasında yaşanan olumsuz durumların da genel anlamda ortaya çıkan sonuçlarına göre düşünüldüğünde göçün olumlu yönlerinin, olumsuz taraflarına oranla daha fazla olduğu anlamı çıkarılabilir. Nitekim Ortaylı, [...] *göçler tarihte yıkıcı kavimlerin gelip ortalığı alt üst etmesiyle göze çarpar ama bu coğrafyada hareket de böyle başlar* (Ortaylı, 2006: 19) sözünden hareketle modern Avrupa'nın

ortaya çıkmasında Kavimler Göçü'nü yıkıcı ve olumsuz yönlerinden çok yapıcı/olumlu yönleriyle ele almak mümkündür.

Tarihsel süreçte önemli göçlerden bir diğeri ise İslam tarihinde yaşanmış olan Hicret'tir. Hz. Peygamber'in Miladi olarak 622 yılında Mekke'den Medine'ye yapmış olduğu göç olarak açıklanan Hicret, İslam tarihinde sosyal, siyasal ve daha birçok açıdan yeni bir dönemin başlangıcı olarak kabul görür ve İslam devletinin temelleri bu dönemde atılır (bkz. Önkal, 1998: 462). Ayrıca İslamî takvim olarak da adlandırılan Hicrî Takvim'e başlangıç olarak kabul edilmesi İslam tarihi açısından bu göçün önemini gösterir. İran toplumunda da göç hareketlerine şahit olunmaktadır. Sasaniler döneminde Zerdüşt ve Ateşperest rahiplerin farklı inanç sahiplerine yapmış oldukları baskılar, bu grupların İran'ı terk etmelerine yol açmıştır (bkz. Timur, 2012: 39). Ayrıca Safeviler döneminde şairlerin devlet baskısına maruz kalmaları ve bu dönemde Hindistan'daki devlet yöneticilerinin ise Safeviler'in aksine edebiyat ve sanat adamlarına sunmuş oldukları olanaklar, Safeviler'den birçok şair ve edebiyatçının Hindistan'a göç etmesine neden olmuştur (bkz. Babacan, 2012: 67-78). Bu göçle birlikte söz konusu şair ve düşünürler yaptıkları edebî ve kültürel çalışmalarla yeni akımlar ortaya koymuş ve edebiyat sahasına zenginlik kazandırmışlardır. Nitekim Klasik Türk edebiyatında 'Sebk-i Hindî' diye bilinen akım, bu göçün bir sonucudur. Osmanlı döneminde de yoğun göç hareketlerine rastlanmaktadır. Özellikle fetihler yoluyla Rumeli ve Balkanlar'da kazanılan toprakların Müslümanlar tarafından iskânlaştırılmasında bölgeye göç eden/ettirilen Müslüman toplulukların çok önemli katkılarının olduğu söylenebilir.

Amerika'nın keşfiyle beraber Avrupa kıtasından Amerika'ya önemli oranda göçler yaşanmıştır. Bu dönemde Avrupa ile Osmanlı Devleti göç konusunda ters orantılı bir gelişme içerisinde bulunmuştur. Avrupalılar ekonomik gerekçelerle yeni keşfedilmiş Amerika kıtasına yoğun bir şekilde göç ederken, 1683 Viyana mağlubiyeti sonrası Osmanlı İmparatorluğu ise kitlesel göçlere hedef olmaya başlar (bkz. Karpat, 2013: 13). Sonraları Amerika'ya Avrupa'dan yapılan göçleri, diğer kıtalardan yapılan göçler izlemiştir. On dokuz ve yirminci yüzyıllarda milliyetçilik akımlarının dünya genelinde etkisini göstermeye başlamasıyla ve milliyeti merkeze alan devletlerin kurulmasıyla birlikte siyasal gerekçeli göçlerde önemli oranda artış görülmeye başladığı ifade

edilebilir. Söz gelişi Rusların 1771 yılında Kırım'ı ilhak etmesi Tatar, Çerkez ve Abaza gibi Türk toplulukların buradan göç etmelerine yol açmıştır (bkz. Timur, 2012: 423-424). Böylece Kırım'ın dinsel, ırksal, kültürel ve benzeri anlamda homojen bir yapıya dönüşmesine neden olduğu söylenebilir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa'nın gelişmiş ekonomilerine sahip ülkelerinde ortaya çıkan işgücü ihtiyacı, ilk önce kıta içerisindeki ülkelere karşılanmaya çalışılmıştır. Ancak yetersiz kalınca bu kez kıta dışından işçi temini yoluna gidilmiştir. Böylelikle Avrupa kıtası, Amerika'ya göç veren bir konumdan diğer kıtalardaki birçok ülkeden göçmen işçi kabul eden bir duruma gelmiştir (bkz. Kuruyazıcı, 2001: 3). Son dönemde tüm dünyada farklı gerekçelerle kitlesel göçler devam etmektedir. Özellikle siyasal, sosyal ve toplumsal gerekçelere dayanan devletlerarası, kıtalararası, kısaca ulusötesi yoğun göçler yaşanmaktadır. Suriye, Yemen, Libya, Mısır, Tunus, Irak, Sudan, Somali gibi pek çok devlette yaşanan iç çatışmalar, sosyal, siyasal ve ekonomik belirsizlikler, kitlesel göç hareketlerinin artış kaydetmesine neden olmaktadır. Böyle bir durum ise planı ve öngörüsü yapılamayan sorunlara yol açtığı söylenebilir.

Tarihsel süreç gerekçesi farklı birçok göçe sahne olmuştur. Ancak geçmiş ile modern dönem göç ve göçmen karşılaştırması yapıldığında, son dönemde yaşanan göç hareketlerinin toplumsal yaşamı daha fazla etkisi altına aldığı düşünülebilir. Sorunun ortaya çıkmasında teknolojik olanakların gücünü göz ardı etmemek gerekir. Bunlar içerisinde özellikle internet olanakları, radyo ve televizyon gibi medya araçları, dünyanın her yerinden ulaştırmış oldukları haberler sayesinde toplumun bilgi sahibi olmasına aracılık etmiş olurlar. Böyle bir olanak ise modern dönem insanının birçok konuda olduğu gibi göç ve göçmenlerle ilgili yaşananlardan da sürekli haberdar olmalarını sağlamaktadır. Eğer medya olmasaydı sayısı yüz binleri bulan göçmenlerin ülkelerarası engelleri aşma uğruna yaşamlarını hiçe saymaları, denizlerde boğulmaları, soğuktan donmaları kimlerin aklına gelebilirdi diye sormak lazımdır. Dolayısıyla modern dönemde dünya genelinde yaşanan sıkıntıların bir sonucu olarak kitlesel göçlerde artış yaşandığı kabul edilebilir bir halet olduğu gibi bu tespitten böyle sorunların geçmişte daha az yaşanmış olduğu anlamının çıkarılmaması gerekir.

1.5.1. Türk Toplumunda Göç ve Göçmenlik

Bu çalışmada incelenecek eserlerden biri olan “Koca Ren” adlı roman Fakir Baykurt tarafından kaleme alınmıştır. Yazar, dönemsel koşullardan dolayı Türkiye’den ayrılarak yaşamını Almanya’da devam ettirmiş göçmen bir düşündürdür. Bu kapsamda Türk toplumunda göç ve göçmenliğin üzerinde durmakta fayda olabilir. İlk olarak şunun altı çizilebilir; Anadolu’nun bir Türk yurdu olmasında göç önemli faktörlerden biridir. Sultan Alparslan komutasındaki Türk ordusunun 1071 Malazgirt Meydan Muharebesinde Bizans’a karşı kazanmış olduğu zafer, Anadolu’nun Türklere bir vatan olarak açılmasını sağlayan önemli bir savaştır. Böylelikle Anadolu’ya göç eden Türkmen topluluklar Anadolu’nun farklı bölgelerine yerleşmiş ve Türk kültürünün, gelenek ve göreneklerinin bu bölgelere nüfuz etmesine katkı sunmuşlardır.

Modern dönemde Türkiye hem iç göç yaşayan hem ülke dışına göç veren ve aynı zamanda kitlesel dış göçlere de hedef olan bir ülke konumundadır ve Türkiye’de görülen göçlerin çeşitli nedenleri vardır. Türkiye iç göç yaşayan bir ülkedir. İç göç yoğunluğuna bakıldığında göçün genellikle kırsaldan kente ve küçük şehirlerden büyük şehirlere doğru yapılmış olduğu anlaşılacaktır. Söz gelimi tarımda makineleşmenin artması, insana olan ihtiyacın azalması, kırsaldan kentlere olan göçlerde önemli nedenlerden biri olarak sayılabilir. Ayrıca İstanbul, İzmir, Ankara, Bursa gibi metropollere ülkenin diğer şehirlerinden yoğun bir göç hareketi vardır. Türkiye’de iç göçün böyle bir şekilde yoğunluk kazanmasında çekici faktörlerin daha fazla ön plana çıktığı düşünülebilir. Bunlar; daha iyi iş olanakları, daha gelişmiş sağlık ve eğitim koşulları, daha modern bir yaşam ve sosyal çevre şeklinde özetlenebilir.

Türk toplumunun yaşadığı göç çeşitlerine kısaca bakmakta yarar vardır. Ülke hem dışarıdan göç alan hem de dışarı göç veren bir ülkedir. Türkiye’nin dışarı göç vermesinde beyin göçü ve eğitim konusunda yaşanan göçlerin yanında iş ve emek göçünün de ön planda yer aldığı ifade edilebilir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında Almanya ile Türkiye arasında imzalanan işgücü temini anlaşması çerçevesinde binlerce Türk çalışmak için Almanya’ya gitmiş ve burada bulunan fabrikalarda üretime katkı sağlamışlardır (bkz. Kuruyazıcı, 2001: 3).

Anadolu sınırları dışına göç vermekle birlikte aynı zamanda önemli oranda dış göçlere de hedef olan bir ülkedir. Bahsedilen göçlerin de farklı nedenleri vardır. Söz gelişi Osmanlının son dönemlerinde girdiği savaşlardan mağlup ayrılması toprak kayıplarına yol açmıştır. Kaybedilen topraklarda yaşayan Müslüman Türk topluluklar Anadolu'ya göç etmek zorunda kalmışlardır. Nitekim bu göçler sanayi ve endüstri nedenli göçler olarak değil, askerî ve siyasî kaynaklı göçler biçiminde açıklanabilir (bkz. Ortaylı, 2006: 20).

Kafkasya ve Balkanlar'da siyasî ve askerî baskılara ve sürgünlere hedef olan Türkler de Anadolu'ya göç etmek zorunda kalmışlardır. Özellikle Yunanistan ile Türkiye arasında yapılan mübadele anlaşması çerçevesinde binlerce Türk Yunanistan'dan Türkiye'ye göç etmiştir. Son zamanlarda Suriye iç savaşından kaçan milyonlarca insan Türkiye'ye sığınmış ve yerleşmiştir.

Türkiye geriye göçe de maruz kalan bir ülke olduğu söylenebilir. Bunun da birçok nedeni sıralanabilir. Söz gelişi Türkiye'ye geri dönen göçmenlerden bazıları yurtdışında elde etmiş oldukları ekonomik birikimi yeterli görerek vatanına yerleşmeye karar verebilir. Bazıları ise sosyal, siyasal, kültürel ve daha birçok gerekçeden ötürü Türkiye'ye geri dönebilir. Bu gerekçeleri çocukların eğitimini anadilinde alması, kültürünü yerinde öğrenmesi, aile ve akrabalarla beraber olma isteği, emeklilik hakkını ülkesinde değerlendirme arzusu gibi daha birçok gerekçeyle örneklendirmek mümkündür.

Anadolu, aynı zamanda, Asya ve Afrika'dan çok sayıda göçmenin Avrupa'ya geçmesinde önemli bir transit ülke konumundadır. Türkiye'nin jeopolitik özelliklerinin böyle bir transit ülke konumuna girmesinde önemli bir faktör olduğu söylenebilir. Asya ile Avrupa kıtası arasında köprü rolüne sahip bir devlet olmasından dolayı Türkiye Ortadoğu'dan, Orta Asya'dan, hatta uzak doğu Asya'dan farklı milletlerin Avrupa'ya geçişlerinde transit bir ülkedir denebilir.

1.5.2. Sudan⁴ Toplumunda Göç ve Göçmenlik

Çalışmada incelenecek bir diğer yapıt “Cinlerle Yolculuk”tur. Sudanlı yazar Jamal Mahjoub tarafından kaleme alınan eserin arka planında göç ve göçmenlik önemli bir konudur. Böylece Sudan toplumunda göç ve göçmenlik başlıklı bu alt bölümde, Sudan ülkesinin bağımsızlığını kazanmasıyla birlikte maruz kalmış olduğu göçler ve nedenleri anlaşılmalı çalışılacaktır. Önceki satırlarda da vurgulandığı üzere göç, bazı sonuçların nedeni olduğu gibi kimi nedenlerin de sonucudur (bkz. İçduygu, Sirkeci, 1999: 250) sözünden hareketle modern dönemde Sudan’da iç ve dış göçlerin meydana gelmesinde sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel, dinî ve daha birçok itici ve çekici faktörün var olduğu ve bütün bunların doğrudan ve dolaylı olarak Sudan için göç sonucunu ortaya çıkardığı söylenebilir.

Sudan’ın kuzey ve orta bölümlerinde Araplar, Güney ve Batı bölgelerinde ise Afrikalı halklar yaşamaktadır. Bu topluluklar da kendi içlerinde çok sayıda farklı kabilelerden oluşmaktadır (bkz. İnat, 2010: 4). Sudan’daki bu etnik, dinî, toplumsal, kabilesel çeşitlilik ülkedeki iç kargaşa ve çatışmaların en önemli sebeplerinden biri olarak açıklanabilir. Her bir grup veya topluluğun farklılığını ön plana çıkarması gerek kendi aralarında gerekse devletle sorunların, çatışmaların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Böylesi sorunlar, Sudan’da meydana gelen göçlerden bazılarının iç nedenleri olarak özetlenebilir.

Özellikle vurgulamak gerekir ki Sudan üzerine yapılacak herhangi bir incelemede 2011 yılını merkeze alarak hareket etmek lazım gelir. 1956 yılında İngilizlerden bağımsızlığını kazanan Sudan, bağımsızlıkla birlikte birçok isyan hareketiyle karşılaşmış ve bu durum iç savaflara yol açmıştır. Özellikle 1972 ve 1983 tarihlerinde Sudan’ın güneyinde yaşayan Hıristiyan topluluklarla merkezi yönetimi oluşturan Müslüman Araplar arasında meydana gelen çatışmalar, ülkenin her yönden kayıplar yaşamasına ve istikrarsız olmasına neden olmuştur. Bu yüzden çeşitli tarihlerde yapılan görüşmelerle bu iç savaş ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Bu görüşmeler,

⁴ Arapça kökenli bir sözcük olan Sudan siyahlar anlamına gelmektedir. Arapların Kızıldeniz’den Afrika kıtasına girmesiyle birlikte karşılaşmış oldukları siyahî toplumlardan hareketle bu bölgeye Biladu’s-Sudan (Siyahlar Ülkesi) adını vermişlerdir (bkz. Arpa, 2011: 100).

Ocak 2005 tarihinde yapılan ‘Kuzey/Güney Kapsamlı Barış Anlaşması’yla sonuçlanmıştır. Bu anlaşma çerçevesinde 2011 yılında Sudan’ın siyasal yapısıyla ilgili referanduma gidilmesine karar verilmiştir. Alınan referandum kararı gerçekleştirilmiş ve katılımcıların % 99’nun bağımsızlıktan yana oy kullanmasıyla birlikte Temmuz 2011 tarihinde Güney Sudan Devleti kurulmuştur (bkz. <https://deik.org.tr/uploads/sudan-ulke-bulteni-2014.pdf>). Bu tarih, Afrika kıtasında yeni bir devletin ortaya çıktığı ve coğrafi açıdan Afrika kıtasının en büyük yüzölçümüne sahip Sudan’ın Sudan ve Güney Sudan⁵ olarak ikiye bölündüğü bir zaman dilimidir.

Coğrafi olarak 1956’dan 2011 yılına kadar kuzeyde Mısır ve Libya; güneyde Kenya, Kongo, Orta Afrika Cumhuriyeti ve Uganda; doğuda Eritre ve Etiyopya; batıda ise Çad’la komşu olan ve yüzölçümü açısından Afrika kıtasının birinci ülkesi konumuna sahip Sudan, 2011 yılındaki bu bölünmeyle birlikte Uganda, Kongo ve Kenya’yla olan komşuluğunu kaybetmiş ve yüzölçümsel anlamdaki Afrika kıtası birinciliğini Cezayir’e kaptırmıştır. Ayrıca kendisinden ayrılarak devletleşen Güney Sudan’la komşu olmuştur. Dolayısıyla bölünmeyle Sudan, yüzölçümü anlamında sahip olduğu Afrika birinciliğini ve birden fazla ülkeyle olan sınırını yitirmiştir.

Sudan’da meydana gelen göçlerin siyasal, sosyal, kültürel, toplumsal nedenleri bölünme öncesinden başlanarak ele alınmayı gerektirebilir. 2011 yılına kadar bir bütün olan Sudan’ın kuzeyinde Müslüman Araplar, güneyinde ise daha çok Hıristiyan olmak üzere farklı inançlara sahip topluluklar yaşamaktadır.⁶ Güneyde yaşayan Hıristiyan Sudanlılarla kuzeyde yaşayan Müslüman Araplar arasında birçok iç savaş yaşanmıştır. Bu savaşların ekonomik, sosyal, siyasal birden fazla nedeni vardır. Güney Sudanlılar, Kuzeylilerin devlet olanaklarını sadece kendilerine aitmiş gibi kullanıp yatırım, devlet teşviği gibi konularda Güneyli toplumları ihmal etmiş olduklarını,⁷ ayrıca Kuzeyli

⁵ Afrika’da en son bağımsızlık kazanan, en genç ülkesi konumundaki Güney Sudan’da, ayrılmayla birlikte farklı gerekçeli iç karışıklıklar yaşanmaya başlamıştır. Bu olaylarda yüz binlerce insan ölmüş, milyonlarca insan da farklı yerlere göç etmek zorunda kalmıştır (bkz. Orakçı, t.y: 1).

⁶ Müslüman nüfus sadece Araplardan oluşmamaktadır. Afrikalılardan da Müslüman halk vardır. Ayrıca kuzeyde Müslümanlar, güneyde ise sadece Hıristiyanlar olmayıp Animistlerin de varlığı bilinmektedir (bkz. Yüksel, 2014: 93).

⁷ Güneyli Hıristiyan Sudanlılar ile Kuzeyli Müslüman Sudanlılar arasında en önde gelen çatışma nedenlerinden biri ekonomidir. 1978 yılında Sudan’ın güneyinde bulunan petrol, Güneylilerle Kuzeyliler arasında önemli bir mücadele sebebi olmuştur (bkz. Öndül, 2015: 124).

Sudanlılar tarafından Güneylilerin inançlarından, kültürlerinden ve yaşayışlarından dolayı ötekileştirildiğini öne sürmüşlerdir.

İsyanlara yol açan sorun, siyasetçilerin söylemleriyle de pekişerek silahlı çatışmalara dönüşmüştür. Kuzey-Güney çatışması olarak adlandırılan konu Afrika kıtasının en uzun süren iç savaşı olarak açıklanmaktadır. Özellikle 1972 ve 1983 tarihlerinde şiddetini artıran savaşıardan sadece 1983 yılındaki ikinci aşama süresince yaklaşık iki milyondan fazla insan ölmüş ve dört milyon kişi de yaşadıkları yerleri terk ederek mülteci, sığınmacı konumuna düşmüştür (bkz. Dupraz, 2002: 10; Martin, 2002: 111; Peterson, 2002: 60; Akt. İnat, 2010: 47).

Sudan'ın en önemli iç sorunlarından bir diğeri şüphesiz Darfur'dur. Sudan'ın güneyinde yaşayanlar ile kuzeyinde yaşayanlar arasında din ve kültür önemli farklılaşma unsurları olarak öne çıkarken, Darfur halkıyla mevcut iktidar ve Kuzeyli toplumların Müslüman olmalarından dolayı aralarında kültürel anlamda çok fazla farklılık bulunmamaktadır. Buna rağmen Darfurlularla merkezi yönetim arasında farklı konulardan kaynaklanan birçok anlaşmazlık vardır. Söz gelimi tıpkı Güney Sudanlıların öne sürmüş oldukları gibi merkezi yönetimin bu bölgeye yönelik ekonomik, sosyal ve benzeri anlamdaki ihmalkârlığı ve yatırım yetersizliği Darfur sorununun önemli nedenlerindedir. Dolayısıyla anlaşmazlığa sebep olan konulardan en önemlilerinin ekonomik temellere dayanmakta olduğu ifade edilebilir (bkz. Arpa, 2011: 111). Darfur güncel bir sorun olarak Sudan'da varlığını devam ettirmektedir. Hatta Darfur sadece ülke içi bir sorun olarak kalmayıp dünya gündemine 'Darfur Krizi, Darfur'da Soykırım' gibi başlıklarla mal olmuş bir konudur.⁸

Darfur konusunun anlaşılması adına ortaya konulan akademik ve bilimsel belge ve dökümanların sayısı ve objektifliği istenen düzeyde olmasa da (bkz. Mustafa, 2014: 2) [...] *Darfur'da silahlı çatışmaların başladığı 2003 yılından bu yana 1078 köyün yakıldığı ve bu yüzden terk edildiği, 12.248 kişinin öldüğü, 1.290.000 kişinin yerlerinden*

⁸ 4 Mart 2009 tarihinde Uluslararası Ceza Mahkemesi (UCM) Ön Yargılama Dairesi, Sudan Devlet Başkanı Ömer El Beşir hakkında Sudan'ın Darfur bölgesindeki çeşitli etnik gruplara karşı savaş suçu, insanlığa karşı suç ve soykırım suçu işlediği gerekçesi ile tutuklama kararı çıkarmıştır. Bu karar görevde olan bir devlet başkanı hakkında UCM tarafından çıkartılan ilk tutuklama kararıdır (bkz. Şimşek, 2015: 151).

göç etmek zorunda kaldığı Sudanlı yetkililer tarafından ifade edilmektedir (Arpa, 2011: 111). Dolayısıyla [...] Sudan'ın güneyinde ve Darfur Bölgesinde yaşanan insani krizden ötürü beş milyona yakın yerlerinden edilmiş insan yakın tarihin derin insani krizlerini oluşturmuşlardır (Kınık, 2017: 38).

Sudan'da kabilelerarası çatışmaların da önemli oranda göçe neden olduğu bilinmektedir. Kabilelerarası sıkıntılara bakıldığında bazı kabilelerin merkezi yönetim tarafından, kimilerinin ise komşu ülkeler tarafından desteklendiği, finanse edildiği görülmektedir. Söz gelimi 'Cancavidler' merkezi hükümet tarafından desteklenirken (bkz. Mustafa, 2014: 56) 'Furlar' Çad hükümeti tarafından, 'Zaghawalar' Libya devleti tarafından desteklenmektedir (bkz. İnsel, 2004: 7-11). Merkezi yönetime yakın olanların kendilerini ayrıcalıklı olarak görmeleri ve bunu farklı kabilelere baskı aracı olarak kullanmaları, diğerlerinin de buna karşılık vermeleri ve bazı zamanlarda merkezi yönetimin de olaylara müdahil olması nedeniyle çok sayıda çatışma yaşanmıştır. Bütün bunların yüz binlerce insanın ölümüne ve milyonlarca insanın ise yaşadığı yeri terk etmesine yol açtığı söylenebilir.

Kuraklık, yetersiz yağış, tarımsal ürünlerde yeterli oranda verim alınamaması da Sudan'daki göçlerin nedenleri arasında sıralanmaktadır. Sudan, sahip olduğu tarım toprakları miktarında Dünyada sayılı devletlerden biridir.⁹ [...] *Zira bu miktarda bir arazi uygun tekniklerle ekilip biçilebilirse elde edilecek ürünün tüm Afrika'ya yetecek miktarda olabileceği ifade edilmektedir (Arpa, 2011: 104).* Sudan'da her ne kadar tarımsal üretimde istenen verimin elde edilememesinde kuraklık, yağış yetersizliği gibi durumlar söz konusu olsa da asıl sorunun tarıma dayalı yatırımların istenen oranda olmaması, var olan yatırımların da doğru bir şekilde yapılmaması, iç çatışmaların, isyanların, kargaşa ve kaosun varlığı, ülke ticaretinin gelişmemiş olması, ulaşım olanaklarının yetersizliği gibi faktörlerin daha fazla etkiye sahip olduğu söylenebilir. Kuraklık ve yetersiz yağış nedeniyle insanlar, yağışı bol ve verimi yüksek olan tarım arazilerine göç ederler. Bu durum ise hedef bölgede yaşayan toplulukların ekonomik

⁹ Türkiye Cumhuriyeti Hartum Büyükelçiliği, Ticaret Müşavirliği tarafından yayımlanan "Sudan Ülke Profili ve Türkiye ile İlişkiler" raporuna göre; "Sudan, Türkiye'nin iki katı büyüklükte sulanabilir araziye sahiptir. Ayrıca, Kanada ve Avustralya'dan sonra dünyada tarıma en elverişli 3. ülkedir" (<https://ticaret.gov.tr/data/5b8a4335c7495406a2274f5/SUDAN%20ÜLKE%20PROFİLİ-HTML.pdf>).

kazanımlarında meydana getireceği azalmadan dolayı göç edenlere karşı baskı kurmalarına yol açabilmektedir. Göçmenlerin geldikleri yere geri dönmeleri amacıyla yapılan baskıların yer yer karşılıklı şiddete döndüğü ve böylece farklı göçlerin ortaya çıktığı söylenebilir.

Sudan'da yaşanan bir diğer göç siyasî göç olarak tanımlanabilir. Sudan bağımsızlığını kazandığı 1956 yılından bu yana birçok askerî darbeye maruz kalmıştır. Askerlerin yaklaşık her on yılda bir darbeler yoluyla ülke idaresini ele geçirip devleti yönetmeye çalıştığı görülmektedir. Askerî anlamda yapılan her hükümet değişikliğinde muhalif kanatta yer alan siyasetçiler ve taraftarları doğrudan hedef konumuna geldikleri için göçe zorlanmış veya göç etmek zorunda kalmışlardır. Sudan'ın kendi iç sorunlarından kaynaklanan göç nedenleri olarak sıralanan başlıkların yanında kan davaları, gelenek-göreneklerden kaynaklı kimi olaylar da göçe sebep olabilmektedir.

Sudan gerek çevresinde yer alan devletlerdeki gerekse kültürel yakınlığa sahip olduğu ülkelerdeki siyasal, sosyal, ekonomik, toplumsal ve daha birçok sebepten meydana gelen iç karışıklıklardan ortaya çıkan göçlere hedef olan/ev sahipliği yapan bir ülkedir. Zira Sudan hem Arap hem de Afrikalı halkları barındıran bir ülke olmasından dolayı kültürel çeşitliliğe sahiptir. Sudan'ın dış göç almasında bu özelliği önemli bir faktör olarak öne çıkmaktadır. Söz gelimi ülkede Arap kültürünün olması ve Arapçanın ana dil olarak kullanılması, iç karışıklık yaşayan birçok Arap devletinden göçmene ev sahipliği yapması sonucunu doğurmuştur. Böylece Irak, Suriye, Yemen, Libya, Mısır gibi iç karışıklık, çatışma ve kaosu yaşadığı Arap devletlerinden kaçan kişilerin göç ettikleri/sığındıkları ülkelere biri de Sudan olmuştur. Ayrıca Sudan; Somali, Eritre, Etiyopya, Çad gibi Afrika kıtasında yer alan ülkelere farklı gerekçelerle vatanlarını terk etmek zorunda kalan çok sayıda göçmene ev sahipliği yapmaktadır.

Sudan'dan yapılan göçler konusunda sonuç olarak şunlar söylenebilir; Sudan'da farklı ırktan, dinden ve kültürden birçok millet bir arada yaşamaktadır. Bu farklılıklar kültürel ve sosyal bir zenginlik olmasına rağmen Sudan için çatışmalara, kaosa, buhran ve bunalımlara yol açmıştır. Böylelikle Sudan bağımsızlığını kazandığı günden bu yana siyasal, sosyal, dinsel, kültürel ve daha birçok konuda bir türlü çözülemeyen sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Bir diğer ifadeyle çözülen ya da çözülmeye çalışılan her bir

sıkıntı daha farklı sorunların çıkmasına neden olmuştur. Bu durum ise ülkenin sosyal, siyasal, toplumsal, ekonomik, kısaca her konuda istikrarsızlaşmasına, güvenden uzak bir devlet olmasına neden olmuştur. Böyle gerekçelerden dolayı Sudan hem kendi sınırları içerisinde gerçekleşen birçok göçü yaşamış hem de sınırları dışına göç vermiştir. Gerek ülke içinde gerekse ülke dışına göç eden insanların ağır bedeller ödemek zorunda kaldıkları, yaşamlarını kaybetme tehlikesiyle karşılaştıkları, bazılarının ise ikamet ettikleri göçmen kamplarında yetersiz sağlık ve gıda koşulları ile hayatlarını devam ettirmeye çalışmış oldukları bilinmektedir ve hatta bu kötü sonu yaşadıkları medyaya da yansımaktadır.

1.5.3. Pakistan Toplumunda Göç ve Göçmenlik

Bu çalışmada incelenecek üç eserden bir diğeri de Pakistanlı yazar Mohsin Hamid tarafından kaleme alınan “Gönülsüz Köktendinci” adlı romandır. Yapıtın göç ve göçmenlikle ilgili içeriğe sahip olmasından dolayı bu alt başlıkta Pakistan toplumunda göç ve göçmenliğin ele alınması yerinde olabilir. Pakistan 1947 yılında Hindistan’dan ayrılarak bağımsız bir devlet olmuştur. Pakistan’ın Hindistan’dan ayrılmak istemesinde temel neden olarak din ve inancın önemli bir gerekçe olduğu görülür. Nitekim Pakistan’ın kurucusu Muhammed Ali Cinnah tarafından ortaya konan ‘İki Millet Teorisi’ sini bu bağlamda yorumlamak mümkündür.

Bu teoriye göre Hindistan’da yaşayan toplumlar iki millettten oluşur. Bunlar Hindular ve Müslümanlardır. Nasıl ki Hintlilerin kültür yapısında Hinduizm önemli bir referanstır ve bu inanç sistemi Hindistan adını da etkilemiştir. Bir diğere ifadeyle çatısı altında oldukları devlet, Hintlilerin inançlarından ve kültürlerinden yansımalar içeren bir isimle ifadesini bulmuştur. Benzer bir durumun Hindistan’da ikamet eden ve nüfus yoğunluğu açısından Hindulardan hemen sonra gelen Müslümanların da beklentisi/hakkı olduğu anlamı çıkarılabilir. Nitekim Hindistan’dan ayrılan Müslüman toplulukların Pakistan¹⁰ adıyla devletleşmeleri bu bağlamda okunabilir.

¹⁰ Pakistan’ın adı “Hint kıtasındaki çeşitli Müslüman toplulukların ve eyaletlerin baş harflerinin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştur; P=Pencap, A=Afganistan (bugünkü Peştun halkı ve Pakistan’da onların çoğunlukta olduğu Hayber Paktunva), K=Keşmir, S=Sind ve Tan= Belucistan” (Çevik, 2013: 15).

Her ne kadar ‘İki Millet Teorisi’ sini siyasal söylem ve eylemleriyle etkili kılan ve Pakistan’ın kurucusu olarak kabul edilen Muhammed Ali Cinnah olsa da Hindistan’da yaşamakta olan Müslümanları bir araya getirme düşüncesi, ortaya koyduğu görüşlerden dolayı ünlü şair ve fikir adamı Muhammed İktbal’e dayanmaktadır. [...] *İktbal Pakistan’ın fikir babası kabul edilmektedir. Pakistan fikrini siyasal alanda hayata geçiren ve Pakistan’ın kurucusu kabul edilen kişi ise Muhammed Ali Cinnah’tır* (Çevik, 2013: 15). Muhammed İktbal tarafından temellendirilen bu teori, dönemsel koşulların etkisi ve İngilizlerin katkısıyla, Muhammed Ali Cinnah tarafından somut bir şekle sokulmuş ve Pakistan devleti kurulmuştur. Böylece İngiliz sömürgesi Hindistan, sömürge sonrası döneme ikiye bölünerek ve toprak kaybederek girmiştir.

Pakistan’ın Hindistan’dan ayrıldığı günden bu yana her iki devlet arasında birçok sorun ortaya çıkmıştır ve bunlar zaman zaman iki ülkeyi karşı karşıya getirmiş, çatışma ve savaşların meydana gelmesine neden olmuştur. Bu sorunlardan biri bölünmeyle birlikte ortaya çıkan her iki ülkedeki Müslüman ve Hinduların ikamet durumlarıdır. Nasıl ki Türkiye ile Yunanistan arasında yapılan anlaşma çerçevesinde Anadolu’daki Rumlarla Batı Trakya’daki Türkler mübadele edilmiştir. Benzer bir durum Pakistan ve Hindistan bölünmesi sonrasında da meydana gelmiştir. Böyle bir mübadele ile milyonlarca Müslüman ve Hindu yaşadıkları yerden ayrılmak zorunda kalmışlardır. Kerem Kınık, her ne kadar bu mübadelede göç etmek zorunda kalan insan sayısını ‘yaklaşık 18 milyon’ kişi olarak açıklasa da (bkz. Kınık, 2017: 38) anılan göçü kesin bir rakamla ifade etmek kolay değildir. Çünkü her iki ülkenin nüfussal yoğunluğuna¹¹ bakıldığında mübadele sürecinde göç etmek zorunda kalan kişi sayısının 18 milyonun üzerinde olması mümkündür.

Hindistan ile Pakistan arasında yaşanan bir diğer sorun ise Keşmir’dir. Keşmir topraklarının yöneticileri ne Pakistan ne de Hindistan ile birleşmeyi kabul etmemektedirler. Buna rağmen Hindistan ve Pakistan, Keşmir yüzünden sık sık karşı karşıya gelmiştir ve bu durum her iki ülke arasında 1948’de ve 1965’te savaşa yol açmıştır (bkz. Arı, 1986: 51). Hindistan tarafından 1948 yılında Birleşmiş Milletler

¹¹ 2018 dünya nüfus verileri göre; mevcut durumda Hindistan’ın 1 milyarı aşan bir nüfusa sahipken, Pakistan ise 200 milyonun üzerinde insana ev sahipliği yapmaktadır.

Güvenlik Konseyi'ne taşınmasıyla (bkz. Sheikh, 2016: 2) birlikte Keşmir, Hindistan ve Pakistan kamuoyunu meşgul eden bir sorun olmaktan çıkmış ve dünya gündeminde yer etmeye başlamıştır.

Pakistan sadece Hindistan'la sıkıntılar yaşamamaktadır. Aynı zamanda sınır komşuları olan Afganistan ve Bangladeş de ülkenin sorunlar yaşadığı devletlerden ikisidir. Pakistan'la Afganistan arasındaki en önemli sıkıntı, sınır güvenliği ve yasadışı göç hareketleridir. Pakistan, komşuları arasında en uzun ortak sınırlardan birine Afganistan ile sahiptir. Bu denli uzun bir sınır hattına sahip olmak aynı zamanda Afganistan'da yaşananlardan da doğrudan veya dolaylı olarak etkilenme anlamına gelmektedir. Söz gelimi Afganistan, Rusya ve Amerika tarafından yapılan saldırılarla birlikte istikrarsız bir sürece girmiştir. İstikrarsızlık ülkede ekonomik, sosyal, siyasal ve daha pek çok konuda kendisini göstermiştir. Bir türlü önüne geçilemeyen istikrarsızlık sorunu Afganlıların ülkelerinden göç etmelerine neden olmaktadır. Doğal olarak böylesi göçlerden Pakistan da etkilenmektedir.

Pakistan, Afgan göçmenlerle birçok açıdan sıkıntı yaşamaktadır. Bunlardan biri sığınmacı düzeyinde Pakistan'da bulunanlardır. [...] *Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgal etmesi nedeniyle Pakistan'a sığınan ve Sovyetlerin çekilmesi sonrasında ülkede devam eden kargaşadan dolayı Pakistan'da kalmaya devam eden Afgan mültecilerin sayısı 2,4 milyon civarındadır* (Mermer, 2010: 108-109). Afgan göçmenlerin Batılı ülkelere ulaşma hedefinde Pakistan önemli bir transit ülke konumundadır. Böylelikle Afgan göçmenler, Pakistan üzerinden Türkiye'ye, buradan da Avrupa'ya geçmeye çalışmaktadırlar (bkz. Arınç, 2018: 1467).

Pakistan'ın sorun yaşadığı bir diğer komşu devlet Bangladeş'tir. Pakistan'ın sömürge sonrası Hindistan'dan bağımsız bir devlet olduğunda Bangladeş Doğu Pakistan adıyla Pakistan'ın bir toprak parçasıdır. Ancak Batı Pakistan'dan yeterli oranda yatırım alınamaması, bölgenin ekonomik anlamda geri planda bırakılması gibi gerekçelerle Doğu Pakistan'da başlayan isyan hareketleri 1971 yılında iç savaşa dönüşmüştür. Bu iç savaş komşusu Hindistan'a on binlerce Doğu Pakistanlının göçünü netice vermiştir. Kendisine yönelik göçü de bahane olarak öne süren dönemin Hindistan yönetimi, Doğu Pakistan'daki ayrılıkçı hareketleri desteklemiştir. 1971 yılında Batı Pakistan'dan ayrılan

Doğu Pakistan, Bangladeş adıyla bağımsızlığını ilan etmiştir. Bangladeş'in kurulmasıyla birlikte Hindistan'a göç etmiş binlerce göçmen, tekrar topraklarına geri dönmeye başlamıştır. Bangladeş'in Pakistan'dan ayrılması, Muhammed İkbâl ve Muhammed Ali Cinnah tarafından dile getirilen ve temelinde din ve inanç olan iki millet teorisinin sarsılmasına yol açtığı söylenebilir. Böyle bir bölünmenin Pakistan'da yaşayan farklı diğer etnik gruplara da ilham olabileceği korkusu başlamıştır (bkz. Tuna, 2012: 70). Nitekim [...] *bugün itibariyle Pakistan'ın varlığını en keskin şekilde tehdit eden etnik hareket Beluci hareketi [ni]* (Çevik, 2013: 60) bu bağlamda ele alınabilir.

Hindistan'dan Pakistan'a göç edenler burada önemli bir güç olarak yerlerini almışlardır. Söz gelişi Karaçi küçük bir kıyı kasabası iken göçmenlerden dolayı Pakistan'ın en kalabalık şehirlerinden biri olmuştur. Gerek ekonomik gerekse siyasal anlamda güçlü bir konum sahibi olan muhacirler, Pakistan'da çok etkili yönlendirici bir duruma gelmiştir. Muhammed Ali Cinnah gibi Pakistan devletine liderlik yapanlardan birçoğu muhacirdir. Muhacirlerin birçok alandaki gücü Pakistan'da yer alan diğer kabileler sorunlara yol açmıştır. Bazı dönemlerde şiddetli bir biçim kazanan sıkıntı, ancak devlet müdahalesiyle sakinleştirilebilmiştir (bkz. Çevik, 2013: 53-56).

Pakistan'ın önemli sorunlarından biri de çok sık meydana gelen askerî darbelerdir. Ülke bağımsızlığını kazandığından beri birçok askerî darbeyle yüz yüze gelmiştir. Aslında Pakistan'ın jeopolitik konumu, çevresindeki ülkelerle yaşamış olduğu sorunlar, kısacası içeride ve dışarıda varlığını güncelleyerek devam eden sıkıntılar ülkenin askeri anlamda güçlü olmasını gerektirmektedir. Nitekim [...] *Bugün Pakistan dünyanın yedinci en kalabalık ordusuna sahip olmanın yanı sıra dünyadaki nükleer silahlara sahip dokuz ülkeden biri* (Çevik, 2013: 17) olmasının arka planında Pakistan'ın iç ve dış sorunlarını önemli bir neden olarak görmek gerekir. Ancak bu durum ülkenin savunma anlamında güçlü bir özellik kazanmasını sağlasa da ülkenin ekonomik dar boğazlara sürüklenmesine de yol açtığı söylenebilir. Bununla beraber

güçlü askerî sistem sık sık yaptığı darbelerle ülke siyasetine müdahale etmiştir. Böyle bir vaziyet ise ülkenin daha fazla istikrarsız olmasına neden olmuştur.¹²

Pakistan'dan yapılan göçler konusunda sonuç olarak şunlar söylenebilir; Pakistan, bağımsızlığını kazandığı 1947'den bugüne kadar gerek ülkenin içinden gerekse dışından kaynaklanan birçok sorunla karşılaşmıştır. Dış kaynaklı sıkıntıların başında Hindistan, Bangladeş ve Afganistan'la yaşanan sorunlar öne çıkmaktadır. Pakistan'la Hindistan arasında anlaşmazlık olarak Keşmir varlığını devam ettiren kendisinden ayrılan Bangladeş'le de zahmetler yaşamaktadır. Afganistan ile sınır güvenliği ve Afganistan'daki sıkıntıların doğrudan ve dolaylı bir şekilde Pakistan'a sıçraması her iki devlet arasında önemli sorunların başında geldiği söylenebilir. Bangladeş'in Pakistan'dan kopması, Pakistan içerisinde yer alan diğer etnik yapıların da benzer isteği dile getirmelerine neden olmaktadır. Belucistan konusu böyle bir bağlamda okunabilir. Ayrıca Pakistan'da Sünni ve Şiiiler arasında yaşanan mezhep kaynaklı anlaşmazlıklar ve askerî darbeler, kitlesel göçler ve mülteciler de Pakistan'ın mücadele etmek zorunda kaldığı iç sıkıntılardan bazıları olarak sıralanabilir.

Bütün bunlar Pakistan'ın ekonomik, kültürel, sosyal, siyasal ve daha birçok alanda ilerleyememesine, ülkenin gücünü bu sayılan sıkıntılarla mücadele etmesine sebep olmaktadır. Böyle sorunlar ülkenin ekonomik, sosyal, siyasal gücünü önemli oranda kaybetmesine yol açtığı düşünülebilir. Özellikle sınırlı ekonomik kaynaklara sahip Pakistan'ın, var olan sınırlı kaynakların da çoğunu böyle olayları ortadan kaldırmaya ayırmış olması, ülkedeki yatırımların daha fazla gerilemesine yol açtığı öngörülebilir. Yatırım eksikliği sağlık, eğitim, iş ve daha birçok alanda kendisini

¹² Pakistan Hindistan'dan ayrılarak bağımsız bir devlet olduğundan bu yana istikrar kazanabilmiş bir devlet olmadığını resmi kurumlar tarafından yayımlanan istatistiksel raporlardan da anlamak mümkündür. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği raporlarına göre; 2007 yılında yapılan sığınma başvurularına bakıldığında ilk beş kaynak ülkenin "Irak (45.200), Rusya Federasyonu (18.800), Çin (17.100), Sırbistan (15.400) ve Pakistan (14.300)" olduğu ve sığınma başvurusundaki milletlerin artış oranında ise "Pakistanlılar (yüzde 87), Suriyeliler (yüzde 47) ve Somalililer (yüzde 43)" olduğu görülecektir. Bu rapor Pakistan'ın dışarıya göç vermeye artarak devam ettiğini göstermektedir (bkz. <https://www.unhcr.org/tr/istatistikler>). Ayrıca Türkiye Göç İdaresi verilerine göre; 2018 yılında yakalanan düzensiz göçmen sayısında ilk on ülke sıralamasında Pakistan 50.438 kişiyle Afganistan'dan sonra gelen ikinci ülke konumundadır (bkz. http://www.goc.gov.tr/icerik6/duzensiz-goc_363_378_4710_icerik).

göstermektedir. Bütün bunlar ülkenin önemli oranda dışarı göç vermesi sonucunu doğuran faktörler olarak özetlenebilir.

Sonuç olarak şunlar söylenebilir; merkezinde insan olan göç hareketi mekânsal değişimleri ifade eder. Göç kendi içerisinde birçok alt başlık barındıran çatı bir kavram olarak açıklanabilir. Bu alt başlıkları iç ve dış göçler, isteğe bağlı ve zorunlu göçler, düzenli ve düzensiz göçler olarak sınıflandırmak mümkündür. Her bir alt başlık kendi içerisinde birçok neden barındırmaktadır. Bu nedenler itici ve çekici faktörler olarak özetlenebilir ve her bir faktör de göç edilecek yer ve göçmenin beklentileri çerçevesinde değişmektedir. Bazı kişiler yaşadıkları ekonomik, kültürel zorlukları gerekçe göstererek daha iyi bir yaşam beklentisiyle göç ederlerken, kimileri ise ülkesindeki iç savaş, sel, deprem gibi nedenlerden dolayı zorunlu olarak göç etmektedirler.

Dünya tarihinde göçün önemli bir yeri vardır. Göç aynı zamanda tarihsel süreçte birçok devletin kurulmasına ve yıkılmasına neden olmuştur. Olgu farklı medeniyetlerin ortaya çıkmasına ve ortadan kaybolmasına sebep olmuş ya da göçlerin getirdiği kitleler tarafından hedef yerdeki kültür farklı bir şekil almıştır. Bu çalışmanın konusu olan Türkiye, Sudan ve Pakistan'ın da göç hareketlerinden çok fazla etkilenmiş olduğu görülmektedir. Türkiye farklı gerekçeleri olan iç göçleri yaşarken aynı zamanda dışarıya göç veren bir ülkedir. Sudan'ın iç yapısındaki etnik, dinsel, kültürel çeşitlilik, ülkenin birçok iç çatışma yaşamasına neden olmuştur. Ayrıca ülke askerler tarafından çok sık yapılan darbelerle yönetilmiştir. Bu durum ise Sudan'ın birçok konuda sorunlarla boğuşmasına, sınır içi ve sınır ötesi göçler yaşamasına neden olmuştur. Pakistan'da Sudan'la benzer sıkıntılar yaşamasından dolayı istikrardan uzak bir konumdadır. Pakistan'ın istikrarsız durumu Pakistanlıların yurt dışı göçlerinde önemli birçok nedenden biridir. Sonuç olarak göç dinsel-mezhepsel, kültürel-sosyal, ekonomik-toplumsal ve daha birçok gerekçenin oluşturduğu ve bu gerekçelerle biçim kazanan bir olgu olarak tanımlanabilir. Göçün sonlandırılması mümkün müdür diye bakıldığında dünya genelinde devam eden iç savaşlar bitmedikçe, ekonomik, sosyal sorunlar çözülmedikçe, adil devlet yönetimleri olmadıkça göç eyleminin sonlanması bir yana artarak devam etmesi beklenebilir.

2. BÖLÜM

ÖTEKİLEŞME/ÖTEKİLEŞTİRME

Bu bölümde ele alınacak ötekileşme/ötekileştirme kavramları göçmen ve göçmenlikle ilişkilidir, bir diğer ifadeyle göç sürecinin tamamlanması, söz konusu kişilerin hedef noktaya varmalarıyla birlikte başlayan yeni bir yaşamın, mekânsal değişimin getirdiği sonuçlardan ortaya çıkar. Birinci bölümde göçün nedenleri ve göçe karar veren kişi ve kişilerin yola çıkması, sınır/sınırlar geçmesi, kısacası göçün eylemsel tarafı anlatılarak farklı örnekler yoluyla ortaya konulmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde ise göçmenin hedefe noktaya ulaşmasıyla birlikte onu bekleyen yeni yaşamın kolaylık ve zorlukları, daha net bir ifadeyle istenen, arzu edilen yere ulaşmasıyla beraber burasının hayalleri, beklentileri karşılayıp karşılamadığı bağlamındaki gelişmeler tespit edilmiştir. Dolayısıyla birinci bölüm göç ve nedenlerini ele alırken, ikinci bölüm ise göç ve sonuçlarına odaklanmaktadır:

Kuşkusuz, toplumların tarihsel gelişmesinden çıkarabileceğimiz en temel bulgulardan birisi de, göçün toplumsal ve ekonomik dönüşümlerin bir sonucu olarak ortaya çıktığıdır; bu anlamda göç bir sonuçtur. Bu arada göçün kendisinin de toplumsal ve ekonomik dönüşümlere katkıda bulunan bir etken olduğu unutulmamalıdır; bu çerçevede göç bir nedendir (İçduygu, Sirkeci, 1999: 250).

Göç farklı nedenlerin bir sonucu olduğu gibi göçün kendisi de farklı durumların ortaya çıkmasına sebep olabilmektedir. İşte bu bölümde üzerinde durulacak ötekileşme ve ötekileştirme göçün bir sonucu olarak ele alınacaktır. Bu çerçevede ilk olarak ötekileşme ve ötekileştirme kavramları genel anlamlarıyla tanımlanmalıdır. Daha sonra ise ötekileşme ve ötekileştirmenin göç ve göçmenlikle ilişkili yönü ve durumun meydana gelmesine neden olan arka planın irdelenmesi yerinde olacaktır.

2.1. ÖTEKİ

Sosyal bilimlerin birçok türünde yansımaları görülmekte olan ötekileşme/ötekileştirmenin temelinde 'öteki' vardır. Öteki kavramı; [...] *diğeri, öbürü; sözü edilen veya benzer iki nesneden önem ve konum bakımından uzakta olan; öbür, diğer; mevcut kültürün içinde dışlanmış olan* (Türkçe Sözlük, 2011: 1862) şeklinde

tanımlanabilir. Böyle bir kavramsal tanım çerçevesinde ‘öteki’ne bakıldığında söz konusu olanın kendisini merkeze aldığı, diğerlerini/onları karşısında konumlandığı bir vaziyet ortaya çıkmaktadır. Merkeze alınan ‘ben/biz’, diğerleri/onlar ise ‘öteki/ötekiler’dir. Dolayısıyla ben/biz ve diğerleri/onlar ötekinin meydana gelmesinde önemli birer unsur olarak açıklanabilir:

Biz’ ve ‘onlar’ yalnızca iki ayrı insan grubunu değil, tümüyle farklı iki tutum arasındaki, duygusal bağlanma ve antipati, güven ve kuşku, güvenlik ve korku, işbirliği ve çekişme arasındaki ayrımı temsil eder. ‘Biz’ ait olduğumuz grup anlamına gelir. Bu grup içinde olanları gayet iyi anlarım ve anladığım için nasıl sürdüreceğimi bilirim, kendimi güvenli ve evimde hissederim. Bu grup âdeta benim doğal ortamım, içinde olmaktan hoşlandığım ve huzur içinde döndüğüm yerdir. ‘onlar’ ise tersine ne ait olmayı isteyebileceğim ne de istediğim bir grubu anlatır (Bauman, 2012: 51).

Ben/biz ile öteki arasındaki ilişkinin anlaşılmasında ‘her şey zıddı ile bilinir’ sözünden yararlanılabilir. Nitekim ‘iyi’ denilince ‘kötü’, ‘güzel’ denildiğinde ‘çirkin’, ‘zeki’ söylendiğinde ‘aptal’ doğrudan veya dolaylı olarak insanın aklına gelmektedir. Verilen örnekler çirkin-güzel, aptal-akıllı, iyi-kötü şeklinde tersinden de okunabilir. Benzer bir haletin ben/biz ile öteki için de geçerli olduğu söylenebilir; [...] *İlk insanlardan, tarihin çok eski çağlarından beri ancak sosyal olarak var olabilen yani tek başına var olamayan, ‘başkalarına’ ihtiyacı olan insanlar ‘biz’ duygusunu kurarken, aynı zamanda, paradoksal bir şekilde ‘ötekileri’de yaratıyorlar* (Kentel, 2012: 264).

Bu açıklamalar çerçevesinde öteki ile ben/biz arasındaki ilişkiye bakıldığında karşılıklı bir etkileşimin söz konusu olduğu anlamı çıkarılabilir. Öteki için kullanılan sıfat ve tanımların ben için de geçerli olduğu, ben için kullanılan sıfat ve tanımların öteki için de söz konusu olduğu ifade edilebilir. Bu yüzden [...] *yazarın öteki diye tanımladığı, aslında kendisinden başkası değildir. Yazar, bir başkasını anlatırken kendinden yola çıkarak ürettiği çeşitli çıkarımlar ile karşındakini açıklar* (Ulağlı, 2006: 87). Edward Said, ben/biz ile öteki arasındaki ilişkinin nesnel olmadığını, kurmaca bir gerçeklik olduğunu belirtir ve bunu bir örnekle somutlaştırmaya çalışır:

Birkaç dönümlük arazilerde yaşayan insan toplulukları, kendi toprakları ve yakın çevreleri ile ‘barbarların toprakları’ dedikleri öteki topraklar arasında sınırlar çekerler. Başka deyişle, kişinin zihninde ‘bizim’ olan tanıdık bir uzam ile ‘bizimki’nin ötesinde ‘onlara’ ait olan yabancı bir uzam belirlemesi evrensel bir edimdir; tamamıyla keyfi olabilecek coğrafi ayrımlar yapmanın bir biçimidir bu. Burada ‘keyfi’ sözcüğünü kullanıyorum, çünkü ‘bizim toprağımız – barbarların toprağı’ dedirten imgesel coğrafya çeşitlemesi, barbarların da bu ayrımlamayı kabul etmesini gerektirmez. Bu sınırları

kendi zihnimize çizmek 'biz'e yeter; 'onlar' böylelikle 'onlar' haline gelir, hem yurtları hem düşünceleri, 'bizimkinden' farklı olmasıyla belirlenir (Said, 2008: 63-64).

Said'in de vurguladığı üzere kurgusal bir özellik taşıyan ben ve öteki arasındaki ilişkiyi F. Seda Kundakçı, ben ve ötekinin almış oldukları roller çerçevesinde açıklar.

Bu rollerde özne olarak ben'in/biz'in önemli bir konuma sahip olduğunun altını çizer:

Ben/biz/yerli olan, kural koyan, konuşan, yazan, akılcı olan, sınırları tanımlı ve katı olan, [...] öteki/onlar/yabancı kurallara tabi olan, dinleyen, okuyan, öznenin yaptığı planlamaya uyması beklenen, duygusal olan, sınırları değişebilir-muğlak olan ve özneye göre esnek olan (Kundakçı, 2013: 69).

Gerek Said'in gerekse Kundakçı'nın açıklamalarından ben ile öteki arasındaki ilişkinin kurgudan meydana geldiği ve kurgusal yapıda ben ve ötekine roller biçildiği anlamı çıkarılabilir.

Ben/biz ve öteki oluşumunda önemli bir faktörün kimlik olduğu söylenebilir. Sosyolojiden psikolojiye, edebiyattan coğrafyaya kadar birçok disiplinin farklı orandaki etkisiyle biçim kazanan kimlik; [...] herhangi bir toplumsal veya kişisel birimin varlığını, temel niteliklerini ortaya koyan, söz konusu sosyal birimi diğer birimlerden ayırarak aidiyet olgusunu şekillendiren temel yapısal unsurdur (Akdemir, 2009: 4). Geçmişte yaşanmış savaş, barış gibi tarihsel bir olay, konuyla alakalı kişi ve kişilerin kimliklerine olumlu veya olumsuz etki edebildiği gibi bazı durumlarda yaşanan coğrafya bile kimlik oluşumunda söz sahibi olabilmektedir. Bir diğer ifadeyle belli bir zamandaki tarihsel bir olay, söz gelimi bir savaş, galiplerin ait olduğu toplum kimliğine artı değer katarken, bu durum savaşın kaybedeni olarak karşı konumda yer alan 'öteki' toplum açısından eksi değer yansıtır.

Coğrafi konumun kimliğe etkisi anlamında konuya bakıldığında Avrupalı-Asyalı-Afrikalı toplumların maruz kalmış oldukları farklı yaklaşımlar örnek olarak ele alınabilir. Avrupalı denildiğinde kişinin zihninde nasıl bir imge oluştuğu, Afrikalı denildiğinde ise ne şekilde bir imge meydana geldiği böyle bir çerçevede düşünülebilir. Söz gelimi Avrupalı bir yazar tarafından kaleme alınan bir çalışmayla Afrikalı bir düşünür tarafından yazılan bir eserin muhataplar tarafından ne türden bir yaklaşımla ele alındığı, kimliğe coğrafi faktörlerin etkisini anlama açısından önemli bir örnek olabilir.

Sonuç olarak ben ve diğerlerini merkez alan ve kurgusal bir unsur olan ‘öteki’; ötekileşme ve ötekileştirmenin meydana gelmesinde önemli bir temel olduğu ve ötekileşme/ötekileştirmenin biçimlenmesinde bu terimin kaynak bir rol üstlendiği söylenebilir.

2.2. ÖTEKİLEŞME

Yabancılaşma olarak da adlandırılan ötekileşme [...] bireylerin ve toplumların kendilerini, kendilerine ait olmayan fikirler aracılığı ile anlamaları ve anlamlandırılmasıdır. Bu bir kendine yabancılaşma ve kendi kendisinin ötekisi haline gelme sürecidir (Uluç, 2009: 204). Böyle bir dönüşüme uğrayan kişi toplumunu, hatta kendisini küçük görebilir ve aşağı bir konuma yerleştirebilir. Ötekileşme, bazen edebî-kültürel, kimi zaman tarihsel-sosyal ve değişik zamanlarda ise ekonomik gerekçelerle meydana gelebilmektedir. Ötekileşmenin temelinde [...] bir kimlik bunalımı[nın] (Şirin, 2006: 31) var olduğu söylenebilir. Kişinin tarihiyle, kültürüyle, toplumuyla utanması, aşağılık hissine kapılması ötekileşme bağlamında ele alınabilir. Söz gelimi bir kimsenin kültürünü, toplumunu, gelenek-göreneklerini yansıtan kıyafetleri giymekten çekinmesi, bu türden giysilerden utanma hissine kapılması ötekileşme bağlamında yorumlanabilir. Böyle bir hal ötekileşen kişinin yaşamında dinlediği müzik, izlediği film, okuduğu kitap, giydiği kıyafet, konuşmasındaki üslup, yürüyüş ve oturuş biçimi gibi birçok uygulamayla yansıma bulabilir. Modern dönemde Asya ve Afrika kökenli birçok toplumdaki ileri derece Batı hayranlığını, Avrupa’da yaşam arzusunu da ötekileşme çerçevesinde ele almak mümkündür.

Ötekileşmenin kişinin iç dünyasında olduğu ve dışa dönük eylemlerle somut bir biçim kazandığı düşünülebilir. Bu bağlamda ötekileşme düşünce dünyasında başlayan ve daha sonra dış dünyaya yansıyan bir olgu olarak açıklanabilir. Ancak özne konumundaki kişi ve kişilerin iç dünyalarında böyle bir sürecin meydana gelmesine yol açan faktörleri de göz ardı etmemek gerekir. Bu faktörler öznenin ötekileşmesine aracılık eden unsurlar olarak özetlenebilir ve değişen etkilerine göre farklı araçlar olabilir. Güliz Uluç, ötekileşmeye etki eden faktörleri [...] edebiyat, toplumlararası ilişkiler ve medya (Uluç, 2009: 204) olarak sıralar. Ötekileşmeye sebep olan unsurların,

söz konusu kişi ve kişiler üzerinde önemli bir rol icra ettikleri ifade edilebilir. Söz gelişi okunan bir romandaki karakterler ya da mekânsal tasvirler okuru etkisi altına alabilir ve okurun ötekileşmesine yol açabilir. Bunların yanı sıra bir toplumdaki bireylerin, kendileri dışındaki toplumlarla olan ilişkileri de ötekileşmeye neden olabilir. Özellikle medyanın ötekileşmede önemli bir unsur olduğu söylenebilir.

Modern dönemle birlikte teknolojik olanaklardaki gelişmeler her türlü bilgi ve görselin dünya geneline çok hızlı yayılmasını sağlamıştır. Küresel gelişmelere paralel olarak dünyanın bir köy şekline girmesiyle birlikte medyanın çok etkin dönüştürücü bir özelliğe sahip olduğu görülmektedir. Bazen okunan bir gazete, izlenen bir film veya radyoda dinlenen bir program, okurunda/izleyicisinde/dinleyicisinde etki meydana getirebilir ve söz konusu kişinin gerek zihinsel gerekse yaşamsal anlamda olumlu ya da olumsuz dönüşüm geçirmesine neden olabilir. Özellikle internet farklı ülkelerde yayım yapan pek çok gazete ve dergiye sanal ortamlarda ulaşım gibi kolaylıklar sağlar. Dolayısıyla bütün bu unsurlar kişi ve toplumları etkileyebilir, onlarda kimlik ve aidiyet anlamında çatlaklar oluşturabilir. Bu durum ise ötekileşmenin meydana gelmesine yol açabilir.

Kendini ifade etme konusunda kişi ve kişilere yeterli oranda fırsat eşitliği sağlanmaması, ayrımcılık yapılması, yaşadığı toplumdan dışlanması gibi vakıalar da söz konusu kimselerin kendilerini değersiz olarak görmelerine neden olabilir. Bu türden durumlar ötekileşmeye, yalnızlaşmaya, yaşanan toplumdan uzaklaşarak içe kapanmaya yol açabilir. Bu yüzden [...] *günümüz modern metropollerinde yaşayan insanlar belirsizlik, güvensizlik, yoksulluk, eşitsizlik, yalnızlık, iletişimsizlik, korku ve arzuların karşı konulmaz gücü karşısında karşılaştıkları sorunlara ilişkin kendi çözümlerini üretmeye* (Kaya, 2006: 27) dönük çabalar sergilemektedir.

Bahsedilen kişiler yalnızlıktan ve dışlanmışlıktan kurtulmak, ait oldukları toplumdan kopmamak adına dernekler kurabilir, cemaatler oluşturabilir, hemşehri/akraba birlikleri meydana getirebilirler. Böylesi oluşumlarda ortak değerler etrafında bir araya gelen insanlar kendi aralarında paylaşımlarda bulunur ve böylece karşılıklı rahatlar, yabancılaşmadan ve dışlanmışlıktan kurtulmaya çalışırlar. Bu yüzden söz konusu amaçlar bağlamında oluşturulan yapıları dışlanan, yalnızlaşan ve

ötekileşmek istemeyen kimselerin bir araya geldikleri ve sorunlarından kurtulmaya çabaladıkları, kısaca kendi kimliksel aidiyetleri çerçevesinde sosyalleşmeye çalıştıkları mekânlar olarak görmek mümkündür.

Bu çeşit kurumlar her ne kadar adı geçen kimselerin sosyalleşmelerine, yalnızlıktan kurtulmalarına olumlu anlamda katkı sağlamış olsa da farklı sorunların da ortaya çıkmasına neden olabilmektedirler. Böyle yapılardaki birliktelikler içe kapanmaya ve farklı topluluklarla ilişkisel kopukluğa neden olabilir. Bu durum ise ben/biz ve diğer/öteki arasında karşılıklı kalıp yargı ve önyargıların daha fazla güçlenmesine yol açabilir. Diğer/ötekine karşı empatiden uzak, dışlayıcı, düşmanca tavırları doğurabilir. Sonuç olarak sivil toplum kuruluşlarının toplumsal kaynaşmaya katkı sağlayan unsurlar olduğu ve kişilerin kendini ifade edebilmesi noktasında çok önemli görevler icra ettikleri söylenebilir. Ancak bunların ötekileşmeyi, dışlanmayı, yabancılaşmayı önleme adına yapmış oldukları çalışmalarda farklı sıkıntıların ortaya çıkmaması için çaba sarf etmeleri lazım geldiği ifade edilebilir.

2.3. ÖTEKİLEŞTİRME

Dilsel, dinsel, kültürel, sosyal, toplumsal ve benzeri her tür ayrımcılığın, dışlayıcılığın ötekileştirme kavramıyla çok yakın bir ilişkisi vardır. Ötekileştirmeyle gerek bireysel anlamda gerekse toplumun her katmanında karşılaşmaktadır. Ötekileştirmede dışlayıcılık ve küçümseme önemli bir yere sahiptir. Dışlayıcılık ve küçümseme, ötekileştirilen kişinin dininden ve milliyetinden kaynaklanabildiği gibi düşünce ve fikirlerinden, hatta deri ve cilt renginden de ortaya çıkabilmektedir. Bu yüzden ötekileştirmenin farklı biçim ve nedenlerle meydana geldiği söylenebilir:

Ötekileştirme, kimlik farklılıklarının özelleştirilmesi, yani doğal farklılıklarımsı gibi algılanması ilkesine dayanır. Ötekileştirme, kimliklerin toplumsal süreçlerin sonunda ortaya çıkmış, inşa edilmiş, kurulmuş karakterlerini görmezden gelerek, bir toplumsal gruba ait farklı bir özelliğin, sadece bu gruba özgü, bu grubun tüm üyelerince paylaşılan, doğal, içkin, kalıcı, değişmez bir “öz” teşkil ettiği iddiasını tartışılmaz bir gerçek olarak kabul eder (Yılmaz, 2015: 4).

Ötekileştirmenin bazı durumlarda ise karşılıklı bir şekilde meydana geldiği görülebilmektedir. Söz gelimi Batılılar, Doğulu toplumları Şarklı olarak ötekileştirirken,

Doğulular ise Batılıları Garplı şeklinde ötekileştirme yoluna gittikleri bilinmektedir. Her iki toplumun birbirleri hakkındaki bakış açıları da birbirlerini daha fazla ötekileştirmelerine neden olabilmektedir. Amerika merkezli Pew adlı bir araştırma şirketinin 14 ülkede 140.000 kişiyle yapmış olduğu bir anket çalışmasına göre; [...] *Batılıların çoğuna göre Müslümanlar fanatik, şiddet yanlısı, hoşgörüsüz iken, Müslümanların çoğuna göre de Batılılar bencil, ahlaksız, açgözlü, fanatik ve şiddet yanlısıdır* (Kirman, 2010: 25). Bu anket çalışmasından da anlaşılacağı üzere bir taraf diğer/öteki tarafı olumsuz yönleriyle açıklar ve ötekileştirirken, diğer/öteki tarafın da karşı tarafı benzer özelliklerle ötekileştirmektedir. Karşılıklı bir ötekileştirme durumunun söz konusu olduğu söylenebilir.

Ötekileştirmeye bazen dinî ve kültürel farklılıklar gerekçe olabilirken, kimi zamanda aynı din ve kültürden olmak bile ötekileştirmeden kurtulmayı sağlamayabilir. Bu duruma bir örnek Almanya’da yaşayan Türkler üzerinden verilebilir. Almanya’daki Türkler ev sahibi Almanlar tarafından misafir işçi, yabancı şeklinde tanımlanıp ötekileştirilirken, Türkiye’de ise Alamancı, Alamanyalı biçiminde ifade edilip ötekileştirilirler; [...] *Almanya’da yabancı, burada Almancı sözü gençlerin sürekli olarak yakındıkları ve çok rahatsızlık duydukları bir konuyu ifade ediyor* (Tapan, 2001: 103).

Ötekileştirme farklı amaçların gerçekleştirilmesinde önemli bir araç rolü icra edebilir. Böyle bir amaç bazen kendine göre bir düşman meydana getirme ve düşmana göre sözlü veya davranışsal eylemlerde bulunma biçiminde ortaya çıkabilir. Bir örnek vermek gerekirse Polonyalı düşünür Krzysztof Czyzewski, onlarca yıl muhalefet ettiği Polonya’daki komünist sistemin yıkılmasıyla birlikte kendisini boşlukta hissettiğini ifade etmiştir (bkz. Göle, 2010: 54). Kendi bakış açısı çerçevesinde oluşturduğu ötekileştirme/düşmanlaştırma yoluyla Krzysztof Czyzewski’nin eylemlerine bir dayanak bulduğu ve bunu ötekileştirme üzerinden kurguladığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Czyzewski’nin anılan dayanağının ortadan kalkması onun kendisini boşlukta hissetmesine neden olduğu ifade edilebilir.

Ötekileştirme bazen bir devletin diğer ülkeyi işgal etmesi, yer altı ve yer üstü kaynaklarını sömürmesi için bir araç rolü görebilir. Söz gelimi Fransa, İngiltere gibi

sömürgeci devletler kendilerini bilim ve tekniğin 'ete bürünmüş hali' olarak kabul ederler. Bu yüzden egemenlikleri altına aldıkları toplumların da bu bilim ve teknikten yararlanıp ilerleyecekleri, uygarlaşacakları iddiasındadırlar (bkz. Ferro, 2002: 50-51). Nitekim Edward Said, oryantalist Sir Hamilton Alexander Roskeen Gibb'in 'Batılı siyasi kurumların psikolojisini ve işleyişini Asya ya da Arabistan'a uyarlamak' ifadesinin emperyalistlerin Doğulu devletlerde yapacakları işgal girişimlerinde anahtar bir rol icra ettiğini belirtir. Böylelikle işgal edilecek ülkelerde yaşayan toplulukların bu işgal hareketine karşı direnmeleri durumu söz konusu olduğunda emperyalistler [...] onların kendi kendilerini yönetmeyi bizim kadar bilmedikleri (Said, 1989: 178) cevabını vererek işgalin gerekli ve haklı olduğuna söz konusu toplumu ikna edip direnişlerini kırmaya çalışırlar.

Bu bakış açısından Asya ve Afrika'daki birçok devletin yer altı ve yer üstü kaynakları ve insan gücü, ancak Batılı (emperyalist) devletler tarafından işlenerek insanlığın kullanımına sunulabilir gerekçesiyle Batılı devletlerden bazıları Asya ve Afrika'daki birçok ülkenin yer altı ve yer üstü kaynaklarını uzun yıllar sömürmüş ve bu ülkelere ekonomik bakımdan çok fazla zarar vermişlerdir. Benzer bir durum insan gücü için de söylenebilir. Böylelikle zeki veya fiziksel anlamda yapılı kimseler Asya ve Afrika'dan Avrupa'ya taşınmıştır. Zeki insanların bilgi ve birikiminden, yapılı kimselerin ise bedensel gücünden yararlanılmıştır. Bu konuda İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye'den Almanya'ya yapılan işçi göçü örnek olarak verilebilir. Birçok aşamadan geçirildikten sonra seçilen Türk işçilerin Almanya'da en ağır işlerde çalıştırılarak insanî yönleri çoğu zaman görmezlikten gelinmiştir.

Emperyalist devletler zayıf, pasif, işbilmez, yönetmekten anlamaz, ancak yönetilir şeklindeki ifadelerle ötekileştirdikleri topluluklara karşı ortaya koydukları eylemler onların 'rahat bir vicdanla' sömürü yapabilmelerinin önünü açan önemli söylemler olarak ele alınabilir (bkz. Parla, 2012 11). Dolayısıyla Batılı birçok devlet Asya ve Afrika kıtasındaki pek çok ülkeyi işgal etmiş, bu devletlerin yer altı ve üstü ekonomik kaynaklarını, yetişmiş veya yetiştirilecek insan gücünü sömürmüştür. Böylesi bir yaklaşımın bugün bile varlığını sürdürdüğü söylenebilir. Söz gelişi Irak'ın 2003 yılında Amerika tarafından işgal edilmesindeki önemli gerekçelerden biri de Irak'ın

özgürleştirilmesi, diktatör yöneticilerden kurtulması ve Irak toplumunun rahat bir yaşama kavuşmasıdır. Ancak işgalin ardından birçok yıl geçmesine rağmen halen ülkede her konuda istikrarsızlığın devam ettiği çeşitli raporlarla da ortaya konulmaktadır:

Bölge uzmanlarının Irak'ta kontrolü sağlayacak ve yeni yönetime halk desteğini getirecek temel unsur olarak öne çıkarttıkları Irak halkının çoğunluğu için elle tutulur belirgin ilerleme ve refah sağlayabilecek önlemlerin alınması gerektiğini söylemelerine rağmen, gelinen noktada Irak'ta petrol üretimi hala Saddam dönemdeki üretimin altında seyrediyor, hala her gün elektrik kesintileri gerçekleşiyor ve hala pek çok kişi işsiz ve gelirsiz yaşamaya çalışıyor, okullar kapalı, sağlık sistemi çökmüş durumda [dır] (Aydın, Özcan, Kaptanoğlu, 2007: 14).

Raporda da belirtildiği gibi askeri müdahale sonrası Iraklı toplumların yaşamsal kaygılarının ve güvenlik sorunlarının 2003 yılına oranla daha fazla arttığı ve özgürlüklerinin azaldığı söylenebilir. Belirsiz ve kaotik durumun yüz binlerce insanın başka ülkelere göç etmesine neden olduğu ifade edilebilir:

Kendini güvende hissetmeyen gruplar güvenli alanlara göç ederek hayatta kalmaya çalışmaktadırlar. Irak'ta göç eden gruplar çoğunlukla orta ve eğitimli sınıflardan oluşmaktadır. Bu grup, geleceğin Irak'ının üzerine inşa edileceği sosyal katmandır. Göç ve mültecilik olgusu istikrarlı Irak kurma girişimlerini daha da zorlaştırmaktadır (Aydın, Özcan, Kaptanoğlu, 2007: 65).

Bu bilgiler, Batılı emperyal devletlerin ötekileştirmiş oldukları toplumları daha iyi yönetme, onlara ekonomik ve demokratik anlamda daha iyi yaşam olanakları sunma gibi bahanelerle yaptıkları işgal ve saldırı girişimlerinin tersi sonuçlara neden olduğunu göstermektedir. Ötekileştirmenin meydana gelmesinde önyargı ve kalıp yargıların da etkileri göz ardı edilemez. “Webster İngilizce Sözlük”te [...] *peşin hükümlü yargılama, yeterli bilgi olmadan edinilmiş hatalı fikir veya öğrenme, bir gruba, bir kişiye ya da bir ırka karşı mantıklı/rasyonel olmayan düşmanca tutum* (Webster, 1987; Akt. İlhan, Çevik, t.y: 54) şeklinde açıklaması yapılan önyargının temelinde nesnellikten uzak öznel bir yaklaşım vardır. Önyargı bir kişiye karşı oluşabildiği gibi bir topluluk için de meydana gelebilir. Kalıp yargılar ise [...] *toplumsal olarak müştereken ve kolektif olarak paylaşılan veya bir kişinin zihninde bireysel olarak bulunan ve müşterek olmayan kanular* (Sağiroğlu, 2014: 82) biçiminde tanımlanabilir. Aslında kalıp yargılar ile önyargıların birbirinden beslenen bir özelliğe sahip oldukları söylenebilir. Şöyle bir örnek verilebilir, ‘Türkler acımasız bir toplumdur’ ifadesi bir kalıp yargı olarak

düşünülürse böyle bir kalıp yargıyla büyümüş bir Alman'ın karşılaştığı bir Türk'ten çekinmesi, ondan korkması bir önyargı olarak açıklanabilir. Kalıp yargılar kuşaktan kuşağa geçer ve bu yolla varlıklarını sürdürürler (bkz. Ulağlı, 2006: 15). Bu çerçevede Batılı toplumlardaki olumsuz Türk imajını tarihsel süreçte gelişerek bugüne gelmiş kalıp yargıların bir sonucu olarak okumak mümkündür.

2.4. GÖÇ VE GÖÇMENLİK İLE ÖTEKİLEŞME/ÖTEKİLEŞTİRME İLİŞKİSİ

Göçün -ister gönüllü ister zorunlu ne şekilde gerçekleşirse gerçekleşsin- insan merkezli bir hareket olduğu, insanı ilgilendiren, insanî yönü olan bir olgu olduğu birçok defa vurgulanmıştır. İnsan yaşamının sadece yemek içmek, çalışıp dinlemekten ibaret olmadığı açıktır. İnsanın ruhsal/manevi bir boyutunun da olduğu bilinmektedir. Bu yüzden insanı sadece dış görünüşten ibaret bir varlık olarak ele almamak lazım gelir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa, sanayisinin ihtiyaç duyduğu insan gücünü karşılamak için gerek kıta içi gerekse dışı birçok devletten işçi alımı yapmıştır. Avrupa'nın bu dönemdeki devlet idarecilerinin yaptıkları planlamaya göre farklı devletlerden temin edilen işçiler ihtiyaç oranında çalıştırılacak ve ihtiyaç durumu bittikten sonra ülkelerine geri gönderilecektir. Hatta böyle bir amaçla işçilerin toplu olarak yaşayacakları, dinlenecekleri mekânlar bile oluşturulmuştur. Öylelikle işçilerin verilen görevleri yapmaları ve iş bittikten sonra geldikleri ülkelere geri dönmeleri planlanmıştır. Adeta işçiler insan olarak değil de birer makine gibi düşünülmüştür. Ancak düşünülen plan arzu edildiği biçimde uygulanamamıştır. İsviçreli yazar Max Frischer'in 'işgücü çağrıldı, ancak insanlar geldi' sözünde de vurgulandığı gibi çalışmak için söz konusu ülkelere çağrılanlar ve çağrıya karşılık verip gelenler makine değil, insandır. Bu insanların yemek, içmek, çalışmak, dinlenmek gibi yaşamsal ihtiyaçlarının yanında; sosyal, kültürel ihtiyaçları da vardır:

Emek kaynağı, güç kaynağı insan olduğu için; insan sadece bedeniyle, uzmanlığıyla iş üreten bir varlık değil ama aynı zamanda kültürü olan, değerleri olan, medeniyeti olan bir varlık. Onlarla birlikte seyahat ediyor. Onlarla beraber gittiği yere yerleşiyor (Aydın, 2006: 201).

Bu bağlamda insanla ilişkili göç olgusu hakkında birkaç terimi tanımlayıp yorumla destekleyip ve sonuçla bağlamak, eylemsel yönü ve sonuçları itibariyle göçün tam olarak açıklanmasını sağlamayacaktır. Özellikle hedef ülkeye varmakla birlikte gerek göçmen gerekse göç edilen yerdeki ev sahibi kişiler açısından yeni ve farklı sorunlar ortaya çıkar. Böyle sorunların ne türden bir yaklaşımla çözülebileceği konusu üzerinde durmayı gerektirir.

Göç eden insanın vardığı ve yaşamaya karar verdiği topraklarda kendine göre hayalleri, beklentileri, planları vardır. Adı geçen unsurların oluşmasında insanın kendi kültürü, donanımı, hayat anlayışı önemli etkenlerdir. Böylesine çok ve birbirinden farklı özellikleri olan insanın istediği, beklediği, beklentisi içerisine girdiği şeyleri elde edememesi kişinin kendi dünyasında ister istemez hayal kırıklığına yol açabilir. Göçmenin başka bir toplum ve kültür içinde kendi hayallerini yüzde yüz gerçekleştirmesini beklemek doğru olmaz.

Ötekileşme/ötekileştirmenin göç ve göçmenliğe birçok terimle yansımış olduğu söylenebilir. Bu çalışmanın odak noktası göç ve göçmenlik ile ötekileşme/ötekileştirme ilişkisini incelemesi yapılacak olan Fakir Baykurt'un "Koca Ren", Jamal Mahjoub'un "Cinlerle Yolculuk" ve Mohsin Hamid'in "Gönülsüz Köktendinci" adlı eserleri bağlamında ele almaktır. Dolayısıyla çalışmanın bu bölümünde Batılı ülkelerde yaşamını sürdüren Müslüman göçmenlerin ötekileşmesinin ve maruz kalmış oldukları ötekileştirmenin kültürel, dinsel, coğrafi, ekonomik boyutu tespit edilip anlaşılmaya çalışılacaktır. Batılı devletlerde Müslüman göçmenler ötekileştirme sorununa farklı şekillerde maruz kalmaktadırlar. Göçmene dönük söz konusu yaklaşımlar sözlü bir şekilde gerçekleşebildiği gibi fiziksel şiddet yoluyla da meydana gelebilmektedir. Müslüman göçmenlere yönelik ötekileştirici yaklaşımları birçok başlık altında açıklamak mümkündür. Bu başlıklar yabancı düşmanlığı, ırkçılık ve İslamofobi şeklinde sıralanabilir. Ayrıca 'entegrasyon, asimilasyon, çokkültürlülük' gibi uyum süreçleri de Müslüman göçmenlerin ötekileşmelerine, kimlik sorunu yaşamalarına neden olabilmektedir:

Müslümanlara yönelik ayrımcılık, İslamofobik tutumların yanı sıra, genellikle söz konusu tutumlarla iç içe geçmiş olan ırkçılık ve yabancı düşmanlığına bağlı davranışlar çerçevesinde düşünülmelidir. Bu nedenle, Müslümanlara karşı düşmanlığın, Avrupa İrkçılık ve Yabancı Düşmanlığını İzleme Merkezi'nce de onaylanan haliyle daha geniş

kapsamda, göçmenlere ve azınlıklara yönelik yabancı düşmanlığı ve ırkçılık bağlamında ele alınması gerekmektedir. [...] Özellikle radikal olaylarla ilişkilendirilerek dinin temel alınmasıyla, bu dine mensup olanlara karşı taşınan önyargı ve takınılan korku ve endişe dolu tavırların ifadesine dönüşen biçimiyle İslamofobi, tüm dünyadaki ve özellikle Avrupa'daki Müslüman göçmenler aleyhine ırkçı bir zemin oluşturmaktadır. İrkçılığın kişileri kategorize etme özelliğinden yola çıkarak Müslüman olanların siyasi, etnik, kültürel referanslarda ortaya çıkan farklılıkları da tek bir kategoriye yani İslam'a indirgenerek bir tanımlama yapılmakta ve farklılıkların getirdiği her türlü tedirginlik tek bir din üzerinden okunmaya çalışılmaktadır (Yılmaz, 2008: 82-86).

Batılı devletlerde yaşayan göçmen Müslüman topluluklara yönelik yapılan dışlayıcı, ayrımcı, aşağılayıcı her türden davranışın din ve kültür merkezli ırkçılığa ve yabancı düşmanlığına dayandığı anlaşılmaktadır. Bu bölümde Müslüman göçmenlerin maruz kaldığı düşmanlık, ırkçılık ve İslamofobik yaklaşımlar anlaşılmalı ve bunların arka planındaki nedenler tespit edilmeye çalışılacaktır.

2.4.1. Yabancı Düşmanlığı

Yabancı düşmanlığı (xenophobia), Yunanca kökenli iki sözcük olan 'xenos' (yabancı) ve 'phobos' (korku) un bir araya getirilmesiyle türetilmiş bir kavramdır. Bu kavramın temelinde yabancıya olan korku, nefret, öfke vardır. Bahsi geçen korku, nefret ve öfke yabancıya düşmanlık, dışlayıcılık, aşağılanma, sözlü ve fiziksel şekle dönüşen eylemlerle kendini göstermektedir. Her ne kadar Avrupa toplumu için [...] *sosyo-ekonomik refahlarında azalma olmadığı ve güvensizlik hissi yaşamadığı ölçüde farklılıklara karşı hoşgörüsünü muhafaza etmektedir* (Yılmaz, 2008: 193) denmiş olsa da Batılı devletlerde göçmen nüfustaki artış yabancı düşmanlığını da beraberinde getirmiştir. Aslında Batılı ülkelerin Müslüman göçmenlere karşı yapmış oldukları yabancı düşmanlığının benzerini tarihsel süreçte Yahudi toplumlara da uygulamış oldukları bilinmektedir.

Çiçeklerle karşılanan işçilerden, istenmeyen yabancılara (Akıncı, Nergiz, Gedik, 2015: 68) dönüşen göçmenlerin yaşadığı sancılı süreç üzerinde durmayı gerektirir. Batı toplumlarında göçmenlerin sevilen, istenilen bir topluluktan istenmeyen, nefret edilen, aşağılanan bir topluluğa dönüşmesinin temelinde birçok neden vardır. Bu nedenlerden birisi [...] *o güne kadar varlıkları Avrupa'da geçici görülen Müslüman*

kökenli göçmenlerin kalıcı bir kitle olduğunun fark edilmesi (Canatan, 2007: 45) olarak ifade edilebilir.

Göçmenlerin kalıcı olduklarının anlaşılmasıyla birlikte kalıp yargılarla beslenen geçmiş tarihsel sürecin ve önyargılarla şekillenen güncel sorunların etkisiyle ev sahibi toplum için göçmenler, yerleşik yabancılar olarak içlerine kadar girebilmiş yeni bir düşman olmuştur; [...] *Göçmenler 1970'li yıllardan itibaren Avrupa'da baş gösteren istihdam sorunlarının, kültürel değişimlerin ve toplumsal memnuniyetsizliklerin kaynağı olan bir unsur olarak görülmeye başlanmıştır* (Alkan, 2015: 276).

Göçmenlerle ev sahibi vatandaşlar arasında meydana gelen sorunların kaynağında birçok faktör vardır. Bunlardan birisi ekonomidir. İç savaştan kaçan ve Türkiye'ye sığınan milyonlarca Suriyelinin daha düşük fiyatlarda iş talebinde bulunmaları ve bu yüzden Türklerin işlerini kaybetmeleri sebebiyle Türk toplumunda eleştirilmelerine benzer bir durumun Batılı devletlerdeki göçmenler için de geçerli olduğu düşünülebilir. Ekonomik gerekçelerin yanında ev sahibi ülke vatandaşları için güvenlik kaygıları da yabancılar karşı takınılan tavırda önemli bir yer tutmaktadır. Farklı birçok ülkede meydana gelen terör olaylarının arkasından fail olarak çıkan kimselerle sahip olunan isim benzerliği, renk benzerliği, kılık-kıyafet benzerliği göçmen bireylere yönelik önyargılara neden olabilir/olmaktadır. Böylesi haller de göçmen ile ev sahibi ülke vatandaşı arasındaki ilişkiyi olumsuz etkileyebilir:

Küresel ekonomi kapsamında ucuz işgücüne kayan sektörlerin yarattığı işsizlik, ekonomik kızgınlığa dönüşerek içerdeki yabancıların suçlanmasına neden olmaktadır. Artan rekabet koşullarının getirdiği sosyal eşitsizlikler, yabancıları birer 'günah keçisi' ne dönüştürmektedir. Bununla birlikte küresel güvenlik boşluğunun neden olduğu terör saldırıları, göçmen grupları potansiyel tehdit kapsamına almaktadır (Yılmaz, 2008: 46).

Yılmaz, göçmen ile ev sahibi ülke vatandaşları arasında sorunların ortaya çıkmasına neden olan ekonomi ve güvenlik konularının altını çizmiştir. Son zamanlarda göçmenlerin, medyanın da etkisiyle, ekonomik sorunlara oranla güvenlik ve asayiş konularıyla daha fazla ön plana çıktığı söylenebilir. İbrahim Sirkeci, [...] *terör ve güvenlik göç tartışmalarını domine etmeye başladı ve göçleri ve göçmenlerin hayatını olumsuz bir biçimde etkilemeye başladı. Göç ve iltica etrafında gelişen moral panik yabancı düşmanlığını körüklemekte* (Sirkeci, 2006: 33) ifadesiyle patlama, saldırı gibi

terör ve güvenlik kaygılarının göç ve göçmenlik üzerine yapılan tartışmalarda belirleyici, etkin bir biçim kazandığını ve söz konusu durumun ise göç ve göçmen olgusuna olumsuz bir şekilde yansiyarak yabancı düşmanlığının artış göstermesine neden olduğunu tespit eder.

Terör ve güvenlik konularının, ekonomi başta olmak üzere diğer konulara oranla daha fazla öne çıkmış olmasını -bu çeşit olaylara maruz kalanlar açısından ve özellikle Batılı devletlerde- olağan bir durum olarak açıklamak mümkündür. İnsanların yaşadıkları yerle ilgili beklentileri sıraya konulsa bazı kimseler için söz konusu mekân ekonomik özelliklerinden dolayı ön planda gelirken, kimileri için bu yer sosyal ve kültürel artılarıyla tercih nedeni olabilmektedir. Bu bağlamda beklenti içeren başlık sayısını artırmak mümkündür. Ancak -kim olursa olsun yaşadığı yerden ister ekonomik ister sosyal ve kültürel ne türden bir beklenti içerisinde bulunursa bulunsun- söz konusu olan yerde güvenlik kaygısı varsa insanların yaşamı tehlike altındaysa o bölgedeki diğer olanaklardan ve kazanımlardan tümünün arka planda kalacağı söylenebilir.

Böyle bir konu şöyle bir örnekle somutlaştırılabilir; mevcut haliyle Irak her hangi bir kişi için ekonomik, sosyal, kültürel veya sanatsal alanda kendisine kazanım sağlayacağı bir yer olsa da bu ülkedeki güvenlik kaygıları ve terörizm söz konusu kimse için burasının tercih edilmemesinde önemli bir gerekçe olarak ön plana çıkabilir. Ayrıca terörizm ve güvenlik endişesi bir devletin ekonomik, kültürel, sanatsal, bilimsel ve daha pek çok alanda geriye gitmesine neden olabilir. Dolayısıyla bir ülke/şehir/köy -neresi olursa olsun- güvenlik sorunlarıyla anılıyorsa bu yerde ikamet eden insanlar için yaşamı koruma ve hayattan kopmama birinci hedef olarak öne çıkar ve diğer konular ise daha sonra gelir.

Vurgulandığı üzere göç olgusu çoğunlukla göçmen etrafında biçim kazanır. Göç edecek kimsenin göç etme nedenlerinden başlayarak göç güzergahı boyunca yaşadığı sıkıntılar, sınırlarda karşılaştığı sorunlar, sınır geçişiyle birlikte yeni yaşamına başlayacağı ekonomik, sosyal, kültürel ortam ve göçmenin böyle bir ortama uyumu ve aynı zamanda yeni ortamın göçmende meydana getireceği etki gibi daha bir çok başlıkla göç ve göçmen konusu irdelenebilir. Ancak değerlendirilmesi gereken konulardan bir diğeri göç edilen yerin asıl sahipleri, hedef bölgenin vatandaşları açısından göçün ne tür

bir değişim ve dönüşümü meydana getirdiğidir. Ev sahibi ülke vatandaşlarına göre rengi, kültürü, giyimi, sosyal ve kültürel anlayışı, kılık-kıyafeti, yemesi-içmesi, kısacası kültürel, sosyal, toplumsal ve benzeri daha birçok özelliği farklı olan biri veya birileri ülkelerine gelmiştir. Bazen onlara komşu olur ve onlarla ortak mekânları paylaşır. Geçim kaygısı gibi ekonomik gerekçelerle eline geçen her işi yapar. Bu durum ise rekabet ortamının oluşmasına zemin hazırlayarak ülkenin yerlileri için iş olanaklarının azalmasına ve ekonomik kazanımlarının da gerilemesine yol açabilir.

Batılı devletlerdeki yabancı düşmanlığını da böylesi bir perspektifte ele almak gerekir. Özellikle göç eden kişinin kim olduğu, nasıl bir kafa yapısına sahip olduğu, hangi ülkeden geldiği, göç ettiği ülkede nerede çalıştığı ve kimlerle arkadaşlık ettiği gibi sorular ev sahibi ülkenin gerek devlet idarecileri gerekse vatandaşları açısından cevaplanması gereken önemli başlıklar olarak sıralanabilir. Eğer bu sorular göçmen tarafından tatmin edici bir şekilde cevaplandırılmaz ise güvenlik kaygıları daha fazla kendisini gösterebilir. Böylece göçmene karşı ötekileştirici yaklaşımların artmasına neden olabilir. Dolayısıyla göçmenlerin maruz kaldıkları ötekileştirici yaklaşımların arka planında güvenlik kaygılarının önemli bir yer tuttuğu inkâr edilemez.

Ayhan Kaya, sayılan türden güvenlik kaygılarının çok fazla işlenip toplum hafızasında yer etmesinde ve göçmenlerin toplumsal yaşamda hedef konumuna gelmesinde siyasetçilerin payına da dikkati çeker. Siyasetçilerin toplumda güvenlik kaygıları meydana getirip fayda sağladıklarının altını çizer; [...] *Günümüzde özellikle muhafazakar iktidarların hâkim olduğu modern devletler, egemen toplumsal korkuyu işleyerek ve yeniden üreterek kurumsallaştırdıkları korkunun iktidarından beslenmenin yolunu bulmuşlardır* (Kaya, 2006: 25). Söz gelimi 2004 yılında Amerika Birleşik Devletleri başkanlık seçiminin George W. Bush tarafından kazanılması, Bush'un siyasal söylemlerinde korkutucu unsurlarla güvenlik kaygılarına vurgu yapmasının Amerikan toplumunda karşılık bulunduğunu göstermektedir (bkz. <http://amerikabulteni.com/2015/11/04/iki-kasim-sabahi-politikaya-ne-anlatiyor/>).

Güvenlik ve terör içerikli söylemlerin siyasetçilere artı puan kazandırmada önemli bir faktör olduğu görülmektedir. Bu durum siyasetçilere kazanım sağlasa da böylesi söylemlerle bilinçaltıları ve zihin dünyaları şekillenen söz konusu toplumun

yabancılara, göçmenlere yönelik yaklaşımları daha sert ve olumsuz bir biçim alabilmektedir.

Bütün bunlar göçmenlere buldukları ülkede dışlanma, düşmanlık, öfke ve daha pek çok ötekileştirme unsuruyla yansiyabilir. Sonuçta ötekileştirilen, düşmanlaştırılan, korku ve öfke nedeni olan göçmenlerin kendi içlerine kapanmaları, ev sahibi ülke vatandaşlarından daha fazla uzaklaşmaları söz konusu olabilir. Konuyla ilgili Almanya'da yaşayan bazı Türkler üzerinden bir örnek verilebilir:

Yabancılara, uyum sağlamadıkları, kendilerinin alışkanlıklarını benimsemeye çalışmadıkları için kızan Almanlar onları dışlıyordu. Buna karşılık yabancılar da birbirlerinden destek almaya çalışıyor, kendi içlerinde kapalı, bir tür getto yaşamı sürdürmeyi yeğliyorlardı (Kuruyazıcı, 2001: 5).

Bu durum her iki toplumun birbirinden kopuk, iletişimden uzak bir yaşam sürdürmeleri sonucunu doğurduğu söylenebilir. Böylece farklı ötekileştirmelerin ortaya çıkmasına neden olabilir. Batılı ülkelerdeki göçmenlerin en çok eleştirildikleri konulardan biri olan ve göçmenlerin yaşadıkları ev sahibi toplumla entegrasyonuna engel teşkil eden getto yaşamı böyle bir bağlamda okumak gerekir. Nitekim Ayhan Kaya ve Ferhat Kentel göçmen Türkler üzerine Avrupa'da yaptıkları bir saha araştırmasında sorunu yerinde tespit etme fırsatı elde etmişlerdir:

Yalıtılmış etnik adacıklarda yaşayan euro-Türkler, gerçek anlamda [...] bir yapısal dışlanmışlık ve yalnızlık durumuyla karşı karşıyadırlar. Şehrin kenar mahallelerindeki Türkler, yalıtılmış okullara devam etmekte, kendi camilerinde ibadet etmekte, kendi yalıtılmış dükkanlarında alışveriş etmekte ve kendi geniş ekonomilerini oluşturmaktadırlar (Kaya, Kentel, 2005: 32).

Ev sahibi vatandaşlar ile göçmenler arasındaki korkunun, düşmanlığın ve ötekileştirici tutumların tek taraflı olmadığı söylenebilir. Söz gelişi ev sahibi kimseler açısından göçmenler kültürlerini değiştirebileceği, yabancılaştıracağı korkusu ve önyargısıyla yabancıya/göçmene yaklaşırken (bkz. De Master, Le Roy, 2000; Akt. Yılmaz, 2008: 27), benzer kaygıların göçmenlerde de var olduğu söylenebilir. Göçmenlerin de ev sahibi ülke vatandaşlarıyla ilişki kurarken kültürlerini, kimliklerini, inançlarını yitirme, kaybetme kaygısıyla hareket ettikleri görülmektedir (bkz. Kirman, 2010: 32). Dolayısıyla ev sahibi ile göçmen arasındaki her türden yaklaşımı sadece bir tarafa yüklemek, diğeri tarafı bu durumdan sorumsuz kılmak konunun net olarak

anlaşılmasına engel olabilir. Son dönemde Türkiye’de Suriyeli göçmenler üzerinden benzer bir durumun söz konusu olduğu söylenebilir. Özellikle Suriyeli nüfusun yoğun olduğu şehirlerdeki Türklerin aile düzeninde meydana gelen bazı sıkıntılardan Suriyeli göçmenlerin sorumlu tutulduğu ve Suriyelilerin kültürel ve sosyal yaşamlarının Türk aile sistemine zarar verdiği iddia edilmektedir.

Göçmenlerin maruz kaldıkları ötekileştirici tutumlar ve kendi kültürlerini muhafazaya yönelik yaklaşımlar onların daha fazla kendi içlerine kapanmalarına neden olabilmektedir. Bu türden bir yaşam her iki taraf açısından da önemli sorunların ortaya çıkmasına veya var olan sıkıntıların daha fazla artış göstermesine yol açabilmektedir. Bir örnek vermek gerekirse Almanya’da yaşayan bir Türk, Almanlar hakkında kendisine yöneltilen bir soruya şöyle yanıt verir; [...] *Almanlar tuvalet bilmezdi; bizim zavallı köylümüzden tuvaleti öğrendi. Oktober festivalde hayvanlar gibi eğleniyorlar. Eğlenmesini bilmiyorlar* (Kaya, Kentel, 2005: 54). Türk göçmen tarafından verilen cevap her ne kadar toplumun tüm kesimlerini kapsamasa da her iki toplumun birbirlerini anlama ve anlamlandırma konusunda nasıl bir durumda olduklarını göstermesi açısından dikkat çekicidir. Sorun her iki toplum arasında ‘ben/biz’ ile ‘ötekiler’ ayrımını daha fazla güçlendirmektedir. İletişimsizlik karşılıklı güvensizliğe yol açmakta, böylece öfke ve düşmanlık duygularının artışına sebep olabilmektedir. Zaman zaman meydana gelen şiddet eylemleri bu bağlamda ele alınabilir.

Batılı devletlerde göçmenlere yönelik yabancı düşmanlığı konusunda sonuç olarak şunlar söylenebilir. Pek çok dinde ve kültürde insanın yaşam hakkı kutsal olarak kabul edilmiş olsa da siyasî ve sosyal birçok çevrede insanın önemi üzerinde durulmaya çalışılsa da bir insanın yapmış olduğu hatadan dolayı ait olduğu toplumun diğer fertlerinin suçlanmaması gerektiği söylene de söylemlerin eyleme dönüşmesinde veya dönüştürülmesinde farklı ve paradoksal bir durum kendisini göstermektedir. Böyle bir konuda verilecek örneklerden biri de göçmen ile ev sahibi ülke vatandaşı arasındaki ilişkidir. Bu ilişkinin sadece ev sahibi veya misafir/göçmen bağlamında ele alınmaması gerekir. Sorunun her iki taraftan kaynaklandığı aktarılan açıklamalardan da anlaşılmaktadır. Ev sahibi ülkelere gelen bu insanları ekonomik, sosyal, toplumsal, kültürel ve daha pek çok gerekçeden dolayı ötekileştirmeye, dışlamaya, empatiden uzak

yaklaşımlarla yargılamaya çalışır. Aynı zamanda göçmenler de kültürlerini kaybetme gibi korkularla kendi içlerine kapanmaya, iletişimden uzak bir yaşam sürmeye gayret gösterir. Bu durum ise her iki toplumdan birbirlerine karşı ötekileştirici tutum ve davranışların ortaya çıkmasına neden olur.

2.4.2. Irkçılık

Irkçılık temelinde etnik ve kültürel ayrımcılık barındıran bir kavramdır. Ötekileştirmede ırkçılık önemli bir unsur olarak yer almaktadır. Irkçılar kendi etnik ve kültürel özelliklerini öteki olarak kabul ettikleri kimselerden üstün görürler. Burada hiyerarşik bir durum söz konusudur. Bir diğer ifadeyle ırkçılık yapan kişi açısından kendisi üstün, öteki aşağı; kendisi iyi, öteki kötüdür. Ahu Sumbas'ın klasik ırkçılık adını verdiği bu durum, [...] *en basit şekliyle kişinin ırksal anlamda kendisinden ayrı/aşağı gördüğü diğer kişilere karşı beslediği olumsuz düşünceler ve bunun uzantısı olarak aşağılama, kötüleme, dışlama ve şiddete varan davranışlar bütünü* (Sumbas, 2009: 275) olarak ifade edilebilir. Dolayısıyla ırkçılık 'öteki'ne aşağılanma, küçümseme, hor görülme, hatta bazen fiziksel ve sözlü saldırılara hedef olma gibi sonuçlar doğurabilir. Söz gelimi Almanya'da yaşayan Türklerin, Neonazi ve benzeri ırkçı gruplar tarafından saldırıya uğramaları, evlerinin yakılması ırkçılığın sonuçları bağlamında ele alınabilir. 29 Mayıs 1993 yılında Almanya'nın Solingen adlı kentinde ırkçılar tarafından kundaklanan bir binadaki aynı aileden beş kişi yanarak can vermiştir (bkz. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-44279584>). Bu tür eylemler ırkçılığın neden olduğu sonuçlar olarak açıklanabilir:

Irkçılık, fiziksel ve kültürel farklılıkların büyük ölçüde neden olduğu önyargı ve düşüncelerle beslenen, çeşitli olumsuz unsurların etkileriyle günlük davranışlardan siyasi ve kurumsal yaşama uzanan farklı düzeylerde ortaya çıkan ve olumsuz yönde de olsa gelişim ve değişim gösteren ideolojik bir süreci içeren bir fenomenin ifadesi olarak tanımlanabilir (Yılmaz, 2008: 26).

Irkçılıkta önyargı ve kalıp yargı önemli faktörlerdir. Almanya Solingen saldırısı bu çerçevede ele alınabilir. Saldırıları gerçekleştirenlerin neden böyle bir eyleme başvurdukları konusunda kesin bir sonuca ulaşmak mümkün olmayabilir. Ancak saldırıyı gerçekleştirenler, ilk olarak güncel siyasal ve sosyal söylemlerin etkisinde kalıp

bu saldırıyı yapmış oldukları öne sürülebilir. İkinci olarak kundaklanan evde can verenlerin Türk ve Müslüman olmaları dolayısıyla saldırıyı yapanların tarihsel süreçteki kalıp yargılardan hareketle bu tür bir eyleme girişmiş oldukları var sayılabilir. Bu minvalde ırkçılığı ve yabancı düşmanlığını bir birini besleyen, aralarında çok fazla anlamsal uzaklık olmayan kavramlar olarak anlamak ve anlamlandırmak mümkündür. Kadir Canatan, her ne kadar farklı terimler olarak açıklansalar da bu iki kavramın birbiriyle benzer özellikler taşıdığına vurgu yapar ve yabancı düşmanlığının temelinde ırkçılığın önemli bir faktör olarak yattığını beyan eder (bkz. Canatan, 2007: 27).

İrkçılık ötekileştirmede önemli bir etkidir. İrksal ayrımcılık her zaman ve zeminde farklı uygulamalarla kendisini gösterebilir; [...] *Bazı gruplar kaybolabilir ya da diğerleriyle birleşebilir; bazılarıysa parçalanır ve yenileri doğar. Fakat her zaman 'zenci' olan birileri vardır. Eğer ortada hiç siyah yoksa ya da bu rolü oynamak için sayıları yetersizse 'beyaz zenciler' icat edilebilir* (Wallerstein, 1995: 46). Her dönem bir özellik, ayrıştırıcı bir unsur bahane edilerek ırkçılık yapılabilir ve böylelikle öteki oluşturulmuş olur. Söz gelimi ırka dayalı ilk sınıflandırmada deri rengi önemli bir unsur olarak kişi ve kişileri ötekileştirmek için kullanılırken (bkz. Bernasconi, 2011: 137), postkolonyal dönemde, özellikle Batılı devletlere yapılan yoğun göçlerle birlikte, dinsel ve kültürel unsurların ayrıştırıcı ve ötekileştirici görev icra ettiği görülmektedir.

Postkolonyal dönemle birlikte sömürülen devletlerden sömürüyü gerçekleştiren ülkelere yönelik yoğun bir göç başlar. Kültürel aidiyetleri farklı olan kişi ve kişilerin gerçekleştirdikleri göç, Batılı devletlerde 'yeni ırkçılık' adı verilen bir ırkçılık biçiminin ortaya çıkmasına yol açar. Alt yapısını soya çekim değil, kültürel farklılıkların oluşturduğu bu ırkçılık, göç edenlerin 'hayat tarzlarının ve geleneklerinin bağdaşmazlığını' savunmaktadır. Böyle bir ırkçılık biçiminin Batı toplumunda kendine yer bulmasıyla birlikte bireylerin davranışları ve yetenekleri kan bağı ya da genlerle değil de tarihsel, kültürel aidiyetlerle açıklanmaya çalışılır. Böylelikle tarihsel ve kültürel aidiyetler, bireyleri dokunulmaz ve değişmez bir durum içerisine hapseder (bkz. Balibar, 1995: 30-32).

Yeni ırkçılık kişiyi değişmeyen veya değiştirilmesi mümkün olmayan bir alan içerisine 'haps'eder. Göçmen, yabancı gibi adlarla tarif edilen kişi ve kişiler ne

yaparlarsa yapsınlar bu kültürel hapishaneden kendilerini kurtaramazlar. Hatta bu ötekileştirme durumu kuşaklararası da devam edebilir. Birinci göçmen kuşak ötekileştirilmeye hedef olduğu gibi ikinci, üçüncü kuşak da bu ötekileştirilmeden kurtulamaz. Ülkede doğmuş olmak, ülkenin eğitim kurumlarından mezun olmak ve ülkede kullanılan dili bilmek bu damgalamayı engelleyemez. Konuya güncel bir örnekle bakılabilir; dünya futbolunun önemli isimlerinden biri olan Mesut Özil Alman Milli takımında futbol oynamama kararı almasıyla birlikte yoğun eleştirilere maruz kalır. Özil, kendisine ve ailesine yönelik tehditler almasını, saygısızlık ve ırkçılık yapılmasını gerekçe göstererek böyle bir karar aldığını belirtir ve şöyle bir tespitte bulunur; [...] onların gözünde kazandığımızda Alman, kaybettiğimizde ise göçmeniz (<https://www.bbc.com/turkce/spor-44919776>). Özil'in açıklaması, göçmen toplulukların maruz kaldıkları ötekileştirmenin kuşaklararası devam ettiğinin açık bir göstergesidir.

İrkçılık kişilerden kaynaklanabildiği gibi resmi uygulamalarla da meydana gelebilmektedir. Sınır geçişlerinde göçmenlerin maruz kaldığı uygulamalar, yabancılarla evliliklere getirilen sınırlamalar, aile birleşimlerinde ülke dilini bilme şartı, kamu kuruluşlarında göçmenlere yönelik prosedürlerin ağırlaştırılması gibi daha pek çok uygulamayı devletler tarafından uygulanan ırkçı yaklaşımlar içerisinde yerleştirmek mümkündür.

İrkçılık aynı zamanda [...] kapitalizmin bir sistem olarak sürmesine yardımcıdır (Wallerstein, 1995: 46). Böylelikle farklı gerekçelerle ötekileştirilenler ekonomik kazanımlarında da bir gerileme yaşarlar ve çalıştıkları sisteme daha fazla getiri sağlamış olurlar. Böyle bir durum ise modern bir sömürü biçimi olarak açıklanabilir. Konu Türkiye'de ikamet eden Suriyeli göçmenler üzerinden örneklendirilebilir. Suriye'den gelen göçmenler birçok işveren tarafından düşük ücretle çalıştırılır. Böylece işyeri sahipleri, Suriyeli işçilere verdikleri düşük ücretle maliyetlerini düşürüp kazançlarını artırmış olurlar. Böylece kapitalist sistemin temelini oluşturan az maliyet ile çok kâr edinmeyi sağlar.

Sonuç olarak şunlar söylenebilir; ırk temelli bir olgu olan ırkçılık yabancılara/göçmenlere düşmanlık, öfke, hoşgörüsüzlük gibi ötekileştirici yaklaşımların meydana gelmesinde önemli bir unsurdur. Öfke, nefret, düşmanlık ise

bazen sözlü ifadelerle, kimi zaman da fiziksel eylemlerle kendisini gösterebilmektedir. Tarihsel süreçte pek çok toplumda ırkçı yaklaşımların var olduğu bilinmektedir. Özellikle sömürge sonrası dönemde Batılı devletlerin yoğun göçlere hedef olmalarının toplumlarında ırkçı yaklaşımların artmasına neden olduğu söylenebilir. Hatta ırkçılığın kişilerin yanı sıra devletler tarafından da farklı yöntemlerle uygulandığı ifade edilebilir. İlk zamanlar deri rengi gibi fiziksel özellikler çerçevesinde tanımı yapılan ırkçılığın, son dönemlerde kültürel, dinsel aidiyetler bağlamında da açıklandığı anlaşılmaktadır. Kültürel ve dinsel farklılıklardan kaynaklanan yeni ırkçılık biçimine hedef olan kimseler bu ırkçılık içerisine hapsedilmektedirler. Kapitalist değerler bağlamında ırkçılığa uğrayanlar ise modern bir şekilde sömürülmekte ve emeklerinin karşılıkları yetersiz bir şekilde ödenmektedir.

2.4.3. İslamofobi

Batı ülkelerinde yabancı düşmanlığı, ırkçılık gibi göçmenlerin/yabancıların ötekileştirilmesine neden olan unsurlardan bir diğeri ise İslamofobidir. Bu kavram İslam ve fobi (phobia) sözcüklerinin bir araya getirilmesinden oluşur. İslamofobi İslam'a nefret ile bakma, dolayısıyla İslamî değerlerden ve Müslümanlardan nefret etme ve korkma, onlara karşı güvensiz ve şüpheli olma gibi anlamlara gelir:

Burada 'İslamofobi' kelimesinin içindeki 'fobi' kısmına dikkat çekmekte yarar var. 'Fobi' somut bir durum karşısında duyulan 'korku' olmaktan ya da yani bir 'gerçekliğe' tekabül etmekten ziyade, hayatı sürekli etkileyen ve bir 'takıntıya', bir 'hayale' işaret eden bir duygu haline tekabül ediyor. 'İslam' ve 'fobi' kelimelerinin yan yana gelmesi ise aslında İslam'ın yaratmadığı, İslam'dan kaynaklanmayan bir korkuya, başka bir deyişle, 'yaratılmış' ya da 'icadedilmiş' ve bir takım insanlar tarafından içselleştirilmiş bir korkuya işaret ediyor (Kentel, 2012: 262).

İslamofobi, Hıristiyan Batı ile Müslüman Doğu arasındaki mücadelenin bir yansıması olarak açıklanabilir ve kendisini farklı mecralarda gösteren bu mücadele çok uzun tarihsel bir sürece sahiptir. Edward Said'in ifadesiyle [...] *garp ile şark arasındaki ilişki, bir iktidar, egemenlik ilişkisidir, derecesi değişen bir hâkimiyet ilişkisidir* (Said, 2008: 15). Bu çerçevede Hıristiyan Batı ile Müslüman Doğu arasındaki ilişkilere bakıldığında varlığını karşılıklı sürdüren ikircikli bir yaklaşımdan bahsedilebilir. Söz gelişi Doğu ve Doğulu üzerine çalışmalar yapan ve adına oryantalist denilen uzmanlar

açısından Doğu [...] her şeyden önce bir tezatlar ülkesidir. Orada en korkunç suçlarla en arı bir masumiyet, en affetmez tabularla en çıldirtıcı duygusallık ve yasak zevkler, efendilikle, kölelik, kişiliklerde yoğun çelişkiler (çiftkişilik) birlikte bulunur (Parla, 2012: 25). Batı ve Batılı üzerine çalışmalar ortaya koyan ve adına oksidentalist denen uzmanlara göre ise Batı bazen emperyalist ve hunhar, kimi zaman da kültürel ve teknolojik gelişmeler bağlamında benzersiz özelliklere sahip bir yer (bkz. Arlı, 2009: 12) şeklinde ifade edilir. Bu açıklamalar bağlamında her iki tarafın tutarlılığı olmayan, içerisinde zıtlıklar barındıran söylemlerle birbirlerini tanımlamaya çalıştıkları görülmektedir.

Batı ile Doğu arasındaki ilişkinin tarihsel süreçteki gelişiminde pek çok unsurun etkisinden söz edilebilir. Bu etkenler bazen ekonomik, bir diğer zaman kültürel ve sosyal, kimi zaman ise din kaynaklı olabilmektedir. Bunlar arasında özellikle ‘din’in çok önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir. Onur Bilge Kula’nın [...] *biz ve öteki söylemi en açık biçimde din alanında, yani, Hıristiyanlık-İslam karşıtlığında belirginleştirilmiş ve gerekçelendirilmiştir* (Kula, 2011: 5) tespitinden hareketle her iki uygarlığın birbirlerine yaklaşımlarında din konusunun önemli bir etkiye sahip olduğu söylenebilir. Böylesi haletler geçmişte olduğu gibi bugün için de söz konusudur.

Bu açıklamada Batı ile Doğu’nun birbirlerini tanımlamada zıt bakış açılarına sahip oldukları görülmüştür. Bu durum dinî kavramlar ve semboller konusunda da kendisini göstermektedir. Söz gelimi ‘cihat’ ile ‘haçlı seferleri’ kavramlarına bu açıdan bakılabilir. Cihat, Müslümanlar açısından farklı milletlerin topraklarını fetihler yoluyla ele geçirme ve Müslümanlaştırma anlamında kutsal bir özelliğe sahiptir. Batılılar açısından ise cihat kendilerine karşı kullanılan zorbalığın ve öldürmenin bir ifadesi olarak açıklanmıştır. Benzer bir durum haçlı seferleri için de söylenebilir. Hıristiyanlara göre haçlı seferleri, Müslüman baskısını ortadan kaldırmak ve Müslümanların kendilerinden savaşlar yoluyla kazandıkları toprakları yeni bir savaşla tekrar geri almak için meydana getirilmiş önemli dinî bir hareket iken, Müslümanlar açısından ise yıkımın, zorbalığın ve öldürmenin bir aracı olarak anlatılmıştır. Batılılar ile Doğuluların birbirlerinin dinî kavram ve sembollerine karşı bakış açıları sadece verilen iki örnekle

sınırlı değildir. Birçok alanda ve konuda böylesi zıt bakış açıları içeren örneklerin mevcut olduğunu söylemek mümkündür (bkz. Lewis, 2011: 12-54).

Batı ile Doğu arasındaki ilişkiler geçmişte olduğu gibi bugün de sorunlar barındırmaktadır. İslamofobi kavramı da karşılıklı var olan mücadele konularından biri olarak ele alınabilir. Kavramın hangi tarihte ilk kez kullanıldığı konusunda farklı görüşler vardır. İslamofobinin ilk kez 11 Eylül 2001 tarihinde Amerika’da gerçekleştirilen terör saldırılarıyla ortaya çıktığını söyleyenler olduğu gibi 1997 yılında İngiltere’de yayımlanan “Islamophobia: A Challenge for Us All”¹³ adlı bir raporda kavramın ilk defa geçmiş olduğu tespitinde bulunanlar da vardır (bkz. Akdemir, 2009: 16). 1985 yılında ilk kez Edward Said tarafından kullanıldığını ifade edenler olduğu gibi (bkz. Gölcü, Çuhadar, 2018: 76) İslamofobinin haçlı seferlerine kadar giden uzun bir geçmişi olduğunu belirtenler de mevcuttur (bkz. Evkuran, 2012: 203). Hatta İslamiyet’in doğuşuyla birlikte Hıristiyan toplumlarında İslamofobinin kendisini göstermeye başladığını ifade edenler de olmuştur (bkz. Kirman, 2010: 25). Bu açıklamalar ışığında, farklı dinî inançlara sahip toplulukların mücadelesi bağlamında konuyu İslamiyet’in doğuşuna kadar götürmek mümkün olsa bile kavramsal tanım açısından kesin bir tarihten bahsetmek mümkün görünmemektedir.

Batılı güçlerin farklı gerekçelerle kendilerine ideolojik anlamda sürekli bir öteki/düşman buldukları ifade edilmektedir. Söz gelimi soğuk savaş döneminde bu öteki/düşman Komünizm olarak varlığını sürdürürken, Sovyetler Birliği’nin dağılması, Komünizmin yıkılmasıyla birlikte Batı’nın tekrar bir ötekine/düşmana ihtiyaç duyduğu ifade edilmiştir. Bu dönemle birlikte Batı’nın ihtiyaç duyduğu öteki/düşman İslam ve Müslümanlar olmuştur (bkz. Akgönenç, 2012: 20). Özellikle Batılı bazı düşünce ve biliminsanları tarafından farklı farklı çevrelerde dile getirilen İslam ve Müslüman karşıtı yaklaşımlar ve üretilen teoriler, Batılı toplumların düşünce dünyasına İslam’ın ve Müslümanların bir öteki/düşman olarak yerleşmesine etki ettiği söylenebilir. Ancak şunun altını çizmekte fayda vardır; [...] *İslam her zaman Avrupa tarihinin önde gelen gerçeği olagelmıştır* (Hourani, 2001: 42). Dolayısıyla [...] *şuan Avrupa Birliği’nin ikinci en büyük dinî grubunu oluşturmakta* (Kirman, 2010: 26) olan Müslümanların,

¹³ İslamofobi: Hepimiz İçin Bir Meydan Okuma

Batılı Hıristiyan toplum için Sovyet sonrası dönemde ortaya çıkan bir öteki/düşman olmayıp binlerce yıllık tarihsel bir geçmişe sahip bir öteki/düşman olduğu söylenebilir:

İslam'ın doğuşu, bir komplo teorisi çerçevesinde açıklanmaya çalışılmıştır. Söz konusu teoriye göre Katolik Kilisesinden uzaklaştırılan bir papaz, kiliseden kaçmak üzere Arap Yarımadasına gitmiş ve orada Muhammed adlı birini bularak, ona Yahudi ve Hıristiyan gelenekleri üzerine bilgiler vermiş ve böylece yeni bir din icat etmiştir. Dolayısıyla İslam, Hıristiyanlığı yıkmak üzere uydurulmuş bir dindir. Bu dinin kitabında Hıristiyanlık ve Yahudilikle ilgili bilgilerin bulunması tesadüfi değildir. İslam, hem Yahudiliği hem de Hıristiyanlığı iptal etmek üzere, yine bu kaynaklara dayalı olarak kurgulanmış bir dindir. Bu dinin görünürdeki lideri peygamberi Hz. Muhammed olmakla birlikte, görünmeyen lideri Katolik kilisesinin görevden uzaklaştırdığı bir papazdır (Canatan, 2007: 21).

Bu satırlar, Batılı zihin dünyasında İslam'a yönelik olumsuz bakış açısının çok eski tarihlere dayandığını gösterme adına dikkate değerdir. İslamofobinin İslam'ın doğuşuyla başladığı ve son dönemde Batılı toplumlardaki Müslümanlara yönelik uygulamalardan ise mevcut durumda da varlığını devam ettirdiği anlaşılmaktadır. Sorun yer yer siyasal söylemlerle de kendini açığa çıkarmakta ve Batılıların İslam ve Müslüman hakkındaki bilinçaltılarında var olan olumsuz bakış açısının dışarı yansımalarına neden olabilmektedir. Irkçı ve Müslüman karşıtı İngiliz Ulusal Parti başkanı Nick Griffin, 30 Mayıs 2001'de The Guardian Gazetesine verdiği röportajda Müslümanlara olan önyargısını şu sözlerle dile getirir; [...] *Birçok nedenle bugün Müslümanlar en büyük sorundur, çünkü onlar en yüksek doğum oranına sahiptirler ve Müslüman topluluklar dünyayı dolduruyorlar. Bu başka grupların etnik temizliğe tabi tutulmasına neden olabilir* (The Guardian, 2001; Akt. Canatan, 2007: 33). Griffin'in sözleri, modern dönemde de onun Müslümanlara dönük bakış açısının bin dört yüz yıl öncesinden çok farklı olmadığını göstermesi bakımından dikkate değerdir. Bu bakış açısına göre Batı düşünce dünyasında Müslümanlar kendilerini veya farklı etnik grupları yok etmek isteyen bir düşmandır.

11 Eylül 2001 yılında gerçekleşen Amerika'daki terör saldırılarıyla birlikte Batı ülkelerinde Müslümanlara yönelik ayrıştıracı ve ötekileştirici yaklaşımlarda önemli oranda artış meydana geldiği söylenebilir. Bu bakımdan 11 Eylül saldırılarının, medyanın da etkisiyle, İslamofobi'nin yayılmasında çok önemli ölçüde etki etmiş olduğu düşünülebilir:

11 Eylül saldırılarının ardından Müslüman, Arap, Sih ya da Güney Asyalılara karşı işlenen nefret suçlarında büyük bir artış olmuştur. Nefret suçlarının artmasında Amerikan anaakım medyasının, saldırıları radikal Müslüman bir grup tarafından yapıldığı yolunda bir kanaat oluşturmaya çalışması etkili olmuştur. Müslüman ya da Arap gibi görünmek nefret suçlarının hedefi haline gelmek için yeterli hale gelmiştir. FBI'ın yaptığı araştırma sonucu 2000 yılı boyunca sadece 28 olan nefret suçlarının sayısı, 11 Eylül saldırılarının hemen ardından kaydedilen suçlarla da 2001 yılında 481'e yükselmiştir (Akıner, 2014: 378).

Terör eylemlerinin arkasında fail olarak yer alan kişilerin Müslüman referanslara sahip olması, Batılı toplumda İslam'a ve Müslümanlara karşı var olan olumsuz yargıların daha fazla güçlenmesine yol açmıştır. Batı dünyasında İslamofobinin yükselmesine neden olan saldırılar 11 Eylül 2001 İkiz Kule saldırılarıyla sınırlı kalmamıştır. 2004 yılında İspanya'da, 2005'te Londra'da yaşanan terör olayları ve daha birçok benzeri eylemler farklı Batı metropollerinde görülmüştür. Bütün bu saldırıların ortak noktası, İslamî referanslar kullanan terör mensupları tarafından icra edilmesidir. Bu durum ise diğer toplumların düşünce dünyalarında Müslümanların terörle anılarak İslamofobi'nin yükselmesine sebep olmaktadır.

Batılı toplumların bilinçaltına İslam ve Müslümanlar olumsuz anlamda sadece böyle saldırılarla yerleşmemektedir. Birçok farklı faktörün İslam'ın ve Müslümanların Batılı zihin dünyasına olumsuz yerleşmesine aracılık ettiği söylenebilir. Bunlar siyasal, sosyal kurumlar olabilir; edebiyat, sanat olabilir; televizyon, gazete, radyo gibi medya organları olabilir; twitter, facebook, youtube gibi sosyal medya araçları olabilir. Siyasal söylemler üzerinden konuya şöyle bir örnekle bakılabilir.

Ekim 2005 yılında Fransa'da polisten kaçıp elektrik trafosuna saklanan iki Afrikalı genç burada yanarak yaşamlarını yitirmiştir. Bu olay Fransa'da yaşayan göçmenlerin çok sert protesto gösterilerine neden olmuştur. Protestoları gerçekleştirenler dönemin Fransa İçişleri Bakanı Nikolas Sarkozy tarafından 'bir avuç serseri ve pislik' şeklinde tanımlanmıştır. Süreç içerisinde Fransa'daki iki önemli siyasetçi Philippe de Villers ve Jean Marie Le Pen ise hükümetin acil olağanüstü hal ilan etmesini, daha fazla askerî önlem almasını, Müslüman mahallerine baskınlar yapılmasını ve Müslümanlara ait evlerin aranmasını tavsiye etmişlerdir (bkz. <http://www.gazetevatan.com/fransa--yikiliyor--hukumet-caresiz--63820-gundem/>). İki insanın yanarak yaşamını kaybettiği bir olay ve arkasından patlak veren huzursuzluklar,

Fransız siyasetçiler tarafından yabancılara ve özellikle bunlar içerisinde Müslümanlara yönelik bir ayrımcılığa dönüştürülmüş, Müslümanlar ‘pislik ve serseri’ şeklinde yaftalanmıştır.

Bu tür söylemlerin son zamanlarda Batı siyaset dünyasında çok fazla yer almaya başladığı söylenebilir. Siyasetçilerin oy kaygısı, kendilerine iktidar alanı açma çabası gibi farklı saiklerle yaptıkları açıklamalar söz konusu toplumlarda Müslümanların günlük yaşamına ötekileştirme, dışlanma, baskı, tehdit gibi biçimlerle yansımaktadır. 1 Mart 2019 tarihinde Amerika Birleşik Devletleri’nin West Virginia Eyalet Meclisi binasına Cumhuriyetçi senatörler tarafından bir afiş asılmıştır. Bu afişte Amerika Birleşik Devletleri Kongresi’nin ilk başörtülü Müslüman üyesi Ilhan Abdullahi Omer’in resmi, terör saldırısına uğrayan ikiz kulelerle yan yana getirilmiştir ve resmin alt tarafına ise ‘Never Forget –You Said¹⁴’, ‘I Am The Proof -You Have Forgotten¹⁵’ ifadeleri yer almaktadır (bkz. <https://www.nbcnews.com/politics/politics-news/gop-s-anti-muslim-display-likening-rep-omar-terrorist-rocks-n978371>).

Somalili bir Müslüman olan Ilhan Omer’e dönük yapılan bu görsel Batılı toplumdaki İslamofobik bakış açısının bir yansıması olarak okunabilir. Afişte İslam’ın terörle kasıtlı olarak bir araya getirildiği ve Batılı toplumun bilinçaltında Müslümanların terörist olduğu şeklinde bir algı oluşturulmaya çalışıldığı söylenebilir. Böylesi bir durum sadece Amerika Birleşik Devletleri’nde gerçekleşen bir olay değildir. Birçok Batılı devletten bu türden yaklaşımları ortaya koyan örnekler sunmak mümkündür. Aslında böylesi göndergelerle hedef konuma getirilen sadece Ilhan Omer değil tüm Müslüman göçmenlerdir denebilir.

Ilhan Omer tepkisini hem bu afişi hazırlayıp West Virginia Eyalet Meclisi binasına asan Cumhuriyetçi senatörlere hem de bunu haber yapan NBC adlı haber kanalına gösterir. Ona göre bu afişi hazırlayanlar ve asanlar kadar afişi haber yaparak dünya gündemine taşıyan medya da bundan sorumludur. Bu durum ise [...] *medya-siyaset de iç içe olduğu için, biri diğerini daima beslemekte ve desteklemektedir* (Göksu, Saygılı, 2012: 101) görüşüne haklılık payı kazandırmaktadır.

14 “Asla unutma dediniz”

15 “Sizin unuttuğunuzun kanıtıyım”

İlhan Omer'e dönük afiş haberi, her ne kadar bilgi aktarımı gibi görünse de, arka planında toplumu yönlendirme amacı taşıdığı, Omer'in bu haberi yayınlayan medya organına verdiği tepkiden de anlaşılmaktadır. Dolayısıyla medya tarafından dünya kamuoyuyla paylaşılan haberlerin sadece bilgilendirme amacı taşımayıp aynı zamanda propaganda yapma, toplumlara yönlendirme gibi hedefler de gözettiği söylenebilir. Hitler'in [...] *Almanya'nın propaganda savaşını kaybettiği için Birinci Dünya Savaşı'nda yenildiği* (Akıner, 2014: 13) sözünden hareketle propagandanın toplumu yönlendirmede ne denli güçlü bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. İslamî referanslar kullanan terör örgütlerinin katliam paylaşımlarını, Ebu Gureyb Cezaevindeki Müslüman mahkumlara yapılan işkence görüntülerini de bu kapsamda yorumlamak mümkündür.

Dünya kamuoyunu bilgilendirmede önemli araçlardan olan Batılı haber ajanslarının kullandıkları üslup, Müslümanların ötekileştirilmesine ve İslamofobinin yükselmesine neden olduğu düşünülebilir. Konu güncel iki örnek üzerinden somutlaştırılabilir; 15 Ocak 2019 tarihinde Kenya'nın başkenti Nairobi'de meydana gelen bir otel saldırısı şu açıklamayla dünya gündemine duyurulur:

Kenya'nın başkenti Nairobi'de, içinde lüks otel ve iş yerlerinin de olduğu merkezi bölgeye saldırı düzenlendi. Saldırıyı radikal İslamcı El Şebab örgütünün üstlendiğini duyuran Reuters'ın bir morg çalışanından aktardığına göre, olayda biri İngiltere, biri ABD vatandaşı olmak üzere toplam 15 kişi öldü (<https://tr.sputniknews.com/afrika/201901151037110308-kenya-nairobi-el-sebab-saldiri/>).

İngiltere'nin en büyük haber ajanslarından biri olan Reuters'ın dünya kamuoyuyla paylaştığı bu haberde 'saldırıyı radikal İslamcı El Şebab örgütünün üstlendiği' ifadesindeki 'İslam' sözcüğü saldırı kavramıyla yan yana getirilmiştir. Reuters'ın bu saldırı haberini aktarmadaki yaklaşımından -İslam ve saldırı kavramlarının yan yana kullanılarak- İslam ile terör arasında ilişki kurulmaya çalışıldığı anlamı çıkarılabilir. İngiliz haber ajansının Nairobi'deki bu saldırı haberini böyle bir üslupla paylaşmasına karşılık 18 Mart 2019 tarihinde Yeni Zelanda'da meydana gelen Cami baskınlarını yine bir İngiliz medya organı olan BBC şu satırlarla dünyaya duyurur:

Yeni Zelanda'nın, Christchurch kentinde iki camiye Cuma namazı sırasında düzenlenen silahlı saldırılarda 49 kişi hayatını kaybetti, en az 48 kişi ise yaralandı. Yeni Zelanda Başbakanı Jacinda Ardern olayı bir 'terör saldırısı' olarak niteledi. Emniyet Genel Müdürü Mike Bush, El Nur ve Linwood camilerini hedef alan saldırıların ardından, biri kadın dört kişinin gözaltına alındığını belirtti. Bush, gözaltına alınan kişilerin

araçlarında el yapımı bomba olduğundan şüphelenilen düzenekler bulunduğunu ve ve askerlerin bunları etkisiz hale getirdiğini söyledi. Saldırıları 'terör saldırısı' olarak niteleyen Başbakan Jacinda Ardern, "Bu, Yeni Zelanda'nın en karanlık günlerinden biri olacak" dedi. Avustralya Başbakanı Scott Morrison yakalanan dört kişiden birinin Avustralya vatandaşı olduğunu söyledi ve bu kişiyi "aşırı sağcı terörist" diye tanımladı (<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-47578620>).

Batı kaynaklı medyanın haber aktarımında bulunurken kullanmış olduğu üslupsal farklılıkları gösterme adına verilen her iki örnekten de anlaşılacağı üzere ilk örnekte verilen saldırı haberinde patlamaya neden olanlar 'radikal İslamcı El Şebbab Örgütü' olarak paylaşılırken, Yeni Zelanda'daki saldırıya sebep olan veya olanlar ise 'aşırı sağcı terörist' ifadesiyle dünyaya bilgi olarak servis edilmiştir. Her iki paylaşım İslam'a ve Müslümanlara yönelik Batılı medya organlarının nasıl bir yaklaşım içerisinde olduklarını göstermesi adına dikkat çekici örnekler olarak görülebilir. Dolayısıyla Müslümanları ötekileştirici söylemlerin farklı yöntemlerle hem Batılı siyasetçiler hem de medya tarafından kullanıldığı görülmektedir. Batı'da yaşayan Müslüman göçmenlerin günlük yaşamının doğrudan veya dolaylı olarak bu tür söylem ve haberlerden etkilendiği yapılan araştırmalarda da tespit edilmektedir. Pew Research Center tarafından 2017 yılında yapılan bir araştırmada şu sonuçlar ortaya çıkar:

Amerikan medyası üzerinden üretilen İslamofobinin sosyal hayatta belirgin bir şekilde ayrımcılığa dönüştüğü bulgulanmıştır. Araştırma süresinde elde edilen ilginç bulgulardan birisi; Amerika'da yaşayan Müslümanların %75'inin sosyal hayatta Müslümanlara yönelik birden fazla ayrımcı davranışa maruz kaldığını beyan etmesi olmuştur. Araştırmadaki bir başka dikkat çekici sonuç ise Amerika'da yaşayan Müslümanların %40'ı; Donald Trump'ın başkan olmasından sonra hem medyada hem de günlük hayatta kendilerine yönelik ayrımcı tavır ve davranışların bir önceki yıla göre arttığını dile getirmeleri olmuştur (Gölcü, Aydın Varol, 2018: 83).

Batılı toplumların bilinçaltına İslamofobinin yerleşmesinde önemli faktörlerden bir diğeri de bu ülkelerde papazlar tarafından kaleme alınan ve okullarda okutulan ders kitaplarıdır. Bu materyallerde İslam karşıtlığı içeren birçok dezenformasyon unsuru vardır. Özellikle gelişim çağındaki çocuklar, verilen bilginin doğrulunu araştırarak veya kavrayacak muhakeme gücüne sahip olmadıkları için -yazarlarının dinî kimliğe sahip olmasından dolayı- çocuklar 'bu kişiler yalan söylemez, yanlış bilgiler vermez' sonucuna ulaşarak öyle kitaplardaki bilgileri kabullenebilmektedirler (bkz. Canatan, Hıdır, 2007: 9).

İslamofobinin Batılı toplumsal bilince yerleşmesinde ve bunun sonucu olarak Müslümanlara yönelik ötekileştirici, dışlayıcı, aşağılayıcı yaklaşımların artmasında, İslamî kavramlarla şekillendirilen Işid,¹⁶ Elkaide, Elşebbab, Boko Haram gibi İslamî referanslar kullanan terör örgütlerinin yapmış oldukları eylemlerin etkisi de göz ardı edilemez:

İslâm dinini referans alarak acımasız terör ve bombalama fiillerini gerçekleştirenlerin eylemlerini, bilinçaltında küllenmiş amaç ve niyetlerinin bir sonucu olarak “İslâmî/İslâmcı terör” olarak tanımlamak ve sunmak hem İslâm’a hem de milyonlarca Müslümana yapılan en büyük haksızlık ve zulümdür (Çetinkaya, 2012: 121).

Bu tür örgütler tarafından gerçekleştirilen terör eylemleri hem insanların zarar görmesine yol açmakta hem de Batılı toplumlarda Müslümanlara ve İslam’a karşı olumsuz yaklaşımların güçlenmesine neden olabilmektedir. Böyle eylemler sadece Müslümanlara yönelik ötekileştirici yaklaşımların oluşmasına neden olmakla kalmaz aynı zamanda kendi din ve kültürünün bu türden olaylarla anılmasından dolayı Müslümanların kimliksel aidiyetlerinde çatlaklar meydana getirip ötekileşme durumunu yaşamalarına yol açabilir. Işid ve benzeri örgütlerin her ne kadar İslamî referanslarla hareket etmiş olsalar da İslam’a ve Müslümanlar’a çok fazla zarar verdiği söylenebilir. 21 Nisan 2019 Pazar günü Srilanka’da 253 insanın ölümüne yol açan ve Işid tarafından üstlenilen terör saldırılarının ardından, ülkede ‘burka’ türü yüzü kapatan kıyafetlere yasak getirilmiştir (bkz. <https://tr.euronews.com/2019/04/29/sri-lanka-da-253-kisinin-oldugu-saldirilarin-ardindan-burka-giyemek-yasaklandi>). Burka kullanan Müslüman kadınlar yasaktan doğrudan etkilenmişlerdir. İslam adına ortaya çıkıp eylemler yapanların neden olduğu sonuçlar Müslümanların daha fazla olumsuzluk yaşamasına, ötekileşmesine ve ötekileştirilmesine yol açtığı görülmektedir. Bu durum ise adı geçen örgütlerin arkasında hangi yapıların olduğunu düşündürmektedir. Böylelikle birçok terör eylemi hakkında ‘komplo’ olabileceğine dair bir bakış açısı ortaya çıkabilmektedir:

11 Eylül saldırılarının ardından dünya hiç bir zaman eskisi gibi olmadı. Doğası gereği komplocu bir bakış açısını da içinde barındıran 11 Eylül saldırılarının kim ya da kimler

¹⁶ ‘IŞİD’ isimli terör örgütünün kısaltılmış isminin açılımı ‘Irak-Şam İslam Devleti’dir. Burada ismi geçen her iki mekân (Irak-Şam), İslam kültür ve medeniyetinde önemli bir yere sahip Doğu’nun kadim topraklarıdır. Böyle bir isimle terör eylemleri yapılması hem İslam’a hem de Irak ve Şam gibi İslam medeniyetini temsil eden kadim topraklara zarar vermiş olur.

tarafından yapılmış olabileceği sorgulanır hep. Oysaki gözden kaçan, doğu toplumları için bir başka Haçlı seferine neden olacağıydı (Akıner, 2014: 8).

11 Eylül saldırısı sonrası Müslüman ülkelerden Afganistan ve Irak emperyal güçler tarafından işgal edilmiştir. Akıner'in de ifade ettiği üzere modern dönem haçlı seferleri denebilecek bu saldırılarda çok sayıda insan hayatını kaybetmiş, bir o kadarı da yaralanmış ve yüzbinlerce vatandaş ülkelerini, yaşadıkları yerleri terketmek zorunda kalmıştır. Bu sonuçlar İslamî referanslar kullanılarak yapılan terör saldırılarının komplo olabileceğini akla getirmektedir.

Batılı toplumların Müslümanlara yönelik yaklaşımlarında önyargı ve kalıp yargıların etkisinin çok fazla olduğu önemli bir durum tespitidir. Ancak böyle bir vaziyetin meydana gelmesinde burada yaşayan Müslümanların da sorumluluğu vardır. Özellikle göçmen Müslüman topluluklarla ev sahibi ülke vatandaşları arasındaki iletişimsizlik ve kopukluğun Müslümanlara yönelik İslamofobik yaklaşımların daha fazla görülmesine neden olduğu söylenebilir. Söz gelimi Almanya'ya göç etmiş ilk kuşak Türklerin kendilerini Almanya'da gurbetçi olarak görmeleri, kendi içlerine kapanmaları, burada konuşulan dili öğrenmemeleri gibi durumların Almanlarla Türkler arasında iletişimsizlikten kaynaklanan pek çok sıkıntının doğmasına yol açtığı bilinmektedir. Bu durum ise iki taraflı ortaya çıkan ve ilerleyen ötekileştirmelere sebep olabilmektedir. Ayrıca Müslüman toplulukların kendileri hakkında medya organlarında tanıtıcı, ev sahibi toplumu bilgilendirici herhangi bir çalışma yapmadıkları gibi Müslüman karşıtı üretilen içeriklere karşı tepki geliştirmedikleri de görülmektedir. böyle bir hal iki nedene dayanmaktadır. Bunlardan ilkinin Müslümanlardan kaynaklandığı düşünülebilir. Müslüman toplulukların medyadan uzak durmaları ya da medyada aktif olmamaları ilk sebep olarak gösterilebilir. İkinci neden olarak ise Müslüman göçmenlerin kendileri hakkındaki olumsuzlukları ortadan kaldıracak, ev sahibi toplumu bilgilendirecek yayınlar yapmalarının Müslüman karşıtı kimseler tarafından özellikle engellenmeye çalışılması olarak düşünülebilir:

Council on American-Islamic Relations (2010) tarafından yapılan bir araştırmaya göre, Amerikan toplumunda artan İslamofobik içerik üretimine karşın, Müslüman azınlığın medya içeriği üretme, kendilerine karşı üretilen içeriklerle mücadele etme, medyada düşüncelerini açıklama ve eşit ifade hürriyetine sahip olma gibi temel haklarda oldukça geride kaldığı ya da bırakıldığı ortaya çıkmıştır (Gölcü, Aydın Varol, 2018: 83).

Medyada söz sahibi olamamaları Batılı toplumlarda Müslümanların tam ve doğru bir şekilde tanınmamasına neden olmaktadır. Bu boşluk İslam karşıtı gruplar tarafından fırsata dönüştürülebilmektedir. Müslümanlar hakkındaki dezenformasyon içerikli bilgilerin, özellikle medya ve sanal ortamlardaki paylaşımlarla, Batılı düşünce dünyasında var olan ve geçmişten gelen olumsuz kalıp yargıların daha katı bir biçime sokulmasına sebep olduğu söylenebilir.

Yapılan açıklamalarda ötekileştirmenin karşılıklı geliştiği üzerinde durulmuştur. Müslüman dünyasına yapılan Batı kaynaklı her saldırı bu kez Müslümanlar tarafından Batıların İslam ve Müslüman düşmanı olarak ötekileştirilmesine neden olabilmektedir. Bir diğer ifadeyle İslamofobi de hedef İslam ve Müslümanlar iken, bu saldırılarla birlikte hedef İslam düşmanı Hıristiyan Batı ve Batılılar olmuştur. Söz gelimi Amerika ve diğer koalisyon ortağı ülkeler tarafından gerçekleştirilen Afganistan ve Irak saldırıları, böyle bir bakış açısının oluşmasında önemli bir neden olarak görülebilir. İslam dünyasında meydana gelen her türden olumsuz durumun arka planının sorgulanmasında ve komplo teorilerinin üretilmesinde Batılı devletlere karşı oluşan bu bakış açısı önemli bir faktördür.

Sonuç bağlamında İslamofobiyi; İslam'ın doğuşuyla başlayıp Sovyetlerin dağılması ve Komünizmin çökmesiyle yeniden tanımlanan, 11 Eylül saldırılarıyla da dünya gündemine oturan bir kavram olarak açıklamak mümkündür. İslam ve Müslüman karşıtlığını içeren olgu Batı toplumunun pek çok katmanında kendisine zemin bulabilmektedir. İslamofobi Batı dünyasında Müslümanlara karşı ötekileştirmelere yol açmaktadır. Ötekileştirilen Müslüman topluluklar da ev sahibi ülke vatandaşlarıyla iletişimlerini keserek kendi içlerine kapanıp getto bir yaşam sürdürebilmektedirler. İletişimsizlik durumu ise önyargı ve kalıp yargıların da etkisiyle iki taraflı oluşan ötekileştirmeleri doğurmaktadır. Böylece Müslüman göçmenlerin de ev sahibi ülke vatandaşlarını ötekileştirmeleri başlamış olur. Özellikle Batılı devletlerin Müslüman coğrafyayı (Irak, Afganistan gibi) farklı gerekçelerle işgal etmeleri, Müslüman toplulukların yaşamış oldukları katliamlara (Bosna'da olduğu gibi) sessiz kalmaları, Müslümanların Batılı toplumları düşman olarak ötekileştirmelerine sebep

olabilmektedir. Ayrıca küçümsenen, aşağılanan, yalnızlığa itilen Müslüman toplulukların özgüvenlerinde meydana gelen sarsıntıların onların kimlik çatlakları yaşamalarına ve kendi toplumlarına yabancılaşarak ötekileşmelerine neden olduğu söylenebilir.

2.5. GÖÇMEN UYUM POLİTİKALARI İLE ÖTEKİLEŞME/ÖTEKİLEŞTİRME İLİŞKİSİ

Göçmenlerin gittikleri ülkelerde karşılaşmış oldukları yabancı düşmanlığı, ırkçılık ve İslamofobi türü yaklaşımlar ötekileşme ve ötekileştirmeye neden oldukları gibi göçe hedef ülkelerde uygulanan uyum süreçleri de göçmenlerin ötekileşmesine ve ötekileştirilmesine yol açan önemli faktörlerden bazıları olarak açıklanabilir. İkinci Dünya Savaşı sonrası farklı saiklerle yoğun göçlere hedef olan Batılı devletlerin göçmen uyum politikalarının sürekli güncellendiği ve farklı boyutlara dönüştüğü görülmektedir. Bu dönüşüm sosyal, hukuksal, ekonomik, toplumsal pek çok alanda kendisini göstermektedir; [...] *İngiltere zaman içinde yaklaşımını ve dolayısıyla politikalarını asimilasyondan kültürel çoğulculuğa kaydırırken, Fransa göçmenlerin bireyler olarak Fransız toplumuna entegre olması gerektiği görüşünü benimsemektedir* (Yılmaz, 2008: 6). Mevcut durumda göçmenlerin uyumu bağlamında gerçekleşen değişim ve dönüşümlerin güncelliğini korumakta ve yeni dönüşümler geçirmeye devam ettiği bilinmektedir. Birbirlerinden çok uzak anlam içeriklerine sahip olmasalar da Batılı devletlerdeki uyum süreçlerinden bazılarını ‘entegrasyon’, ‘asimilasyon’ ve ‘çokkültürlülük’ şeklinde tasnif etmek mümkündür.

2.5.1. Entegrasyon

Fransızca ‘intégre’den Türkçeye ‘entegre olma’, ‘bütünleşme’ gibi karşılıklarla çevrilen entegrasyon [...] *azınlıkların çoğunluk içindeki yaşamını, kendi özünden uzaklaştırmadan veya değiştirmeden, o toplum içinde uyumlu yaşamasını sağlamak* (Öztürk, t.y: 253) şeklinde tanımlanabilir. Açıklama çerçevesinde entegrasyonda uyumun, bütünleşmenin önemi ortaya çıkmaktadır. Kavrama getirilen izahıtan entegre

olmaya çalışan kişi ve kişilerin kendi kültürlerinden, sosyal ve toplumsal anlayışlarından kopmadan, koparılmadan uyumlu hale gelmeleri ve bütünleşmeleri gerektiği anlaşılır. Ancak böyle tanımlanmış olsa da her bir devletin, özellikle yoğun göç hareketlerine maruz kalanların, kendi güncel siyasetleri doğrultusunda tanımladıkları, içini doldurmaya çalıştıkları bir entegrasyon anlayışlarının var olduğu icra edilen uygulamalardan anlaşılmaktadır.

Entegrasyon kavramının, doğası gereği, göz ardı edilemeyecek bir muğlaklığı vardır. 'Bir toplumun parçası olmak' ne demektir? 'Bir toplumla bütünleşmek' hangi derecede başarılı olabilir ve buna kim karar verecektir? [...] Unutulmaması gereken temel nokta 'göçmen entegrasyonunun objektif ya da ampirik olarak tanımlanabilecek statik bir kavram değil, anlamı ve erişilme yolları sürekli evrilen, içinde bulunduğu tarihsel-siyasî-sosyal-hukuksal bağlama son derece bağlı ve bağımlı 'siyasî içerikli bir toplumsal proje' olduğudur (Unutulmaz, 2015: 143-144).

Entegrasyonun karmaşık yapısı uygulamalarda da kendisini göstermektedir. Söz gelişi Fransa'da yürütülmekte olan Fransız cumhuriyetçi entegrasyon modeli kültürel çeşitliliği göz ardı eden, [...] *yabancıları dil, laiklik, modernizm, devletmerkezcilik, Batı merkezli evrenselcilik ve akılcılık yoluyla asimile eden bir yurttaşlık modeli* (Kaya, Kentel, 2005: 56) şeklinde açıklanmıştır. Fransa'da uygulanmakta olan böyle bir modelin -her ne kadar entegrasyon olarak adlandırılmış olsa da- içerik açısından asimilasyonist bir özellik taşıdığı söylenebilir. Bu durum Fransız siyasetçilerinin söylemlerinde de kendisini göstermektedir. Söz gelimi Fransa'da yabancıların Ekim 2005 tarihinde yaptıkları protesto gösterilerine katılan kişileri dönemin Fransa İçişleri Bakanı Nikolas Sarkozy 'bir avuç pislik' şeklinde tanımlanmıştır. Böyle bir ifade Fransız toplumunda ciddi anlamda tepkiyle karşılanmıştır. Sarkozy'nin sözünü Fransız yayın organı Le Monde'ye değerlendiren Fransız sosyolog Eric Marliere yabancıların Fransa toplumuna uyumlu hale gelmesi konusunda şöyle bir yorumda bulunur:

Sarkozy'nin "Bunlar bir avuç serseri" ya da "Hepsi birer pislik" açıklamaları olayları büyütmekten başka işe yaramıyor. Bu kişilere kendilerini "Fransız" hissetiremediğimiz sürece, ayrımcılık uyguladığımız sürece ne entegrasyonu başarabiliriz ne de bu eylemlerin önünü kesebiliriz (<http://www.gazetevatan.com/fransa--yikiliyor--hukumet-caresiz--63820-gundem/>).

Marliere'nin açıklaması okur düşüncesinde farklı soruların ortaya çıkmasına neden olabilir. Marliere demecinde yabancıların toplumsal uyumunun önemini vurgular.

Ancak açıklamada geçen ‘bu kişilere kendilerini Fransız hissettiremediğimiz sürece’ ifadesinden neyi kastettiği açıklama gerektiren bir sorudur. Marliere’in bu sözünden asimilasyon anlamını çıkarmak mümkün olduğu gibi çokkültürlü entegrasyon modelini de kastetmiş olduğu kanısına varılabilir. Naciye Selin Şenocak, Fransa’da uzun bir zamandan beri uygulanan ve işlevselliği açısından Fransa devlet idarecileri tarafından övülen ‘cumhuriyetçi entegrasyon modeli’nin işlevsel açıdan faydalı olmadığını belirtir ve görüşünü verdiği örnekle güçlendirmeye çalışır:

Fransa’nın övündüğü bu “cumhuriyetçi entegrasyon modeli” nedir? Ve gerçekten övünülecek kadar iyi sonuçlar elde edilmiş midir? Bunun cevabını ancak bu uygulamayı bizzat yaşamış olan milyonlarca göçmen verebilir, onlar da cevaplarını bu ülkeden daha iyi muamele gördükleri başka ülkelere kaçarak vermişlerdir. [...] Göçmenler, en alt kademe işlerde çalışarak, ikinci sınıf vatandaş muamelesi görenek, ırkçı hareketlerin baş hedefi haline gelerek ve polislerin baskılarına ve sınır dışı işlemlerine maruz kalarak bu entegrasyonun bedelini çok ağır ödediler (Şenocak, 2006: 49).

Şenocak’ın vurguladığı üzere Fransız cumhuriyetçi entegrasyon modelinin göçmenlerin farklılıklarının göz ardı edilerek baskı ve zorlama yoluyla uygulandığı anlaşılmaktadır. Kültürel zenginliklerin ortadan kaldırılması homojen bir yapıyı doğurur. Bu durum ise entegrasyon olarak değil asimilasyon olarak açıklanabilir. Dolayısıyla Fransız cumhuriyetçi entegrasyon modelinin asimilasyonist bir özellik taşıdığı düşünülebilir. Fransa’da uygulanan bu entegrasyon modelinin bir benzerinin Almanya’da da uygulanmakta olduğu anlaşılmaktadır. İkinci Dünya Savaşı sonrası Almanya’ya dünyanın pek çok devletinden işçi gelmiştir. İşçilerden bazılarının, özellikle Türk ve İranlıların, Alman yaşam tarzına uymamaları Alman devlet idarecilerini farklı arayışlara ve çözüm yolları bulmaya itmiştir:

Öyleyse en kısa zamanda “gerçek kültürü”, yani Almanların kültürünü öğrenmeliydiler. Bu da kendi alışkanlıklarını bırakıp Almanların yaşama biçimine uyum sağlamalarıyla gerçekleşebilirdi ancak. Burada yabancılardan beklenen, açıkça dile getirilmese de, uyum (entegrasyon) sağlamalarından çok, kendi kimliklerinden ödün vererek “Almanlaşmaları”ydı. Bu ise Alman kültürüne “asimile olmak” demekti (Kuruyazıcı, 2001: 4).

Bu açıklamalar bağlamında Batılı devletler içerisinde yoğun göçmen nüfusa sahip Fransa ve Almanya’nın uyguladıkları entegrasyon modelinin göçmenlerin uyumunu zorlaştırdığı ve bu durumun ev sahibi ile göçmen arasında iletişimsel anlamda kopukluğa neden olduğu görülmektedir. Batılı devletlerde yaşayan Müslüman

toplulukların kendi dillerini, kültürlerini yaşama konusunda ısrarlarını, onların getto bir yaşam sürmelerini, hatta bu çerçevede farklı isimlerle anılan dernek, cemaat gibi yapılar üzerinden bir araya gelerek adetlerini ve ülkeleriyle olan bağlarını sürdürmelerini bu bağlamda ele almak gerekir. Avrupalı düşünür ve siyasetçiler tarafından yer yer eleştiriye uğrayan böylesi bir yaşam tarzının meydana gelme nedenlerini Ayhan Kaya şöyle bir yaklaşımla ele almaktadır:

Sisteme uyum sağlamayan, entegre olmayan, kendi dilini, kültürünü ve dinsel inanışlarını sürdüren, paralel cemaatler üreten göçmen topluluklarının bu halleri, batılı toplumların son yıllarda yaşadıkları bazı sorunların asıl nedeni mi, yoksa onların bu halleri önceden var olan bazı yapısal sorunların sonucu mu? Gerek çok kültürcülük anlayışının gerekse cumhuriyetçi asimilasyonist anlayışın egemen olduğu toplumlarda göçmenler neden hala sorun olmaya devam ediyor, neden çok kültürcülük göçmenlerin taleplerini karşılamıyor, neden cumhuriyetçi anlayış göçmenleri bir türlü asimile edemiyor (Kaya, 2006: 24)?

Kaya'nın altını çizdiği durum göçmenlerin ötekileştirilmesinin bir sonucu olarak okunabilir. Benzer bir yaklaşım Marino Busdachin tarafından da dile getirilmiştir. Busdachin'e göre, Avrupa Birliği'ne göç eden ilk kuşak göçmenlerin dillerini, inançlarını ve kültürel geleneklerini koruma içgüdüsüne sahip olmalarında önemli bir neden göçmenlerin ekonomik, sosyal ve toplumsal anlamda dışlanmışlıklarıdır (bkz. Busdachin, 2006: 58). Her iki açıklama bağlamında konuya bakıldığında göçmenlerin kendi içlerine kapanmaları, yaşadıkları toplumdan uzaklaşmaları, maruz kalmış oldukları ötekileştirici yaklaşımların bir sonucu olduğu görülebilecektir. Bu sonuç entegrasyonun tek taraflı işlemesinden kaynaklanmaktadır denebilir.

Entegrasyonun iki taraflı işlemesi veya işletilmesi durumunda kazanımların da iki taraflı olacağı söylenebilir. Bu durum birçok bakımdan ev sahibi ülke vatandaşlarından farklı olan göçmenden beklenen kendi kural ve normlarına karşı uyumu, hoşgörüyü, saygıyı ev sahibi ülke vatandaşlarının da göçmenlere karşı uygulamaları gerektiği anlamına gelmektedir. Göçmen ise girdiği yeni kültüre, topluma uyum sağlamaya, yazılı olan ve olmayan norm ve kurallarına saygılı davranmaya, meydana gelebilecek olumsuz davranışlar karşısında hoşgörülü ve toleranslı hareket etmeye çalışmalıdır. Böylelikle gerçekleşecek bir uyum ve entegrasyon sürecinin gerek göçmen gerekse ev sahibi açısından ciddi anlamda getiri sağlayacağı ifade edilebilir.

Gesche Karrenbrock, entegrasyonun bahsedilen yönüne dikkati çekerek [...] *entegrasyonun iyi bir biçimde sağlanması bir kazan-kazan ilişkisi; hem söz konusu ülke mültecinin üretkenliğinden istifade edecek hem de kişisel yeterliliğini sağlamış olan mülteci içinde bulunduğu topluma katkıda bulunacaktır* (Karrenbrock, 2006: 167) sözleriyle entegrasyon sürecinde iki taraflı ve doğru bir politika izlenmesi durumunda meydana gelecek çift yönlü kazanımların altını çizmiş olur. Bu bağlamda Sayit Yusuf, Türkiye'ye yapılmış göçler ve bunun Türk toplumuna yönelik meydana getirdiği kazanımlara şu ifadelerle vurgu yapar:

Göçmenler, Türkiye'ye yetişmiş iş ve beyin gücü taşımışlardır. Bugün başta Bursa olmak üzere, özellikle Marmara bölgemizde sanayi ve tarımsal alanlarda gelişmiş kentlerimizin bu durumu önemli ölçüde göçmenler sayesinde olmuştur. Göçmenler Türkiye'ye geldiklerinde çeşitli zorluklarla karşılaşmışlardır. Sorunların giderilmesi için örgütlenmeye de gidilmiş, böylece ülkemize örgütlü kültürel faaliyet zenginliği kazandırılmıştır (Yusuf, 2006: 115).

Gerek Karrenbrock'un altını çizdiği 'kazan-kazan' anlayışından gerekse Yusuf'un verdiği örnekler üzerinden hareket edilmesi durumunda toplumsal, kültürel ve daha pek çok konuda kazanımların artırılacağı anlaşılmaktadır. Yapılan bir araştırmada Almanya'da yaşayan Türklerin % 94'ünün, Fransa'da yaşayan Türklerin % 87'sinin ziyaret amaçlı çok sık Türkiye'ye geldiği tespit edilmiştir. Ayrıca yine Almanya'da yaşayan Türklerden yaklaşık % 47'si ve Fransa'da yaşayan Türklerin % 56'sı Türkiye'deki tatil yörelerini ziyaret etmiş olduklarını söylemektedirler (bkz. Kaya, Kentel, 2005: 31). Araştırmadan elde edilen bulgu, göçmen toplulukların ana vatanlarıyla olan ilişkilerinin devam etmiş olduğunu göstermektedir. Anavatanla olan bu ilişki kültürel, sosyal, ekonomik ve daha birçok anlamda iki ülkenin kazanım sağlamasına yol açacağı öngörülebilir.

Entegrasyon konusu kuşaktan kuşağa farklılık göstermektedir. Bir diğer ifadeyle kuşak sayısı ile entegrasyon arasında doğru orantılı bir gelişmenin varlığı söz konusudur. Dolayısıyla kuşak sayısı arttıkça uyumun, entegrasyonun, adaptasyonun daha fazla kolaylaştığı söylenebilir. Bir örnek vermek gerekirse Almanya'ya göç etmiş Türklerden birinci ve ikinci kuşak Almanya ile Türkiye arasında ikilem yaşarken, üçüncü ve dördüncü kuşak ise Almanca öğrenmiş, sosyal yapının içine girmiş,

Almanya’da yüksek öğrenim görmüş, hatta kendi işini kurmuş, kısaca Almanya’ya entegre olmuşlardır (bkz. Kaya, Kentel, 2005: 69-70).

Sonuç olarak entegrasyon göçmenin katıldığı topluma uyum sağlaması açısından önemlidir. Bu kavramın temelinde göçmenin kendi kültüründen ve inancından ödün vermeden girmiş olduğu topluma adapte olması mantığı vardır. Entegrasyon kavramı her ne kadar göçmenlerin kendi kültürel ve dinî özelliklerinden ödün vermeden girdikleri topluma entegre olması, bütünleşmesi olarak ifade edilse de kavram uygulamalarda farklı biçimler alabilmektedir. Entegrasyon kavramının içeriği Batılı devletlerin güncel politikalarından çok fazla etkilenmesinden dolayı bu durum uygulamalarda da kendisini göstermektedir. Bu yönüyle entegrasyonun asimilasyonist özellikler taşıdığı söylenebilir. Fransa’da mevcut durumda uygulanmakta olan Fransız Cumhuriyetçi entegrasyon modeli örnek olarak verilebilir. Entegrasyonun tam anlamıyla uygulanması gerek göçmen gerekse ev sahibi ülke vatandaşı açısından kazanımlar sağlayacaktır. Bir diğer ifadeyle yerinde bir entegrasyon tatbikinin iki taraflı kazanımları ortaya koyacağı söylenebilir.

2.5.2. Asimilasyon

Asimilasyon tek taraflı işleyen bir süreç olarak açıklanabilir. Asimilasyon siyasî, kültürel, toplumsal, sosyal pek çok alanda vuku bulan bir sorun şeklinde ele alınabilir. Özellikle siyasette politika yapımcıların bu konuda popülist yaklaşımlar sergilemelerine yol açabilir. Ait olunan toplumdaki daha fazla oy alma kaygısıyla hareket etme siyasîleri, devlet yöneticilerini popülist yaklaşımlara itebilir. Asimilasyon homojen bir yapı oluşturma girişimi olarak da okunabilir. Bu yönüyle asimilasyon, heterojen yapı özelliği gösteren ve [...] farklılıkların bir arada, barış ve hoşgörü içinde yaşatılması (Bağlı, Özensel, 2005: 195) şeklinde açıklaması yapılan çokkültürlülükten ayrılır, bir diğer ifadeyle çokkültürlülüğün tam tersi bir olgu olarak açıklanabilir.

Asimilasyon farklılıkları kabul etmeyen tek taraflı bir yaklaşım biçimidir. Karşı tarafın kültürünü, gelenek-göreneklerini yok sayarak kendi kültürünü ötekine/karşıdakine bir yerde zorla kabul ettirme, dayatma olarak özetlenebilir. Bir diğer ifadeyle kişinin öz kültürünü, gelenek – göreneklerini ondan silerek, ona unutturarak

kendi kültürünü, gelenek ve göreneğini ona ikame etmektir, ettirmektir. Dolayısıyla asimilasyonda zorlama bir durum vardır. Asimilasyonun temelinde ‘ya sev (kabul et) ya da terk et’ yaklaşımı söz konusudur. Bu yüzden böyle bir sözün temelinde asimilasyonist yaklaşımların izlerini aramak gerekir.

Entegrasyon başlığında da vurgulandığı üzere Batılı devletlerin bazılarında söylemsel anlamda entegrasyondan bahsedilirken, eylemsel anlamda asimilasyonist yaklaşımların varlığı görülmektedir. Batılı devletlerin birçoğunda milliyetçilik akımlarının yükselişe geçmesi ve sağ kanat siyasetin güç kazanmasıyla birlikte asimilasyonun toplumsal uygulamalarda daha fazla kendisini göstermeye başladığı söylenebilir. Bu yüzden entegrasyonun ve çokkültürlülüğün, doğrudan ve dolaylı müdahaleler yoluyla, yerini asimilasyona bıraktığı ifade edilebilir. Söz gelişi 2005 yılında Fransa’da meydana gelen ve günlerce devam eden göçmen kaynaklı protestoları, isyan eylemlerini, Fransa’da uygulanmakta olan cumhuriyetçi entegrasyon modelinin içerdiği asimilasyonist yaklaşımların bir sonucu olarak ele almak mümkündür.

Tarihsel süreçte asimilasyon toplumların homojen bir yapıya dönüştürülmesinde önemli bir yöntem olarak uygulanmıştır. Osmanlı sonrası Balkan ve Kafkas coğrafyasında öyle metotlara başvurulduğu bilinmektedir. O coğrafyalarda yaşayan insanlara dilleri, dinleri, kültürleri, gelenek ve görenekleri unutturulmaya çalışılmıştır. Giyim-kuşamlarından çocuklarına koymuş oldukları isimlere kadar müdahalede bulunulmuş, özlerini değiştirme yoluna gidilmiştir. 1984 yılında Bulgaristan’daki komünist iktidar ‘soya dönüş’ adı altında asimilasyon siyaseti uygulamıştır. Bu çerçevede Bulgaristan’da yaşayan Türklerin Osmanlı döneminde zorla Türkleştirilmiş Bulgarlar olduğu tezi gündeme getirilmiştir. Böyle bir yaklaşımdan hareketle askerî ve siyasî her türlü baskı aracı kullanılarak Bulgaristan’da yaşayan Türklerin dinî ve etnik farklılıkları ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Ayrıca Türkçe konuşma yasaklanmıştır. Bu yasaklara uymayanlara karşı para ve sürgün cezası uygulanmıştır (bkz. Şen, 2013: 27-28).

Geçmiş dönemlerde silah zoruyla, baskı ve sürgün tehdidiyle yapılan asimilasyonist uygulamalar bu zamanda farklı biçimler alarak varlığını devam ettirmektedir denebilir. Batılı devletlerde entegrasyon, çokkültürlülük adı altında

göçmenlere karşı yapılan bazı uygulamaların asimilasyondan çok fazla farklılık taşımadığı görülmektedir. Bu durum okullarda verilen tek dilli eğitimlerde kendisini daha fazla göstermektedir. Mehmet Aydın konuyu şöyle açıklamaya çalışır:

İnsanların dil öğrenme haklarını zedelersek, insanların dillerinin öğrenilmesi, okutulması haklarına zarar verirsek, elbette her Türk yaşadığı ülkenin dilini konuşmalıdır, bu bir kural. Çocuklarımız Almanca öğrenmelidir, Fransızca öğrenmelidir ama bunlar kendi dillerini unutmaya pahasına olmamalıdır. Dilin unutulması ciddi kimlik sorunları ortaya çıkartacağı için, içinde bulunulması arzu edilen yeni alanlara da ne kadar faydalı olup olmayacağını düşünmemiz icap ediyor (Aydın, 2006: 203).

Aydın'ın açıklamasından hareketle Batılı devletlerde entegrasyon, çokkültürlülük, uyum başlıkları çerçevesinde göçmenlerin modern bir şekilde asimilasyona tabi tutulduğu anlaşılmaktadır. Özellikle okullarda verilen eğitimde göçmen çocuklarının kendi dil ve kültürü onlara unutturulmaya çalışıldığı ifade edilebilir. Bu durum ise yeni yetişen neslin zihin dünyalarında kimliksel çatlaklar oluşturabilir, kendisinden başlayarak toplumuna, kültürüne karşı yabancılaşmasına, ötekileşmesine neden olabilir. Böylelikle özünden uzak bir toplum sonucunu doğurabilir; [...] *Asimilasyon yeni bir kültür ve kimlik edinilirken, var olan kimliğin ve kültürel mirasın yok olmasını içeren bir süreç olarak görülmekte [dir]* (Unutulmaz, 2015: 141). Bu ise Şinasi Dikmen tarafından kabarelerinde verdeutsche Türken (Almanlaşmış Türkler) diye eleştirdiği, [...] *işte istenen bu değişimi gerçekleştirdikleri varsayılan, Alman kültürünü kabullenmiş, kendi kimliklerinden ödün vermiş yabancılar* (Kuruyazıcı, 2001: 5) şeklinde bir sonuca yol açabilir. Ancak göçmenler ne yaparlarsa yapsınlar ne kadar kendilerini özlerinden uzaklaştırırlarsa uzaklaştırsınlar yine ev sahibi toplum tarafından 'acaba' şüphesinden uzak kalamayabilirler. Bu nedenle [...] *toplum her zaman onun [asimilasyon geçiren kişinin] yüzeysel, kusurlu, yapmacık olduğundan kuşkulananacaktır* (Balibar, 1995: 36).

Sonuç olarak asimilasyon farklılıkların ortadan kaldırılması, homojen bir yapı oluşturulması için bir araç olarak açıklanabilir. Bu yöntemin uygulanmasıyla birlikte bir toplumdaki farklı sesler ve düşünceler ortadan kaldırılarak tek sesli bir yapı oluşturulmuş olur. Tarihsel süreçte birçok devletin böyle yöntemlere başvurduğu bilinmektedir. Özellikle Osmanlı sonrası Balkan ve Kafkas'larda yaşayan Müslüman Türk topluluklar bu politikaya tabi tutulmuşlardır. Dilleri, kültürleri, gelenek-

görenekleri, hatta dinleri onlara unutturulmaya çalışılmıştır. Bu, kimi zaman silah zoruyla yapılmıştır. Böyle uygulamaları kabul etmeyen veya karşı gelenler sürgüne gönderilmiştir. Mevcut durumda ise asimilasyonun Batılı devletlerin bazılarında göçmenlere karşı farklı isimler adı altında uygulanmakta olduğu bilinmektedir. Özellikle okullarda eğitim gören çocukların ana dillerinden koparılması kendi kültürlerinden uzaklaşmalarını netice verdiğiinden bu yönteme modern dönem asimilasyon uygulaması olarak da bakılabilir.

2.5.3. Çokkültürlülük

Çok kültürlülük, adından da anlaşılacağı üzere, birden fazla kültürün bir arada bulunduğu bir kombinasyona işaret eder. Bu anlayışta kültürel bir mozaik durumu söz konusudur. Her kültür sahibinin kendi kültürünü, gelenek göreneğini rahat bir şekilde yaşama olanağı bulunduğu, sanatsal, edebî unsurlarla ortaya koyabildiği bir biçim olarak tarif edilebilir. Ayrıca çokkültürlülük farklı toplumlara ve kültürlere saygı duymayı ve hoşgörüyü bakmayı gerektirir. Heterojen bir yapı özelliği taşıyan çokkültürlülük, farklı kültürlerin birbirlerinden yararlanıp farklılıklarını kazanımlara dönüştürmeyi amaçlar. Dolayısıyla çok kültürlülük asimilasyonun zıttı olan, tek taraflı yaklaşımdan, empoze etmekten uzak bir anlayış olarak açıklanabilir:

Günümüzde bütün toplumlar çokkültürlüdür. Bir başka deyişle, çokkültürlülük günümüzün en önemli olgusudur. [...] Küreselleşme sürecinde kültürlerin etkileşimi de önemlidir. Farklı kültürler böylece birbirini düzeltir ve tamamlar ve birbirinin ufkunu genişletir ve insanî gelişimin yeni formları için birbirini etkilerler. Kültürel farklılık insan özgürlüğünün en önemli ögesi ve koşuludur. Kültürler diğer kültürler ile karmaşık diyaloglar yoluyla şekillenir (Günay, 2010: 141).

Açıklama bağlamında çokkültürlülüğe bakıldığında küreselleşmeyle birlikte toplumsal yapılarda kültürel, sosyal, siyasal ve benzeri birçok anlamda homojen bir yapıdan bahsetmek olanak dışıdır. Her toplum kendi içerisinde farklı kültürlerden insanlar barındırmaktadır. Önemli olan farklılıklardan çatışma oluşturmak değil, bir araya getirerek zengin bir mozaığe dönüştürebilmektir. Söz gelişi Avrupa'da yaşayan Türklerle yapılan bir mülakatta kendilerini hem Avrupalı hem Türk gören Türklerin

oranı ‘Almanya’da % 60 ve Fransa’da % 70’ olarak tespit edilmiştir. Ayrıca bahsi geçen insanların çok kültürlülük ile ilgili verdikleri cevaplar da dikkate değerdir:

Çokkültürlü, iki kültürlü insan fanatizme sapsamaz. Kozmopolit ama köklerini unutmayan insanlarız. İki pasaport istiyorum inatla. İki kültür de benim için çok önemli. İkisinden de etkilenecek büyüdüm. Niçin birini bırakayım? Biz bir problem değil, çözümün bir parçasıyız. Türklerin görevi iki dünya arasında sentez bulmak, kültürel bir diyalog kurmak. [...] Türkiye’nin AB’ye girmesi çok mühim; İslâm dünyasıyla tercümanlık yapabilecek tek ülke Türkiye (Kaya, Kentel, 2005: 70).

Tireli kimliklere sahip Avrupalı-Türklerin çokkültürlülük hakkındaki bu görüşleri çokkültürlü bakış açısının önemini göstermektedir. Bu açıklama gerek Batılı gerekse Doğulu tüm toplumların bir arada ve barış içerisinde yaşamlarını sürdürmelerini anlamında önem arz etmektedir. Özellikle küreselleşmenin bir sonucu olarak tüm devletlerin birden fazla kültüre ev sahipliği yaptıkları düşünülürse çokkültürlülük, farklı tüm toplulukların çatışmadan uzak bir yaşam geçirmelerine olanak sunulabilir. Ayrıca Türkiye’nin Müslüman kimliğinden hareketle Batı ile İslam coğrafyası arasında bir köprü rolü icra edebileceği anlamı çıkarılabilir.

Sonuç olarak bu bölümde ötekileşme/ötekileştirme göç ve göçmenlik bağlamında ele alınmıştır. Ötekileşme/ötekileştirmenin temelinde öteki vardır. Ötekinin merkezindeki ben, karşısındaki ise ötekidir. Merkez konumda olan, emir veren, buyuran, haklı olan, iyi olan, doğru olan ‘ben’; karşı konumda veya çevrede olan, emir alan, buyrulan, haksız olan, kötü olan, yalancı olan ‘öteki/diğeri’dir. Bir diğer ifadeyle olumlu olan ne tür bir özellik varsa ‘ben’dedir, olumsuz ne varsa ‘öteki’ndedir. Ötekileşme söz konusu kişi ve kişilerin kimliksel çatlak yaşaması, kendisine ve toplumuna yabancılaşması olarak açıklanabilir. Ötekileştirme ise dışlama, hor görme, aşağılama olarak ifade edilebilir. Ötekileştirme iki taraflı işleyen, olumsuz içeriğe sahip olan bir süreçtir. Ötekileştirmenin arka planında önyargı ve kalıp yargıların çok önemli bir etkiye sahip olduğu bir gerçektir.

Ötekileşme/ötekileştirme Batılı devletlerde yaşayan göçmenlere birbirine benzer yaklaşımlarla yansımaktadır. Bunlar yabancı düşmanlığı, ırkçılık ve İslamofobi olarak kavramsallaştırılabilir. Yabancı düşmanlığı kendinden farklı olan dışlama, aşağılama, hor görme olarak özetlenebilir. Batılı devletlerde yabancı düşmanlığı sözlü yaklaşımlarla olabildiği gibi fiziksel eylemlerle de kendisini gösterebilmektedir.

Nitekim birçok Batılı devlette meydana gelen yabancılara dönük saldırıları bu kapsamda ele almak lazım gelir. Yabancı düşmanlığının son dönemde Batılı ülkelerde artış göstermesinde terör olayları önemli bir gerekçe olarak öne çıkmaktadır.

Batılı devletlerde göçmenlerin maruz kalmış oldukları bir diğer ötekileştirme durumu ırkçılıktır. Özellikle son dönemde ırkçılığın fiziksel özelliklerden daha çok kültürel anlamda yapıldığı görülmektedir. Yeni ırkçılık olarak da adlandırılan bu durum birçok Batılı devlette göçmenlere karşı uygulanmaktadır. Göçmenler kültürlerinden, inançların dolaylı ırkçı yaklaşımlara maruz kalabilmektedirler. Göçmenleri hedef alan bir diğer ötekileştirme biçimi İslamofobidir. Bu kavram Batı'da yaşayan yabancılar içerisinde Müslümanlara yönelik uygulanmaktadır ve aşağılama, düşmanlık içermektedir. Özellikle 11 Eylül saldırıları sonrası birçok Batılı devlette İslamofobi farklı biçimler alarak bir ötekileştirme unsuru olarak kullanılabilir.

Batılı toplumlarda göçmenlerin ötekileşmesine/ötekileştirilmesine neden olan bir diğer sorun uygulanmaya çalışılan göçmen uyum politikalarıdır. Entegrasyon, asimilasyon ve çokkültürlülük olarak tasnif edilecek uyum süreçleri farklı sorunların ortaya çıkmasına, göçmenlerin ötekileşmesine/ötekileştirilmesine neden olmaktadır. Bu çalışmada incelemesi yapılacak romanlar Batılı devletlerde yaşayan Doğulu/Müslüman göçmenlerin ötekileşmelerini/ötekileştirilmelerini konu olarak işlemektedir. Bu bağlamda söz konusu kavramların detaylı bir şekilde açıklaması yapılmış ve verilen örneklerle konu anlaşılmaya çalışılmıştır.

3. BÖLÜM

“KOCA REN”, “CİNLERLE YOLCULUK” VE “GÖNÜLSÜZ KÖKTENDİNCİ” ADLI ESERLERDE GÖÇ/GÖÇMENLİK VE ÖTEKİLEŞME/ÖTEKİLEŞTİRME

Bu bölümde “Koca Ren”, “Cinlerle Yolculuk”, “Gönülsüz Köktendinci” adlı eserlerde göç/göçmenlik ve ötekileşme/ötekileştirme unsurları tespit edilip aktarılacak ve önceki bölümlerde verilen teorik bilgilerden hareketle bu alıntılar yorumlanacaktır. İki ana başlık çerçevesinde yapılacak çalışmanın ilk kısmında göç ve göçmenlikle ilişkili kavramsal tanımın kapsamına giren unsurlar ele alınacaktır. İkinci kısımda ise ötekileşme-ötekileştirme olguları ortaya konulacak, bunların ilişkili oldukları yan başlıklar ve nedensel arka plan üzerinde durulacaktır. Karşılaştırmalı edebiyat bilimi verileri ışığında yapılacak bu çalışmaya geçmeden önce eserlerin incelenmesinde faydalanılacak yöntem hakkında bilgi verilecek ve eser yazarlarının biyografileri paylaşılıp romanların özetleri sunulacaktır.

3.1. YÖNTEM

Bu alt başlıkta söz konusu eserlerin incelenmesinde yararlanılacak yöntem hakkında bilgi verilecektir. Edebî eserlerin incelemesi yapılırken farklı inceleme yöntemlerine başvurulabilir. Faydalanılacak her bir yöntem söz konusu eserin farklı yönlerinin ortaya konulmasını sağlar, eserin daha iyi anlaşılmasına katkı sunar (bkz. Aktaş, 2005: 9). Bu bağlamda eser incelemesinde uygulanacak yöntemin eserin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağı, ortaya konması hedeflenen verilere daha kolay erişilmesine imkân vereceği düşünülebilir.

Bu çalışmada aynı ve farklı dillerde yazılmış birden fazla eserin mukayese edilmesi temeline dayanan (bkz. Aytaç, 2009: 64) karşılaştırmalı edebiyat bilimi verilerinden yararlanılacaktır. Cemal Sakallı, karşılaştırmalı edebiyat çalışmalarında ele alınacak eserlerin birbirleriyle olan temas ve bağıntı ilişkilerine dikkati çeker ve buna eserin kendi içyapısının kaynaklık edebileceği gibi tarihsel sürecin de bu anlamda etkin olabileceğini ifade eder. Bu yüzden karşılaştırmalı edebiyat incelemelerinde temas ve

bağıntı ilişkisinin çalışmayı yapan kişinin üzerinde durması gereken önemli bir konu olduğu tespitinde bulunur. Ayrıca karşılaştırmanın yapılma amacının ortaya konmasına vurgu yapar. Ancak böyle bir yöntem izlenirse karşılaştırmalı incelemenin tutarlı olacağını ve kolaylıkla yapılabileceğini belirtir (bkz. Sakallı, 2014: 136). Karşılaştırmalı edebiyat çalışmalarında sadece ele alınacak eserlerle sınırlı kalmak ya da içeriksel bağlamda bağıntı ve temas odaklı gitmek gibi yaklaşımlar incelemeyi istenen verilerin ortaya çıkması için yeterli olup olamayacağı sorulabilir.

Bu çerçevede Rousseau ve Pichois'un [...] *kuşkusuz, edebiyatları karşılaştırmakla karşılaştırmalı edebiyat yapılmaz* (Rousseau, Pichois, 1994: 19) sözü bu duruma bir itiraz olarak yorumlanabilir. Rousseau ve Pichois'un ifadelerinden hareketle edebiyat alanında yazılmış iki eseri, sadece edebiyat verileriyle karşılaştırmanın, karşılaştırmalı edebiyat olmadığı/olamayacağı anlamı çıkarılabilir. O zaman hangi yöntem/yöntemler izlenirse yapılacak çalışma karşılaştırmalı edebiyat alanına girebilir sorusu ortaya çıkmaktadır. Böyle bir soruya Onur Bilge Kula'nın disiplinlerin birbirleriyle olan etkileşimlerine dair yaklaşımı bir cevap olarak verilebilir:

Metinsel çeşitlilik bağlamında tarih edebiyatı, edebiyat felsefesi ve öbür üretim/etkinlik alanlarını veya tümü birbirini karşılıklı olarak etkilemiştir. Söz konusu nedenle, böyle uzun bir tarihsel geçmiş içerisinde ortaya çıkan herhangi bir kültürel değerlendirme, salt o alanın sınırları içerisinde kalmaz, yaşamın ve kültürün başka bölümlerine de yansır (Kula, 2011: XXXV).

Kula, sosyal bilimler alanında ortaya konan yazınsal çalışmaların farklı disiplinlerin etkisine maruz kaldıklarını ve kalacaklarını vurgulamaya çalışmaktadır. Bu durum ise karşılaştırmalı edebiyat incelemelerinde farklı disiplinlerden yararlanmayı zorunlu kılmaktadır. Bir diğer ifadeyle karşılaştırmalı edebiyat çalışmalarında eserlerin edebî yönlerinin yanında tarih, sosyoloji, psikoloji gibi disiplinlerle olan ilişkilerine de bakmak, kısaca çalışmayı disiplinlerarası bir yaklaşımla ele almaktır. Böylece farklı disiplinlerden alınacak destekle yapılacak karşılaştırmalı çalışma daha fazla verinin ortaya çıkmasını sağlayabilir. Nitekim Serhat Ulağlı'nın [...] *karşılaştırmalı edebiyat kuramında ilk karşılaştığımız şey disiplinlerarasılıktır* (Ulağlı, 2006: 149) ifadesiyle bu duruma göndermede bulunduğu söylenebilir.

Bu çalışmada ele alınacak eserlerden yapılacak alıntılar çoğulcu inceleme yöntemiyle irdelenecektir. Gürsel Aytaç, çoğulcu inceleme yönteminin araştırmacıya anlatım rahatlığı sağladığını, onu bir tek yöntem içerisinde sıkışık kalmaktan kurtardığını belirtir ve böylelikle bu yöntemin incelemeyi yapan kişiye kolaylık sağlama bakımından önemli bir işlev göreceğinin altını çizer (bkz. Aytaç, 2009: 101). Çoğulcu inceleme yöntemi aynı zamanda araştırmacıya başta edebiyat, tarih ve felsefe gibi bilim dallarının yanı sıra kitle iletişim araçlarından ve daha birçok disiplinden de yararlanma olanağı sunar (bkz. Kula, 2011: XXXVII). Çoğulcu inceleme yöntemi içinde özellikle sosyolojik ve tarihsel eleştiri yöntemlerinden de faydalanılacaktır.

İncelemesi yapılacak eserlerin ortaya çıkmasında buldukları çevrenin, sosyal ve toplumsal koşulların önemli faktörler olması sosyolojik inceleme yönteminden faydalanmayı gerekli kılmaktadır:

Sosyolojik eleştiri, edebiyatın kendi başına var olmadığı, toplum içinde doğduğu ve toplumun bir ifadesi olduğu ilkesinden hareket eder. Yazarı, eseri ve okuru sosyal koşullar belirlediğine göre yapılacak iş bir bilim adamı gibi davranmak ve bu koşullar üzerine eğilerek sanatla ilgili sorunları açıklamaktır (Moran, 2014: 83-86).

Moran, edebiyatın içinden çıktığı toplumun bir yansıması olduğunun altını çizer. Ancak sosyolojik eleştiri yönteminden yararlanacak eleştirmenin değer yargısından uzak, objektif ve yansız bir yaklaşımda bulunmasının önemine vurgu yapar. Nitekim Köksal Alver de bu duruma dikkati çeker ve sosyolojik inceleme yönteminin temel kriterlerini gözleme, araştırma ve bulgulara ulaşma olarak sıralar:

Gerçeklik, ister edebi metin tarafından bozulsun isterse yansıtılsın, onunla birlikte vardır; onun en azından hesaplaştığı bir alandır. Bundan dolayıdır ki, edebi metin gerçeklikten istese de tamamen kopması mümkün değildir... Edebiyatı gözleme, araştırma ve bulgulara ulaşma yolunda bir izlek olarak kabul eden sosyolojik çözümleme, ele aldığı sorunu daha etraflıca görebilme imkânına kavuşacaktır (Alver, 2006: 15-16).

Gerek Moran gerekse Alver, edebiyatın sosyoloji disipliniyle olan ilişkisi çerçevesinde objektif kriterlere dikkati çekmektedir. Bu bakış açısına göre, edebî yapıtların ortaya çıkmasında sosyolojik unsurların önemli bir yere sahip olduğu ve bunların nesnel yaklaşımlarla ortaya çıkarılabileceği anlaşılmaktadır. Ancak eserleri ele alırken sadece nesnel kriterlerle hareket etmek, incelemeyi yapan kişinin yetiştiği sosyal,

kültürel çevrenin onun üzerinde bıraktığı etkiyi göz ardı etmek çalışmayı sınırlandırabilir ve istenen verilerin ortaya konmasına engel oluşturabilir:

Bütün bu kuramsal bilgi birikimine rağmen yetkin eleştirmenlerimizin bile izledikleri kuram/yöntem ne olursa olsun öznel bakış açılarını, dünya görüşlerini eleştiri metinlerine yansıtmalarıdır. Bu şaşılabilir bir durum değildir. Çünkü okuma biçimimizi yönlendiren art alan içinde öncelikli yeri öznel bakış açımız ve dünya görüşümüz alır. En katı bilimsel yöntem ya da nesnellik çabası dahi bu iki etkenden kolay kurtulamaz. Bu doğal süreci görmek, olduğu gibi kabullenmek gerekir. Her yazınsal metni ve eleştiri metnini de bu bilginin ışığında okumak gerekir. [...] Bu olumsuz bir durum da değildir. Doğal bir süreçtir. Okuma etkinliğinde vazgeçilmezdir, okuma etkinliğinin özelliğinin ve metnin çoğul anlamlandırma düzeneğinin göstergesidir (Parlak, 2002: 247-248).

Bu bağlamda yapılan incelemede hem nesnel hem de öznel bakış açısını birbirini tamamlayan iki önemli unsur olarak ele almak mümkündür. Birinin bulunması, diğersinin olmamasını gerektirmediği ve her iki özelliğın birbirine ihtiyaç duymakta olduğu söylenebilir. Çalışmada yararlanılacak bir diğer yöntem, tarihsel eleştiri yöntemidir. Bu teknik; [...] *edebî esere zaman bağlamında bakan, eserin sanatsal yapısını, kurgusunu, estetiğini, vurguladığı mesajları eserin yazıldığı devrin sosyal, siyasal ve estetik değerlerine göre değerlendiren bir eleştiri yöntemidir* (Tekşan, 2011: 249). Tarihsel eleştiri yöntemi çerçevesinde ele alınan eser/eserlerdeki konular, koşullar, fikirler, akımlar ait oldukları dönem içerisinde değerlendirilmeyi gerektirirler. Berna Moran bu durumu şu satırlarla açıklar:

Tarihsel eleştirinin en önemli yanı eseri belli bir sanat geleneğindeki yerine oturtmak, o tür eserlerin özelliklerini ortaya koymak, böylece eserde gözetilen amaçları, esere şekil veren ilkeyi belirtmek ve ona hangi açıdan bakılacağını bulmaktır. Eseri tarihsel çerçevesi içine yerleştirerek daha iyi anlamak için bazen yazıldığı çağın dünya görüşünü, inançlarını ve bunların meydana getirdiği uzlaşımları (convention) bilmek gerekir (Moran, 2014: 79).

Moran, eserin kaleme alındığı dönemin dünya görüşüne, inançlarına, uzlaşımlarına kısaca şartlarına vurgu yapar ve sayılan bu tür dönemsel özelliklerin eser üzerinde nasıl bir etki meydana getirdiğini tespit etmeyi tarihsel eleştiri yöntemi bağlamında önemli görür. Son söz olarak eser incelemesinde faydalanılacak yöntem çalışmadan ortaya konacak verilere önemli oranda etki edeceği söylenebilir. Bu çalışma kapsamında incelenecek romanların göç/göçmen ve ötekileşme/ötekileştirme kavramlarıyla olan ilişkisinin ortaya konmasında karşılaştırmalı edebiyat bilimi

verilerine başvurulacak, çoğulcu inceleme yöntemi çerçevesinde sosyolojik ve tarihsel inceleme yöntemlerinden faydalanılacaktır.

3.2. YAZARLARIN BİYOGRAFİLERİ

3.2.1. Fakir Baykurt'un Biyografisi

“Koca Ren” modern Türk edebiyatı yazarlarından Fakir Baykurt tarafından kaleme alınmıştır. Asıl ismi Tahir olan Fakir Baykurt 1929 yılında Burdur'da dünyaya gelir. Baykurt, ilkokulu köyünde bitirdikten sonra Köy Enstitüsü'ne yazılır ve burada eğitimini tamamlayarak mezun olur. Daha sonra Anadolu'nun bir çok beldesinde öğretmenlik yapar. Öğretmenlik yaptığı dönemlerde aynı zamanda sendikal faaliyetlerde de bulunur. 1965 yılında kısa adı TÖS olan Türkiye Öğretmenler Sendikası'nın kuruluşunda yer alır ve bu sendikanın uzun yıllar başkanlığını yapar. Yazar, öğretmenliğin yanında devletin birçok kurumunda idari görevler de alır (bkz. Karabela Şermet, 2007: 11-41).

Fakir Baykurt'un biyografisinde köy yaşamı, öğretmenlik yılları ve sendikal faaliyetler önemli unsurlardır. Özellikle köyde dünyaya gelmesi, ilkokulu köyde tamamlaması, köy enstitüsünde eğitim görmesi ve Anadolu'nun birçok köyünde görev yapması onun köy ve köylü yaşamına birebir tanık olmasını ve bu durumu eserlerine yansıtmasını sağlamıştır. Dolayısıyla gerek öykülerinde gerekse romanlarında köy ve köylülerle ilgili sorunların çok önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir (Yanardağ, 2005: 71). Nitekim kendisi de bu durumun farkındadır ve özellikle köy ve köylü konularını eserlerinde çok fazla işlemiş olduğunun altını çizmiştir. 1976 senesinde kendisiyle gerçekleştirilen bir mülakatta neden bunları seçtiği sorusuna Baykurt şöyle bir yanıt verir:

Genellikle köy gerçeklerini ele alışımın iki nedeni var: Birincisi köyde doğup büyümüş, uzun yıllar köyde çalışmış olmam. Bu yüzden bilincim ve bilinçaltım, köy yaşamışımın izleriyle dolu. Sanat bir yerde dışa vurma olduğu için, ben de köy yaşamından gelen izlenimleri dışa vuruyorum. Ayrıca inanıyorum ki, bir sanatçı en iyi bildiği, yaşayarak katıldığı konular üstünde çalışırsa, daha verimli olur. Tam bilmediği konular üzerine ürün vermeye yönelmek, sanatçının yapıtlarını sığlaştırır, inandırıcılığını zayıflatır (<http://yeniedebiyat.blogcu.com/fakir-baykurt-ile-soylesi/252797>).

Baykurt, eserlerinde köy ve köylü yaşamına ağırlık vermesinin gerekçesini köyde doğmasına ve uzun bir köy yaşamına sahip olmasına bağlamaktadır. O, sanatçının yaşadıklarından hareketle eserlerini kaleme almasını daha doğru bulmakta ve böylelikle okur gözünde yazarın inandırıcılığının daha fazla olacağı kanaatini taşımaktadır. Baykurt'un biyografisinde köy tecrübesinin yanında sendikal faaliyetlerin de önemli bir yer tuttuğu söylenebilir. Bu yüzden birçok kez adlî ve idari soruşturmalar geçirmiştir. Özellikle askerî yönetimlerin ağırlığını iyice hissettirdiği dönemlerde böyle sıkıntıların daha fazla artış kaydettiği söylenebilir:

12 Mart 1971 Muhtırasından sonra 8-9 Mayıs gecesi, evine baskın düzenlenir. [...] TÖS yıllarına dayalı Fakir Baykurt duruşmaları 25 Ekim 1971 de baslar. [...] Hakkında 27 yıl ağır hapis istenmektedir. [...] Fakir Baykurt' un TÖS'e dair yargılanması beş yıldan fazla sürer. Sıkıyönetim Mahkemesi sonuçlanarak TÖS davasından 10 yıl 8 ay 20 gün hapis cezası verir. Yeni yargılamanın sonunda Askerî Yargıtay 1976'da beraat kararı alır. 5 yıl süren yargılanma sonunda TÖS de aklanmış olarak tarihe geçer (Karabela Şermet, 2007: 39-40).

Askerî yöneticilerin ülkenin idaresinde güçlü olmalarıyla birlikte Baykurt uzun süreli yargılamalara maruz kalmış, ancak bütün bunlar beraatla sonuçlanmıştır. Baykurt'un yaşamında bir diğer önemli merhalenin 1979 yılında geçici bir devlet göreviyle gittiği ve yaklaşık yirmi yıl kaldığı Almanya hayatı olduğu söylenebilir. Yazar, Almanya'ya gitmesinden kısa bir süre sonra 1980 yılında Türkiye'de devlet yönetimi askerler tarafından ele geçirilir ve bu yüzden Baykurt Almanya'dan ülkesine geri çağrılır. Ancak o bu çağrıyı karşılıksız bırakır ve gönderilme nedeni olan görevden istifa eder. Baykurt'un Almanya'ya gitmesinde söz konusu dönemde Türkiye'nin içinde bulunduğu sosyal ve siyasal anlamdaki olumsuz şartların da etkisi vardır. Yazar gerek kendisine gerekse ailesine yönelik tehdit mesajları almakta ve ölüm korkusuyla yaşamaktadır (bkz. Karabela Şermet, 2007: 41-42). Dolayısıyla Baykurt'un Almanya yolculuğu, tehdit ve korkulardan uzaklaşması adına alınmış bir karar olarak da açıklanabilir.

Bahsi geçen göçle birlikte Baykurt'un eserlerinde köy ve köylü içerikli temalardan başka Almanya'da yaşayan Türk göçmenlerle ilişkili konular da yansıma bulmaya başlar. Baykurt Almanya'da geçirdiği zaman diliminde birçok eser ortaya koymuştur. Bu çalışmalarda Almanya'ya gelen Türklerin para kazanmak ve geçimlerini

sağlamak gibi gerekçelerle çok ağır işlerde çalışmak zorunda kaldıkları vurgulanmıştır. Bu yüzden göçmen Türkler, ağır iş koşullarının olumsuz etkisini başta sağlık olmak üzere yaşamlarına temas eden her konuda hissetmişlerdir. Eserlerde zorlu iş koşullarının yanında uyum sorunları, özlem, gurbet, sıla hasreti gibi konuların da altı çizilmiştir:

Fakir Baykurt, Türkiye’de kendisine büyük ün sağlayan romanlarının yanı sıra Almanya’daki Türklerin hayatını işleyen eserler de kaleme almıştır. Ömrünün neredeyse üçte birini Almanya’da geçirmiş olan Baykurt, Yüksek Fırınlr, Koca Ren ve Yarım Ekmek adlı romanlardan oluşan Duisburg Üçlemesi’nde Almanya’daki göçmen Türkleri ele alır. Yazar, gerçekçi gözlemlere dayanarak yazdığı bu romanlarda ağırlıklı olarak Almanya’daki göçmen Türklerin sorunlarını işlemiştir. Baykurt, Duisburg Üçlemesi’nde Türklerin eğitim ve dil meselelerini; aile sorunlarını; çevre, çalışma ve barınma sorunlarını; vatana ve yakınlarına duydukları özlemlerini toplumcu gerçekçi bakış açısıyla işlemiştir (Morkoç, 2015: 497-498).

Baykurt’un Almanya’da kaleme aldığı çalışmalar birbirlerinden kopuk değil, birbirlerini tamamlayan ve birbirlerinden izler taşıyan ve aynı zamanda Almanya’daki kuşaklararası değişim ve dönüşümlerin de yansıması bulunduğu eserler olarak açıklanabilir. 11 Ekim 1999 yılında Almanya’nın Essen şehrinde yaşama gözlerini yuman Baykurt 11 Ekim 1999’da İstanbul Zincirlikuyu Mezarlığına defnedilir (bkz. Yazıcı Okuyan, 2006: 38).

3.2.2. Jamal Mahjoub’un Biyografisi

“Cinlerle Yolculuk” Sudanlı yazar Jamal Mahjoub tarafından kaleme alınmıştır. Kütüphane görevliliği, gazetecilik ve tercümanlık gibi birden fazla alanda çalışmış olan Jamal Mahjoub 1960 yılında İngiltere’nin başkenti Londra’da dünyaya gelmiştir. Daha sonra ailesiyle birlikte geldikleri Sudan’da çocukluğunu geçirmiştir. Böylelikle temel eğitimini Sudan’da gören yazar, yüksek öğrenimini ise İngiltere’de bulunan Sheffield Üniversitesi jeoloji bölümünde tamamlamıştır. Yüksek öğrenim sonrası pek çok Avrupa ülkesinde çevirmenlik, serbest yazarlık gibi işlerle yaşamını devam ettiren Mahjoub’un birçok eseri vardır ve bunlar birden fazla dile tercüme edilmiştir (bkz. Kearny, 2007: 127-128).

Mahjoub’un biyografisine bakıldığında onun göç ve göçmenliği farklı gerekçelerle tecrübe etmiş olduğu görülmektedir. Henüz dünyaya geldiği ilk yıllarda

doğduğu İngiltere'den Sudan'a göç etmesi, çocukluğunu burada geçirmesi ve daha sonra yüksek öğrenim görmek için tekrar İngiltere'ye gelmesi ve yine yüksek öğrenim sonrası farklı sebeplerle birçok Avrupa ülkesine seyahat etmesi ve uzun zaman bu ülkelerde yaşaması gibi faktörler bu bağlamda sayılabilir. Jamal Mahjoub'un biyografisine dikkat çeken birçok düşünür, onun göçmen bir yaşam sürmesinin kendisinde Arap-İngiliz-Avrupalı gibi birden fazla aidiyeti olan kozmopolit bir kişiliğe yol açtığını ve bu durumun ortaya koyduğu yazınsal çalışmalara da yansıdığını belirtmektedirler (bkz. Al-Shetawi, 2017: 173, Nyman, 2011: 493-494). Dolayısıyla Mahjoub'un eserleriyle biyografisi arasında doğrudan bir ilişkinin var olduğu söylenebilir.

Aslında yazarlıkta kabiliyetin de önemli bir unsur olduğu inkâr edilemez. Mahjoub'un da bu kişisel özelliğe göndermede bulunduğu söylenebilir. Adı geçen durumu kendi eserleri üzerinden örneklendirir. Nitekim bunu verdiği bir mülakatta da dile getiren Mahjoub, edebiyat üzerine doğrudan bir eğitim almamasına rağmen ulaştığı noktayı bir başarı olarak görür ve bunda yazmaya yönelik yeteneğinin önemli bir unsur olduğunun altını çizer. Ayrıca Mahjoub, yetenekle biyografi arasındaki ilişkiyi de önemli görür ve yaşantı yoluyla elde edilen tecrübelerin yeteneğin gelişmesine katkı sağladığını beyan eder (bkz. Sévry, 2001: 91-92).

Mahjoub, mülakatın ilerleyen bölümlerinde yazımını etkileyen ve geliştiren farklı argümanları sıralamaya devam eder. Yetiştigi çevrenin bunlardan birisi olduğunu ifade eder. Çocukluğunda kitap ve defterlerle dolu odada babasının yazınsal uğraşlarına şahit olduğunu ve bunun kendisini çok fazla etkilediğini ve yazmaya teşvik ettiğini örnek olarak sunar. Ayrıca Mahjoub yazmanın kendisi için bir ihtiyaç olduğunun altını çizer. Yaşamsal tecrübelerin onu yazmaya ve bu yolla birikimlerini paylaşmaya ittiğine dikkati çeker (bkz. Sévry, 2001: 92). Dolayısıyla Mahjoub'un yazınsal alanda başarılı olmasında yaşamının, yeteneğinin, yetiştigi çevrenin ve özellikle babasının, ayrıca yazmaya olan ihtiyacının önemli unsurlar olduğu söylenebilir. Bütün bu sayılan faktörlerin Mahjoub'u başarılı kıldığı kadar Sudan edebiyatının dünyada tanınmasına da önemli katkılar sağladığı söylenebilir (bkz. Mohsen, 2000: 541).

3.2.3. Mohsin Hamid'in Biyografisi

“Gönülsüz Köktendinci” Pakistanlı yazar Mohsin Hamid tarafından kaleme alınmıştır. Hamid 1971 yılında Pakistan'da dünyaya gelir. İlk ve orta eğitimini Pakistan'da tamamladıktan sonra yüksek öğrenimini Amerika'daki Princeton Üniversitesi'nde görür. Üniversite sonrası iş yaşamına Amerika'da devam eden Hamid, 11 Eylül 2001 yılında Amerika'da gerçekleşen terör saldırıları sonrası ülkesi Pakistan'a döner ve yaşamını burada gazeteci olarak devam ettirme kararı alır. Hamid eğitim almak için yurt dışına gitmeden önce de bir dönem Amerika'da bulunmuştur. Yazar şu anda İngiltere'de yaşamaktadır (bkz. Yaqin, 2008: 44).

Hamid'in yaşamında edebiyatın, kültür ve sanatın çok önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir. Yazar, Amerika'da yüksek öğrenim gördüğü yıllarda Nobel Edebiyat Ödüllü Toni Morrison'dan edebiyat ve sanat üzerine eğitim aldığını vurgular. Morrison'un kendisinden kırk sayfalık bir deneme istemesine karşın ona iki yüz sayfalık bir yazı verdiğini belirtir. Bu deneme yazısının daha sonra yayımlayacağı ilk romanı “Moth Smoke”a temel oluşturduğunu ifade eder. Hukuk eğitim gördüğü dönemlerde hukukçu olmak istemediğini, bu yüzden zamanını daha çok edebiyat içerikli yazınsal çalışmalara verdiğini beyan eder (bkz. Carpani, 2017: 57).

Edebiyat, kültür ve sanatın Hamid'in biyografisinde önemli bir yeri olduğu görülmektedir. Her ne kadar danışmanlık, hukuk gibi alanlarda eğitim almış olsa da onda edebiyat, kültür ve sanat gibi konuların daha fazla ön plana çıktığı anlaşılmaktadır. Ortaya koyduğu eserlerin başarıyı yakalamasında da bu faktörlerin önemli bir katkıya sahip olduğu düşünülebilir. Hamid'in Doğulu biri olarak Batı'da eğitim görmesi ve her iki kültürün artı ve eksilerini harmanlayarak kendisinde bir kazanıma dönüştürmüş olması da yazınsal alandaki başarısını etkilemiş olmalıdır. Nitekim Hamid tarafından kaleme alınan eserler birçok ödül kazanmış ve pek çok dile çevrilmiştir (bkz. Öç, 2018: 7).

3.3. ESER ÖZETLERİ

3.3.1. “Koca Ren”

“Koca Ren” Baykurt’un Almanya’da kaleme aldığı Duisburg üçlemesi adını taşıyan eserlerinden biridir. 1986 yılında yayımlanan roman kırk bir bölümden oluşmaktadır. Eserde çalışmak amacıyla Almanya’ya göç eden Türklerin yaşamları ele alınmaktadır. Böylece Türklerin Almanya’daki yaşam koşullarına dikkat çekilmekte ve Almanlarla olan ilişkileri, kültürel, sosyal, dinî farklılıkların neden olduğu uyum sorunları ortaya konulmaktadır. Kısaca “Koca Ren” [...] *Almanya’da yerleşiklik ve kalıcı olma sorununu irdeleyen bir romandır* (Karabela Şermet, 2007: 603).

Eser, Salim Sarıkaya’nın yazara göndermiş olduğu mektupla başlar. Sarıkaya bu mektupta Almanya’ya göçle birlikte yaşadıkları zorluklardan bahsetmektedir. On beş yaşındaki Adem sık sık Ren nehri kıyısında oturmakta ve kendisinde meydana gelen sorunları nehre hitaben anlatmakta, nehirle paylaşmaktadır. Ren nehri Adem’in sıkıntılarını dile getirdiği bir dert ortağı hükmündedir. Nitekim romana “Koca Ren” adının konulması da bu bağlamda ele alınabilir. Adem’in pek çok sorunu vardır. Bunlar arasında vatanına, memleketine, akraba ve arkadaşlarına olan özlem ve hasret duyguları başta gelmektedir. Özellikle Türkiye’de siyasî gerekçelerden dolayı hapiste bulunan Adnan abisinden ayrı kalmanın etkisi altındadır. Ayrıca o Almanya’da anlaşılammaktan, ilgisizlik ve umursamazlıktan şikâyetçidir.

Adem, okulda aynı sırayı paylaştığı Alman kızı Melanie ile uyum sorunları yaşamaktadır. Bu yüzden ikili arasında karşılıklı tartışmalar çıkmakta ve bu tartışmalar bazen sözlü ve fiziksel şiddete dönüşmektedir. Farklı zamanlarda meydana gelen bu tartışmalara bazen sınıf öğretmeni Frau Platte ve okul müdürü Frau Wolf da müdahil olmaktadır. Ancak gerek Frau Platte gerekse Frau Wolf bu konuda Melanie’nin tarafında yer almakta ve doğrudan Adem’i suçlamaktadırlar. Böyle gerekçelerle Frau Wolf tarafından sık sık Adem’in babası Salim Sarıkaya okula çağrılmakta ve konu onunla da paylaşılmaktadır. Hatta Adem’in sınıfta sorunlar çıkarmaya devam etmesi halinde okul ile olan ilişkisinin kesileceği babasına iletilmiştir.

Adem’in yaşadığı sıkıntılar babasını endişelendirmektedir. Ona göre Adem’in uyum sorunları derslerinde istenen başarıyı gösterememesinin de ana nedenidir. Bu

yüzden babası çok büyük beklentilerle Almanya'ya getirdiği Adem'in sıkıntılarından kurtulması, başarılı ve mutlu olması için arayışlara girer. Bu çerçevede o, Alman ve Türklerle görüşerek oğlunun yaşadığı sorunlara çözüm üretmeye çalışır. Ayrıca Sarıkaya'nın Türkiye'de yaşayan diğer oğlu Adnan siyasî eylemlere katıldığı gerekçesiyle ceza evine konulmuş ve idamla yargılanmaktadır. Adnan'ın bu durumu baba Salim Sarıkaya'yı ve anne Hacer Sarıkaya'yı endişelendirmektedir. Bu yüzden Hacer Sarıkaya, oğlunun sorunlarına çözüm üretmek ve onu hapisten kurtarmak amacıyla sık sık Türkiye'ye gitmektedir. Salim Sarıkaya, Adnan'ı Türkiye'de bıraktığı için pişmandır ve mahkeme sürecinin beraatla sonuçlanması durumunda onu da Almanya'ya getirmeyi planlamaktadır.

Eserde önemli karakterlerden biri de Gül'dür. Gül, eşi Ahmet'le birlikte Almanya'ya gelmiştir. Ahmet kazandığı bursla Almanya'da lisansüstü eğitim görmektedir. Aldıkları burs ev geçimine yeterli gelmediği için Gül de aile bütçesine katkıda bulunmak istemiş ve bir lokantada çalışmaya başlamıştır. Gül işyerinde tanıştığı Kenan'la ilişki yaşamaya başlar. Gül, çalıştığı yerdeki iş koşullarının ağırlığından ve aldığı ücretin azlığından şikâyetçidir. Kenan, daha hızlı ve yüksek miktarda para kazanacağı iş vaadiyle Gül'ü gayri meşru yollara sevk eder. Kenan'ın bu teklifini kabul eden Gül maddi bakımdan hedefine ulaşır, ancak manevi ve ruhsal açıdan çöküntü yaşamaya başlar. Bu yüzden Gül, Kenan'la tanıştığı ve onun tavsiyelerine uyduğu için pişmanlık yaşamaktadır. Yaşadığı sorunlardan dolayı Gül, eşinin çalışmalarını tamamlamasının ardından Türkiye'ye geri dönmeyi çözüm yolu olarak görmektedir.

Bu arada Adem'le tanışan Gül, onun okulunda yaşadığı uyum sorunlarından haberdar olur ve Adem'e Almancasını ilerletmesini ve sınıf arkadaşı Melanie ile diyalog kurmasını tavsiye eder. Bu öneriyi dikkate alan Adem, Melanie'ye arkadaş olmayı teklif eder. Melanie bu girişime olumlu cevap verir ve ikili çok yakın arkadaş olurlar. Bu durum aralarında süren tartışmaların sona ermesini ve derslerinde başarılı olmalarını sağlar. Adem ve Melanie'nin arkadaş olması ve birbirleriyle diyaloga geçmeleri kendileri gibi ailelerinin de mutlu olmasını sağlamıştır.

3.3.2. “Cinlerle Yolculuk”

“Cinlerle Yolculuk” Jamal Mahjoub’un iç dünyasındaki karmaşanın, paradoksların dış dünyaya bir yansıması olarak açıklanabilir. Babasının Sudanlı, annesinin İngiliz olması, İngiltere’de dünyaya gelmesi, Sudan’a göç etmesi, daha sonra tekrar İngiltere’ye gitmesi gibi faktörler yazarın iç dünyasında aidiyet, kimlik gibi sorunlar yaşamasının önemli nedenleri olarak sıralanabilir. Nitekim benzer sorunlar söz konusu romanın ana karakteri olan Yasin’de de görülmektedir:

Cinlerle Yolculuk’ta, yarı Sudanlı, yarı İngiliz ve eşinden boşanma aşamasında olan Yasin, oğlu Leo’yla birlikte Batı Avrupa seyahatine çıkarlar. Seyahatin amacı, yaşadıkları Avrupa ile bir bağ kurmak ve bu kıtayı iyice tanımaktır. Yasin bu seyahati, kimliksel aidiyete ve tam bir İngiliz olmayışına dönük hisleriyle nasıl mücadele edeceğini daha fazla bilmek amacıyla gerçekleştirmektedir. Ancak Yasin, yaptığı bu seyahatten istediği sonucu elde edemez (Kearny, 2007: 128).

Bu bağlamda “Cinlerle Yolculuk”un Jamal Mahjoub’taki tecrübelerin esere bir yansıması ya da hayat hikâyesinin bir özeti olarak düşünülebilir. Dolayısıyla Mahjoub’un yaşamı onda farklı sorunlar ortaya çıkardığı gibi onun kalemine güç kattığı da söylenebilir.

Eser bir önsöz, otuz bir bölüm ve bir sonsözden oluşmaktadır. Yasin ve Ellen Londra’da tanışmış ve arkadaş olarak beraber yaşamaktadırlar. Bir süre sonra Ellen’in gebe olduğu anlaşılınca ikili evlenmeye karar verir. Yasin, Ellen’la evlenmesinde onun saf İngiliz olmayışının önemli bir neden olduğunu belirtir. Evlendikten bir zaman sonra Yasin’le Ellen arasında kültürel farklılıklardan kaynaklanan uyuşmazlıklar ortaya çıkmaya başlar ve her geçen zaman bu uyuşmazlıklar sert tartışmalara yol açar. Ellen doğum yapar ve tartışma çocuğa verilecek isim üzerinden devam eder. Yasin oğluna Hamdi adını verirken, eşi Ellen ise onu Leo olarak isimlendirir. Zamanla çocuk Hamdi yerine daha çok Leo adıyla toplumda yer edinir. Bu durum Yasin’in üzülmeye yol açmakta ve çocuğunun hayatının henüz ilk dönemlerinde bu tür bir sorunla yüzleşmesini onun ilerleyen zamanlarda daha farklı kültürel, sosyal sorunlarla karşılaşacağına bir işaret olarak düşünmektedir.

Romanda bir diğer karakter Yasin’in babasıdır. O bir dönem Sudan’da golf sahalarında çalışmış, daha sonra ise demiryolları dairesinde dosyalama memuru olarak

görev yapmıştır. Ayrıca İngiltere'ye burslu olarak gazetecilik okumaya gitmiş ve burada tanıştığı bir İngiliz kızıyla evlenmiştir. Bu evlilikten Yasmina, Yasin ve Muk dünyaya gelmiştir. Yasin'in babası gazeteci olarak Sudan'da çalışmakta ve ülkenin içinde bulunduğu sorunları kamuoyuyla paylaşmaktadır. Bu yüzden emniyet güçleri tarafından sürekli takibata uğrar ve bazen de gözaltına alınarak hapse konulur. Yasin'in annesi ise eşinin yaşadığı bu sıkıntılara çok üzülmemekte ve bu durumu farklı mercilere sık sık şikâyet etmektedir.

Yasin seyahat etmeyi çok sever. Farklı gerekçelerle seyahatler gerçekleştirir. Evliliğinin ilk zamanlarında sürpriz bir kararla Yasin, eşi ve daha henüz dünyaya gelmiş oğluyla birlikte Sudan'a bir aile ziyareti gerçekleştirir. Bu ziyaretten Yasin'in anne ve babası çok mutlu olur. Kısa süreli ziyaret sonrası eşi ve oğluyla birlikte İngiltere'ye dönen Yasin Sudan'da edindiği izlenimleri kitaplaştırarak yayımlar. Bu kitap piyasada önemli bir etki meydana getirir ve 'Natchford Blanch Memorial Ödülü'ne layık görülür. Bu dönemde Yasin BBC'de çalışmaya başlar. Yasin'in ablası Yasmina ve eşi Umar ticari gerekçelerle İngiltere'ye yerleşirler. Bir süre sonra Yasin'in annesi hastalığı nedeniyle eşiyle birlikte İngiltere'ye gelir. Ancak annenin hastalığı ileri bir düzeye ulaştığı için hastanede yapılan tüm çabalar boşa çıkar ve anne yaşamını yitirir. Bu kayıp Yasin'in babasında depresyona yol açar ve yalnız kalan baba Sudan'a gitmeyerek kızı Yasmina'nın evine yerleşir.

Bir keresinde Yasin ve Ellen bir doğumgünü partisi için birlikte Danimarka'ya giderler. Bu kutlamada Ellen, Yasin'le olan sorunlarını ortamdaki insanlarla paylaşır ve Yasin bundan rahatsız olur. Aslında Ellen, Yasin'den boşanmak istemektedir. Özellikle Ellen'ın bir sivil toplum kuruluşunda gönüllü bir şekilde göreve başlaması onun arkadaş çevresinin daha fazla genişlemesine yol açarak Yasin'den daha fazla kopmasına sebep olur. Yasin ise oğlu Leo başta olmak üzere farklı gerekçelerden dolayı bu boşanmaya karşıdır ve evliliklerinin düzeleceği kanaatini taşımaktadır. Yasin ile Ellen bir aşk evliliği yapmalarına rağmen ilişkileri yaşadıkları sorunlardan dolayı yıpranmakta ve bu durum Yasin'in zihin dünyasını sürekli meşgul etmektedir. Hatta Yasin kendileri gibi aşk evliliği yapan Sudanlı babasıyla İngiliz annesinin yıllara meydan okuyan birlikteliğine gıpta ile bakmaktadır.

Yasin, küçük kardeşi Muk'un da İngiltere'ye yerleştiği haberini alır. Adresini öğrenip ona ulaşmaya çalışır. Uzun uğraşlar sonucu görüştüğü Muk'un tutum ve davranışlarından şüphelenen Yasin onun yasadışı işlere girdiğini öğrenir. Nitekim bir zaman sonra Muk İngiltere'de hapse girer. Ayrıca Yasin sık sık İngiltere'ye yerleşen Yasmina'yı evlerinde ziyaret eder. Bu ziyaretler esnasında Yasmina ve eşi Umar, Yasin'e kültürüne ve toplumuna yabancılaştığı gerekçesiyle çok sert eleştiriler yöneltirler. Yasin gerek eşi Ellen gerekse Yasmina ve Umar'la yaşadığı sorunlar nedeniyle oğlu Leo'yu da yanına alarak uzun bir Avrupa seyahatine çıkar. Bu yolculuk yaşanan sorunlardan bir kaçış olmanın yanında oğlu Leo'nun yaşadığı kıtayı yerinde tanıması amacı da taşımaktadır. Yasin ve Leo bu seyahatlerinde pek çok Avrupa kentini görme ve bu kentler hakkında detaylı bilgi sahibi olma fırsatı bulurlar.

Bu seyahat esnasında Yasin, kardeşi Muk'un hapisten çıktığını ve İspanya'ya yerleştiğini öğrenir. Leo'yla birlikte kardeşini İspanya'da ziyarete gider. Muk'un yanında olduğu zamanda Yasin, babasının öldüğünü öğrenir. Önce annesini, daha sonra babasını kaybetmenin etkisiyle Yasin iyice sarsılır. Yasin, Muk'un yanında kaldığı bu süre zarfında bir kaza geçirir ve bir hafta komada kalır. Kendine geldiğinde eşi Ellen'ı yanı başında görür. Ellen'ı görmek her ne kadar Yasin'i mutlu etse de onunla konuştuktan sonra mutluluk üzüntüye dönüşür. Ellen, Yasin'e evliliğini bitirme konusunda kesin kararlı olduğunu söyler ve Leo'yu da yanına alarak trenle İspanya'dan ayrılır. Yasin ise Muk'un evinde kalmaya devam eder.

3.3.3. “Gönülsüz Köktendinci”

“Gönülsüz Köktendinci” adlı eserde 11 Eylül saldırıları sonrası Amerika'da yaşayan Müslümanların maruz kaldıkları sözlü ve fiziksel saldırılara, dışlayıcı, aşağılayıcı kısaca ötekileştirici yaklaşımlara ışık tutulmaktadır. Bu sorun medyada, siyaset dünyasında, iş hayatında, sokakta, caddede kısaca topluma temas eden her alanda kendisini göstermiştir. Kiran bu eserin modern Pakistan edebiyatında 11 Eylül saldırıları sonrası Batı dünyasında Müslümanlara yönelik ötekileştirici yaklaşımları ortaya koyan önemli bir kaynak olduğunu ifade eder (bkz. Kiran, 2013: 36). Bu eserde ötekileştirmeye maruz kalan Müslümanların da Amerikan toplumuna karşı benzer

yaklaşımlar sergiledikleri vurgulanmıştır. Bu bakımdan “Gönülsüz Köktendinci” Doğulularla/Müslümanlarla, Batılıların/Hıristiyanların arasında çok eski zamanlardan beri devam eden, ancak 11 Eylül saldırılarıyla birlikte daha fazla etkin olan ötekileştirme sorununun birçok açıdan okurlarla paylaşıldığı bir eser olarak özetlenebilir.

Bu roman aynı zamanda Mohsin Hamid’in yaşamından da yansımalar içermektedir. Yazarın Amerika’da eğitim görmesi, bir dönem bu ülkede iş yaşamına katılması, 11 Eylül saldırıları sonrası ülkesi Pakistan’a yerleşmesi gibi faktörler eserin ana karakteri Cengiz’de de tespit edilmiştir. Bu tür benzerlikten hareketle eserin otobiyografik özellikler taşıdığı söylenebilir. Nitekim Fikret Güven de bu duruma vurgu yapmış ve romanı ‘Hamid’in yaşamına paralel bir yapıt’ olarak açıklamıştır (bkz. Güven, 2018: 100).

Roman on iki bölümden oluşmaktadır. Eserin ana karakteri Cengiz kazandığı bursla Amerika’ya üniversite eğitimi almaya gider. Princeton Üniversitesi’ne kaydını yapan Cengiz üniversitenin kampüsünden, ders veren hocalarından ve birlikte olduğu öğrenci arkadaşlarının yeteneklerinden çok etkilenir. Üniversitenin Cengiz’e sunduğu olanaklar onun yaşamına önemli oranda zenginlik katar. Bu durum Cengiz’in mutlu olmasını ve geleceğe güvenle bakmasını sağlar.

Üniversite son sınıfta Cengiz Underwood Samson adlı bir yatırım danışmanlık şirketine iş başvuru yapar ve başvurusu kabul edilen Cengiz şirket tarafından uygulanan işe giriş mülakatına alınır. Buradan aldığı kabul ile üniversite sonrası söz konusu şirkette işe başlar. Cengiz çalışmaya başladığı şirketin bulunduğu muhitten çok etkilenir ve aldığı yüksek maaş da özgüvenine önemli katkılar sunar. Ayrıca şirketin sağladığı olanaklar sayesinde Cengiz sık sık iş arkadaşlarıyla birlikte gezilere katılmakta, yurt içi ve yurt dışı seyahatler gerçekleştirmektedir. Bu seyahatlerin birinde tanıştığı Erica adında bir kadınla aşk hayatı yaşamaya başlar. Bu ilişki Cengiz’in kendisini daha fazla mutlu hissetmesine yol açar.

Cengiz, amiri Jim ve birkaç iş arkadaşı birlikte Filipinler’e giderler. Burada finansal sorunlar yaşayan bir müzik şirketine danışmanlık vereceklerdir. Söz konusu şirkette yoğun bir çalışma temposundan sonra iş tamamlanır, teklif ve öneriler sunulur

ve ekibin Amerika'ya dönüş hazırlıkları başlar. Cengiz de otelde valizlerini hazırlamaktadır. Bir ara televizyonu açan Cengiz, Amerika'ya yapılan 11 Eylül saldırılarına tanık olur. İlk anda bu saldırının bir film olduğunu düşünür, ancak çok zaman geçmeden gerçeği öğrenir. Saldırı nedeniyle Amerika'ya yapılan uçak seferleri geçici olarak askıya alınır, ama kısa bir süre sonra bu seferler tekrar kaldığı yerden devam eder. Arkadaşlarıyla birlikte geldiği havaalanında Cengiz, Amerika'ya gitme nedeni konusunda uzun bir sorguya tabi tutulduktan sonra uçağa binebilir. Uçak yolculuğu boyunca da yolculardan bazılarının kuşkulu bakışlarına hedef olur.

Amerika'ya vardığı havaalanında yoğun güvenlik önlemleri Cengiz'in dikkatini çeker. O burada tekrar uzun ve detaylı bir sorguya alınır ve bu esnada ekip arkadaşları havaalanından ayrıldıkları için o yalnız başına eve gider. Ertesi gün dışarı çıkan Cengiz Amerikan toplumunda 11 Eylül saldırılarının yıkıcı etkisini tespit eder. Cadde ve sokaklarda insanlardaki korku ve panik havasına tanık olur. Bu saldırının Amerika'da yaşayan yabancılar ve özellikle Müslümanlar için ne kadar ağır ve zor bir ortam oluşturduğunu tecrübe eder. Müslümanların maruz kaldıkları aşağılayıcı, dışlayıcı yaklaşımlara cadde ve sokaklarda kendisi de hedef olur. Cengiz karşılaştığı ya da farklı kişilerden işittiği bu sorunu görmezden gelmeye çalışır, bunun için işine daha fazla yoğunlaşır, umarsamaz bir yaklaşım sergilemeye çalışır, ancak başarılı olamaz.

Bu sorun Cengiz'de aidiyet noktasında kırılmaya yol açar. Özellikle Amerikalı siyaset ve medya mensuplarının bu konudaki yaklaşımları ve ortaya kodukları söylemler Cengiz'deki olumsuz ruh halinin ilerlemesine neden olur. Afganistan'ın Amerika tarafından işgal edilmesiyle birlikte bu sıkıntı had safhaya ulaşır. Bu dönemde kız arkadaşı Erica da psikolojik sorunlarla boğuşmaktadır. Kendisinde biriken sorunların etkisinden kurtulmak amacıyla Cengiz Pakistan'a kısa süreli bir ziyaret gerçekleştirir. Ancak geldiği Pakistan'da da uyum sorunları çeken Cengiz Amerika'da ikamet ettiği zaman diliminde kendisinin toplumuna ve kültürüne ne kadar yabancılaştığını fark eder ve bundan dolayı üzülür. Ayrıca Cengiz bu dönemde Amerika tarafından başlatılan Afganistan savaşının etkilerini Pakistan'da da hisseder. Bu yüzden gerek ailesinde gerekse Pakistan'ın genelinde bir korku ve huzursuzluk atmosferi görür.

Ziyaret sonrası Cengiz Amerika'ya tekrar geri döner. Ancak Cengiz ülkesinin ve ailesinin sorunlarla boğuştuğu bir dönemde kendisinin rahat bir yaşamı tercih etmesini doğru bulmamaktadır. Bu yüzden bedenen Amerika'ya gelse de aklı ülkesi ve ailesinin yanında kalır. Cengiz'in iç dünyasında meydana gelen sorunları fark eden şirket müdürü Jim, onu Şili'ye bir iş seyahatine gönderir. Cengiz ne kadar istese de Şili'deki görevine odaklanamaz. Düşüncesi sürekli olarak ailesiyle ve vatanıyla meşguldür. Çalıştığı şirketten istifa etmeye karar veren Cengiz Şili'deki işini yarım bırakır ve şirketinden izin almadan Amerika'ya döner. Nitekim Cengiz Newyork'a iner inmez çalıştığı şirketten istifa eder ve ülkesi Pakistan'a temelli dönmeye karar verir.

Amerika'dan ayrılan Cengiz Pakistan'a yerleşir ve bir Pakistan üniversitesinde hoca olarak çalışmaya başlar. Derslerinde anti-Amerikancı bir yaklaşım sergileyen Cengiz Amerika ve Batı ülkeleri karşıtı yapılan eylemlere de katılır. Bu tür durumlar onun gerek çalıştığı kurum idarecilerinden ve gerek farklı çevrelerden tepkiler almasına sebep olur. Öğrencilerinden biri, sivil toplum kuruluşunda görevli yabancı uyruklu bir kişiye suikast suçlamasıyla tutuklanır. Cengiz, öğrencisinin tutuklanmasına karşı çıkar ve onun masum olduğunu dile getirir. Cengiz'in suikast suçlusunu olduğu düşünülen bir kişiyi masum kabul etmesi ve bu kişinin tarafında yer alması farklı çevrelerde onun da bu öğrenciyle işbirliği yaptığı şeklinde bir söylentiye yol açar. Bunları işiten Cengiz çok şaşırır ve sert tepki gösterir. O kime olursa olsun kan dökülmesinin karşısında olduğunun altını çizir.

3.4. GÖÇ VE GÖÇMENLİK BAĞLAMINDA “KOCA REN”, “CİNLERLE YOLCULUK” VE “GÖNÜLSÜZ KÖKTENDİNCİ”

Karşılaştırmalı edebiyat bilimi verileri çerçevesinde incelemesi yapılacak her üç eser göç ve göçmenlikle ilişkilidir. Böyle bir tespiti söz konusu eser içeriklerinden hareketle söylemek mümkündür. Bu yüzden öncelikle söz konusu eserlerin göç ve göçmenlikle ilintili özelliklerinin tespiti ve yorumlanmasıyla çalışmaya başlanılacaktır.

3.4.1. Kaynak – Hedef Ülke

Söz konusu üç romanın göç ve göçmenlikle ilişkisi muhtevalarındaki detaylar üzerinden ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda ilk olarak eser kahramanlarının hangi ülkeden hangi ülkeye geldikleri ve hangi amaçla bu göçü gerçekleştirmiş oldukları üzerinde durulacaktır. “Koca Ren”de önemli bir unsur olan ve eserin olay örgüsünün merkezinde yer alan Adem şöyle der; [...] *Biz buraya 3500 kilometre uzaktan, çok uzaktan, Türkiye'nin tâ Hacılar köyünden geldik. Bizim köyü bilmek istiyorsan Burdur'dan Yeşilova otobüsüne bin, Yassıgüme'yi geç. Çok gitme, otobüsü durdur, atla! İşte bizim köydesin* (Baykurt, 2003: 9)! Benzer bir durumun eserdeki diğer karakterler olan Kenan, Gül, Cemal ve diğerleri için de geçerli olduğu söylenebilir. “Cinlerle Yolculuk”taki göçe Yasin ve ailesi çerçevesinde bakılabilir. Yasin'in babası Sudanlı, annesi ise İngiliz'dir. Yasin, aslen Danimarkalı, ancak İngiliz vatandaşı bir kadınla evlidir. Yasin ve ailesinin –babası, kardeşleri, eniştesi- Sudanlıdır ve Sudan'dan İngiltere'ye gelmişlerdir. “Gönülsüz Köktendinci”de Cengiz Pakistanlı'dır ve Pakistan'dan Amerika'ya gelmiştir. Verilen bilgilerden hareketle ana karakterlerin yaşadıklarının yazarların hayatlarıyla örtüştüğü ve dolayısıyla eserlerin otobiyografik nitelikler taşıdığı söylenebilir.

Göç bireysel bir şekilde yapıldığı gibi birden fazla kişi tarafından da gerçekleştirilebilir. Eser incelemelerinde de bu durum kendisini göstermektedir. Bir diğer sözle, incelenen eserlerde göç eylemi hem bireysel hem de toplu bir biçimde yapılmıştır denebilir. “Koca Ren”de, ilk olarak baba Salim Sarıkaya'nın Almanya'ya geldiği, ancak belli bir süre sonra eşini ve çocuklarını da Almanya'ya getirdiği görülmektedir; [...] *buraya 3500 kilometre uzaktan önce babam geldi. [...] Anamı, ablamı, beni alıp getirdi* (Baykurt, 2003: 10). Eserdeki diğer göçmen karakterlerin genel olarak bu şekilde Almanya'ya geldikleri söylenebilir. Nitekim Gül'ün [...] *çağırdılar göçüp geldik. Binler, onbinler, bir buçuk, iki milyon olduk! Beşer yüz kişilik uçaklar kaldırdık. Sayısız otobüsler, sayısız kadar uzun tren katarları doldurduk* (Baykurt, 2003: 83) şeklindeki açıklaması, “Koca Ren”deki göçün bireysel yapılmış bir eylem değil, toplu olarak icra edilmiş bir durum olduğunu ortaya koymaktadır.

“Cinlerle Yolculuk”ta İngiltere’ye önce Yasin’in babası gelmiştir ve İngiliz bir kadınla evlenmiştir. Yasin’in babası İngiltere’deki eğitimini tamamladıktan sonra Sudan’a tekrar geri dönmüştür. Yasin de babası gibi İngiltere’ye yalnız gelmiş ve İngiliz vatandaşı bir kadınla hayatını birleştirmiştir. Yasin babasının yaptığına tersine tekrar Sudan’a geri dönmek yerine üniversite eğitimi sonrası İngiltere’de iş hayatına atılmış ve yaşamını burada geçirmeye başlamıştır. Daha sonraları ise Yasin’in ablası ve eniştesi ve erkek kardeşi Muk Sudan’dan İngiltere’ye gelmişlerdir. Dolayısıyla bu eserdeki göçü, bireysel göç kapsamına dâhil etmek mümkündür. “Gönülsüz Köktendinci”de de Cengiz Amerika’ya yalnız gelmiştir. Bu yüzden bu eserdeki göç de bireysel bir eylem olarak ele alınabilir.

3.4.2. Göçün Nedenleri

Kişi ve kişilerin göç kararı almalarında kendilerine göre mutlaka nedenleri vardır. Bunlar; bazen daha iyi olanaklar, daha yüksek ekonomik kazanımlar, daha fazla kültürel faaliyetler ve daha çeşitli eğitimle ilgili getiriler olabilmektedir. Bunlar gibi daha birçok başlık sıralamak mümkündür. Bütün bu başlıklar itici ve çekici faktörler olarak isimlendirilebilir. Göç ve göçmenlikte itici ve çekici faktörlerin etkisini göz ardı etmemek gerekir. Göçmenin düşünce dünyasında bazen itici kuvvet daha güçlüyken, kimi zaman ise çekici kuvvet daha etkili bir konuma gelebilir. Dolayısıyla eserlerde bu noktaya dikkati çekmek gerekir. İlk olarak eser kahramanlarının vatanlarını terk edip kendi toprakları dışında yaşamalarına sebep olan itici faktörler tespit edilip yorumlanmaya çalışılacaktır.

3.4.2.1. İtici Faktörler

İtici faktörleri ekonomik, kültürel, sosyal, siyasal ve daha birçok açıdan ele almak mümkündür. Söz gelimi bir ülke ve toplum ekonomik açıdan gelişmiş olabilir, zenginlik ve refah konusunda çok ileri bir düzeyde olabilir. Ancak sözü edilen ülke ve toplumda görüş ve düşüncelerin ortaya konulmasında baskı ve sansür varsa bu durum ülke vatandaşlarından düşünce özgürlüğüne önem verenler için bir sorun oluşturabilir.

Bu türden sıkıntıların çözülememesi durumunda yaşanan yeri terk etmek, kısaca göç etmek söz konusu kişiler için bir tercih olabilmektedir. Dolayısıyla göç konusunda önemli bir konuma sahip olan itici faktörlerin kendine göre çeşitli gerekçeleri olduğu söylenebilir. Bu çerçevede her üç eserdeki kahramanları göç etmeye mecbur bırakan itici faktörlerin neler olduğu incelenebilir.

“Koca Ren”de itici faktörler doğrudan ve dolaylı anlatımlarla kendisini göstermektedir. Adem ve ailesinin yaşadığı kaynak ülke Türkiye’de ekonomik, sosyal, siyasal ve benzeri pek çok konuda önemli sorunlar vardır. Bu durum eser karakterlerinin Türkiye’den Almanya’ya göç kararı almasında önemli gerekçelerdir. Bu sorunlardan birisi ekonomiyle ilişkilidir. Bu bağlamda eserde Türkiye’de satılan ürünlerin çok pahalı olmasının halkın alım gücüne olumsuz etki ettiğine vurgu yapılır; [...] *memleket bildiğiniz gibi değil, ortam korkunç pahalı, her şey ateş olmuş yakıyor! Hiçbir malın yanına varılmıyor* (Baykurt, 2003: 173)! Bu aktarım Türkiye’nin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılara bir gönderme ve ülkeden göçün bir nedeni olarak yorumlanabilir. “Koca Ren”de her ne kadar ekonomik gerekçelere dikkat çekilmiş olsa da itici faktörler olarak özellikle siyasî nedenlerin daha fazla ön plana çıkmış olduğu söylenebilir. Türkiye’nin içinde bulunduğu dönemsel koşullar bu durumun önemli sebepleri olarak açıklanabilir. Bu çerçevede eserde yer alan kaynak ülke Türkiye’nin sosyal ve siyasal koşulları hakkında kısaca açıklama yapılabilir. Bu dönemde Türkiye 12 Eylül askerî darbesi olarak tarihe geçen bir zaman dilimini yaşamaktadır. Askerî cunta ülke yönetimine el koymuş ve bu çerçevede dönemin terör ve anarşi sorununa çözüm üretme adına baskıcı yöntemler devreye sokulmuştur:

12 Eylül ile birlikte ülkenin yönetimi üç yıl için askerlerin eline geçti. Bu dönemde ülkedeki anarşi ve terörle mücadelede önemli adımlar atıldı. Fakat ülke çok zorlu geçen üç yıl yaşadı. Birçok insan işkenceye maruz kaldı. Çok sayıda insan işinden tasfiye edildi, çeşitli cezalara çarptırıldı. 1982 Anayasası gibi bir anayasa hazırlanıp kabul edildi ki temel hak ve özgürlüklerin kısıtlandığı, askerî yetkililerin güçlerinin artırıldığı bir anayasaydı (Aktaş, 2011: 361).

Aktaş’ın vurguladığı üzere 12 Eylül askerî darbesinin yapılma amacı ülkenin içinde bulunduğu terör, kaos ve anarşiye çözüm üretmektir. Hatta bu dönemde ülkede yaşanan toplumsal sorunlar, güvenlik ve asayiş sıkıntıları yüzünden bazı insanlar siyasal

iktidarın askerler tarafından ele geçirilmesini ve ülkenin onlar tarafından yönetilmesini özellikle arzulamış oldukları söylenebilir:

Anarşi, terör, ekonomik sıkıntılar, işleyemeyen siyasî düzen vb. darbelerin gerekçeleri olarak gösterilmişlerdir. O dönemlerde ülkedeki bunalım ortamından sıkılan bazı kesimler darbeleri olumlu karşılamışlardır. Hatta ordu nerede, ordu göreve diye çağrılarda dahi bulunulmuştur. Fakat şu gerçek unutulmamalıdır ki darbeler demokrasilere yapılan müdahalelerdir. Halkın seçtiği yöneticilerin görevlerinden uzaklaştırılmalarına neden olmuşlardır. Demokrasiye verdikleri zararın yanında darbeler sonrasında meydana gelen baskıcı ortamda da hem insanlar, hem sivil toplum kuruluşları ve dernekler hem de ülkenin siyasî ve hatta ekonomik yapısı zarar görmüştür (Aktaş, 2011: 13).

Belli gerekçelerle yapılan askerî girişimlerin bazı kesimler tarafından arzu edilmiş olsa da ülkenin toplumsal, sosyal, ekonomik ve daha birçok açıdan sorunlar yaşamasına ya da var olan sıkıntıların daha fazla artış göstermesine sebep olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 12 Eylül askerî darbesi çerçevesinde ülkenin içerisinde bulunduğu terör ve anarşi sorununa çözüm üretme adına sayıları binleri bulan insan gözaltına alınmış, bunlardan birçoğu idamla yargılanmış ve çok ciddi anlamda ağır hapis cezalarına çarptırılmıştır. Ayrıca bu dönemde pek çok sendika ve siyasal partinin çalışmaları farklı gerekçelerle askerler tarafından askıya alınmıştır:

Darbenin bilançosu oldukça ağırdı: Askeri yönetimin iş başına geçtiği ilk bir yıl içinde tam 43.140 kişi tutuklandı veya gözaltına alındı. Açılan 210 bin davada 98 bin 404'ü örgüt üyeliğinden olmak üzere 230 bin kişi yargılandı, 7 bin kişi için idam cezası istendi, 517 kişiye idam cezası verildi ve haklarında idam cezası verilenlerden 50'si asıldı. Öte yandan 12 Eylül rejimi boyunca 171 kişinin işkenceden öldüğü "belgelenmiştir". Bunun yanı sıra "kaçarken vurulan" 16, " çatışmada ölen" 74, "doğal ölüm" raporu verilen 73, "intihar ettiği" iddia edilen 43 ve "nedeni belirsiz" 2 ölüm söz konusudur. 14 bin kişi yurttaşlıktan çıkarıldı, 400 bin kişiye pasaport verilmedi, 30 bin kişi "siyasî mülteci" olarak yurtdışına gitti. Siyasî partilerin, DİSK, MİSK ve bunlara bağlı sendikaların ve Türk Hava Kurumu, Çocuk Esirgeme Kurumu ve Kızılay hariç 23 bin 677 derneğin faaliyetleri durduruldu. Bin 600 belediye başkanı, 18 bin devlet memuru, 2 bin hakim ve savcı, 4 bin polis memuru, 7 yüzden fazla öğretim üyesi ve 5 bin öğretmen ya istifaya zorlandı ya da işten çıkarıldı. Darbenin hemen sonrası 39 gazete ve dergi imha edildi, 13 büyük gazete için 303 dava açıldı (Fırat, Muti, t.y: 19).

Aktarılan raporda ülkenin içinde bulunduğu sosyal, siyasal ve toplumsal sorunlara çözüm üretme adına yapılan 12 Eylül askerî darbesinin Türkiye'ye ve Türk toplumuna verdiği zararlar gösterilmektedir. Nitekim Türkiye'nin içinden geçmiş olduğu bu kaotik dönem "Koca Ren"de farklı karakterlerin paylaşımları üzerinden okuyuculara şu satırlarla yansıtılmaktadır:

Dinle sana en büyük acımızın özetini vereyim. Türkiye’de sıkıyönetim var biliyorsun. Ha, demek bilmiyorsun. Orda her zaman sıkıyönetim olur. Şehirleri asker yönetir. Köylere zaten jandarma karışır. Sıkıyönetim bunların hepsine karışır. Sıkıyönetim Adnan abimi tutukladı: “Sen Dev-Genç”sin, ben böyle genç istemiyorum! Halkın yüzünün gülmesi size mi kaldı? Yurdun durumuna da karışmayın dedim size! Madem karıştınız, girin Mamak cezaevine! Sizi yargılayacağım. En başta Adnan Sarıkaya, seni ölümle yargılamam gerekiyor. Çünkü çok işlere karıştın (Baykurt, 2003: 11) !

Ülkede askerler tarafından uygulanmakta olan sıkıyönetimin gerek şehirlerdeki gerekse kırsaldaki her konuya müdâhil olduğu görülmektedir. Bu dönemde Adem’in ağabeyi Adnan’ın askerler tarafından göz altına alındığının ve idamla yargılandığının altı çizilmiştir. Ayrıca ‘Türkiye’de sıkıyönetim var biliyorsun. [...] Orda her zaman sıkıyönetim olur. Şehirleri asker yönetir. Köylere zaten jandarma karışır’ ifadesinden hareketle Türkiye’de siyasal sorunların nedeni olarak sadece 12 Eylül askerî darbesi değil önceki dönemdeki askerî girişimlerin de etkili olduğu anlamı çıkarılabilir:

Türkiye’de siyasî tarih, her on yılda bir gerçekleştirilen askerî darbelerle okunabilen bir tarihtir. 27 Mayıs 1960 darbesi. 12 Mart 1971 Muhtırası. 12 Eylül 1980 darbesi. 28 Şubat 1997 post-modern darbesi. 15 Temmuz 2016 darbe girişimi. Askerlerin oluşturduğu bir kurulum yönetimi olan cunta yönetimi, siyaseti etkilediği biçimde sosyal hayatı, ekonomiyi, kültürü ve sanatı da etkileyen bir yönetimdir. Cuntanın alanı ülkenin ekonomik ve siyasi birliğini bozan kuvvetler gibi görülse de cunta; baskıcı bir tutumla, aydın, sanatçı ve onun düşünme biçimleri üzerine odaklanır. Cunta dönemlerinde baskı, sanatçıların sürgün edilmesine, demokratik hak ve özgürlüklerin kısıtlanmasına, sokağa çıkma yasaklarına, sanatta sansüre, üniversitelerin özerkliğine, bilime ve bilimsel düşünceye indirilen darbe olarak karşılık bulur (Akın, 2017: 1).

Bu satırlardan hareketle Türkiye’nin askerler tarafından yapılan girişimlere çok fazla yabancı olduğu söylenemez. Kısacası ülkede sürekliliği olan bir askerî yönetimden bahsedilmektedir. Bu tür askerî girişimlerin siyasete olan olumsuz etkilerinin yanında ülkede ekonomik, kültürel ve sanatsal anlamda da ciddi zararlara neden olduğu söylenebilir. Adem, ağabeyi Adnan üzerinden Türkiye’de yaşanan sorunları Ren nehriyle paylaşmaya devam eder:

Üç yıldır sıkıyönetim cezaevinde yatıyor abim. Oranın Hüseyin Gazi dağı eteğinde, Mamak denilen bir bayırda olduğunu nerden bileceksin? Bak o cezaevinde çok acılar vardır. Sen oraya gitsen, sana anlatsalar, o acıları asla taşıyamazsın. Bizim oralarda öyle ceza evleri vardır, Bayrampaşa, Metris, Diyarbakır; bunlar en koyu acıların kuyusudur. Daha çok vardır ama bunlar en başta. Oralarda çok acılar vardır. Gitme oralara. O kadar acı sana fazla gelir. Bizim Kızılırmak var, acılardan bulanık akar (Baykurt, 2003: 11).

Bu satırlarda adı geçen birçok cezaevine vurgu yapılarak yaşanan/yaşatılan acıların ne denli ağır ve çekilmez olduğunun okurda daha iyi anlaşılması adına Kızılırmak nehri taşıyıcı bir imge olarak ifade edilmiştir. Bu aktarımda yer alan ve yaşanan yerlerin dert ve sıkıntılarının taşınması bağlamında kullanılan Kızılırmak imgesi üzerinde durmayı gerektirir. Baykurt tarafından kullanılan bu imgenin bir benzerinin Fazıl Hüsnü Dağlarca tarafından kaleme alınan “Kızıl Irmak Kıyılarında” adlı şiirde de kullanıldığı bilinmektedir. Bu şiirdeki [...] *Dertle, sefaletle yüklü/Siyah leşlerle kararmış/Berrak değil. Çağlayan ne/ Akan kim, Kızılırmak değil* (Dağlarca, 1972: 160-162) dörtlüsü, Baykurt’un eserinde dile getirdiği Kızılırmak imgesiyle benzer özellikler taşımaktadır. Dağlarca bu dörtlükle Kızılırmak üzerinden bölgede yaşanan sıkıntılara, katlanılan sorunlara göndermede bulunduğu ifade edilebilir. Bir başka sözle bu şiir kıtasında Kızılırmak’ın akış yönünde bulunan yerlerde yaşayan insanların ağır dertlerine ve sefaletle boğuştuklarına vurgu yapıldığı söylenebilir:

[Bu] kıtada, Anadolu coğrafyası Kızılırmak nehrinin geçtiği yerler üzerinden anlatılarak sunulur. Bu topraklar; “dertle, sefaletle yüklü”dür. Şiirin merkezi konumundaki Kızılırmak berrak değil, aksine “siyah leşlerle kararmış”tır. Bu berraklığın/beyazlığın siyahlığa bürünmesi o insanların kederle ve sıkıntılarla kararan hayatlarına birer vurgu niteliği taşımaktadır. Şair, “Çağlayan ne/Akan kim” sorularıyla âdeta toplumu sorgulamakta, onların bu coğrafyayı önemsemeyen tavırlarını eleştirmektedir. Burada akan Kızılırmak değildir aslında. Akan yoksulluktur, çağıldayan ise insanın acıları ve dertleridir. Şair “ne”, “kim” gibi kullanışlarla bir sorgulayış içindedir (Şimşek, 2013: 2556).

Kızılırmak’ta akan unsurun su değil, dert ve keder olduğunun altı çizilmiştir. Dolayısıyla gerek Baykurt gerekse Dağlarca’nın eserlerinde söz konusu bölgelerde meydana gelen sıkıntıların çekilen zahmetlerin okur zihninde daha iyi anlaşılması adına Kızılırmak’ı taşıyıcı bir imge olarak kullandıkları varsayılabilir. Bu yaklaşım biçimi her iki yazarın ortak noktalarını göstermesi açısından dikkate değerdir:

“Kızılırmak Kıyıları” şiirinin yer aldığı Toprak Ana kitabı 1940’lı yıllardan itibaren edebiyatımızda görülen memlekete, köy hayatına, köylülerin meselelerine yönelme eğiliminin şiire yansımadır. Köy, Anadolu köylüsü, fakirlik gibi konular Türk şiirinde o yıllarda en çok işlenen, üzerinde en çok kalem oynatılan meselelerden biridir (Şimşek, 2013: 2557).

Bu bağlamda her iki yazarın beslendiği kaynakların ortak olması, ortaya koydukları yapıtlarının da benzer özellikler taşımasına kapı açtığı söylenebilir. Bir diğer

ifadeyle Kızılırmak imgesinden hareketle Baykurt'un, Dağlarca'nın eserlerinden etkilenmiş olduğu sonucu çıkarılabilir. "Koca Ren"de Türkiye'nin içinde bulunduğu zorlu yaşam koşulları paylaşılmaya devam edilir. Ülkedeki bu sorunların ailelerde korkuya neden olduğu, özellikle gençlerin bu durumdan çok etkilendiği tespitinde bulunulmuştur. Bu yüzden Almanya'da yaşayan bazı aileler çocuklarının hapse girmemesi için onları alıp Almanya'ya getirmişlerdir: [...] *Kezik teyzenin işi şurada Yaşlılar Yurdu'ndadır. Sıkıyönetim gençleri tutuklamaya başlayınca oğlu Halil abiyi hemen kapıp getirdi. Sıkıyönetim aradı: Ohooo, Halil Acar tüymüş* (Baykurt, 2003: 12).

Ülkedeki siyasal ve sosyal atmosferin etkisi eser kahramanlarının içinde öyle önemli ölçüde yer etmiştir ki bu durumun karakterlerde korku ve panik havasına dönüştüğü eserin birçok yerinde görülmektedir. Söz gelimi Adem'in annesi Hacer Sarıkaya'nın, oğlu Adnan'ın durumunu netleştirme adına yapacağı Türkiye seyahati öncesi havaalanında aile fertleriyle vedalaşırken Salim Sarıkaya tarafından [...] *neyse, neyse; yurda gidiyorsun, dikkatli konuş* (Baykurt, 2003: 18) sözleriyle uyarılması böyle bir halete örnek olarak gösterilebilir. Nitekim Hacer Hanım'ın Türkiye'deyken Almanya'daki ailesine yazdığı mektupta [...] *bir de hepinizden rica ediyorum, sakın mektubun içine siyaset yazmayın* (Baykurt, 2003: 174) uyarısı bahsi geçen korkunun bir yansıması olarak ele alınabilir. Dolayısıyla dönemin Türkiye'sindeki sosyal, siyasal ve ekonomik sorunlar "Koca Ren"deki karakterler üzerinden farklı biçimlerle okuyuculara sunulmuştur. Bu yüzden eser kahramanlarının vatanlarını terk edip gurbette yaşamalarına neden olan itici faktörleri yukarıda örneklerle açıklanan ekonomik, sosyal ve siyasal sebeplerin yol açtığı sonuçlar olarak açıklamak mümkündür.

"Cinlerle Yolculuk"taki karakterlerin ülkelerinden göç etmelerine sebep olan itici faktörlerin eserde doğrudan ve dolaylı yollarla okurlarla paylaşılmış olduğu görülmektedir. Bu faktörler ekonomik olduğu kadar siyasal ve sosyal özellikler de taşımaktadır. Eserde ekonomik bağlamda yapılmış olan vurguları şu açıklamalardan tespit etmek mümkündür. Ellen'in büyükbabası 1930'lu yıllarda Mısır'a bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu ziyaretle ilgili o dönemde çekilen hatıra fotoğraflarına göz atan Yasin, bunlardan birinde nehrin kenarında duran yırtık kıyafetli ve ayakkabısız

çocukların Avrupalı ziyaretçilere el salladığını görür. Bu fotoğraftaki el sallayan çocuklar içerisinde babasının da olabileceğini düşünür (bkz. Mahjoub, 2004: 32).

Yasin, eşinin büyükbabasıyla olan sohbeti esnasında baktığı hatıra fotoğraflarında Sudanlı çocukları yalın ayaklı ve pejmürde kıyafetli olarak görmüştür. Mahjoub'un bu paylaşımından hareketle Sudan'ın, halkının alım gücü düşük, ekonomik kazanımları yetersiz, kısaca ekonomik açıdan güçsüz bir devlet olarak imgeleştirildiği söylenebilir. Benzer özellikler taşıyan betimlemeler eserin farklı yerlerinde okurlara sunulmaya devam edilir. Bunlardan birisi Yasin ve ailesi tarafından yapılan Sudan ziyaretidir. Yasin, oğlu Leo ve eşi Ellen'le birlikte ülkesi Sudan'ı ziyaret etmeye karar verir. Uzun saatler süren bir uçak yolculuğundan sonra Sudan'a varırlar. Sudan/Hartum havalimanında ülkeye giriş yapmayı bekledikleri esnada Yasin pasaport kontrolünde bir sorun yaşar. Yasin, kendisine bu sıkıntıyı çıkaran ve bunu çözmekten uzak duran Sudanlı memurun hal ve tavırlarından kendince bir okuma yapar ve şu yargıya varır:

Memur, yorgunluktan ağırlaşmış tombul bir yüzü ve kanlanmış gözleri vardı. Onun muhtemelen yeteri kadar kendi sorunları vardı. Ödemek zorunda olduğu faturaları, hasta anne ve babası, okula gitmekte bir anlam görmeyen çocukları (aslında kendisi de bu gerçeği kabullenmekteydi), aylardır ödenmeyen ve ödense bile ihtiyacının yarısını karşılamaya yetmeyen bir maaşa sahipti. İnsanların kanunlar önünde eşit olduğunu tam olarak bilmeyen orta sınıfın imtiyazlı bir çocuğunun sıkıntıları, bu memuru kaygılandırır mı¹⁷ (Mahjoub, 2004: 196)?

Mahjoub'un bu kurgusunda Sudan'ın ve Sudan toplumunun birçok açıdan okura sunulmuş olduğu söylenebilir. Ödenmeyen veya geç ödenen bir maaş, ödenmekte zorluk çekilen faturalar ülkenin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılara vurgu yapar. Hasta bir anne ve baba yetersiz sağlık koşullarına dikkati çeker. Özellikle 'okula gitmekte bir anlam göremeyen çocuklar' ifadesinden ülkenin içinde bulunduğu dar boğazın çocukların gelecek beklentilerine sınırlama getirdiği, hayallerini tüketmiş olduğu anlamı çıkarılabilir. Ayrıca alıntının son satırlarındaki ifadelerden ülkede adalet müessesesinin tam olarak işlemediği, bu yüzden ayrıcalıklı sınıfların ortaya çıkmış olduğu yönünde bir

17 He had a squat, fleshy face heavy with fatigue, and bloodshot eyes. He probably had enough of his own troubles. He had bills that needed paying, ailing parents, children that didn't see the point in going to school (and neither, if truth be told, did he any more), a salary that didn't reach halfway towards where it ought to and which he hadn't seen a penny of in months anyway. What did he care about the problems of a privileged son of the middle classes who had never learned enough to know that laws are what make people equal?

anlam çıkarımı yapılabilir. Dolayısıyla bir memurun dış görünüşü üzerinden yapılan bu tasvirler, Sudan'ın yaşadığı ekonomik, sosyal ve toplumsal sorunlara bir vurgu olarak görülebilir.

Sudan'ın içinde bulunduğu sıkıntılarla ilgili olumsuz paylaşımlardan bir diğeri de ülkede meydana gelen elektrik kesintileridir. Yasin ve ailesi Sudan'a girer ve hep birlikte araçla evlerine doğru giderler. Evlerinin bulunduğu mahalleye girdikleri esnada elektrikler kesilir ve tüm mahalle karanlığa gömülür. Bu anda çevre araba farı, yağ lambası ve mum ışıklarıyla hafif bir şekilde aydınlanmaktadır (bkz. Mahjoub, 2004: 203). Avrupa'dan gelen Yasin ve ailesinin Sudan'daki ilk izlenimleri havaalanında karşılaşmış oldukları sorunlar, daha sonra elektrik kesintileriyle karanlığa gömülen ortamın araba farları, gaz lambaları ve mumlarla aydınlatılmasıdır. Gerek Yasin gerekse Batılı eşi Ellen'in bu ilk izlenimleri özellikle İngiltere'nin gelişmişliğiyle kıyaslandığında okura sunulan Sudan'la ilgili olumsuz imgeler bağlamında düşünülebilir. Ülkede yaşanan elektrik kesintileri eserde işlenmeye devam eder:

Gecenin ilerleyen saatleriydi. Büyük limon ağacının altında oturmuştuk. Elektrik bir saat önce kesilmiş ve sadece gökyüzünden gelen ışık, geceyi aydınlatmaktaydı. Her gün elektrik kesintileri meydana gelmekteydi. Bu kesintiler bazen çok kısa sürer, bazen de uyumaya gider, sabah uyanığımızda tüm ışıkları açık bulurduk¹⁸ (Mahjoub, 2004: 205).

“Cinlerle Yolculuk”ta Sudan'ın ekonomik koşulları elektrik ve benzeri unsurlar üzerinden çok fazla vurgulandığı görülür. Elektriğin ülkede yeterince mevcut olmadığı ve bu yüzden ihtiyacı karşılamadığı bağlamında bir yaklaşım tarzı kendisini göstermektedir. Burada şu detayın altını çizmekte fayda olabilir. Elektrik, su, yol gibi unsurlar modern dönem toplumlarının gelişmişliklerini göstermesi bakımından önemli bir yere sahiptir ve bunlar modern ülkelerin vazgeçilmezleridir:

Medeniyet sağlık, kolaylık, rahatlık demektir. Hastaneler, taşıt araçları, hazır su, havagazı, elektrik, telefon gibi şeyler medeniyetin ilk şartlarıdır. Medenî bir toplum kişilerine bütün bu araçları sağlamak zorundadır. Bu sağlıkları, kolaylıkları ve rahatlıkları veremeyen bir toplum medenî değildir (Baltacıoğlu, 1945: 11-12; Akt. Şimşek, 2017: 451).

¹⁸ It was late in the evening. We sat in the garden under the big lime tree. The only light that reached us came from the night sky, the electricity having been cut an hour before. There were powercuts every day. Sometimes it went away for only a short time, sometimes you went to bed and in the morning you found all lights on.

Bu ögelerin önemi göz önüne alındığında eserdeki ifadelerden hareketle Sudan'ın bu anlamda yeterli oranda kalkınmış olmadığı ve dolayısıyla gelişmişlik konusunda istenen düzeye ulaşamamış olduğu sonucuna varılabilir. Eserde ekonomik faktörlerin yanında sosyal ve siyasal içerik taşıyan kurguların da çok sık yapıldığı söylenebilir. Yasin ülkesi, vatani olan Sudan'da meydana gelen ekonomik, sosyal, siyasal ve benzeri sorunları hem ailesiyle yapmış olduğu telefon görüşmelerinden öğrenmekte hem de izlemiş olduğu televizyon haberlerinden duymaktadır:

Onlarla yaptığım telefon görüşmelerinde, günlük sıkıntılardan, elektrik kesintilerinden, su yetersizliğinden, şeker üreticilerinin isyanlarından, beceriksiz hükümetin ümit ve heyecan vermeyen plan ve programlarından bahsediyorlardı. Televizyonda haberleri izlediğimde, uzakta meydana gelen korkunç trajediyi izliyordum. İçinden çıktığım, düş dünyamda daima vatanım olan ülke, hayal edilemeyecek ölçüde acı çekme bakımından insanlık için bir metafor olmuştu¹⁹ (Mahjoub, 2004: 133-134).

Yasin ülkesinin hem ekonomik hem de sosyal ve siyasal anlamda içine girmiş olduğu sıkıntıları, ailesiyle yaptığı telefon görüşmelerinden öğrendiği gibi bu sorunlara medya üzerinden de şahit olur. Ülke yaşanan sorunlar ve ağır yaşam koşulları bakımından insanlık için acı ve ızdırabın simgeleştiği bir metafor olarak okurlara sunulmuştur. Nitekim Yasin telefonda öğrendiği, haberlerden izlediği Sudan'ı eşi ve oğluyla birlikte kısa zamanlı ziyarette yerinde görme fırsatı bulur. Hem ailesinin hem de ülkesinin değişim geçirdiğine tanık olur. İnsanların tutuklanıp işkence gördüğüne dair söylentiler işitir. Babasının gergin ve öfkeli durumu dikkatini çeker (bkz. Mahjoub, 2003: 205). Sudan'ın böyle bir durum içerisine girmiş olmasında ülkede çok sık meydana gelen askerî darbelerin etkisi göz ardı edilemez. Ülke bağımsızlığını kazandığı 1956 yılından bu yana birçok askerî darbeye maruz kalmıştır. 1957 yılında General Abbud, 1969 senesinde General Ca'fer el-Nimeyri, 1985 yılında Sivâr ez-Zeheb ve 1989 senesinde ise General Ömer el-Beşir ülke yönetimine el koymuştur (bkz. Öğdür, 2010: 45). "Cinlerle Yolculuk"ta özellikle General el-Beşir tarafından yapılan askerî darbeye çok fazla göndermede bulunulduğu ifade edilebilir. Hatta eserde bu durum, doğrudan tarihlendirilir ve okurlarla paylaşılır; [...] 1989 yılında meydana gelen hükümet

¹⁹ On the telephone they spoke only of the day-to-day difficulties, of power cuts, water shortages, sugar riots, the hopeless plans of an inept government. I kept my eye on the news and watched the awful tragedies unfolding from afar. The place I came from, the country that would always be home in my mind had become a metaphor for human suffering on an unimaginable scale.

*değişikliğinden bu yana, gelecek daha fazla belirsiz olmuştu. Darbeciler babamın çalıştığı gazeteyi kapattılar, bu yüzden ebeveynlerim zor bir durumdaydı*²⁰ (Mahjoub, 2004: 204). Bu paylaşımlar 1989 askerî darbesi sonrası ülkenin içine girmiş olduğu sorunlara doğrudan bir vurgu olarak ele alınabilir:

El-Beşir, 1989 yılında başkanlığını yaptığı 15 subaydan oluşturulan bir Devrim Komuta Konseyi (DKK) ülke yönetimini ele geçirmiştir. Darbeden sonra toplumu kontrol etmek ve iktidarlarını daha güçlendirmek için yeni anayasal kararlar çıkartılmıştır. Söz konusu kararlarda ülkede faaliyet gösteren tüm siyasal partiler, sivil toplum kuruluşları, basın ve medya faaliyetleri men edilerek yasaklanmıştır (Mowjee, 2006:4; Akt. Tirab Abbkar Tirab, 2016: 122).

1989 yılında Sudan’da meydana gelen askerî darbeyle devlet yönetiminin askerlerin kontrolüne geçtiği ve bu yönetimin ülkedeki siyasal, sosyal ve benzeri kuruluşlara yasaklar getirmiş olduğu verilen bilgilerden anlaşılmaktadır. Nitekim “Cinlerle Yolculuk”ta da bu sıkıntıya göndermede bulunulduğu ve Yasin’in babasının çalıştığı ve ailesinin geçiminde önemli bir yere sahip olan gazetenin kapatılmasıyla birlikte ailenin birçok bakımdan sıkıntılı günler yaşamaya başladığı vurgulanır. Dolayısıyla yapılan paylaşımlardan hareketle romanda askerî darbelerin bir ülkeye makro ve mikro anlamdaki olumsuz etkileri göz önüne serilmeye çalışılmıştır denebilir. Makro etki ülkede ekonomik, sosyal, siyasal ve benzeri konularda yaşanan olumsuzluklar, Mikro etki ise Yasin’in doğduğu ve büyüdüğü ailesinin yaşamında meydana gelen yıkım şeklinde özetlenebilir.

Askerî darbelerle gerçekleşen yönetim değişikliklerinin Sudan toplumuna yaşattığı sıkıntılardan bir diğeri ise basına yönelik sansürdür. Nitekim eserde yapılan paylaşımlar içerisinde bu duruma özellikle göndermelerin olduğu farkedilir. Söz gelimi Yasin’in babası düşünsel faaliyetlerinden dolayı sık sık hapse girmekte ve işkencelere maruz kalmaktadır. Yasin, sırf düşüncelerini dile getirmesinden dolayı babasının hapse girmesini ve işkence görmesini eleştirir ve annesinin [...] *düşünce kesinlikle insanı öldürmez, düşüncelerden korkanlar, insanları öldürür*²¹ (Mahjoub, 2004: 66) sözü üzerinden fikirlerini beyan edenlerin maruz kalmış oldukları baskı ve işkencelere tepki

²⁰ [...] Since the change of government in 1989 the future had become more uncertain than ever. They had closed down the newspaper and my parents were in trouble.

²¹ [...] An idea never killed anyone, it’s people who are afraid of ideas that do the killing.

gösterir. Bütün baskı ve zorlamalara rağmen Yasin'in babası, Sudan'da meydana gelen sorunların dünya kamuoyunda duyulması amacıyla yürüttüğü yazınsal çalışmalarına ara vermez, ancak tedbiren müstear isim kullanarak gayretini sürdürür:

Ülkedeki yozlaşma, tutuklama, soykırım ve işkence hakkında yazılar kaleme almanın tek bir yolu vardır. Bu makaleleri ülke dışına kaçırmak ve onları herhangi müstear bir adla yayımlamaktır. Babam, yakalanacağı zamana kadar böyle bir yol izledi. Onlar, onun bu yazıları kaleme aldıklarını biliyorlardı. Ancak bunu kanıtlayamıyorlardı. Bu yüzden onu takip ve taciz etmeye başladılar. Ofisinde arama yaptılar. Hatta evinde hırsızlık yapar gibi görünüp araştırma yaptılar. Hiçbir şey bulamamalarına rağmen, bu tür baskıları devam ettirdiler²² (Mahjoub, 2004: 134-135).

Askerî darbelerle birlikte ortaya çıkan keyfi tutuklamaların, baskı ve işkence gibi kanunsuz eylemlerin kamuoyunda duyulmaması, ses getirmemesi darbeyi yapanlar açısından önemli bir durum olarak ele alınabilir. Yasin'in babasının gazetecilikten gelen araştırmacı kişiliği ve bu tür kanunsuzlukları kamuoyu gündemine taşıma isteği doğal olarak darbecileri rahatsız edecektir. Bütün bu ve benzeri nedenlerden dolayı Yasin'in babası darbecilerin hedefi olmuştur ve olmaya devam etmiştir. Hatta ülkenin içinde bulunduğu olumsuzlukları yazıya döktüğü için baba, darbeciler tarafından Batılı güçlerin maddi destekleriyle hareket eden bir casus olarak itham edilmiş ve kendi milletinin aleyhinde çalışan bir hain olarak suçlanmıştır (bkz. Mahjoub, 2004: 260-261).

Askerî darbeyeyle yönetimi ele geçirenlerin uygulamış oldukları sansür ve fikirsel sınırlama öyle bir aşamaya gelir ki ülkenin iç sorunları hakkında ortaya konulan bir makale yüzünden baba hem Batılı devletlere çalışan bir casus hem de milletinin aleyhinde yayımlar yapan bir hain olarak suçlanmaya çalışılır. Bu tür sorunlar ülkenin içinde bulunduğu durumu göstermesi açısından dikkat çekicidir. Eserden verilen bütün ekonomik ve siyasal örnekler, ülkenin içerisinde bulunduğu sorunlara birer gönderme olarak açıklanabilir. Dolayısıyla dönemin Sudan'ındaki sosyal, siyasal ve ekonomik sıkıntılar, "Cinlerle Yolculuk"taki karakterlerin vatanlarını terk edip İngiltere'de yaşamalarına neden olan itici faktörler olarak görülebilir.

²² In side the country, the only way to write about corruption, imprisonment, genocide and torture was to smuggle your articles out and publish them under a pseudonym somewhere else. He managed to do this for a while until they caught on. They couldn't prove it, but they knew it was him, and so they started harassing him. They watched him. They searched his office, an even staged a burglary at the house and searched that as well. Of course, they found nothing, but that didn't stop them.

“Gönülsüz Köktendinci”de de karakterlerin ülkesinden göç etmelerine sebep olan itici faktörlerin doğrudan ve dolaylı yollarla okurlarla paylaşıldığı görülmektedir. Bahsedilecek faktörler ekonomik olduğu kadar siyasal ve sosyal özellikler de taşımaktadır. Ekonomik bağlamda yapılmış vurguları şu açıklamalardan tespit etmek mümkündür:

Büyük dedemin ölümünden bu yana, yarım yüzyıl, Pakistan’daki iş sahipleri açısından müreffeh bir dönem olmamıştır. Maaşlar enflasyona paralel yükselmemiş, rupi dolar karşısında sürekli olarak değer kaybetmiştir. Bizim gibi varlıklı ailelerin malları, gelen her bir nesil tarafından sürekli olarak bölünmüştür. Böylece dedem, babasının harcamasını yapamadı. Babam, babasının gelirin sahibi olamadı. Benim koleje gitmeye başladığım dönem, ortada para kalmamıştı²³ (Hamid, 2008: 11).

Romandan alıntılanan bu kesit, Pakistan ekonomisinin son elli yılda geçirdiği süreçleri özetler niteliktedir. Ekonomik anlamdaki bu kötü gidişe paralel olarak insanların alım güçleri de düşmüştür. Böylece her gelen nesil, bir önceki neslin kazancından daha azına sahip olmuştur. “Gönülsüz Köktendinci”de de “Cinlerle Yolculuk”ta olduğu gibi Pakistan’ın gelişmişlik düzeyine elektrik, su gibi toplum hayatının önemli unsurları üzerinden göndermeler yapıldığı görülmektedir. Bu bağlamdaki paylaşımlardan birisi ülkede çok sık meydana gelen elektrik kesintileridir; *[...] ne kötü şans! Elektrikler kesildi. [...] Önceden ifade ettiğim gibi Pakistan’da voltajdan kaynaklanan düzensizlikler ve kararmalar sık meydana gelir*²⁴ (Hamid, 2008: 69).

Elektrik kesintilerinin Pakistan’da çok sık yaşandığına dair ifadelerden bir diğeri ise Cengiz’in kolundaki bir yara üzerinden işlenir. Cengiz ve Amerikalı misafiri Pakistan’daki cafede sohbet ettikleri esnada Cengiz kolundaki yaraya Amerikalı misafirin uzun uzun baktığını fark eder. Cengiz, Amerikalı misafirin böyle uzun süreli bakışından şüphelenir ve yaraya farklı bir anlam yükleyebileceği kaygısıyla yaranın nedenini ona açıklama ihtiyacı hisseder. Pakistan’da, özellikle kış aylarında, çok fazla

²³ And the half-century since my great-grandfather’s death has not been a prosperous one for professionals in Pakistan. Salaries have not risen in line with inflation, the rupee has declined steadily against dolar, and those of us who once had substantial family estates have seen them divided and subdivided by each-larger- subsequent generation. So my grandfather could not afford what his father could, and my father could not afford what his father could, and when the time came to send me to college, the money simply was not there.

²⁴ What bad luck! The lights have gone. [...] as I mentioned before, fluctuations and blackouts are common in Pakistan.

elektrik kesintisi olduğunu ve bu yüzden insanların evlerinde mum bulduklarını belirtir. Cengiz, henüz çocuk olduğu dönemde yine böyle bir elektrik kesintisi yaşanmış ve yakılan bir mumun koluna düşerek bu yaraya yol açtığını izah eder (bkz. Hamid, 2008: 53-54).

Pakistan’da elektrik sorunlarının yanında temiz su temini konusunda da ciddi anlamda sıkıntılar yaşandığı görülmektedir; Cengiz Amerika’dayken ailesiyle yaptığı telefon görüşmelerinde evlerine su taşıyan boruların zaman aşımına uğraması nedeniyle çürüdüğünü ve suların zayıf gelmesine neden olduğunu öğrenir. Hatta banyo yapmak için su gücü yeterli olmadığından dolayı tasla kovadan su alarak yıkanmış olduklarını işitir (bkz. Hamid, 2008: 169). Eserden verilen bütün bu ekonomik, sosyal ve toplumsal örnekler Pakistan’ın içerisinde bulunduğu sıkıntılara birer vurgu olarak ifade edilebilir. Dolayısıyla ülkedeki bütün sorunlar, “Gönülsüz Köktendinci”deki karakterlerin topraklarından göçmelerine sebep olan itici faktörler olarak özetlenebilir. Sonuç olarak, “Koca Ren”de itici faktörler bağlamında ekonomik gerekçelerin yanı sıra siyasal ve sosyal nedenlerin de varlığı göze çarpmaktadır. Özellikle siyasal ve sosyal sebeplerin eserde daha fazla ön plana çıktığı söylenebilir. “Cinlerle Yolculuk”ta hem ekonomik hem de siyasal sorunların tümü itici faktörler olarak ifade edilebilir. “Gönülsüz Köktendinci”de ise ekonomik gerekçelerin, itici faktör olarak kendisini daha fazla ön plana koymuş olduğu öne sürülebilir.

3.4.2.2. Çekici Faktörler

Göç ve göçmenlikte itici faktörler kadar çekici faktörlerin de önemli olduğu söylenebilir. Gidilecek ya da gidilmesi planlanan yerdeki ekonomik kazanımlar, kültürel ve sosyal olanaklar gibi daha birçok gerekçe çekici faktörler olarak göçe yol açabilmektedir. Dolayısıyla göç konusunda önemli bir konuma sahip olan çekici faktörlerin çeşitli gerekçeleri olduğu ifade edilebilir. Göç ve göçmenlik bağlamında incelemesi yapılan eserlerde çekici faktörlerin ekonomik, sosyal, kültürel ve daha birçok açıdan okurlara yansımış olduğu görülmektedir.

“Koca Ren”de çekici faktörler doğrudan ve dolaylı anlatımlarla kendisini göstermektedir. Bir diğer ifadeyle Almanya’nın ekonomide güçlü, eğitim ve kültür

alanında ilerlemiş olması eserdeki karakterlerin buraya göç etmelerinde çekici faktörlerdir. Bu karakterlerden biri olan Salim Sarıkaya'nın [...] *köylerden, şehirlerden kopup yarım ekmek uğruna 3500 kilometre uzaklara savrulduk* (Baykurt, 2003: 7) sözünden onların Almanya'ya gelmelerindeki önceliklerinden birinin burada çalışmak ve para kazanmak olduğu anlaşılmaktadır. Bir diğer gerekçe ise Adem'in eğitimini Almanya'da tamamlaması, bir meslek sahibi olarak vatani Türkiye'ye dönmesidir:

Onu buraya getirici değildim. Allah selamet versin, benim babam, o da nasıl anlatayım, güngörmüş, duyduğunu, dinlediğini tutmuş, deneyimli bir adam, bana dedi: Oğlum Salim! Bu çocuk bildiğimiz çocuklardan değil! Kafası çalışıyor! Bizim buralarda zekasına uygun okul yok! Götür Alman okullarında okusun! Hem yurda, hem insanlığa yararlı doktor, ya da yüksek bir mühendis olsun! Yurda, insanlığa yararı olanın bize de yararı olur (Baykurt, 2003: 93-94).

Bu örnekte ailesinin Adem'in Almanya'da eğitim görmesi ve burada eğitimini tamamlaması arzusu ortaya konur. Böyle bir arzunun iki temel nedeni vardır. Bunlardan ilki Adem'in zeki, kafası çalışan bir çocuk olmasıdır. İkinci sebep ise Alman eğitim/okul sisteminin üstün olduğuna dair peşin hükümdür. Bu kurguda Türk ve Alman eğitim sistemi arasında mukayese yapıldığı düşünülebilir. Bu karşılaştırmadan Alman eğitim sisteminin Türk eğitim sistemine oranla daha ileri bir durumda olduğu anlamı çıkmaktadır. Eserde yapılan paylaşımlardan birçoğunda Almanya'nın söz konusu gelişmişlik durumuna çok fazla vurgu yapıldığı söylenebilir; [...] *Şu Almanya'ya geleli neye şaşarım. [...] Bakıyorum hep yeni yollar yapıyorlar. Bıkmadan, usanmadan yeni yollar! Ne zaman bu alana gelsem hep yeni yol yapımı! Hem yol hem yapı* (Baykurt, 2003: 19)! Alıntılanan ifadelerde vatanına hasret de olsa gurbetteki Türkün Almanya'ya, Almanya'nın ilerlemesine duyduğu hayranlık görülür. Benzeri daha pek çok örnek, "Koca Ren"deki karakterlerin Almanya'ya gitmelerinde ve burada yaşamaya karar vermelerinde çekici faktörler olarak öne sürülebilir.

"Cinlerle Yolculuk"taki karakterlerin İngiltere'ye göç etmelerinde birden fazla çekici faktör vardır. Bunlar eser karakterleri üzerinden şöyle örneklendirilebilir; Yasin'in babası kendisindeki kişilik özelliklerinden hareketle gazeteciliğe merak salmıştır. Ayrıca ülkesi Sudan'ın dünya kamuoyunda tanınabilmesi için bu mesleğe önem vermektedir. Bu yüzden kazandığı bir burs sayesinde İngiltere'ye gazetecilik eğitimi almaya gelmiştir (bkz. Mahjoub, 2004: 61). Yasin de tıpkı babası gibi

İngiltere'ye gazetecilik üzerine yüksek öğrenim görmeye gitmiş ve eğitimini tamamladıktan sonra İngiltere'de gazeteciliğe başlamıştır (bkz. Mahjoub, 2004: 92). İlerleyen dönemlerde Yasin'in ablası Yasmina ve eniştesi Umar da ticarî gerekçelerle İngiltere'ye göçmüş ve yaşamlarını burada devam ettirme kararı almışlardır (bkz. Mahjoub, 2004: 164-165). Sonraki zamanlarda Yasin'in küçük kardeşi Muk da İngiltere'ye gelmiş ve burada yaptığı müzik çalışmalarıyla rock yıldızı olmayı hayal etmektedir (bkz. Mahjoub, 2004: 204). Kısaca özetlendiği üzere eserdeki hemen bütün karakterler farklı gerekçelerle İngiltere'ye göç etmişlerdir. Onların memleketlerini bırakıp farklı bir dinin, kültürün, sosyal ve toplumsal yaşamın olduğu bir devlete gelmelerinde/göç etmelerinde çekici faktörlerin önemli bir etkiye sahip olduğu söylenebilir.

“Gönülsüz Köktendinci”de Cengiz karakteri üzerinden Amerika'nın çekici özelliklerinin okurlara yansıtıldığı söylenebilir. Aslında Batılı devletlere yüksek eğitim görmeye giden Cengiz'in ailesinden çok sayıda kişi vardır. Cengiz'in dedesinin babası, dedesi ve babası bu konuda örnek olarak verilebilir. Bunlar İngiltere'de yüksek öğrenim görmüşlerdir (bkz. Hamid, 200: 10). Benzer bir durum Cengiz için de geçerlidir. Onun Amerika'ya gelmesindeki amaç burada üniversite eğitimi almaktır (bkz. Hamid, 2008: 172). Bu yüzden Cengiz eğitim almaya başladığı Princeton Üniversitesi'nin bulunduğu kampüsün güzelliğinden, ders hocalarının donanımlı ve alanlarında yetkin olmalarından, ayrıca zeki sınıf arkadaşlarından çok etkilenir (bkz. Hamid, 2008: 3) ve Amerika'daki eğitim sistemiyle iş hayatının birbirini tamamlayan bir özelliğe sahip olduğunun altını çizer:

Sistematik faydacılık –profesyonellik olarak isimlendirilir- ülkenizin birçok alanda başarılı olmasının temelini oluşturur. Princeton'da öğrenim, yaratıcılık ruhuyla birleştirilir. Underwood Samson'da yaratıcılık ihmal edilmiyordu –o hem var ve hem de değerliydi- ancak burada önceliği verimlilik almıştı. Daima en yüksek kâr, düstur olarak benimsetilmişti²⁵ (Hamid, 2008: 41).

²⁵ It was a testament to the systematic pragmatism –call it professionalism- that underpins your country's success in so many fields. At Princeton, learning was imbued with an aura of creativity; at Underwood Samson, creativity was not excised –it was still present and valued- but it ceded its primacy to efficiency. Maximum return was the maxim to which we returned, time and again.

Bu alıntıda Amerika'daki insan yetiştirme ve değerlendirme sistemine dikkat çekilmiş ve burada eğitim ve iş yaşamının birbirini tamamlayan bir özelliğe sahip olduğunun altı çizilmiştir. Özellikle iş hayatında daimi bir düsturun verimlilik olduğu göz önüne konulmuştur. Nitekim Cengiz bu sistemi anlatırken aynı zamanda tecrübe imkânı da bulunduğunu belirtmektedir. Ayrıca Cengiz kurulan sistemin kişiye sağladığı ekonomik kazanımlara da vurgu yapmış ve babasının Pakistan'da bir günde kazanmış olduğu parayı kendisinin Amerika'da bir saatte harcayabilecek kadar iyi bir gelire sahip olduğundan bahsetmiştir (bkz. Hamid, 2008: 43).

Cengiz'in, babasının bir günde kazanmış olduğu parayı bir saatte harcayabildiğini ifade etmesi onun babasına oranla ne denli yüksek bir gelire sahip olduğunu ima eder. Nitekim Cengiz, eserin farklı bir bölümünde yıllık kazancının seksen bin dolar olduğunu belirtmiştir (bkz. Hamid, 2008: 108). Dolayısıyla eserdeki bu ifadeler, Cengiz'in Amerika'ya gelmesinde ve iş hayatına burada atılmasında ekonomik ve sosyal anlamda çekici faktörler olarak açıklanabilir. Eserde üzerinde durulan bir diğer konu ise Amerika'daki yapıların görkem ve ihtişamıdır. Burada, romanlarda yapılan mekân tasvirlerinin meydana getirdiği işlevin önemine dikkati çekmekte yarar vardır:

Mekân tasvirleri, eserdeki kahramanların bazı hususiyetlerini dikkatlere sunmaya da yardım eder. Bir odanın tefriş tarzı, orada, günlerini geçiren insan hakkında bilgi verir. Anlatma esasına bağlı eserlerde mekâna ait görünüşle vaka kahramanlarının uyuşması kadar mahalle has hususiyetlerle ferdin yaşayış tarzı arasındaki çatışmalardan da yararlanılabilir. Kısacası, vaka zincirinin muhtevası ve kahramanlarının psikolojik hâli, mekân tasvirlerinde de anlaşılabilir (Aktaş, 2005: 131).

Bu açıklama bağlamında henüz yirmili yaşlarda ve iş hayatına yeni atılan birisi üzerinde bu görkem ve ihtişamın çok daha fazla etki meydana getireceği söylenebilir. Nitekim Cengiz de üniversite eğitimi sonrası çalışmaya başladığı şirketin içinde bulunduğu çevreden ciddi anlamda etkilenmiş olduğunu şu sözlerle ifade eder:

Newyork'a ilk dönem duyduğum heyecan, Underwood Samson'a yönelmişti. İşe gitmiş olduğum ilk gündeki merak ve heyecanımı hatırlıyorum. Büroları, şehrin merkezinde bulunan bir yapının kırk bir ve kırk ikinci katlarına yerleştirilmişti –Lahor'da üst üste konulan iki binadan daha yüksek- [...] Böylece burasının Pakistan'dan farklı bir dünya olduğunu anladım. Ayaklarımı destekleyen bu yükseklik, insanlığın şimdiye kadar

bildiği teknolojik anlamdaki en gelişmiş bir uygarlığın başarılarıydı²⁶ (Hamid, 2008: 37-38).

Newyork'taki ve özellikle çalışmaya başladığı şirketin yer aldığı muhitteki yapılar Cengiz'in üzerinde çok önemli etki meydana getirmiştir. Aynı zamanda bu yapılar Cengiz'de çok fazla heyecana yol açmış ve onun çalıştığı ve yaşadığı ülke olan Amerika'ya daha fazla bağlanmasına katkı sağlamıştır denebilir. Dolayısıyla Amerika'da eğitim kalitesinin yüksek, iş hayatının gelişmiş, uygarlığın ilerlemiş, parasal kazancın iyi olması Cengiz'in Amerika'ya gelmesinde ve burada yaşamını devam etmesinde önemli çekici faktörler olarak sıralanabilir.

Sonuç olarak, Almanya'daki iş olanaklarının çok fazla ve bunun ekonomik getirilerinin yüksek olması, ayrıca ülkenin eğitim ve kültür konusundaki gelişmişliği "Koca Ren"de göçün çekici faktörleri olarak öne çıkmaktadır. "Cinlerle Yolculuk"ta İngiltere, Yasin ve babasının yüksek öğrenimlerini burada tamamlamaları dolayısıyla eğitim konusunda ideal olarak görülen ileri düzeyde bir ülke olarak karşımıza çıkar. Yasin'in ablası Yasmina ve eniştesi, İngiltere'nin ekonomik getirileri iyi olduğu için iş yaşamlarını burada devam etme kararı almışlardır. Kardeşi Muk ise müzik sektöründe yakalamak istediği hedefleri gerçekleştirmek amacıyla İngiltere'ye gelmiştir. Bu sebeple İngiltere'deki siyasî, kültürel ve ekonomik koşullar "Cinlerle Yolculuk"taki karakterler için çekici faktörlerdir. "Gönülsüz Köktendinci"de kaliteli eğitim, iyi iş hayatı ve yüksek ekonomik kazanımların yanında ülke ve yaşanılan çevre çekici faktörler olarak öne çıkmaktadır.

3.4.3. Zorunlu/Serbest Göç

Zorunlu göç bölümünde de vurgulandığı üzere zorunlu göçün en önemli gerekçesi, söz konusu kaynak ülkede can ve mal güvenliğinin olmamasıdır. Her üç

²⁶Much of my early excitement about New York was wrapped up in my excitement about Underwood Samson. I remember my sense of wonder on the day I reported for duty. Their offices were perched on the forty-first and forty-second floors of a building in Midtown –higher than any two structures here in Lahor would be if they were stacked one atop the other- [...] This, I realized, was another world from Pakistan; supporting my feet were the achievements of the most technologically advanced civilization our species had ever known.

eserde karakterlerin böyle bir durumla karşılaşmış oldukları görülmemektedir. Ele alınan romanlarda her ne kadar kaynak ülkelerin mevcut durumlarının güvenlik açısından sıkıntılı olduğu ima edilse de eser kahramanlarının ülkelerini terk etmelerini zorunlu kılan bir durumun var olduğu da görülmez. Ancak gidilecek yerlerdeki kazanımların yüksek olması göçün önemli gerekçelerden biri olarak öne sürülebilir. Dolayısıyla her üç eserdeki göç eylemini zorunlu göç olarak değil, ancak daha iyi bir yaşam beklentisiyle yapılan serbest göç kapsamında değerlendirmek mümkündür. Nitekim eser kahramanlarının ülkelerine ziyaret ve benzer amaçlı kısa süreli dönüşler yapmaları da bu göçlerin sürgün veya zorunlu bir göç olmadığını göstermektedir.

“Koca Ren”de Adnan’ın siyasî gerekçelerle tutuklu olmasından dolayı kendisine bir avukat tutulmuştur. Bu avukatın talep ettiği parayı Hacer Sarıkaya avukata kendi eliyle teslim etmek ve oğlunun son durumunu daha iyi anlamak amacıyla Türkiye’ye gidecektir:

Anam yarın yurda gidecek. Niçin gideceğini yalnız sana söylerim: Askeri yargıçlıktan mı, savcılıktan mı ayrılma bir Orcan Bey var, şimdi savunman; Adnan abimin davasını ona verdik. Külliyyetli para yetiştirin diye mektup yazmış. Para götürecektir anam (Baykurt, 2003: 11).

Bir göçmen olan Hacer Sarıkaya karakterinin hiç korkmadan ve çekinmeden vatanına gidiyor olması bu göçü serbest bir göç türü olarak açıklamayı mümkün kılar. Nitekim Salim Sarıkaya’nın [...] *köylerden, şehirlerden kopup yarım ekmek uğruna 3500 kilometre uzaklara savrulduk. Yalnız iki yıl çalışır döneriz diyorduk. Yaşam bizi nerelere getirdi* (Baykurt, 2003: 7) sözleri, “Koca Ren”deki göçü hem serbest göç hem de geçici göç olarak tasnif etmeye olanak tanır.

“Cinlerle Yolculuk”ta karakterlerin ülkeleriyle olan irtibatlarına bakıldığında bu eserdeki göç eylemini de serbest/isteğe bağlı göç şeklinde tasnif etmek mümkündür. Söz gelimi Yasin’in babasının yüksek öğrenim sonrası Sudan’a geri gelmesi ve burada gazeteciliğe başlaması bu duruma örnek olarak verilebilir (bkz. Mahjoub, 2004: 87). Ayrıca Yasin’in eşi ve oğluyla birlikte yaptığı kısa süreli Sudan ziyareti de bu bağlamda bir diğer örnek olabilir (bkz. Mahjoub, 2004: 194-197). “Gönülsüz Köktendinci”deki göçü de serbest/isteğe bağlı göç türüne dâhil etmek mümkündür. Cengiz’in

Amerika'dan ülkesi Pakistan'a yapmış olduğu kısa ziyaretten hareketle (bkz. Hamid, 2008: 138) böyle söylenebilir.

Göç konusunda çoğunlukla mücbir gerekçelerin daha fazla ön plana çıktığı ifade edilmektedir. Söz gelişi eğitim amaçlı yapılan göç her ne kadar çok fazla zorunluluk gerektiren bir durum gibi görünmese de eğitimi önemseyen, kariyer planlaması yapan bir kimse için bu göç, zorunlu bir göç olarak düşünülebilir. Kendini geliştirmesi, geleceğe hazırlaması, daha fazla ekonomik ve sosyal olanaklara sahip olması gibi gerekçeler göz önüne alındığında söz konusu kişi kendisini göç etmeye mecbur hissedebilir. Dolayısıyla bazı kimseler için bu durum çok fazla gerekliliği olmayan bir eylem gibi görülse de göç eden kişi açısından zorunlu bir durum olarak düşünülebilmektedir. Söz gelimi bulunduğu yerde sağlık sorunları yaşayan bir kişi için sağlığı açısından daha iyi bir yere yapılacak göç, bazı kimseler tarafından isteğe bağlı göç olarak açıklansa da göç eden kişi için bu eylem zorunlu bir vaziyet olabilir.

Ayrıca bir göçmen kaynak ülkeden bahsederken doğrudan olmasa bile dolaylı yollardan olumsuz yaklaşımlarda bulunabilir ve göç kararı vermesini ya da başka bir ülkede yaşamasını gerekçelendirerek yaptığı göçü zorunlu bir durum olarak açıklayabilir. Bu yöntemle kendini haklı çıkarmaya çalışabilir. Bu durum vicdan muhasebesinin bir sonucu olarak da ortaya çıkmış olabilir. Ancak her ne sebeple olursa olsun, nasıl yorumlanırsa yorumlansın, incelemesi yapılan eserlerdeki göç eylemini zorunlu göç kapsamında değerlendirmek mümkün değildir. Çünkü eser kahramanları ülkelerini terk etmemeleri durumunda canlarına ve mallarına dönük herhangi bir sorunla karşılaşmayacaklardır. Yaşamlarına temas eden herhangi bir kaygıları yoktur. Sadece yaptıkları göç eyleminden kendileri açısından daha iyi ve daha güzel bir yaşam beklentileri vardır denebilir. Bu bağlamda “Koca Ren”, “Cinlerle Yolculuk” ve “Gönülsüz Köktendinci” adlı romanlardaki göç olgusunu serbest veya isteğe bağlı göç olarak sunmak mümkündür.

İncelemesi yapılan eserlerde göçün eyleme dönüşüm süreci üzerine de birkaç açıklama yapılabilir. Her üç eserde göç fikrinin ortaya çıkmasında ve eyleme dönüşmesinde ‘kıvılcım’ olarak nitelendirilebilecek hangi fikirlerin etkili olduğu üzerinde durmak faydalı olacaktır. Bir kere göçün eylemsel bir yöne doğru evrilmesinde

mutlak bir şekilde bir kıvılcım vardır. “Koca Ren”de Salim Sarıkaya ve ailesinin Almanya’ya göç etmeleri durumunda mutlu olacakları beklentisi, onların söz konusu göçü gerçekleştirmelerinin ana gerekçesi olarak kendini göstermektedir; [...] *Göreceksin Adem orda çok iyi okuyacaksın! Çok mutlu olacaksın! Hepimiz, birlikte mutlu olacağız. Zaten ben bu Almanya’nın yoluna mutluluğu için düştüm* (Baykurt, 2003: 10).

Bu satırlar Salim Sarıkaya’nın Almanya ile ilgili beklentilerine vurgu yapmaktadır. Ona göre Almanya’da sadece kendisi ve oğlu Adem değil, tüm aile mutlu olacak ve daha iyi bir yaşama kavuşacaklardır. Bu yüzden “Koca Ren”deki ana karakterlerin Almanya’da mutlu ve güzel bir yaşam beklentisini eserdeki göç eyleminin bir kıvılcımı olarak düşünmek mümkündür. “Cinlerle Yolculuk”ta Yasin ve babasının daha iyi eğitim alacakları ve alanlarında daha yetkin olacakları beklentisi, Yasmina ve eşi Umar’ın ticarî anlamdaki umutları, Muk’un ise müzik konusundaki hayalleri onları göç etme konusunda harekete geçiren/göçe teşvik eden birer kıvılcım olarak açıklanabilir.

“Gönülsüz Köktendinci”de Cengiz’in henüz Pakistan’dayken üniversite eğitimi almak amacıyla gideceği Amerika’yla ilgili hayaller kurduğu anlatılır. Gelmeden önce kurduğu hayallerin Amerika’ya gelmesiyle birlikte gerçekleşmiş olduğu görülür; Princeton’a [...] *ilk gittiğim zaman, çevremdeki gotik binalara baktım [...] ve kendi kendime rüyam gerçekleşti diye düşündüm. Princeton, başrolde olduğum bir filmdeymişim gibi bir hissi bana tattırdı*²⁷ (Hamid, 2008. 3). Bu açıklamalardan Amerika’daki yaşamın Cengiz’in hayal dünyasında önemli bir yer tuttuğu ve buraya gelmesiyle birlikte hayalinin gerçekleşmiş olduğu düşünülebilir. Dolayısıyla Amerika’ya gelmeden önce burasını rüyasına girecek derecede idealleştirmesi Cengiz’in göç eylemine girişmesindeki bir kıvılcım olarak ele alınabilir. Sonuç olarak her üç eserde karakterleri harekete geçiren gerekçeler vardır ve bunlar aynı zamanda göçün eylemsel bir boyut kazanmasında önemli birer kıvılcım olarak görülebilir.

²⁷ [...] When I first arrived, I looked around me at the Gothic buildings [...] and thought, this is a dream come true. Princeton inspired in met he feeling that my life was a film in which I was the star and everything was possible.

3.4.4. Ulusötesi Göç

Ulusötesi göçte sınırların aşılması, farklı bir devlete göç edilmesi öncelikli şartlardan biridir. Ancak ulusötesi göçü sadece bu şartın yerine gelmesiyle gerçekleşen bir eylem olarak görmemek gerekir. Füsün Bilir Ataseven, konuyu şöyle özetlemektedir:

1990'lı yıllardaysa ulus-ötesi göç kavramı çıkıyor karşımıza, göçmenlerin geldikleri ülkelerde çalışıp yaşadıklarını, ancak yatırımlarını göç ederek geride bıraktıkları ülkelere yaptıklarını anlatan, yaşadıkları değil geride bıraktıkları ülkelerde oy kullandıklarını ve ibadet ettiklerini gösteren ülkeler arası bir bağ kurdukları anlamına gelen bir yaşam tarzını ifade ediyor ulus-ötesilik (Ataseven, 2015: 60).

Ataseven'in, göç eden kişinin sosyal, siyasal, dinî ve benzeri anlamda kaynak ülkesiyle olan irtibatını devam ettirmesinin önemini vurgulamaya çalıştığı söylenebilir. Hatta Derya Özkul bu durumu bir adım daha ileri taşır ve göçmenin gelmiş olduğu ülke ve toplumdaki siyasal, ekonomik, kültürel konularda kopmamasını ulusötesi göç olarak kabul eder ve bunu yapmayan kimseleri *[...]ulus-ötesi kapsamına almanın yanlış olacağı* (Özkul, 2015: 489) değerlendirmesinde bulunur. Dolayısıyla dış veya ulusötesi göç sınır ötesi özellik taşıyan, ancak kaynak ülkeyle irtibatın sürdürülmesinin şart koşulduğu bir göç olarak özetlenebilir. Bu açıklamalar bağlamında her üç eserdeki göçün ulusötesi olup olmadığını eserlerden örneklerle tespit etmek yerinde olacaktır. “Koca Ren”de Gül, Kenan’la birlikte arabayla giderken oturduğu yerde kendi kendine düşünür:

Çağırdılar göçüp geldik. Binler, onbinler, bir buçuk, iki milyon olduk! Beşer yüz kişilik uçaklar kaldırdık. Sayısız otobüsler, sayısız kadar uzun tren katarları doldurduk. Bugün, yarın diyerek yılları tükettik, göçmen değiliz, döneceğiz dedik, dönmedik! Sonra kapılar kapandı. Vize kondu. Yıllar geçti yurttan kopamadık. Biz koptuysa da yurttaki kalanlarımız bizden kopmadı (Baykurt, 2003: 83)!

Gül, bir süreliğine Almanya’ya gelmiş olduklarını belirtir. Fakat şartların kendisi ve kendisi gibiler için Almanya’da kalmayı zorunlu kıldığını ifade eder. Ancak uzun zamandan beri Türkiye’den ayrılmış olsalar da vatanlarıyla olan irtibatlarının devam ettiğini belirtir. Hatta kendileri bu irtibatı devam ettirmeseler de Türkiye’deki çevrelerinin onlardan kopmadığının altını çizer. Böyle bir durum ise “Koca Ren”deki göç eylemini ulusötesi çerçevede isimlendirmeyi olanaklı hale getirir.

“Cinlerle Yolculuk”ta, Yasin’in yeni doğan oğlu ve eşi Ellen’la ülkesi Sudan’a yapmış olduğu ziyaretten hareketle (bkz. Mahjoub, 2004: 194-198) eserdeki göç eylemini de ulusötesi göç bağlamında değerlendirmek mümkündür. Göçmenlerin vatanlarıyla olan irtibatı ziyaret etme, telefon açma ve benzeri yöntemlerle olabildiği gibi para gönderme şeklinde de ortaya konabilir. “Gönülsüz Köktendinci”de Cengiz, 11 Eylül saldırıları sonrası ülkesinde meydana gelen sıkıntılardan etkilenen ailesinin yanında olmak ve onların sorunlarını paylaşmak adına ülkesi Pakistan’a gider. Cengiz’in bu ziyareti ülkesiyle olan irtibatını göstermektedir. Ayrıca söz konusu dönemde ailesi ekonomik anlamda sıkıntı çektiği için onlara parasal destek sağlamayı ihmal etmez; [...] *Bu zamanda, aileme yapabileceğim en iyi yardım, parasal destek sağlamaktı ve ben de bunu yerine getirdim*²⁸ (Hamid, 2008: 169).

Verilen alıntıdan hareketle Cengiz’in ülkesi Pakistan’la birçok açıdan irtibat halinde olduğu söylenebilir. Dolayısıyla yapılan aktarımlar, verilen örnekler ve getirilen açıklamalar ışığında her üç eserde işlenen göç eylemini ulusötesi göç kapsamında değerlendirmenin mümkün olduğu ifade edilebilir. Ayrıca söz konusu romanlarda işlenen göç, düzenli göç kapsamında değerlendirilebilir. Karakterler, belli prosedürler uygulanarak ülkeye geldikleri ve belli kurallar çerçevesinde ülkede buldukları anlaşılmaktadır. Her ne kadar Almanya’ya 1960’lı yıllarda Türkiye’den kitlesel iş gücü akışı olmuşsa da bu durum Almanya ile Türkiye arasında yapılan belli anlaşmalar çerçevesinde meydana geldiği için eylemi kitlesel düzensiz göç olarak değil, kitlesel düzenli göç olarak ele almak mümkündür.

3.4.5. Göçün Kaynak Ülkeye Etkileri

İncelemesi yapılan eserlerde altı çizilmesi gereken bir diğer husus, göç veren ülkelerin sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel ve daha pek çok alanda yetişmiş insan gücünü kaybetmesi konusudur. Özellikle genç ve eğitilmiş nüfusun ülkesinde kendisini geliştirme umidini yitirmesi beyin göçü olarak da adlandırılan göçleri tetiklemektedir. Bu durum genç ve yetişmiş/yetişmekte olan nüfusun vatanından ayrılarak kazanım ve

²⁸ The only manner in which I could be of aid to them at that moment was to provide Money, and this I did.

birikimlerini göç ettikleri ülkelere harcamalarına neden olabilmektedir. Bunun sonucu olarak da söz konusu ülkelerin mevcut sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel sorunlarının çözülmesi bir yana daha fazla ağırlaşmasına sebep olma ihtimali de gözden uzak tutulmamalıdır. Böylelikle bu türden göç veren ülkeler daha fazla gerilemekte ve sorunlarla yüzleşmek zorunda kalmaktadırlar. Nitekim Baykurt, Mahjoub ve Hamid'in de eserlerinde bu konuya vurgu yaptıkları görülmektedir. "Koca Ren"de Salim Sarıkaya'nın oğlu Adnan üzerinden bu duruma işaret edilir. Sarıkaya, tüm herkesin ülkesini bırakıp Almanya'ya gelmesi durumunda Türkiye'de kim kalacak ve memleket nasıl kalkınacak düşüncesiyle hareket eder. Bu yüzden Salim Sarıkaya, oğlu Adnan'ın Türkiye'de kalması, öğretmen olup toplumuna eğitimci kimliğiyle katkı sunması taraftarıdır:

Asıl kötüsü de ne biliyor musun; Adnan abim kaldı, ondan ayrıldık. Adnan abim Eğitim Enstitüsü'nde okuyordu, lise öğretmeni olacaktı. Babam: "varsın olsun, bitirsin okulunu! Bizim gibi Almanya'nın yolunu tutmasın! Herkes Almanya'ya giderse Türkiye de kim kalacak?" dedi. Çünkü Adnan abim iyi okuyor, hem de öğretmen olmayı çok istiyordu (Baykurt, 2003: 10).

Salim Sarıkaya'nın vatanının gelişimi, ülkesinin kalkınması amacıyla olduğu görülmektedir. Oğlu Adem'i Almanya'ya getirip diğer oğlu Adnan'ı Türkiye'de bırakması onun ülkesine, vatanına olan bağlılığına işaret eder. Almanya'ya göç etmesiyle birlikte edineceği kazanımlara rağmen oğlu Adnan'ı Türkiye'de bırakması Salim'in bir anlamda fedakârlığını göstermektedir. Ancak eserin ilerleyen bölümlerinde fedakârlık içeren bu davranışın karşılık bulmadığı görülmektedir. Nitekim Adnan ülkesi Türkiye'de çok ağır ithamlara maruz kalmış, ceza evine girmiş ve ölümle yargılanmıştır. Sarıkaya ailesinin vatan sevgisi ve fedakârlıkla ortaya koydukları bu davranış karşılığını bulamaz. Bu durumda Sarıkaya ailesinin birinci ve en önemli hedefi, bir an önce Adnan'ı hapisten çıkarmak ve Almanya'ya gelmesini temin etmek olur:

Adnan'ımı inşallah bir kurtarayım, alıp getireyim buraya; aslan gibi bir işçi de o olur Demir Çelik'te, babasının yanında! "Abim çocukların öğretmeni olur; Velbert'te aranyor bir tane!" "İnşallah!" dedi Salim. Hani o günler? Kaça beşe bakma Hacer! Kara gözlü Adnanımı kurtar! Gözleri buğulandı (Baykurt, 2003: 27).

Adnan, ülkesinde kalması ve toplumuna faydalı olması beklenen bir karakterden bir an önce hapisten çıkması, Türkiye'den Almanya'ya gelmesi, burada bir işe

yerleşmesi ve yaşamını burada devam etmesi planlanan bir karaktere dönüşür. Bu dönüşüm, dönemin ülke yöneticilerine verilen bir tepki olarak da okunabilir. Alıntılanan satırlara insanını harcayan, vatandaşlarına ülkelerini terk etmekten başka seçenek bırakmayan ülke yönetimine doğrudan bir tepki olarak da bakmak mümkündür. Ayrıca bu açıklamayla farklı saiklerle vatanını terk edenlerin sorumlu kılındığı kadar onların böyle bir karar almalarına yol açan mercilerin de suçlu olarak görülmesi gerektiğinin altı çizilmiş olur.

“Cinlerle Yolculuk”ta da bu duruma dikkat çekilir. Sudan’da meydana gelen askerî darbeden sonra çalıştığı gazetenin kapatılmasından ötürü Yasin’in babası bir gazeteci olarak işsiz kalır. Bu durum onun ve ailesinin ekonomik anlamda ciddi sıkıntılar yaşamasına neden olur. Ayrıca askerî yönetim, ülke gerçeklerini kamuoyuyla paylaşan yazılarından dolayı ona baskı ve işkenceler yapar. Böylelikle uzun süre alanında uzman bir gazeteci olarak çalışan baba, eşinin hastalığı nedeniyle geldiği İngiltere’den ülkesi Sudan’a geri dönmez ve bu yönetim olduğu sürece dönmeyeceğini belirtir; [...] *Vatanına geri dönüş düşüncesi süresiz olarak ötelenmişti; Bu despotlar yönetimde olduğu müddetçe, canlı ya da ölü, geri dönmeyeceğim*²⁹ (Mahjoub, 2004: 283). Sudan’dan İngiltere’ye göç eden bir diğer karakter Umar’dır. Umar, ticarî faaliyetlerine İngiltere’de devam etme kararı alır. Bu durumun Sudan’a ekonomik anlamda olumsuz yansıtacağı muhakkaktır.

“Gönülsüz Köktendinci”de de konu üzerine birçok paylaşım yapıldığı görülmektedir. Cengiz Amerika’ya gelen Pakistan’daki seçili kişilerden biri olduğunu özelliklerini anlatarak kanıtlamaya çalışır. Ayrıca Amerikan eğitim sisteminin ve iş hayatının kendisi gibilere verdiği olanakların aslında kendilerinden fazlasıyla alınması formülüne dayandığını vurgular:

Biz, yerkürenin her tarafından gelen uluslar arası öğrenciler olarak, çok iyi hazırlanmış testlerin yanında, mülakat, deneme, tavsiye gibi ihtiyaca göre hazırlanmış daha birçok yöntemden geçirilerek buraya kabul edildik. Böylece içimizden en iyisi ve parlağı belirlenmiş oluyordu. Ben kendim Pakistan’da en yüksek sınav sonuçları alanlardan biriydim. Aynı zamanda okul takımında en iyi futbol oyuncularından birisiydim. [...] Benim gibi öğrencilere Amerika’da vizeler, burslar verildi, ekonomik yardımlar yapıldı. Buna karşılık olarak ise yeteneklerimizi ve birikimimizi katılmış olduğumuz

²⁹ The idea of returning home had been postponed indefinitely: ‘I shall not return, alive or dead, while those tyrants are in power.’

toplumunuza karşı sunmamız beklendi. Ben bu beklentiye mutlu bir şekilde karşılık verdim³⁰ (Hamid, 2008: 4-5).

Amerikan eğitim sistemi farklı devletlerden en zeki ve kabiliyetli kişileri alır ve onları geleceğe hazırlar. Nitekim Cengiz'in de ülkesi Pakistan'da gerek dersler gerekse sosyal aktiviteler konusunda başarılı bir figür çizmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bu özellikleri onun Amerika'ya gelebilmesinde ve kendisine fırsatlar sunulmasında önemli parametrelerdir. Hatta Cengiz, eğitim süresince de başarısının devam ettiğini ve derslerinde çok iyi notlara sahip olduğunu belirtir (bkz. Hamid, 2008: 4). Verilen tüm olanaklar karşılığında yabancı öğrencilerden Amerika'ya ve Amerikan toplumuna bilgi ve birikimlerini harcamaları yoluyla faydalı olmaları istenir. Kendi ifadesinden anlaşılacağı üzere Cengiz'in bu isteği kabullenmekle kalmayıp bilgi ve birikimini Amerikan toplumuna vermekten mutlu bile olduğu görülmektedir. Hamid'in bu tür kurgularında Batı'nın gelişim ve ilerlemesinin temelinde sistemin iyi kullanılması yanında beyin göçüyle elde edilen birikimin de katkısını vurgulamış olduğu düşünülebilir.

Hamid, eserinin birçok yerinde beyin ve yetişmiş insan göçü konusundaki paylaşımlarına devam eder. 11 Eylül sonrası Afganistan'a Amerika'nın saldırıları başlar. Afganistan'a komşu bir ülke olan Pakistan'da da bu saldırı ve savaşın yansımaları görülmektedir. Bu gerekçeyle Cengiz, zorlu zamanlar yaşanan bu günlerde hem ülkesinin hem de ailesinin yanında olduğunu göstermek ister. Böylece Pakistan'a çok kısa bir ziyaret gerçekleştirir. Bu kısa ziyaretin ardından Amerika'ya tekrar geri döner. Amerika'ya dönüşte bindiği uçaktaki yolcuların çoğunluğunun genç olması dikkatini çeker ve şöyle bir tespitte bulunur:

Bindiğim uçağın yolcuları çoğunlukla, tatilden dönen genç öğrenciler ve meslek sahiplerinden oluşmaktaydı. Bu durum bana ironik geldi. Eski zamanda savaş durumunda en çok bölgeden uzaklaşması gerekenler çocuklar ve yaşlılar olması

³⁰ We international students were sourced from around the globe, sifted not only by well-honed standardized tests but by painstakingly customized evaluations –interviews, essays, recommendations- until the best and brightest of us had been identified. I myself had among the top exam in Pakistan and was besides a soccer player good enough to compete on the varsity team. [...] Students like me were given visas and scholarships, complete financial aid, mind you, and invited into ranks of the meritocracy. In return, we were expected to contribute our talents to your society, the society we were joining. And for the most part, we were happy to do so. I certainly was, at least at first.

lazımdır. Ancak burada tersi bir durum vardır. Bu uçakla ülkeyi terk edenler, ülkenin en kabiliyetli ve parlak kişileridir³¹ (Hamid, 2008: 146).

Cengiz, bindiği uçaktaki manzara karşısında o denli üzülür ve kendinden iğrenir ki iştahı kesilir ve kimseyle konuşacak gücü kalmaz (bkz. Hamid, 2008: 146-147). Bu alıntıyı birden fazla bakış açısıyla yorumlamak mümkündür. İlk olarak gençlerin ve yetmişmiş insanların vatanlarını terk etmelerindeki yanlılığın vurgulanmaya çalışıldığı söylenebilir. Öte yandan bu satırlardan savaş ve güvenlik sorunlarının ülkedeki genç ve başarılı insan gücünü olumsuz etkilediği ve göçlere yol açtığı anlaşılır. Sonuç olarak, her üç eserdeki göçlerin kaynak ülkeye olumsuz bir şekilde yansımış olduğu ifade edilebilir.

3.4.6. Kültürel ve Ekonomik İlişki

Hedef ülkeler açısından göç hem kayıp hem de kazanç bağlamında değerlendirilebilir. Göçmenler gittikleri ülkelere bilgi ve birikimlerini sunar ve -İkinci Dünya Savaşı sonrası Almanya örneğinde olduğu gibi- sanayinin ihtiyaç duyduğu bedensel güç sorununa da çözüm ortağı olurlar. Bu bağlamda Almanya'daki firmalarda ara eleman olarak iş hayatına başlayan Türklere birçoğunun zamanla bizzat üretici konumuna yükselmiş olup doğrudan Alman ve Avrupa ekonomisine katkı sunmuş oldukları örnek olarak verilebilir. Bu sayılanlar göçün hedef ülkeye sunmuş olduğu katkılar olarak değerlendirilebilir. Göç kaynak ülke açısından da kazanımlar sağlar. Söz gelişi mevcut durumda Almanya ve Fransa gibi ülkelerde yaşayan ve artık kendini çift kimlikli vatandaş olarak kabul eden Türklere vatanları Türkiye ile olan irtibatları, yaz tatillerini Türkiye'de geçirmeleri, Türk ekonomisine, kültürüne ve sosyal yaşamına sunmuş oldukları katkılardan bazılarıdır:

Euro-Türklere neredeyse tamamı, akrabalarını ve memleketlerini ziyaret etmek için Türkiye'ye gitmektedir (Almanyalı-Türkler % 94; Fransalı-Türkler % 87). Bunun yanı sıra, Almanyalı-Türklere yaklaşık % 47'si ve Fransalı-Türklere % 56'sı tatil yörelerini ziyaret etmektedir. Bu durum, Türkiye ve Almanya/Fransa arasındaki/ötesindeki ulus- aşırı alanın dinamiklerinin ve haciminin oldukça önemli bir göstergesidir. [...] Euro-Türkler, genellikle akrabalık ve arkadaşlık ilişkilerini koruyarak, fakat aynı zamanda

³¹ On the flight I noticed how many of my fellow passengers were similar to me in age: college students and young professionals, heading back after the holidays. I found it ironic; children and the elderly were meant to be sent away from impending battles, but in our case it was the fittest and brightest who were leaving, those who in past would have been most expected to remain.

daha geniş anavatan toplumuyla aralarındaki siyasal, ekonomik ve kültürel bağlarını koruyarak anavatana etkin katılımlarını sürdürmektedirler. Euro-Türkler için ulus-aşırılık, anavatana sık sık ziyaret edebilmeyi mümkün kılan coğrafi yakınlık tarafından desteklenmektedir. Bunlar aynı zamanda, ulus-aşırı kimlikler oluşturmak üzere, iletişim ve ulaşım teknolojilerinden faydalanan küresel köylüler haline gelmişlerdir (Kaya, Kentel, 2005: 31).

Dolayısıyla göç ve göçmenlik, gerek hedef gerekse kaynak ülke açısından iki taraflı kazanım sağlayan bir eylemdir denebilir. Göçün bu özelliği incelemesi yapılan eserlerde de kendisine yer bulmuştur. “Koca Ren”de Salim Sarıkaya, oğlu Adem’le sohbet ederken konu Türkiye’nin içinde bulunduğu ekonomik, siyasal ve sosyal sorunlardan açılır. Vatanının içinde bulunduğu sıkıntılı durumu kabullenen Salim, oğluna şu tavsiyeleri yapmayı ihmal etmez:

Yirmi yıla varıyor buradayız. Acı tatlı, burada ekmek yeyip su içiyoruz. Burada iş bulup çalışıyoruz. İşimiz burada, iznimiz orda. Çalışmaya Almanya iyi, izin yapmaya Türkiye! Türkiyemizi gönülden çıkarıp atmış değiliz. Türkiye bizi atsa da, biz onu atamayız. Siz de atmayacaksınız. [...] Ama görünen köy kılavuz istemez; kalıp kök salacaksınız buraya. Burası ikinci yurdunuz olacak (Baykurt, 2003: 218).

Eserde Almanya’ya göç eden bu karakterlerin çok kısa bir zaman hedefiyle yola çıktıkları, ancak farklı gerekçelerle uzun bir zaman burada kaldıkları anlaşılmaktadır. Bu yüzden Almanya’da artık geçici değil, kalıcı oldukları ve vatanlarından ayrı yaşamayı kabullendikleri görülmektedir. Ancak onlar açısından bu durumu fırsata çevirmek de mümkündür. Bir diğer ifadeyle bu satırlarda vatanları olan Türkiye ile ikinci vatanları konumunda bulunan Almanya arasında birçok açıdan iki taraflı kazanç getirecek bir köprü olunabileceği vurgulanmaya çalışılmaktadır. Özellikle dönemin Türkiye’sinin içinde bulunduğu ekonomik, siyasal ve sosyal dar boğazı aşması konusunda verilecek katkıların önemine vurgu yapıldığı söylenebilir.

“Cinlerle Yolculuk”ta göçün kültürel ve ekonomik bağlamdaki iki taraflı kazanımlarına dolaylı yollardan vurgu yapıldığı ifade edilebilir. Söz gelimi Yasin’in babası eğitim aldığı İngiltere’den döndükten sonra ülkesi Sudan’da çok önemli gazetecilik faaliyetleri icra etmiştir (bkz. Mahjoub, 2004: 87). Böylelikle o İngiltere’de edindiği birikimi ülkesine ve toplumuna sunmaya çalışmıştır. “Gönülsüz Köktendinci”de Cengiz Amerika’da yüksek öğrenim gördükten sonra Underwood Samson adlı şirkette çalışarak tecrübe kazanır. Daha sonra ülkesi Pakistan’a dönen

Cengiz, burada üniversitede hocalık yapmaya başlar ve öğrenciler yetiştirir (bkz. Hamid, 2008: 203-204). Cengiz, Amerika’da gördüğü yüksek öğrenimin kendisine sağladığı teorik birikimi, daha sonra katıldığı iş hayatında pratiğe dönüştürür. Bu durum Cengiz’de gerek teori gerekse uygulama bakımından önemli bir kazanıma yol açar. Vatanına döndükten sonra Cengiz, bütün bu birikimini üniversite hocalığı üzerinden Pakistan’ın gelişmesi ve kalkınması için kullanır. Sonuç olarak, göçmenlerin hem hedef ülkeye hem de kaynak devlete faydalı oldukları incelemesi yapılan romanlarda görülmektedir.

3.4.7. Beklentiler ve Gerçekler

Her üç eserin üzerinde durduğu bir diğer husus gelinen ülkeyle ilgili beklentilerdir. Göç edilen ülkede karşılaşılan durumun önceki beklentileri karşılamadığı görülmektedir. Umulan ile bulunan birbiriyle uyumamaktadır. Bir diğer deyişle Doğu’dan Batı’ya göç eden karakterler, beklentiler konusunda hayal kırıklığı yaşamışlardır. “Koca Ren”de bu durum şu satırlarla okurlarla paylaşılmaktadır; [...] *Göreceksin Adem orda çok iyi okuyacaksın! Çok mutlu olacaksın! Hepimiz, birlikte mutlu olacağız. Zaten ben bu Almanya’nın yoluna mutluluğu için düştüm* (Baykurt, 2003: 10). Bu ifadede Adem’in babası Salim Sarıkaya’nın Almanya ile ilgili beklentilerine vurgu yapılmaktadır. Ancak hep beraber mutlu olunacak Almanya beklentisinin, [...] *ama olmadık. Babam diyor evdeki hesap çarşıya uymadı* (Baykurt, 2003: 10) sözlerinden hayal kırıklığı ile sonuçlandığı anlaşılır.

Sarıkaya ailesindeki Almanya beklentisinin hayal kırıklığıyla sonuçlanmasının birden fazla gerekçesi vardır; bunlardan ilki Adem’in eğitim durumu, diğeri ise Salim Sarıkaya’nın iş koşulları olarak sıralanabilir. Adem’in okulunda sıkıntılar yaşaması, baba Salim Sarıkaya’nın en öncelikli sorunlarından biridir; [...] *Boğazımdan aşağı, şu erittiğimiz çelik gibi bir acı akıyor. Bir türlü içime sindiremiyorum oğlumun ziyanlığını! Düşünüyorum: Bunun için mi getirdim buraya onu? Bunun için mi koştum yarım dakika gecikmeden kart basmaya yıllardır* (Baykurt, 2003: 99)? Bu kurgudan, oğlu Adem’in eğitim sorununun Salim Sarıkaya’nın Almanya’daki en önemli sıkıntılarının biri olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü bu durum Salim’in iş konusunda yaşadığı zorlukları bile

sorgulamasına neden olduğu görülmektedir. Çözüm konusunda tıkanan babanın bu sorunu ortadan kaldırmak için farklı arayışlara girdiği görülmektedir. Bunlardan birisi çevresindeki insanlarla bu konuyu istişare etmektir. Bu istişareyi yaptığı kişilerden birisi Kenan'dır:

Bir sorunum daha var Kenan Efendi! Ama bu sorunum dipli! Oğlum Adem'i alıp getirdim Alman okulu iyidir diye. Dedim yurttaki okullarda ziyan olmasın. Yedi yaşında Kur'an'ı hatim etti. Motoru ver eline söküp taksın. Kamyonu ver dağlardan aşırınsın. Barut gibi bir çocuk. Almanya'da okuyup doktor, ya da mühendis olsun. Kendine, bize, yurda yararlı olsun. Ama umudum gerçekleşmedi. Boyuna zayıf alıyor, sınıfta kalıyor. Öğretmen taktı buna. Ne yapacağımı bilemiyorum (Baykurt, 2003: 16).

Salim Sarıkaya kendi içinden çıkamadığı sorununu Kenan'la paylaşarak çözüm üretme peşindedir. Belki bu yöntemle oğlu Adem'in sorununu çözebileceği beklentisi içerisinde. Beklenti ve gerçekler bağlamında yaşanan hayal kırıklığına neden olan ikinci faktör ise Salim Sarıkaya'nın Almanya'daki ağır iş koşulları olduğu görülmektedir:

Burda ilk işim kömür sökücülüğü. Vasıfsız yazılıp geldim ya. Alman bizi kömüre verdi. Ama sonra anlaşıldı, kömür de vasıf istiyor. En büyük vasıf sabır! Hepsinden büyüğü dayanca. Bütün hepsinden büyüğü umut. İndim mi çıkmayacağım sanırdım. Derin mi derin. Gömüt ondan iyi. Karanlık mı karanlık. Üstüne şıp şıp damlar. Soğuk! Ayakta yürümenin oluru yok, dört büklüm olacaksın. Dayamaların demir çivisi omzuma on kez vurdu. Toz, ter, kir (Baykurt, 2003: 218-219)!

Büyük umut ve beklentiler çerçevesinde Almanya'ya gelen Türk işçilerinin buldukları iş koşullarının ne denli zor olduğu, hayallerle, gerçekler arasındaki uçurumun ne kadar fazla olduğu Salim Sarıkaya karakteri üzerinden okurlarla paylaşılmış olduğu söylenebilir. Nitekim eserin ilerleyen sayfalarında yapılan alıntılardan sadece Salim Sarıkaya değil, hemen hemen tüm Türk işçilerinin Alman iş hayatında bu türden sıkıntıları yaşamış oldukları anlaşılmaktadır; *[...] onlar da bizim gibi birer emekçi parçası idiler. Kömür ocaklarında, ya da demir eritip çelik yapan fabrikalarda çalıştılar. Bizim gibi epeyce toz yuttular. Sonra bir kolayını bulup bilet satıcılığına yükseldiler* (Baykurt, 2003: 14). Eserde Almanya'ya gelen Türk işçilerinin iş hayatında çok ağır işlerde çalışmak ve geçimlerini sağlamak zorunda kaldıkları görülmektedir. Böylelikle zahmetlere katlanarak gelinen bu ülkede beklentilerin,

karşılaşılan gerçeklerle uyuşmamış olduğu açıktır. Benzer bir durum “Cinlerle Yolculuk”ta ve “Gönülsüz Köktendinci”de de söz konusudur.

“Cinlerle Yolculuk”ta Yasin, üniversite eğitimi sonrası çalışmaya başladığı gazetenin bir muhabiri olarak İngiltere’nin farklı bölgelerinden insanlarla görüşmeye ve röportajlar yapmaya başlamıştır. Bu çerçevede gittiği bir mahalledeki izlenimleri onu dehşete düşürür. Mahalledeki binalarda asansörler parçalanmış, merdivenler kir ve pislik içerisindedir. Ayrıca binaların çevresinde uyuşturucu kullanan serseri gençler ve saldırgan çeteler dikkatini çeker. Karşılaştığı bu manzara Yasin’in İngiltere hakkındaki algısına yansır ve onda hayal kırıklığına yol açar. Babasının göndermeyi hayal ettiği İngiltere’nin burası olmadığı tespitinde bulunur (bkz. Mahjoub, 2004: 92-93).

Mahjoub’un bu yaklaşımı Doğulu toplumlardaki Batı ve Batılı imgesine bir gönderme olarak da yorumlanabilir. Bu örnekle idealize edilen Batının gerçek olmadığı ortaya konur. Nitekim Mahjoub bu yaklaşımını eserinin farklı yerlerinde sürdürmeye devam eder; Yasin’in babası İngiltere’yi Ruskin, John Stuart Mill, Keats gibi yazarların eserlerinden okuduğu kadar bilir. Dolayısıyla adı geçen eserlerde sürekli olumlu yansımalar içeren güzel bir İngiltere betimlemesi söz konusudur. Ancak gazetecilik okumak için geldiği İngiltere’de havanın sürekli kapalı ve yağışlı olması, yüksek orandaki nem ve yalnızlık gibi sıkıntılar babanın okuduğuyla karşılaştığı İngiltere arasında uyuşmazlık yaşamasına yol açar (bkz. Mahjoub, 2004: 61). “Cinlerle Yolculuk”tan verilen her iki alıntıdan umulan ve beklentisi içerisine girilenle karşılaşılan arasında tam bir uyum olmadığı söylenebilir.

“Gönülsüz Köktendinci”de de benzer bir durum Cengiz karakteri üzerinden okurlara yansıtılır. Cengiz Amerika’ya ilk gittiği ve üniversite eğitimine başladığı dönemdeki yaşamından örnekler verir. Bunlardan birkaçı da Amerika’nın onun üzerinde bıraktığı etki veya izlenimlerdir. Söz gelimi yaşamını geçirmeye başladığı çevrede bulunan Gotik binalara bakar ve bunların görkeminden etkilenir. Ayrıca okuduğu üniversitenin olanakları, hocaların başarılı ve tanınmış kimselerden oluşması, zeki ve çalışkan öğrenci arkadaşları gibi faktörlerden hareketle [...] bu gerçekleşen bir rüyadır.

*Princeton, benim başrolde olduğum ve her şeyin mümkün olabildiği bir film de olduğum hissini bende uyandırır*³² (Hamid, 2008: 3) ifadesinde bulunur.

Cengiz'in Amerika'ya geldiğinde edindiği ilk izlenimleri rüyasının gerçekleşmesi şeklinde ifade etmesi, onun hayal dünyasında Amerika'nın, bir diğer ifadeyle Batı'nın ne denli etkileyici bir mekân olarak yer edinmiş olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bu peşin hüküm Amerika'ya gelmeyle birlikte gerçekleşmiş, böylece Cengiz'in hayallerine kavuşmuş olduğu anlaşılmaktadır. Ancak onun bu hayal ve beklentiyle geldiği yer özellikle 11 Eylül saldırılarıyla birlikte tersi bir sonuca dönüşmüştür. Cengiz gerek çalıştığı yerde gerekse çarşı-pazarda, kısaca Amerikan toplumsal yaşamının her tarafında maruz kaldığı dışlamalar, aşağılamalar gibi ötekileştirici yaklaşımların etkisiyle hayallerini süsleyen Amerika'dan ayrılıp Pakistan'a döner. Hatta dönüş sonrası yaşadığı Pakistan'da Amerika'daki geçmiş günleri aklına gelir. Mutlu başlayan bu günlerle birlikte Cengiz [...] *kişisel tatmin duygum, daha sonra nasıl hızlı bir şekilde kaybolacaktı*³³ (Hamid, 2008: 73) diye kendi kendine düşünür ve yaşadığı hayal kırıklığını hatırlamış olur.

Her üç eserdeki karakterler hedef ülkelerle ilgili yüksek beklenti içerisine girmişlerdir. Onların bu denli yüksek beklenti içerisine girmelerinde düşünce dünyalarında Batıyı idealleştirmiş olmalarının önemli bir payı vardır denebilir. Hayal dünyalarında büyütmüş oldukları imge, karşılaşmış oldukları Batı ve Batılı manzarasıyla çatışmaktadır. Bu durum ise hayal dünyalarından başlayarak kendilerinde yıkıma yol açmıştır. Eserlerden verilen örnekler Doğulu toplumlardaki Batı ve Batılı imgesinin gerçekle örtüşmediğini göstermesi bakımından dikkate değerdir.

3.4.8. Gurbet, Ayrılık ve Özlem

Göç ve göçmenlikte önemli sorunlardan biri de gurbet, özlem, sıla hasreti gibi konulardır. İnsanın içinde büyüdüğü toplumdan kolay bir şekilde kopması beklenemez. İster işçi ister konuk ister geçici ister devamlı ne şekilde olursa olsun göç eden kişinin

³² [...] This is a dream come true. Princeton inspired in me the feeling that my life was a film in which I was the star and everything was possible.

³³ [...] how quickly my sense of self-satisfaction would later disappear!

geldiği toplumsal yapının etkisinde kalacağı, zamanla söz konusu bu etkide gerileme olsa bile tamamen yok olacağı düşünülemez. Dolayısıyla göçmenin gurbetten, özlem ve sıla hasretinden kaynaklanan sıkıntılar yaşayacağı muhakkaktır. Bu durum incelemesi yapılan eserlerde de kendisini göstermektedir. “Koca Ren”de gurbet, özlem, sıla hasreti gibi duyguların eserin birçok yerinde ve farklı karakterler üzerinden kurgulanmış olduğu görülmektedir. Adem’in Ren nehriyle yapmış olduğu bir paylaşım, ondaki gurbet, özlem ve sıla hasretine vurgu yapmaktadır:

Evet Koca Ren! Gül abladan sordum çıktığın yeri. “Gördüm!” dedi. Meğer haritadan görmüş! Haritadan ben de gördüm. Ama haritalar bol bol sınır gösterir. Haritalar acıları gösterir mi? Aklın almayacağı kadar çizgildir haritalar. Bu çizgiler ayrılıkları anlatmaz. İnsanları daha çocukken çökerten özlemleri anlatmaz (Baykurt, 2003: 153).

Bir çocuk karakter olan Adem’in dile getirdiği ifadelerden göçün meydana getirdiği gurbetlik duygusuna, akrabalarından ayrılıklara, özlemlere vurgu yapılmaktadır. Özellikle anlatımı güçlendirmesi bakımından kullanılan harita imgesi dikkat çekmektedir. Harita somut bir unsurdur. Yazarın bu örneğini, işçileri sadece birer çalışan olarak gören ve onları verilen talimatları uygulamakla yükümlü birer makine gibi tasavvur eden Batılı kapitalist sisteme verilen bir tepkinin kavramsallaşmış, imgeleşmiş hali olarak yorumlamak mümkündür. Bu sistem açısından bakıldığında Almanya’ya gelen işçiler vardiyada işlerini yapacaklar ve vardiya sonrası kendilerine tahsis edilen dinlenme yerlerinde istirahat edecekler. İş bitip ihtiyaç kalmadığında ise geldikleri ülkelere geri döneceklerdir. Yine adı geçen sistem yöneticilerine göre, çalışmaya gelen bu insanlarda özlem, hasret gibi duygulara yer olmayacaktır. Bu çerçevede İsviçreli yazar Max Frischer’in ‘işgücü çağrıldı, ancak insanlar geldi’ sözü konuya ışık tutabilir. Ayrıca Mehmet Aydın’ın şu açıklaması konuya dikkate değer bir diğer yaklaşım biçimi olarak sunulabilir:

Emek kaynağı, güç kaynağı insan olduğu için; insan sadece bedeniyle, uzmanlığıyla iş üreten bir varlık değil ama aynı zamanda kültürü olan, değerleri olan, medeniyeti olan bir varlık. Onlarla birlikte seyahat ediyor. Onlarla beraber gittiği yere yerleşiyor (Aydın, 2006: 201).

Bu açıklamalar ışığında insanın sadece maddi bir varlık olmadığı ve onda manevi ve ruhî bir içyapının da mevcut olduğu ortaya çıkmaktadır. Böylece Baykurt, yapmış olduğu paylaşımın insanın dış görünüşten ibaret olmayıp kendine özel bir iç

dünyasının da var olduğunu altını çizmektedir. Nitekim yazarın bu duyguyu okurlarıyla çok sık paylaşma yoluna gittiği görülmektedir:

Buraya 3500 kilometre uzaktan önce babam geldi. Beni ata bindirirdi. Kucağına alır okşar, başının üstüne kaldırır, hoplatırdı. Dedemin kucağına kaydım babam gelince. Dedem en çok beni severdi. Şimdi de ben en çok onu özlerim. Ama babamı da çok özledim. Onun özleminden ne kadar çok ağladım, kimse bilemez. Anam da ağladı. Çünkü o da geri de kaldı bizimle. Aydan ablam da ağladı. Acılar ağılatıyor Koca Ren, hele ayrılık acıları! [...] Babam da burda ayrılıklardan çok çekmiş. [...] Fazla uzatmadığı ayrılığı. Anamı, ablamı, beni alıp getirdi. Babama kavuştuk, ama dedemden ninemden ayrıldık. Asıl en kötüsü de ne biliyor musun; Adnan abim kaldı, ondan ayrıldık (Baykurt, 2003: 10).

Romanda göçün en zor taraflarından biri olan ayrılıklara vurgu yapılırken böyle bir duruma ne türden çareler aranırsa aransın, bulunan çözümlerin farklı ayrılıklar ortaya çıkmasına neden olabildiği gösterilmeye çalışılmaktadır. Nitekim Adem babasının Almanya'ya gitmesiyle birlikte onun özlemiyle yanıp tutuşur. Bir süre sonra baba, ailesini de yanına alır. Ailenin Almanya'ya gelmesiyle birlikte Adem babasına kavuşur, böylece ona olan özlemi teskin olur. Ancak babasına kavuşan Adem, bu kez de ninesinden ve dedesinden ayrılmış olur ve onlara karşı özlem duyguları kabarmaya başlar. Dolayısıyla Adem'in yaşadığı halet, ne olursa olsun nasıl bir çözüm düşünülürse düşünülün, bir türlü çözüme kavuşturulamaz. Eserde gurbet, özlem ve sıla hasretini ifade eden başka bölümler de bulunur:

Yıldızlarımı özlüyorum! Sen de sürekli bir şeylerini özlüyorsun benim gibi. Ben de köyümüzde dambaşına anamın serdiği yatağı özlüyorum. Başımı dedemin göğsüne kordum. Yedikardeşler'i, Ülker'i, sabaha karşı doğan Çobanyıldızı'nı anlatırdı. En başta dedemi özlüyorum. Yıldızlarımı. Nineni de özlüyor musun? Diye soruyorsun. Deli misin, özlemez olur muyum, taş mıyım (Baykurt, 2003: 237-238)?

Görüldüğü gibi Adem sürekli bir özlem içerisindedir. Köyünü, evini, dedesini, ninesini, kısaca memlekete dair ne varsa onun özlemini çekmektedir. “Koca Ren”de gurbet, özlem, hasret duygularına yönelik ifadelerin çok fazla olması dikkatlerden kaçmamaktadır. Bunlar farklı karakterler üzerinden okurlara sunulmaktadır. Bu karakterlerden biri de Gül'dür. Gül, garsonluk yaptığı iş yerinde müşterilerin yiyecek içecek siparişlerini alırken masalardan birindeki müşterilerin konuşmasına istemeden de olsa tanıklık eder ve konuşulan konunun kendisinde meydana getirdiği etkiyi şöyle ifade eder:

Köroğlunu konuşuyorlar. Buralara birileri gelecek, Köroğlunu konuşacak; aklımdan geçmezdi! [...] Uygun bir neden olsa, oraya dikilsem de Köroğlu'nun At Nallatmasını sonuna kadar dinlesem! [...] Hiç olmazsa arkada bir yere dikilip Köroğlu'nun her sözcüğünü içer gibi dinlemek isterdim. Üç bin beş yüz kilometre uzakta olduğum için mi bu kadar etkileniyorum (Baykurt, 2003: 76)?

Gül, istemeden de olsa kulak verdiği Köroğlu hikâyesinin kendisinde meydana getirdiği etki karşısında şaşkındır. Köroğlu destanının her bir sözcüğünü içecek kadar büyük bir heyecanla kendisini bu destana kaptırmıştır. Böylesi bir halet ülkesine, kültürüne karşı onda birikmiş olan özleminin geldiği aşamayı göstermektedir.

“Cinlerle Yolculuk”ta Yasin’in İngiliz annesinde de benzer duygular görülmektedir. Anne her sabah İngiliz yayın organı BBC radyoyu dinler. Annesinin bu hareketi Yasin’in dikkatini çeker. Yasin, annesinin sürekli BBC dinlemesinin paylaşılan günlük siyasî haberlerle ilişkili olmadığını düşünür. Ondaki hali bastırılmış bir özlemin, hasretin dışa yansımaları olarak açıklar (bkz. Mahjoub, 2004: 250).

Mahjoub, gurbetin, özlemin ve sıla hasretinin göçmen üzerindeki etkisini eserinin farklı yerlerinde vurgulamaya devam eder; Yasin her ne kadar yurtdışında yaşıyor olsa da kendi vatanından kopmaz, kopamaz. Söz gelimi iki adet pasaport taşır. Bunlardan birisi İngiltere pasaportu, diğeri ise Sudan pasaportudur. Ancak Sudan pasaportunun süresi dolmuştur. Buna rağmen Yasin Sudan’a ailesini ziyarete geldiğinde ülkeye giriş yaparken Sudan pasaportundan vazgeçmeyip görevliye onu uzatır. Eğer İngiliz pasaportunu göstermiş olsa Sudan idarecilerinin kararı gereği doğrudan Sudan pasaportunun iptal olacağını bildiği için böyle bir yola başvurmak zorunda kalmıştır. Ancak görevli pasaporttaki geçerlilik süresinin dolmuş olduğunu söyleyince Yasin ülkeye giriş yapar yapmaz pasaportu yenileyeceği sözünde bulunur. Fakat Yasin ve ailesinin Sudan’a girişine izin verilmez (bkz. Mahjoub, 2004: 194-197). Yasin’in ülkeye girememesi gibi bir riski göze alarak Sudan pasaportundan vazgeçmemesi, yazarın vatan ve memleket özleminin bir yansıması olarak yorumlamak mümkündür.

“Gönülsüz Köktendinci”de özlem, gurbet, hasret duygularının paylaşımı eserin farklı yerlerinde Cengiz karakteri üzerinden okurlara sunulur. Cengiz, iş arkadaşlarıyla gittiği Yunanistan gezisinde kız arkadaşı Erica ile uzun uzun sohbet etme imkânı bulur. Bu sohbetlerden birinin konusu Pakistan olmuştur. Cengiz Pakistan’dan, ailesinden

epeyce bahseder. Cengiz'in Pakistan hakkındaki konuşmalarından hareketle Erica, Cengiz'e [...] *sen ülkeni özliyorsun*³⁴ (Hamid, 2008: 31) der. Cengiz, Erica ile sohbetinde o denli içten ve etkileyici bir üslupla Pakistan'dan bahsetmiş olmalı ki arkadaşı onun bu durumunu bir özlem ve hasret tezahürü olarak yorumlamıştır. Nitekim Cengiz ülkesi Pakistan'a döndükten ve burada yaşamaya başladıktan sonra Amerikalı misafiriyle oturduğu bir cafede Princeton'daki günler üzerine konuşurlar. Bu konuşmada Cengiz Princeton'daki yaşadığı dönemin harika bir zaman dilimi olduğunu belirtir. Söz konusu dönemin kendisinde çok önemli değişimlere ve gelişmelere yol açtığını vurgular. Ayrıca Princeton'ın ona her şeyin mümkün olabileceğini göstermiş olduğunun altını çizer. Ancak bütün etkilerine rağmen Princeton'da geçirdiği dönemin dünyaya geldiği şehirde içmiş olduğu çayın tadını ve lezzetini unutturamadığını ifade eder (bkz. Hamid, 2008: 16-17).

Cengiz'in Amerikalı misafiriyle sohbetinde kullandığı sözler, onun bedenlen Amerika'da olduğu dönemlerde kalben ve ruhen ülkesi Pakistan'da bulunduğunu göstermektedir. Görüldüğü gibi dünyanın en gelişmiş ülkesinde, çok yüksek maaşla, lüks bir yaşam içerisinde de olsa göçmen bir taraftan da gurbet duygusu, vatan özlemi, sıla hasreti yaşamaktadır. Hamid, bu ve benzeri ifadeleriyle maddi olanakların kişiyi bir yere kadar tatmin edeceğini ve insanın kendi kültüründen kopmasının ne denli zor olduğunu vurgulamaya çalıştığı söylenebilir. Son söz olarak, incelenen eserlerin hepsinde göçmenlikte gurbet duygusu, memlekete duyulan özlem ve sıla hasretiyle başa çıkmanın ne denli güç olduğu vurgulanmış, farklı karakterler farklı farklı bağlamlarda benzer duyguları dile getirmişlerdir. Her üç eserden verilen örneklerle söz konusu halet somut bir biçimde ortaya konulmaya çalışılmıştır.

3.4.9. Umursanmama/Değersiz Görülme

Göçmenlerin vardıkları ülkelerdeki önemli sorunlarından bir diğeri de hedef ülke vatandaşları tarafından dikkate alınmamak/umursanmamaktır. Bu durum farklı yansımalar ve biçimlerle her üç eserde de görülmektedir. "Koca Ren"de Adem'in çok

³⁴ [...] you miss home.

sık gittiği ve sıkıntılarını paylaştığı Ren nehriyle olan diyalogunun temelinde bu sıkıntı vardır. Okulda öğretmeni ve sınıf arkadaşlarıyla yaşadığı uyum sorununun yanında Alman toplumunun kendisi gibi yabancılara karşı tutum ve davranışları onu Ren nehriyle diyalog kurmak zorunda bırakır:

İki yakanda çok gezdim, gurk gurk akışına çok baktım. Dilin yok ki anlatabilesin! Geçtiğin yerlerde binlerce köyün, yüzlerce şehrin, küçük büyük binlerce fabrikanın pisliğini yüklenmiş gidersin. Ama bana sorarsan alıp götürdüğün acılardır. İnsanların acılarını taşırsın. Sana acılarımı ben de vereceğim. Ayrılıklardan gelen acılarımı. Senin dilin yok da benim var mı? Anlaşılmazlıklardan gelen acılarımı. Evet Almanca biliyorum, ama burada kimse beni doğru dürüst anlamıyor. Tepkilerimi anlamıyor, neden pek çok duruma, kuruma, kasılmaya karşı çıktığımı anlamıyor. Biliyorum sen dilsiz değilsin, olamazsın ben de değilim. Sana acılarımı anlatacağım (Baykurt, 2003: 9).

Bu örnekten Adem'in Ren nehrini kendisine arkadaş olarak seçmesinde temel nedenin anlaşılammak olduğu görülmektedir. Göçmen olarak gittiği bir ülkede -bu ülkede konuşulan dili öğrenmiş olsa da- derdini, sıkıntısını tam olarak anlatamadığını hissettiği, bunun da var olan dert ve sıkıntılarının daha fazla artmasına neden olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca anlatammamak ayrı anlaşılammamak ise ayrı bir sorundur. Adem'in mevcut durumu her ikisini de içerir. Bu yüzden Adem'in sessiz akan ve hiçbir şeye müdahale etmeyen bir nehirle derdini paylaşması, onun yaşadığı ortamdaki kayıtsızlık ve ilgisizlikten bunalması ve çaresiz kalmasının bir sonucu olarak yorumlanabilir. Baykurt'un bu paylaşımı Fazıl Hüsni Dağlarca'nın [...] *Utanır elin ayağın, Korkarsın yakından görse, Eli el değil, ayağı ayak değil* (Dağlarca, 1972: 160-162) dizelerini hatırlatmaktadır:

Şair, Kızılırmak boyunda yaşayan insanların hâllerini bütün çıplaklığıyla ve gerçekliğiyle ortaya koymaktadır. Dağlarca, bunu gerçeklik bağlamında ortaya koyarken onu görmezden gelenlere veya gördüğü hâlde onların yaşamlarına eğilemeyen, mutsuzluklarını anlamayan ve yaşadıkları sıkıntıları anlamlandıramayanlara karşı eleştirel bir tavır sergilemektedir (Şimşek, 2013: 2555).

Bu satırlarda ifade edilen haletin “Koca Ren”den yapılan alıntılardan bazılarında da var olduğu söylenebilir. Bulunduğu toplumda dert ve sıkıntısını paylaşacak kimse bulamadığı ve kendisini yalnız hissettiği anlaşılan Adem'in sorunlarını Ren nehriyle paylaşmak zorunda kalması duruma örnek olarak sunulabilir. “Koca Ren”de bu konunun eserin birçok yerinde farklı karakterler üzerinden vurgulandığı görülmektedir. Bu

karakterlerden bir diğeri de Salim Sarıkaya'dır. Sarıkaya, iş arkadaşı Achim'le olan ilişkilerinden hareketle bu konuya dikkat çeker:

Kimsecikler şu Almanya'da yaralı parmağıma [...]! En iyi arkadaşım Büyük Halle'deki Achim, o da işten çıktık mı, "Tschüs³⁵! Gene görüşelim!" diyor; biniyor otomobile, evine gidiyor. Evinin ardında küçük bir bahçesi var, onunla uğraşiyor. On yedi yıldır buradayım, evini de, bahçesini de görmedim daha! Gördümse de uzaktan gördüm. Kapıdan içeri girmedim. Ara sıra Türk çocuklarının çileklerini, ham iken elmalarını çaldığından yakını. Ortalık kararasıya uğraşır bahçesiyle. Ortalık karardıktan sonra televizyonun karşısına oturur. Vaktini yudum yudum, kırım kırım geçirir. Sonra uyur. Temtek bir yaşam! Kepkendi bir adam! Kaç yıl oldu bu ülkeye geleli? Daha bir kaşık çorba içmeye, bir lokma börek yemeye çağırmadı. O çağırılmayınca ben de kendiliğimden gitmedim. Niçin gideyim? Sümsük müyüm? Bir de diyorlar: "Konuk işçisiniz!" Konuk böyle mi olur gözünü sevdiğim Kollegem³⁶ (Baykurt, 2003: 153-154)?

Salim Sarıkaya'nın, iş arkadaşı Achim'le olan münasebetinin iş çevresiyle sınırlı kaldığı, iş dışındaki ortamlarda birlikte zaman geçirmedikleri görülmektedir. Salim tam da bundan yakınmaktadır. O kendisini bir misafir, Achim'i de ev sahibi olarak görmektedir. Bundan dolayı ilk girişimi Achim'den beklemektedir. Achim'in ise böyle bir yaklaşımda bulunmaması beklentisi karşılanmayan Salim'de üzüntü meydana getirmekte ve Achim'i eleştirmesine yol açmaktadır.

"Cinlerle Yolculuk"ta Yasin evlendikten sonra İngiltere'ye yerleşir ve İngiliz toplum yapısının içine girmiş olur. Böylelikle umursamaz bulduğu ve kendisine ve yabancılara karşı mesafeli ve resmî kabul ettiği İngiliz toplumunun tutum ve davranışlarını bizzat deneyimlemek zorunda kalır. Bu yüzden Yasin yaşadığı şehri adımların hızla atıldığı, insanların birbirlerinden gözlerini kaçırdığı, kısaca ilgisizliğin ve umursamazlığın çok fazla olduğu bir yer olarak betimler (bkz. Mahjoub, 2004: 155). Mahjoub'un Yasin karakteri üzerinden ortaya koyduğu hal İngiliz toplumunun kendileri dışındaki olaylara ve kişilere karşı mesafeli ve yabancı davrandıklarını gösterir. Yasin'in İngiliz toplum içinde kendisini rahat hissetmediğini, ancak yaptığı evlilik dolayısıyla mecburen bu toplumda yaşamak zorunda kaldığı anlaşılır.

"Gönülsüz Köktendinci"de göçmen bireye yönelik ilgisizlik ve umursanmama Cengiz'in iş feshi yapmak için son kez geldiği Underwood Samson'da sahnelenir. Cengiz hem çalıştığı işyerinden hem de Amerika'dan tamamen ayrılma kararı vermiştir.

³⁵ Görüşürüz

³⁶ Meslektaşım

Bu yüzden işini sonlandırmak amacıyla çalıştığı iş yerine gelir ve iş akdini bitirir. Şirket binasından ayrılırken Wainwright dışında diğer hiçbir mesai arkadaşı Cengiz’le vedalaşmaya gelmez ve hatta onlar Cengiz’in yüzüne bile bakmazlar. Bu durum Cengiz’i hayli üzer ve gözleri yaşlı bir şekilde oradan ayrılır (bkz. Hamid, 2008: 181-182).

Yıllarca aynı yerde mesai yaptığı iş arkadaşlarının kendisiyle vedalaşmaya gelmemesi, hatta onun yüzüne bile bakmaması, Cengiz’in kişisel dünyasında önemli bir etki meydana getireceği kaçınılmazdır. Nitekim Cengiz yaşadığı bu olayı, ilerleyen bir zamanda Pakistan’daki bir cafede sohbet ettiği Amerikalı misafirine de anlatmıştır. Aradan uzun bir zaman geçmiş olmasına rağmen Cengiz’in bu olayı tekrar hatırlaması yarasının derinliğini göstermektedir. Dolayısıyla göçmenlere karşı hedef ülke vatandaşlarının sergilemiş oldukları ilgisizliğin ve umursamazlığın göçmenlerin daha fazla içe kapanmalarına, buldukları yerdeki yerel halka karşı önyargılı olmalarına, kısaca olumsuz tutum ve davranış içerisine girmelerine neden olduğu söylenebilir.

3.4.10. Yalnızlık ve Bunalım

Göç insanın vatanından, toplumundan, akraba ve arkadaşlarından ayrı kalmasına ve vatan özlemi, sıla hasreti çekmesine neden olur. Bütün bu duygusal durumlar göçmenin farklı sıkıntılar yaşamasına kapı açabilir. Böyle sıkıntılar ise göçmen bireyin yalnızlaşmasına, bunalım hissetmesine ve vaziyete bir çare aramasına sebep olabilir. “Koca Ren”de söz konusu halet farklı karakterler üzerinden okurlarla paylaşılmaktadır. Bu karakterlerden biri Adem’dir:

Aslına bakarsan ben de çok bunalımdayım. Birincisi ninemin dedemin özlemleri. Birincisi okulum. Birincisi yapayalnız oluşum! Birincisi Adnan abim. Görüyorsun değil mi; hepsi birinci! Karşına oturup anlatsam anlatsam, akşam ininceye kadar anlatsam, bitmez (Baykurt, 2003: 13)!

Adem’in dedesine, ninesine ve ağabeyine olan özlemi ve yaşamını geçirdiği Almanya’daki uyum sorunu onun yalnızlaşmasına/kendini yalnız hissetmesine ve bunalım geçirmesine neden olduğu söylenebilir.

“Cinlerle Yolculuk”ta konunun dolaylı anlatımlardan hareketle eserin ana dokusunu oluşturduğu söylenebilir. Söz gelimi Yasin’in sürekli bir arayışta olması

yalnızlığına ve yaşadığı psikolojik duruma örnek olarak sunulabilir. Oğlu Leo’yu da yanına alması ve onunla birlikte Avrupa turuna çıkması yine bu duygusal yalnızlık içindeki arayışının bir sonucudur denebilir. Yasin, İngiliz eşiyile uyum sorunu yaşadığı için mutlu değildir. Ablası Yasmina tarafından Yasin, İngiliz bir kadınla evli olmasından dolayı sürekli eleştirilmekte ve benzer konulardan dolayı aralarında sürekli tartışma yaşanmaktadır. Kardeşi Muk, kendisine huzursuzluk ve bela getirdiği gerekçesiyle Yasin’i yanında görmek istememektedir. Hatta dünyaya gelen çocuğuna isim koyması bile sorun olmuştur. Yasin çocuğunun adını Hamdi olarak isimlendirirken, İngiliz eşi, eşinin anne ve babası tarafından çocuk Leo olarak çağrılmaktadır. Zamanla kendisi de oğluna Hamdi demeyi bırakır ve ona Leo demeye başlar (bkz. Mahjoub, 2004: 6). Bütün bunlar Yasin’in yalnızlaşmasına, mutsuzlaşmasına ve hatta kendisini bunalımda hissetmesine yol açan önemli faktörler olarak sıralanabilir.

“Gönülsüz Köktendinci”de Cengiz, 11 Eylül sonrası Amerikan toplumunda her yabancı/Müslüman gibi ciddi anlamda ötekileştirici yaklaşımlara maruz kalır. Söz gelişi bıraktığı sakal yüzünden sokaktaki insanların dışlayıcı, küçümseyici bakışlarına hedef olduğu gibi en yakın mesai arkadaşlarının da bu türden tutum ve davranışlarına muhatap olur. Ayrıca ülkesi Pakistan’daki sosyal, siyasal ve benzeri sorunlar da onun dünyasına olumsuz yansımaktadır. Bu durum Cengiz’in yalnızlaşmasına, hatta kendisini bazen bunalımda hissetmesine yol açmaktadır. Nitekim işi gereği gitmek zorunda kaldığı Şili seyahatinde bu durum kendisini apaçık hissettirir ve o [...] *havada olduğumuz süre boyunca, ne bir şeyler yedim ne de uyudum*³⁷ (Hamid, 2008: 159) şeklindeki sözleriyle içinde bulunduğu ruhî sıkıntıyı ve bunalımı ortaya koyar. Cengiz’in yaşadığı sorunları içerisinde tutması onu daha fazla germekte ve sıkıntılara sokmaktadır. Her üç eserdeki yalnızlaşma konusu sorunların büyümemesi ve ilerlememesi adına yapılacak paylaşımın önemini akla getirmektedir:

Paylaşmak: Bireyler sahip oldukları duygu, düşünce ve fikirleri paylaşma ihtiyacı hissederler. Böylece bilgi ve düşünce paylaşımı ile düşünce ortaklığı oluşturulmakta, duyguların paylaşımı ile de kişilerarası ilişkiler güçlendirilmektedir. Paylaşmak, kişilerarası iletişimde bireylerin içinde buldukları durumu anlamalarına imkân vermekte ve birbirlerini daha iyi anlamalarını sağlamaktadır (Karadağ, 2015: 18).

³⁷ [...] For all the hours that we were airborne, I neither ate nor slept.

Bu bağlamda yaşanan sorunların paylaşılması, çekilen sıkıntıların dile getirilmesi insanın önemli özelliklerinden biridir. Bu yapılmadığı takdirde sıkıntılar daha da artabilir. Aktarılmayan sıkıntılar daha da büyüyebilir. Böylelikle insan daha fazla yalnızlaşmaya ve kendisini bunalımda hissetmeye başlayabilir. Nitekim her üç eserdeki karakterler üzerinden ortaya konulan söylemlere bakıldığında bu durumun kendisini gösterdiği söylenebilir.

3.4.11. Geri Dönüş

Göç konusunda önemli alt başlıklardan birisi de geriye dönüştür. Geriye göç olarak da adlandırılan konu, gidilen/varılan yerde karşılaşılan durumun göçmenin beklentilerini karşılamamasından kaynaklanabileceği gibi göçmenin planları arasında da yer alabilir. Söz gelimi göçmen açısından bu plan, belli bir ekonomik kazanım sağlayıp daha sonra bu kazanımları ülkesinde harcamak şeklinde olabilir. Geriye göç kararı bireysel olarak alınabildiği gibi hedef ülkenin desteği veya zorlaması şeklinde de cereyan edebilmektedir. İncelemesi yapılan her üç eserde de geriye dönüş konusunun yazarlar tarafından işlenmiş olduğu görülmektedir. “Koca Ren”de tema farklı karakterler üzerinden eserin birçok yerinde okurlara yansıtılmıştır. Bahsi geçen karakterlerden birisi Adem’in babası Salim Sarıkaya’dır. Sarıkaya eşi Hacer’i, oğlu Adnan için Türkiye’ye uğurladıktan sonra düşüncelere dalar ve kendi kendine şöyle konuşur:

Hazır avrat yurttayken, oğlan da cezaevinde baba yolu gözlerken, topla bavulunu, çantayı, tut Adem’in, hem de Fatih’in ellerinden; [...] İki oğlunu al yanına, doğru yurda! Okutacaksın orda okut, kendin de saçmalayacaksın orda saçmala! [...] Ah bir yapabilsem bunu! Bir yapabilsem! [...] Ah dedi, Ah, bir inanabilsem yurttakilerin bizim çocuklar için bunlardan iyi olduğuna, olacağına (Baykurt, 2003: 120)!

Salim Sarıkaya’nın eşi Türkiye’ye gitmiş, oğlu Adnan ise zaten Türkiye’dedir. Bu durum vatanına geri dönme konusunda onda da bir arzu meydana getirir. Ancak Salim’in bir süre sonra bu isteğinden vazgeçmiş olduğu görülür. Onun çok istediği halde geri dönememesinde kendince ortaya koymuş olduğu gerekçeler vardır. Almanya’da başarılı olamayan Adem’in, vatani Türkiye’de başarılı olup olamayacağı konusunda Salim Sarıkaya’nın hissettiği şüphe bu gerekçelerden bir tanesidir. Yazar Baykurt’un bu örnekle ülkesinden ayrılan, ancak gurbette yaşadığı sorunlar ve duyduğu özlem

nedeniyle tekrar ülkesine dönmek isteyip de yine farklı sebeplerle bunu yapamayan, kısaca kafa karışıklığı yaşayan bir göçmen imgesi ortaya koyduğu söylenebilir.

Nitekim yazar, eserin ilerleyen sayfalarında Salim Sarıkaya'nın [...]Türkiye'nin yolları bize yarı açık, sizin kuşağa tam kapalı görünüyor. Bir baltaya sap olmak burada zor, orda daha zor. Burada işler aslanların kaplanların ağzında, orda tilkilerin, çakalların (Baykurt, 2003: 217) sözleriyle geriye dönmek isteyip de dönmemeyi daha somut nedenlerle ortaya koyduğu görülmektedir. “Koca Ren”de geri dönme arzusu içerisinde olan bir diğer karakter Kenan’dır. İki karakter aralarında sohbet ederlerken Kenan, İzmirli Mustafa’ya [...]ben dönemim yurda diyorum asıl! Daha ne işim var Almanya’da? Ama çırpındıkça derine, derinden beter çukura dalıyorum (Baykurt, 2003: 56) şeklinde ifadelerde bulunur. Kenan’ın bu sözlerinden onun ülkesine geri dönmeyi arzuladığı, ancak bazı nedenlerden dolayı dönemediği anlaşılmaktadır.

“Koca Ren”de vatanına geri dönme konusunda arzu sahibi olan bir diğer karakter Gül’dür. Gül, memleketine dönmeyi özellikle Almanya’da içine düşmüş olduğu yaşamdan bir kurtuluş olarak görmektedir; [...]tezini yazıp bitirse, gitsek yurda hemen! Bornova’daki kalorifersiz evde dizlerine kapanıp tam üç gün ağlasam (Baykurt, 2003: 81). Gül, Almanya’daki yaşam koşullarından muzdariptir ve bu nedenle bir an önce ülkesine geri dönmek istemektedir. Hatta ondaki bu durum o denli ileri bir düzeye gelmiş ki kalorifersiz bir evde yaşamayı bile göze almıştır. Yazar Baykurt’un bu kurgusunda geçen ‘kalorifersiz ev’ ifadesi dikkat çekicidir. Kaloriferli ev modern toplum yaşamının bir sonucu olarak ele alınırsa, kaloriferi olmayan bir ev de modern olmayan bir toplumun yansıması olarak açıklanabilir. Bu bağlamda Gül’ün içinde bulunduğu maddi olanakların onu mutlu etmediği anlaşılmaktadır. Bu yüzden Gül memleketine gidip maddi olanak açısından yetersiz bile olsa mutlu olacağına inandığı bir mekânda yaşamak istemektedir. Onun bu sözü, modern toplumun maddiyatçı/kapitalist yönüne bir eleştiri olarak da yorumlanabilir.

“Cinlerle Yolculuk”ta geriye göçe Yasin’in babası ve kardeşi Muk üzerinden bakılabilir. Yasin’in babası yüksek öğrenim görmek için geldiği İngiltere’de eğitimini tamamlar ve ülkesi Sudan’a dönerek burada gazeteci olarak çalışmaya başlar (bkz. Mahjoub, 2004: 87). Muk ise yaşamış olduğu sorunları atlattıktan sonra tekrar toparlanır

ve Avrupa'dan ayrılıp ülkesi Sudan'ın güneyine giderek buradaki mülteci kamplarında gönüllü görevler icra etmeyi planlar (bkz. Mahjoub, 2004: 319-320).

“Gönülsüz Köktendinci”de Cengiz, Amerika’da yaşadığı sıkıntıların ve ülkesinin içinde bulunduğu durumun yanı sıra özellikle saldırgan politikalar izleyen Amerika’ya hizmet etmemek için ülkesi Pakistan’a dönme kararı alır (bkz. Hamid, 2008: 190-191). Pakistan’a döndükten sonra Cengiz üniversitede hoca olarak derslere girer ve öğrenciler yetiştirir. Dolayısıyla göç eyleminde geri dönüşler de söz konusu olabilmektedir ve bu, göçmenin kendi kararı doğrultusunda ortaya çıktığı gibi kendisi dışında meydana gelen olaylardan da kaynaklanabilmektedir. Nitekim incelemesi yapılan eserlerde de karakterlerden bazılarının ülkelerine geri döndükleri ya da dönmeyi planladıkları görülmektedir. Ancak verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere karakterlerin geriye gitmek istemelerinde kendi kararlarının önemli birer unsur olduğu söylenebilir.

3.5. ÖTEKİLEŞME VE ÖTEKİLEŞTİRME BAĞLAMINDA “KOCA REN”, “CİNLERLE YOLCULUK”, “GÖNÜLSÜZ KÖKTENDİNCİ”

Çalışmanın bu kısmında ötekileşme ve ötekileştirme unsurları, bunların ilişkili oldukları yan başlıklar ve ötekileşme ve ötekileştirmeye yol açan nedensel arka plan, incelenen eserlerden yapılan alıntılar ile örneklendirilerek somut bir biçimde anlaşılmasına çalışılacaktır. Karşılaştırmalı edebiyat bilimi verileri çerçevesinde yapılacak bu uygulama üzerinden söz konusu eserlerdeki ötekileşme ve ötekileştirme imgeleri ve bunların oluşumundaki faktörlerin altı çizilmeye çaba sarf edilecektir.

3.5.1. Ötekileşme

Göçmenler, hedef ülkede yaşamaya başlamalarıyla birlikte farklı bir kültürü, sosyal ortamı teneffüs etmeye başlarlar. Doğal olarak bu kültürel atmosfer ve sosyal yapı doğrudan ve dolaylı yollarla göçmenlere de nüfuz etmeye ve onları da etkilemeye başlar. Ancak göç eden her kişide aynı oranda bir değişim ve dönüşümden bahsetmek mümkün değildir. Bazı göçmenlerde bu durum kendine yabancılaşma şeklinden ortaya çıkarken, kimilerinde ötekileşme olarak belirir. Bu ötekileşme/yabancılaşma sorunu,

bazen öyle bir biçim kazanmaktadır ki göçmen farklı bir kültürden gelen birisi gibi kendi öz kültürünü, toplumsal ve sosyal yaşamını göz ardı etmeye başlar. Böyle bir vaziyet kendi toplumunu ötekileştirecek kadar ötekileşmesine ve toplumundan farklılaşp uzaklaşmasına yol açabilir. Bahsi geçen konu incelemesi yapılan her üç eserde de önemli sorunlardan birisi olarak ele alınmıştır.

“Koca Ren”de ötekileşmeye birçok karakter üzerinden vurgu yapılmış olduğu söylenebilir. Bu karakterlerden birisi Salim Sarıkaya’dır. Salim, Almanya’ya gelmeleriyle birlikte kendilerinde meydana gelen değişim ve dönüşümlerin farkındadır ve bu gerekçeği vatanı Türkiye’ye geri dönememesinde önemli bir faktör olarak açıklamaktadır; *[...] bu emek göçü, iki grup insana vurdu kötü vurdu: Kadınlara, çocuklara... Ama kadın erkek hepimize vurdu. Dönemedik. Dönsek acaba biz eski biz miyiz? Değişen yalnızca iş ve yaşam çevremiz değil; ayrılıklar içimizi de değiştirdi* (Baykurt, 2003: 7). Salim Sarıkaya’nın kendisindeki değişim ve dönüşümün farkında olması onun aslında bu konuyu bir sorun olarak kabul ettiğinin göstergesidir. Bu yüzden yaşamında ve düşünce tarzında meydana gelen farklılaşmanın Türk toplumunda olumsuz karşılanacağını ve böylelikle Türkiye’ye geri dönmenin uyum ve adaptasyon bağlamında zorluklara yol açacağını vurgulamaya çalıştığı söylenebilir. Bir diğer ifadeyle Salim’in alıntılanan sözlerinden çok istediği ve arzuladığı halde -ülkesine, toplumuna ve kültürüne yabancılaştığı için- vatanına geri dönemediği anlamı çıkarılabilir.

“Koca Ren”de ötekileşme/yabancılaşma konusu farklı karakterler aracılığıyla işlenmeye devam eder. Kenan ve arkadaşları hep birlikte bir şeyler yemek için lokantaya giderler. Aracı kullanan Kenan birden hızını keser ve çevrede bulunan Türklerin konuşmalarını dinlemeye başlar ve *[...] işte böyle hallerimiz! Seslerimiz hâlâ geldiğimiz yıllardaki gibi kırsal! Bakalım daha ne kadar sürer* (Baykurt, 2003: 54) şeklinde kendi kendine düşünür. Kenan’ın içini çekerek vermiş olduğu tepki, kendi toplumuna ve kültürüne karşı bir ötekileşme olarak ele alınabilir. Ayrıca söz konusu hal, Kenan’ın ait olduğu toplumun kültürel gerçeklerine yabancılaşması ve onları dışlaması olarak da açıklanabilir.

Benzer yaklaşım içeren örneklerden bir diğeri ise eserde Hacer Sarıkaya'nın Türkiye'ye gideceği gün ailesiyle havaalanına geldiği zaman yaşanır. Hacer Sarıkaya'nın bindiği uçak havalandıktan sonra onunla vedalaşmaya gelen ailesi geri döndükleri esnada, henüz havaalanındayken, farklı bir yolcu kuyruğu Salim'in dikkatini çeker ve bunun hangi uçak şirketinin yolcuları olduğunu damadı Mustafa'ya sorar. Mustafa ise ona bazı açıklamalar yaptıktan sonra sözlerini şöyle sürdürür:

Daha temiz. Yolcular daha şık. Almanlar, Türkler bir Lufthansa kuyruğundalar. [...] Burdaki Türkler kendilerini Almanlara benzetmiş. Baba, senin anlayacağın bunlar birinci mevki yolcuları! İki yüzer mark fazla verip Alman Havayoluyla gidiyorlar. Bizim uçaklar ne olsa sıkıntılı! Bakmayla da görünüyor durum (Baykurt, 2003: 31).

Mustafa'nın sözlerinden kendi ülkesine ait ulaşım araçlarını küçümsediği yönünden bir anlam çıkarımı yapılabilir. Dolayısıyla böyle sözlerden sıkıntılı kabul edilen Türk uçaklarına ancak ekonomik durumu yeterli olmayan, kültürel ve sosyal anlamda gelişmemiş Türklerin binebileceği anlamı çıkarılabilir. Böylelikle Mustafa karakterinin yaklaşımını bir ötekileşme sorunu olarak ele almak mümkündür. Eserin bazı yerlerinde böylesi tarz tutum ve davranışların sadece Türklere yönelik olmadığı yanı sıra Arap ve benzeri ırklara mensup tüm Müslümanları kapsayacak şekilde genelleştirilmiş olduğu görülmektedir:

Türkiye Müslüman olduğu için mi ilerlemiyor? Bu yüzden mi parasının değeri sürekli düşüyor? Hayır, sorunu böyle korsak yanılırız. Böyle değil, ama dolaylı olarak böyle. Bugün Müslümanlardan bir tek ulus göster, teknikte ileri gitmiş olsun! Bilimde ileri gitmiş olsun! Ekonomik yönden, örneğin yalnızca Araplar var, onlar da son yüzyılda petrol varsılı! Yarın 2000 li yıllarda bitince ne halt edeceklerini Tanrı bilir! Petrol bitince kendileri de bitecek. Dibini, derinini bilmem, ama düşündüğüm kadarıyla bizdeki yasaklar ağır! Bizde her şey sınırlı. Her şey sınırlı olunca kafalar da sınırlı, ilerleme olamıyor (Baykurt, 2003: 45)!

Bu açıklamada Müslümanlar gerek teknikte gerekse bilim ve sanatta geri kalmış, ileri bir düzeye ulaşamamış bir topluluk olarak yansıtılmaktadır. Böyle bir yaklaşım kendi toplumunu birçok açıdan küçük görme, aşağılama biçiminde okunabilir. Ayrıca İslam coğrafyasında meydana gelen gerilemenin sorumlusu sadece Müslümanların kendileriymiş gibi bir tavır takınıldığı görülür. Müslümanların birçok konuda gerileme yaşamasını ya da ilerleme kaydedememesini sadece Müslümanların kendilerinden

kaynaklanan bir sorun olarak ifade etmek Doğulu Müslüman toplumuna bir yabancılaşma, konuyu Batılı bir gözlükle ele alma olarak yorumlanabilir.

“Cinlerle Yolculuk”ta Yasmina’nın bir İngilizle evli olduğu için kardeşi Yasin’i sürekli suçlaması ötekileşme/yabancılaşma bağlamında değerlendirilebilir. Burada Yasmina’nın, kardeşi Yasin’in evlenmesine değil, evlendiği kişiye itiraz etmiş olduğu görülmektedir. Bu konuda o denli ağır ifadeler kullanmaktadır ki kardeşini dinine ve kültürüne aykırı hareket etmiş bir hain olarak vasıflandırmaktadır (bkz. Mahjoub, 2004: 163). Aslında Yasmina, kardeşi hakkındaki böyle söylemleri farklı zamanlarda dile getirdiği bilinmektedir. Bunlardan biri Yasin’in Sudan ziyareti sonrası döndüğü İngiltere’de yazdığı Sudan hakkındaki kitap üzerinden ortaya çıkar. Yasin tarafından kaleme alınan bu kitap Sudan’ı toplumsal, sosyal ve kültürel pek çok yönden tanıtan bir içeriğe sahiptir. Hatta Yasin’in anılan kitabı İngiltere’de [...] *Natchford Blanch Memorial Prize* (Mahjoub, 2004: 210) ödülüne layık görülmüştür. Yasmina kardeşi Yasin’i yazdığı kitaptan ötürü çok şiddetli bir eleştiriye tabi tutar:

Sen nasıl vatanımız ve bizim hakkımızda böyle şeyler yazabildin? Fakirlik. Pislik. Perişanlık. [...] Bizim geri kalmışlığımız hakkında bu toplumda mevcut tüm önyargılar. Az gelişmişlik. Elleri birbirlerinin boğazında olan vahşiler. Çöp kümeleri. Gaz koklayan evsiz çocuklar³⁸ (Mahjoub, 2004: 290).

Yasmina, kitabı üzerinden Yasin’e çok ağır sözler söylemeye devam eder. Yasin ise yazdığı kitapta Sudan’la ilgili durum tespiti yaptığını ve böyle bir kitabı kaleme alırken kimseyi mutlu ya da mutsuz etmek gibi bir amaç taşımadığını, kısaca tamamen bilimsel ve kültürel kaygılarla hareket ettiğini belirtir ve [...] *gerçeklerle yüzleşmemiz gerekiyor*³⁹ (Mahjoub, 2004: 324) açıklamasıyla ablasına karşı savunma pozisyonu alır. Yasmina gerek evlendiği kız gerekse yazdığı kitap üzerinden dinine ve kültürüne yabancılaşmış bir kişi olarak Yasin’e yaklaşmaktadır. Bir diğer ifadeyle Yasmina, kardeşini ait olduğu topluma ötekileşmiş bir insan olarak düşünmekte ve ona acımaktadır. Yasin ise ablasının kendisine ne tür bir gözle baktığının farkındadır. “Cinlerle Yolculuk”ta ötekileşme sorunu çerçevesinde yapılan vurgulardan bir diğeri

³⁸ How you could say those things, about us? About our home? The poverty. The dirt. The misery. [...] Every prejudice they have in this country about us being backwards. Underdeveloped. Saveges. At each other’s throats. The rubbish heaps. The homeless children who sniff petrol.

³⁹ [...] We have to face the facts.

Yasin'in Sudan ziyareti üzerinden verilir. Yasin, eşi ve oğluyla yaptığı Sudan ziyaretinin ilk günlerinde şöyle bir tespitte bulunur:

Geri gelmek, sadece fiziksel bir geri dönüş eylemi değildir. Boşlukları dolduracak bazı intibak ayarlarının yapılması lazım gelir. [...] Kaldığım eski ev, bana yabancı geliyor ve farklı görünüyordu. Çocukluk döneminde bıraktığım her şey bana, mevcut olmadığımında hayal ettiğimden daha önemsiz ve sıradan görünüyordu⁴⁰ (Mahjoub, 2004: 203-204).

Yasin'in bu sözleri, İngiltere'de yaşadığı süre içerisinde geçirmiş olduğu değişim ve dönüşüme, kısaca ötekileşmeye vurgu yapmaktadır. Bir diğer sözle Yasin doğduğu ve büyüdüğü evine karşı bir yabancılık hissi içerisine girmiş olduğu görülmektedir. Hatta 'boşlukları dolduracak bazı intibak ayarlarından' bahsetmesi, onun da bu ötekileşme durumunu kabullendiğini göstermektedir denebilir. Benzer bir durum Hamid tarafından "Gönülsüz Köktendinci"de de okurlarla paylaşıldığı görülmektedir. 11 Eylül saldırısı sonrası vatani Pakistan'a kısa süreli bir ziyaret gerçekleştiren Cengiz uyum sıkıntıları yaşamaya başlar:

Bir kimse Amerika'dan buraya geliyorsa, mutlaka yapması lazım gelen uyum ayarları vardır. Farklı bir bakış açısı gerektirir. Savaş olasılığının devam ettiği kış, Lohar'a geldiğim zaman, olaylara bakış açımın ne denli Amerikanvari bir biçim aldığını hatırlıyorum. İlk olarak beni, tavandaki çatlakları ve duvardaki nem kaynaklı boya kabarcıklarıyla evimizin nasıl kötü bir görüntüye sahip olduğu etkilemişti. Öğleden sonra elektrikler kesildi. [...] Mobilyalarımızın modası geçmiş ve acil bir şekilde tamir edilmelerinin lazım olduğu anlaşılmaktaydı. Evimizi bu durumda görmek, üzülmemeneden oldu. Hatta üzülmekten öte beni utandırmıştı. Ben burada doğmuştum ve kökenim buraya aitti⁴¹ (Hamid, 2008: 140-141).

Cengiz'in bu açıklamasıyla kim olursa olsun kişi nasıl bir çevre içerisinde bulunursa bulunsun onun yaşamına bulunduğu çevrenin dolaylı ve doğrudan etki edeceği ve bunun sonucunda kişinin değişim ve dönüşümler yaşayacağı anlatılmak istenmiştir. Nitekim Cengiz doğduğu, büyüdüğü evine ilk baktığında ortaya koyduğu

⁴⁰ Coming back was not just a matter of physically returning, there were other adjustments to be made, gaps that had to be compensated for. [...] I was odd staying in the old house. It looked different. Everything that was left from ou childhood looked smaller and less significant than I had imagined in my absence.

⁴¹ There are adjustments one must make if one comes here from America; a different way of observing is required. I recall the Americanness of my own gaze when I returned to Lahore that winter when war was in the offing. I was struck at first by how shabby our house appered, with cracks running through its ceilings and dry bubbles of paint flaking off where dampness had entered its walls. The electricity had gone that afternoon. [...] Our furniture appeared dated and in urgent need of reupholstery and repair. I was saddened to find it in such a state –no, more than saddened, I was shamed. This was where I came from, this was my provenance, and it smacked of lowliness.

ifadelerin arka planında son zamanlarda yaşamını geçirdiği Amerika'nın önemli bir etkiye sahip olduğunu kendisi de kabul etmektedir. Ancak Pakistan'a geldikten bir süre sonra Cengiz ortama uyum sağlamaya başlar ve çevresinin kendisine tekrar tanıdık geldiğini ifade eder; [...] *anladım ki, burada olmadığım süre zarfında ev değişmemişti, ben değişmiştim. Bir yabancıнын bakış açısıyla çevreme bakıyordum*⁴² (Hamid, 2008: 141). Cengiz'in kendi toplumuna ötekileşmiş olduğunun farkında olması onun daha çabuk toparlanmasında, evine ve çevresine daha hızlı uyum sağlamasında önemli bir faktördür.

Belli bir süre sonra kendi kendine [...] *bana hükmeden bu nahoş anlayışı kendimden uzaklaştırmaya karar verdim*⁴³ (Hamid, 2008: 141) diyerek olumsuz bir bakış açısına sahip olduğunun ve bundan kurtulması gerektiğinin farkında olduğunu belirtir. Böyle bir karar sonrası Cengiz evine ve çevresine hak ettikleri gibi bakmaya başladığını ve evlerinin zamana meydan okuyan dayanıklılığını, heybetini ve güzelliğini fark ettiğini belirtir. Evdeki antik halılar ve Babür İmparatorluğunu resmeden minyatürler dikkatini çeker. Böylesi güzellikler ve ihtişam karşısında [...] *nasıl böyle pinti ve kör kaldığıma ben de şaşırırım*⁴⁴ (Hamid, 2008: 141-142) diyerek Amerika'da bulunduğu süre içerisinde ait olduğu topluma ve kültüre yönelik kendisinde meydana gelmiş ötekileşme karşısında hayretini diler getirir. Sonuç olarak, ötekileşme kendi kültürüne yabancılaşma ve hatta kendi toplumunu, kültürünü aşağılama olarak açıklanabilir. Göçmenler farklı bir sosyal ve kültürel yapının içerisine girdikleri için söz konusu toplumu etkiledikleri gibi bu toplumdan etkilenecekleri de muhakkaktır. Nitekim durumun böyle olduğu incelemesi yapılan eserlerden verilen alıntılarla da somut olarak tespit edilmiştir.

3.5.1.1. Doğu ve Doğulu İmgesi

Ötekileşme bağlamında ele alınacak bir diğer alt başlık Doğu ve Doğulu imgesidir. Doğu ve Doğulu imgesi, bazen Batılı düşünürler tarafından ortaya konulduğu

⁴² [...] It occurred to me that the house had not changed in my absence. I had changed; I was looking about me with the eyes of a foreigner.

⁴³ [...] I resolved to exorcize the unwelcome sensibility by which I had become possessed.

⁴⁴ [...] I wondered how I could ever have been so ungenerous –and so blind.

gibi kimi zamanda ise bizzat kendisi de Doğulu olan insanlar tarafından meydana getirilmiş olabilir. Bu alan üzerine yapılan çalışmalar Batılı kimseler tarafından icra ediliyorsa ‘Oryantalizm’, Doğulu birileri tarafından yapılmaktaysa ‘Oto-Oryantalizm’, ‘Öz-Oryantalizm’, ‘Self-Oryantalizm’ gibi kavramlarla ifade edilmektedir. Bu çerçevede her iki kavramın tanımına ve işlevine kısaca bakmak faydalı olacaktır. Oryantalizm Fransızca kökenli bir sözcüktür, Batılı kimseler tarafından Doğu ve Doğulu üzerine yapılan çalışmaları kapsayan bir disiplin olarak açıklanabilir:

Toplumsal, siyasal ve iktisadî yaşamıyla, bugünüyle ve geçmişiyle, kısacası her yönüyle Doğu üzerine araştırmalarda bulunur. Yine Orient kelimesinden türeyen “oryantalist” ise, Doğu ile herhangi bir amaç için ilgilenen, araştırma yapan, Doğuyu tasvir eden anlamına gelir (Metin, 2013: 44)

Türkçe’ye Şarkiyatçılık olarak da çevirisi yapılan Oryantalizm kavramını Edward Said tanım ve işlev konusunda şöyle ifade etmektedir:

Şarkiyatçılık, en kolay Kabul gören nitelermeye göre, akademik bir şeydir; bu etiket bir takım akademik kuruluşlarda hala kullanılıyor. İster özel ister genel özellikleriyle uğraşsın –antropolog, sosyolog, tarihçi ya da filolog olması fark etmez- Şark hakkında yazan, ders veren ya da Şark’ı araştıran kişi Şarkiyatçıdır, yaptığı iş de Şarkiyatçılıktır (Said, 2008: 12).

Oryantalizm Batılı düşünürler tarafından Doğu ve Doğulular üzerine yapılan çalışmaları içeren akademik bir disiplindir. Alan üzerine çalışan Batılı kişiler ise Oryantalist olarak tanımlanmaktadır. Oto-oryantalizm ise Oryantalizmin farklı bir şekli olarak açıklanabilir. Bir diğer ifadeyle Doğu ve Doğulu üzerine yapılan çalışmalar Doğulu kişilerin kendileri tarafından icra ediliyorsa Oto-oryantalizm olarak ifade edilebilir. Ayrıca terimin içselleştirilmiş oryantalizm, self-oryantalizm, öz-oryantalizm ve batılılaşma gibi birden fazla kavramla eş değer olarak kullanıldığı söylenebilir. Özlem Ezer adı geçen kavramı [...] *Kendine-garbiyatçılık* (Ezer, 2012: 34) biçiminde izah ederken, terimin birden fazla disiplinle olan ilişkisine göndermede bulunan Güliz Uluç ise Oto-oryantalizmi ‘kendi kendini oryantalize etmek’ şeklinde başlıklandırır ve şöyle açıklar:

Kendi kendini oryantalize etmek (oto-oryantalizm ya da self-oryantalizm) bireylerin ve toplumların kendilerini, kendilerine ait olmayan fikirler aracılığı ile anlamaları ve anlamlandırmalarıdır. Bireylerde ve toplumlarda kendilerine ait yanlış bilincin oluşumunda edebiyat, toplumlararası ilişkiler ile birlikte medyanın da yadsınamaz önemde rolü bulunmaktadır. Bu, kendine yabancılaşma ve kendi kendisinin ötekisi haline gelme sürecidir. Bireylerin, toplumların kendi inanışlarına ve toplumsal

pratiklerine yükledikleri anlamların genel geçerlilik ile çeliştiğini düşünmeleri ve kendi farklılıklarının yine kendileri tarafından mahkum edilmesi şeklinde de ifade edebileceğimiz kendi kendini oryantalize etmek aynı tarihi taşıyan öznelerin birbirlerini “öteki” olarak gördükleri ve davrandıkları garip bir durumu işaret eder (Uluç 2009: 204).

İncelemesi yapılan eserlerde konunun, kendileri de birer Doğulu olan yazarlar tarafından farklı yaklaşımlarla ve farklı Doğulu karakterler üzerinden okurlara sunulduğu görülmektedir. Ancak böyle betimlemelerin çoğunlukla olumsuz bir biçimde kurgulandığı dikkati çekmektedir. “Koca Ren”de konuyla ilgili paylaşımların farklı karakterler üzerinden doğrudan ve dolaylı bir şekilde yapıldığı görülmektedir. Bunlardan bir kaçış şöyle sıralanabilir. Adem’in eğitim gördüğü okulda veli toplantısı düzenlenir. Bu toplantıya her öğrencinin hem annesi hem de babası davet edilir. Ancak çoğunlukla sadece erkek velilerin toplantıya katıldığı görülür. Bu durum Alman okul idarecilerinin de dikkatini çeker. Okul idarecileri kadın velilerin neden toplantılara katılmamış olduklarını sorgulamaya başlarlar. Böyle bir bağlamdaki soruya Salim Sarıkaya şöyle bir cevap verir; *[...]efendim burada bizim üstümüzde tıpkı Türkiye’de olduğu gibi, yani nasıl anlatayım, bir baskı var. Birbirimizin baskısı. Bu yüzden eşlerimizi toplantılara getiremiyoruz* (Baykurt, 2003: 113). Salim’in sözlerinden Türkiye’deki kadınların sosyal yaşamdan kopuk, eve kapanık olduğuna dair olumsuz bir Türk kadını imgesi ortaya çıkmaktadır.

Benzer yaklaşımlar eserin farklı yerlerinde okurlarla paylaşılmaya devam eder. Kenan ve arkadaşları birlikte havuza giderler. Burada gördükleri bir kız üzerinden onlar arasında bir tartışma meydana gelir. Kızın kim olup kim olmayacağı, hangi uyruktan olup olamayacağı biçiminde tartışma uzun uzadıya devam eder. Söz konusu tartışmaya Adem de müdâhil olur ve Adem bu kızın Türk olduğunu söyler. Adem’in iddiasına Cemal itiraz eder ve onun bir Türk kızı olamayacağını *[...] Türk kızının ne işi var burada? Onlar ana babaları tarafından eve kapatılmayı bilir! Bir de başlarını örtüp Kur’an kursuna gitmeyi. Sarı fıstık asla Türk kızı olamaz* (Baykurt, 2003: 48) biçiminde bir ifadeyle iddiasını kanıtlamaya çalışır. Verilen örneklerden Türk kadınlarının eve kapatılan, kısaca hapis hayatına mecbur kılınmış birer varlık gibi olumsuz içeriklerle okurlara sunulmuş olduğu görülmektedir. Böyle söylemsel bir yaklaşım Doğulu Müslüman kadınlarının “Harem”lerinden dışarı çıkmayan, hayatın gerçeklerinden

kopuk, tembel varlıklar olarak yansıtıldığı Oryantalist bakış açısını düşündürmektedir; [...] bu kadın, 'tekil ve birey' olmak yerine, haremdeki kadınlar gibi çoğuldur, yani 'kadınlar'dır. Birey olamamıştır. Büyük bir kalabalığın isimsiz üyeleridir. Oriental kadın, Müslüman'dır ve örtülüdür (Acun, 2007: 95). Oryantalist bu bakış açısı, çok uzun bir tarihsel süreci arkasında barındırmakla beraber aynı zamanda mevcut zamanda bile yapılan eklemelerle varlığını devam ettirmekte olduğu söylenebilir:

XIX. yüzyıldaki tipik Doğu imgeleri olan ve bugün hala geçerliliklerini koruyan harem, cariyeler, Doğulu despotun (sultan) sınırsız cinsel özgürlüğü en bilinenleridir. Şüphesiz bunlar gerçek bilgilerden ulaşılmış sonuçlar değil, Batılının kendi dünyasına ait korkuların, arzuların ve fantezilerin ifadesidir. Bu imgeler oryantalizm aracılığıyla Batı kültürüne girdikten sonra toplumda yer edinmiş, bir metinden diğerine aktarılarak yeniden üretilmiş, pekişmiş, kültürde yerini almış ve 'gerçeklik' kazanmışlardır. Günümüzde 'gerçeklik' kazanmış bu imgelerin kullanılışlarına dair sayısız örnek vardır. İmgeler, kanaatler ve kurgularla oluşan ve kuşaktan kuşağa aktarılan oryantalist söylem bu konuda geniş imkânlar sunar (Taşar, t.y: 171).

Geçmiş tarihsel süreçteki birikimlerin yanında mevcut zamanda ortaya konulan yazınsal çalışmaların da Batılı toplumda Müslüman kadınına yönelik olumsuz yaklaşımların artış göstermesine önemli anlamda etki ettiği göz ardı edilemez:

Romanlar, bilimsel kitaplar veya hikâyeler, Almanların zihinlerinde cahil, özgür olmayan, ezilmiş, kimsenin, özellikle de hemcinsleri Almanların beğenmediği pis işlerde çalışan bir Müslüman kadın imajı oluşmasına katkı sunmuştur. Müslüman kadının bu durumlarını eleştirel olarak ve iyileştirmeye yönelik ele alan bazı çalışmalar da, esasen söz konusu imajı doğrulayarak aynı imaj oluşumuna destek vermiştir (Tosun, 2016: 260).

Dolayısıyla Batılı toplumun Müslüman kadınına dönük bakış açısıyla benzer bir yaklaşımı hatırlatması nedeniyle Baykurt'un Türk kadını imgesini, –verilen örneklerden hareketle- Öz-Oryantalizm ya da Self-Oryantalizm kapsamında değerlendirmek mümkündür. "Koca Ren"de Öz-Oryantalizm ya da Self-Oryantalizm çerçevesinde ele alınacak söylemlere bir diğer örnek temizlik konusunda verilebilir. Melanie ve öğretmen Frau Platte tarafından Adem ve Türkler yıkanmayan, pis kokan, kirli insanlar olarak ifade edilmektedir. Benzer bir yaklaşımın eserde Türk karakterler tarafından da kendi toplumlarına karşı ortaya konduğu görülmektedir. Bu durum Ali ile Kenan arasındaki bir diyalogta meydana gelir; Ali ve Kenan acıkır ve hangi lokantaya gideceklerine karar vermeye çalışırlar. Ali, Marxloch ismindeki bir Türk lokantasına gitmeyi Kenan'a teklif eder ve bu teklife Kenan [...] siz bilirsiniz! Ne olsa Türk doyumevidir! Pistir mistir ama

gidelim (Baykurt, 2003: 53) şeklinde bir yanıt verir. Alıntılanan örnekten de anlaşılacağı üzere bu söylemde Türkler kirli, pis, temizliğe önem vermeyen insanlar olarak resmedilir.

Doğulu toplumu olumsuz yaklaşımlarla okura sunma örneklerinden bir diğeri ise havaalanında meydana gelir. Hacer Hanım, oğlu Adnan'ın hapisten kurtulması amacıyla avukata para götürmek için Türkiye'ye uçacaktır. Burada Hacer Hanım ve ailesi seyahat öncesi farklı konulardan sohbet ederler. Konu bazı dönemlerde yaşanan uçak kaçırımlar üzerinden devam eder. Kim ve kimler, neden ve hangi amaçlarla uçakları kaçırdıkları kahkahalar eşliğinde ele konuşulurken Aydan annesine döner ve eğer uçak kaçırılırsa annesinin 'bedavadan Lübnan, Sudan, Ürdün' gibi ülkeleri göreceğinden esprili bir üslupla bahseder (bkz. Baykurt, 2003: 18). Bu sözler her ne kadar şaka yollu söylenmiş olsa da terör ve terörist kavramıyla Lübnan, Sudan, Ürdün gibi ülkeleri yan yana getirmek, sonuçta bu ülkelerin hem Müslüman hem de Doğulu olmaları nedeniyle, okur zihninde terörle birlikte anılan olumsuz bir Müslüman Doğu imgesi oluşmasına neden olabilir.

"Cinlerle Yolculuk"ta da Doğu ve Doğulu toplumlar farklı biçimlerle okura sunulmaktadır. Bunlardan birisi Batılı toplumlar tarafından da çok sık eleştiri nedeni olan Doğulu bakış açısındaki kaderci anlayıştır. Yasin henüz çocukken babaannesi Haboba'ya babasının hangi amaçla İngiltere'ye gitmiş olduğuna dair bir soru yöneltir. Haboba, torunu Yasin'e verdiği cevapta aslında benzer bir soruyu oğluna İngiltere'ye gitme öncesi kendisinin de sorduğunu belirtir:

Orada (İngiltere'de) ne yapacağımı düşünüyorsun diye ona sordum. Kim ondan dünyayı değiştirmesini istedi? Hangi amaçla oraya gidecek ve orada yaşayacak? Ne için? Olaylar, yaşananlar Allah böyle uygun gördüğü için bu durumdadır. O kesinlikle sorulara cevap vermedi⁴⁵ (Mahjoub, 2004: 61).

Yasin ile babaannesi Haboba arasında meydana gelen bu diyalogtaki ifadelerden birisi olan 'olaylar, yaşananlar Allah böyle uygun gördüğü için bu durumdadır' cümlesi, Müslüman toplumun kaderci anlayışına vurgu yapması noktasından dikkat çekicidir.

⁴⁵ I asked him what he thought he was going to do there. Who asked him to change the world? Why go and live there? What for? Things are the way they are because Allah put them that way. He never had an answer.

Böyle bir yaklaşıma göre meydana gelen her şey önceden olacağı kesin olduğu için ortaya çıkmaktadır. Nitekim bu cümleyi diyalogun bütünü içerisinde ele almak gerekir. Yasin'in babasının İngiltere'ye gitme nedeni gazetecilik eğitimi almaktır. Böylelikle gazetecilikte uzmanlaşacak ve ülkesinin, toplumunun sorunlarını daha fazla kamuoyu gündemine taşıma fırsatı bulacaktır. Bu ise ülkenin ve toplumun kalkınmasına katkı sağlayacaktır. Ancak Haboba tarzı kaderci bakış açısına göre oğlunun bu tür bir yol izlemesi, kendisini yormaktan başka bir işe yaramayacak, sonuçta olacak olan neyse o olacaktır. Dolayısıyla yukarıdaki alıntıdan insanın bir beşer olarak sıkıntıların düzelmesi veya işlerin yoluna girmesi için yapabileceği hiçbir şey yoktur anlamı çıkmaktadır. Mahjoub'un eserinde Sudanlı bir yaşlı kadın karakteri üzerinden böyle bir yaklaşım sergilemesi Müslümanlara yönelik olumsuz bir eleştiri olarak ele alınabilir.

Bu yaklaşım tarzı Oryantalist düşünürler tarafından ortaya konulmuş eserlerde de çok sık karşılaşılan olgulardan biridir. Konu, Oryantalist bağlamda kaleme alınmış iki eser üzerinden örneklendirilebilir. Bunlardan ilki Fransız Oryantalist Théophile Gautier'in "İstanbul" adlı eserindeki Türklerin kaderci anlayışlarına yapılan vurgudur:

Neredeyse tamamı ahşaptan inşa edilmiş bu şehir ve Türk kaderciliğinin sonucu ihmal yüzünden çıkan yangın, İstanbul için olağan bir olaydır. Burada altmış yıllık bir ev eender rastlanır. Camiler su bentleri, çeşmeler ve surlar, Fener'de birkaç Rum evi ve Galata Cenevizlilerden kalma bir-iki yapı dışında, İstanbul'un bütün evleri ahşaptır. Geçmiş devirler, alevlerin boyuna süpürdüğü bu toprakta hiçbir iz bırakmamışlardır (Gautier, 2007: 233).

Bu satırlarda Gautier'in, İstanbul'da meydana gelen yangınların nedeni olarak Türklerin kaderciliğine göndermede bulunduğu görülmektedir. Benzer bir yaklaşımın İtalyan Oryantalist Edmondo de Amicis tarafında da ortaya konulduğu bilinmektedir:

Onun [Türk] için her şey mukadderdir; insan kaderin elinde sadece bir oyuncaktır; beşeri şeylere yazıldığından başka bir istikamet vermek için çırpınması faydasızdır; dünya bir handır; Allah insanı ora ibadet ederek ve kendi eserlerine hayranlık olarak geçmesi için yaratmıştır. Allah nasıl bilirse öyle yapsın; bırakalım düşecek şey düşsün, geçecek şey geçsin; yenilemek, muhafaza etmek için yorulmayalım (Amicis, 2013: 376).

Her iki Oryantalist yazarın eserlerindeki Türklerin kader anlayışlarına bakıldığında tembellik, miskinlik anlamı taşıyan olumsuz bir yaklaşımdan bahsedilebilir. Dolayısıyla Mahjoub, Yasin'in büyük annesi Habboba üzerinden ortaya

koyduğu kaderci anlayışın olumsuz bir içerik taşıdığı ve bu bağlamda Oto-oryantalist bir özelliğe sahip olduğu söylenebilir. Eserde Doğulu toplumu yansıtan olumsuz kurgulardan bir diğeri ise Yasin'in eşi ve çocuğuyla ziyaret amaçlı geldiği Sudan havaalanında yaşadığı bir sorun üzerinden verilmiştir. Yasin'in pasaportunun süresi bittiği için havaalanından ülkeye girişine izin verilmemiştir. Durumu öğrenen Yasin'in babası havaalanında tanıdığı olan yüksek dereceli bir memurla iletişime geçer ve bahsi geçen memurun girişimi sonrası Yasin ve ailesinin ülkeye girişine izin verilir. Böyle bir sonuca çok sevinen Yasin ve babası arasında şöyle bir diyalog geçer; *[...] burada, bu ülkede arkadaşlara ihtiyacın olur. Onlar olmadan hiçbir yere gidemezsin. İngiltere'deki gibi değildir*⁴⁶ (Mahjoub, 2004: 203).

Her iki karakter arasında geçen yukarıdaki diyalogta İngiltere ile Sudan arasında karşılaştırma yapılmaktadır. İngiltere kuralların ve kanunların güçlü olduğu bir devlet, Sudan'ın ise kurallar yerine rica, minnet, dost ve arkadaşlıklar aracılığıyla işlerin yoluna girdiği bir ülke şeklinde betimlendiği göze çarpmaktadır. Bir diğer söyleyişle karşılaştırmalı bu yaklaşımla Sudan, sorunların çözüme kavuşturulmasında bireysel ilişkilerin öne çıktığı, kural ve kanunların olmadığı ya da güçsüz olduğu bir Doğu ülkesi olarak tasvir edilmektedir denebilir.

“Gönülsüz Köktendinci”de de benzer yaklaşımlı kurguların okurlarla paylaşılmış olduğu görülmektedir. Cengiz ve Amerikalı misafiri Pakistan'daki cafede sohbet ederken acıkırlar ve yemek siparişinde bulunurlar. Hazırlanan yemekler henüz fırından çıkmıştır. O esnada Pakistan yemekleri üzerine ikili arasında bir sohbet yaşanır ve Cengiz şöyle bir söz söyler; *[...] biz mevcut durumda, dünyanın altıncı en yoğun nüfusuna sahip olarak refah, güç ya da –kriket takımımızın bazı başarıları hariç- spor konusunda kazanımlardan mahrumuz. Belki de bu yüzden biz Pakistanlılar yemeklerimizle aşırı gurur duymaktayız*⁴⁷ (Hamid, 2008: 115). Cengiz'in bu söylemi, okurun zihin dünyasında bir Doğu devleti olan Pakistan'ın ekonomi, spor ve daha birçok konuda geri kalmış olduğuna dair bir algı oluşmasına neden olabilir. Ayrıca verilen

⁴⁶ [...] Here, in this country you need friends. You get nowhere without them. It's not like in England.

⁴⁷ [...] We currently lack wealth, power, or even sporting glory –the occasioanal brilliance of our temperamental cricket team notwithstanding- commensurate with our status as the world's sixht most populous country, we Pakistanis tend to take an inordinate pride in our food.

alıntıyı Doğuluları yemek yemeyi ve cinselliği önceleyen bir toplum olarak gören Oryantalist yaklaşıma neden olan Öz-Oryantalist bir ifade biçimi olarak da düşünmek mümkündür.

“Koca Ren”, “Cinlerle Yolculuk” ve “Gönülsüz Köktendinci”de yapılan bazı paylaşımlar okurda olumsuz Doğu ve Doğulu imgelerine yol açabilir ve bu durum ise okurda kalıp yargı ve önyargıların oluşmasına veya var olanın güçlenmesine neden olabilir. Bu tür kurgusal yaklaşımların kendileri de birer Doğulu olan yazarlar tarafından kağıda dökülmesi her ne kadar yer yer özeleştirici bağlamında değerlendirilse bile ötekileşmenin farklı bir boyutu olarak düşünülebilir ve Öz-Oryantalizm ya da Self-Oryantalizm şeklinde tanımlanabilir.

3.5.1.2. Aidiyet Sorunu

Göçmenlerin buldukları ülkelerde kimlik çatlakları yaşamalarında ve onlarda meydana gelen ötekileşme/yabancılaştırma sorunların derinleşmesinde nedensel bir arka planın olduğu düşünülebilir. Bu artalanın ise birçok faktörden oluştuğu söylenebilir. Söz konusu faktörlerden birisi aidiyet sorunu olarak açıklanabilir. Göçmende aidiyet sorununun ortaya çıkmasında da birçok sebep vardır. Nitekim bu sıkıntının yansımaları incelemesi yapılan eserlerde de kendisini göstermektedir. “Koca Ren”de bu sorun okulda işlenen bir ders üzerinden paylaşılır:

Herr Toprak ayrı sıkıyor. [...] Bugün size güzel bir yazma konusu vereceğim! İkişer sayfa dolduracaksınız. Konu! Türk doğduğunuz için neden çok mutlu olduğunuzu açıklayınız. [...] Az daha patlayacaktım: Buyur kendin açıkla! Mutlu muyum ben? Yurdumdan uzaklarda, içinde bulunduğum koşulları düşünüyor musun Herr Toprak? [...] Emine parmak kaldırdı: Ben öğretmenim, asla mutlu değilim! Bu durumda yalan mı yazacağım? Kızım niçin yalan yazacaksın? Kendin belki kendini mutlu görmüyorsun, mutsuz insanlar her toplumda vardır. Ama Türk olduğumuz için hepimiz mutluyuz! Anladım: siz bizim doğuşumuzu soruyorsunuz öğretmenim! Ama insanın elinde mi İtalyan, Alman, Avusturyalı doğmak yada Türk doğmak? Elimde olabilse ben mutlu olabileceğim bir ülkede doğmak isterdim (Baykurt, 2003: 133-134).

Aidiyet durumu öğretmen tarafından verilen bir dikta çalışmasına konu olmuştur. Ancak Adem ve Emine aidiyet konusunu yaşadıkları toplumdaki kendilerine yönelik aşağılayıcı, dışlayıcı, ötekileştirici yaklaşımların etkisinde kalarak yorumladıkları ve aidiyeti kendileri açısından bir sorun olarak gördükleri anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu

durum onlardaki yabancılaşmaya, kimliksel aidiyet krizi yaşamalarına dair bir işaret olarak yorumlanabilir. “Cinlerle Yolculuk”ta aidiyet sorunu, eserde ön plana çıkan önemli konulardan biridir. Bu bağlamda romanda çok fazla örnek olduğu görülmektedir. Aslında Yasin’in oğlu Leo’yla birlikte Avrupa seyahatine çıkmasındaki temel saik aidiyet sorunudur. Nitekim Yasin, oğluyla birlikte yaptıkları bu seyahatin amacı üzerinden aidiyet konusuna ve bunun insan yaşamındaki önemine vurgu yapmaya çalışır:

Ben Leo’nun bu yer, bu kıta hakkında bilgi sahibi olmasını istiyorum. [...] Sevse de, sevmese de, Avrupa denilen bu kıtayla mücadele etmeyi öğrenmesi lazımdır. [...] Yaşamını burada sürdürmeye devam etse de, etmese de, burası onun dünyaya geldiği yerdir. Ben Avrupa’da doğmadım, Avrupa’ya geldim. Kaderim, kesinlikle tam olarak anlayamadığım bir şekilde bu kıtanın toprağıyla ilişkilidir. [...] Ben, geçici bir yabancı zihin yapısıyla ortalıkta boş boş dolaşıyor, kendimi hiçbir yere bağlı göremiyorum. Leo ise bir yere ait. Dünyada bizim gibi insanların sahip olmak istedikleri bir yere o sahiptir⁴⁸ (Mahjoub, 2004: 22-23).

Bu açıklamadan Yasin’in, oğlu Leo’yla birlikte yapmış oldukları gezinin asıl nedenine çok önem verdiği anlaşılmaktadır. Bu neden Avrupa’da dünyaya gelen Leo’nun bu kıtayı tanıması ve bu kıta hakkında bilgi sahibi olmasıdır. Leo’nun babası Sudanlı, annesi İngiliz olsa da onun Avrupa’da doğmuş olması Yasin açısından önemlidir. Yasin, onun bu durumundan ilerleyen yaşamında aidiyetle ilgili çok fazla sorun yaşamayacağı sonucuna ulaşmaktadır. Aslında Yasin, Leo hakkındaki söylediklerinin tümünü kendi yaşamıyla karşılaştırarak yapmaktadır. Yasin Sudanlıdır. Ama Avrupa’da yaşamaktadır. Avrupalı gibi davrandığında Sudanlı olduğu gerçeği kendisini göstermektedir. Sudanlı gibi hareket etse Avrupalı toplum tarafından dışlanmaktadır. Yasin’in Avrupa’da maruz kalmış olduğu ötekileştirici yaklaşımlar, ablası Yasmina tarafından kendisine yöneltilen ithamlar onun ne tam bir Avrupalı ne de tam bir Sudanlı olamamasının nedenleri olarak sıralanabilir.

Nitekim bu durumu Yasin de farklı koşullarda dile getirmektedir. Söz gelimi, ablası Yasmina ile tartıştığı bir esnada Yasmina kardeşi Yasin’e döner ve [...] *sen*

⁴⁸ I want him to learn about this place, this continent. [...] Love it or loathe it he would have to learn to deal with it, this thing we call Europe. [...] Whether he decides to live his life here or not. This is where he was born. I was not. I came here, and my fate is tried to soil of this continent in ways that I have never entirely understood. [...] I wander about with mental framework of a transient, an outsider, not seeing anywhere. He belongs. He has a place, in as much as any of us have a place in the world.

*kesinlikle bu topluma ait olmayacaksın, herkes için bir yabancı olacaksın, hatta kendi çocuklarının gözünde bile*⁴⁹ (Mahjoub, 2008: 146) sözleriyle kardeşini sert bir şekilde eleştirir. Ancak Yasmina'nın bu denli ağır ifadelerine rağmen Yasin ona, Yasmina'nın ses tonuyla cevap vermez, çoğunlukla ya savunma pozisyonu alır ya da sessiz kalmayı tercih eder; [...] *ithamlarının acımasız gerçekliği beni felaket yaraladı. O arabasıyla gittikten sonra uzun bir süre evde kendi başıma sessiz ve hareketsiz öylece kalakaldım*⁵⁰ (Mahjoub, 2008: 146).

Yasmina'nın sözleri karşısında Yasin'in sessiz ve hareketsiz kalmasını, sukut ikrardandır sözünden hareketle onun bir yerde bu ithamları kabul etmiş olduğu şeklinde yorumlamak mümkündür. Özellikle kendisinin de belirttiği 'ithamlarının acımasız gerçekliği' ifadesini Yasmina'nın aşağılayıcı sözlerini Yasin'in de bir yerde kabullenmiş olduğuna dair bir diğer kanıt olarak sunulabilir. Nitekim Yasin maruz kalmış olduğu bu ve benzeri tutum ve davranışların etkisiyle arayışlara girdiği söylenebilir. Oğlu Leo'yla birlikte çıkmış olduğu Avrupa gezisini bu bağlamda gerçekleşmiş bir sonuç olarak yorumlamak mümkündür. Yasin arayışlarını sadece Avrupa şehirlerini gezerek, tarihî ve turistik yerlerini dolaşarak gerçekleştirmemektedir. Bazen kutsal mabetlere de gitmektedir. Ancak kutsal mabetler içerisinde gittiği bir camiden çok fazla etkilenmiş ve bu etkinin nedenini kendisi de merak etmiştir:

Bu aidiyet duygusu, beni gafil avlamaktadır. Ne umduğumdan emin değilim. Kiliseleri, çok açık bir şekilde mimarilerinden dolayı [...] ziyaret ediyorum. Ancak buraya ondokuzuncu yüzyıl endüstriyel mimarisi için gelmedim. Dinî hassasiyetlerim asla bende kuvvetli bir inanç oluşturmamıştır. Öyleyse benim burada bulunma nedenim ne⁵¹ (Mahjoub, 2004: 111)?

Yasin cami ziyareti esnasında duygusal bir etki hissetmiştir. Ancak inanç noktasından eksik olduğunu kabul etmesine rağmen neden camide böyle bir duygusal ve ruhsal kısaca manevi haz aldığına kendisi de cevap bulamamaktadır. Aslında bu etkiyi

⁴⁹ [...] You'll never belong here. You will wind up being stranger to everyone, even your own children.

⁵⁰ [...] The cruel truth of her words struck home and I was left motionless and silent long after the car had gone.

⁵¹ This sense of belonging catches me off balance. I am not sure what I had been expecting. Churches I am clear about. I visit them for the architecture. [...] But I didn't come in here for the nineteenth-century industrial architecture, and religious sentiment has never been great conviction of mine. So what am I doing here?

ve değişimi her ne kadar kendisi tam olarak kabul etmese de ait olduğu kültürün bir yansımaları ve bu aidiyet arayışının bir sonucu olarak açıklamak mümkündür.

“Gönülsüz Köktendinci”de aidiyet sorunu Cengiz karakteri üzerinden işlenir. Cengiz Amerika’da ekonomik kazanımları yüksek, sosyal olanakları iyi bir yaşam ierisindeedir. Ancak olanaklar ve yaşam kalitesi açısından iyi bir durumda olsa da Cengiz bir türlü kendisini Amerikalı iş arkadaşlarıyla aynı mentalitede görememektedir. Söz gelişi çalıştığı şirket Yunanistan’a bir gezi düzenler. Cengiz’in de katıldığı bu gezide Yunanistan’ın tarihsel mekânları ziyaret edilir ve bu yerler hakkında onlara bilgi verilir. Yunanistan’da gezilen tarihî meknlardan birisi de Rodos Adası’dır. Cengiz, bu adanın surlarla çevrilme amacını merak eder ve bu surların dönemin Türk akıncılarının saldırılarından korunma ve Doğu’ya karşı savunma amaçlı inşa edilmiş olduğunu öğrenir. Duvarın yapılma gerekçesini ğrenen Cengiz içinden [...] *duvarın diğer tarafında büyümüş olduğumu düşünmek, bana oldukça garip bir duygu yaşattı*⁵² (Hamid, 2008: 26) şeklinde bir ifadede bulunur. Cengiz o esnada bedenlen söz konusu duvarın batı tarafında bulunsa da ruhî anlamda kendisini surun diğer tarafında görür. Bir diğer ifadeyle Cengiz kendisini savunma tarafında yer alan topluluğa değil, saldırı yapan ve yapması beklenen bir millete ait görür. Bu durumu Cengiz’deki aidiyet hissine bir vurgu olarak ele almak mümkündür. 11 Eylül saldırısı sonrası Amerikan toplumunda yabancılara ve özelliklere Müslümanlara yönelik ayrıştırıcı, azarlayıcı, kısaca ötekileştirici tutum ve davranışlardan sonra Cengiz’deki aidiyet hissi/arayışı daha fazla kendisini ortaya koymuş olduğu söylenebilir:

Newyork’ta kendim için kurmaya çalıştığım yeni yaşamın temellerinin tamamen sağlam olup olmadığını şimdi merak ediyorum. Bu temellerin sağlam olduğuna kesinlikle inanmak istiyordum. Çevremde çökmekte olan dünya ile her an yıkılacak kişisel Amerikan ryam arasında doğrudan bir bağlantı kurmuyor, Özellikle bunu kurmaktan mümkün merteye kaınıyordum. En azından bunu kabullenmemeye kendimi inandırmak istiyordum⁵³ (Hamid, 2008: 106).

⁵² [...] How strange it was for met to think I grew up on the other side!

⁵³ I wonder now, sir, whether I believed at all in the firmness of the foundations of the new life I was attempting to construct for myself in New York. Certainly I wanted to believe; at least I wanted not to disbelieve with such an intensity that I prevented myself as much as was possible from making the obvious connection between the crumbling of the world around me and the impending destruction of my personel American dream.

Cengiz 11 Eylül saldırısı sonrası Amerika’da Müslümanlara yönelik uygulanan dışlayıcı, aşağılayıcı, ötekileştirici yaklaşımların farkındadır. Nitekim onun ‘çevremde çökmekte olan dünya’ sözünden böyle bir duruma göndermede bulunduğu söylenebilir. Ayrıca Cengiz Amerikan toplumunda yaşayan bir Müslüman olarak bu olumsuz durumun kendi yaşamına da etki edeceği kanısına sahiptir. ‘Her an yıkılacak kişisel Amerikan rüyam’ ifadesini de bu bağlamda yorumlamak mümkündür. Ancak Cengiz, içinde bulunduğu yaşama o denli alışmıştır ki bu hayatı kaybetmek istememektedir. Çevresinde bulunan Müslümanların başlarına gelen hakaret, saldırı gibi sözlü ve fiziksel eylemleri duymamaya veya inanmamaya çalışsa da kendi ifadesiyle inkâr zırhını kendisine kılıf olarak kullansa (bkz. Hamid, 2008: 108) da her geçen gün bu ateş kendisine de ulaşmış ve onu da yakmaya başlamıştır.

Sonunda yaşadığı olayların da etkisiyle Cengiz kendi kendisine [...] *istikrarlı bir özden mahrumdum. Nereye ait olduğumu kesin bilmiyordum. Newyork’a mı, Lahora mı, her ikisine mi, hiçbirine mi*⁵⁴ (Hamid, 2008: 168) sorularını sormaya başlamıştır. Cengiz kabullenmek istemese de onun Amerika’da bir yabancı olduğu gerçeği ile karşı karşıyadır. Bu yüzden Cengiz gerçeklerle yüzleştikçe ya da Amerikan toplumsal yaşamında, medyasında, siyaset sahasında ötekileştirmelere maruz kaldıkça ondaki aidiyet sorununun kendisini daha fazla hissettirdiği görülmektedir.

Özetle, ötekileşme ve kimliksel sorunlar yaşamada aidiyet konusu önemli bir faktördür. Bir diğer ifadeyle bu konu kişi ve kişilerin ötekileşmelerinde, kimlik krizi yaşamalarında önemli bir sebep olarak karşımıza çıkar. Nitekim incelemesi yapılan romanlarda da bu durum görülmüş ve eserden yapılan alıntılarla konuya somut bir biçim kazandırılmaya çalışılmıştır.

3.5.2. Ötekileştirme

Ötekileştirmenin temelinde ‘öteki’ kavramı yer alır ve ötekileştirme bu terim üzerinden inşa edilir. Ötekileştirme ben merkezli bir yaklaşım biçimidir. Kişinin

⁵⁴ [...] I lacked a stable core, I was not certain where I belonged in New York, in Lahore, in both, in neither.

kendisini merkeze aldığı, diğerini öteki olarak görüp karşısında konumlandığı bir tutum ve davranış şekli olarak da ifade edilebilir. Ötekileştirme kurgusaldır ve bu söz konusu kişinin düşünce dünyasında şekillenerek ve bir 'rol'e dönüşerek dışarı yansır/yansıtılır. Toplumsal yaşamın her alanında farklı gerekçelere dayanan ötekileştirme biçimleri görülebilmektedir. Bu duruma bazen kişinin yetiştiği sosyal ve kültürel çevre, kimi zaman fiziksel özellikleri, değişik zamanlarda ise görüş ve söylemleri yol açabilmektedir.

Ötekileştirme iki taraflı sonuçlar ortaya koyan bir olgudur. Bu bağlamda Osman Ünver'in Almanya'da yaşayan Türkler üzerinden verdiği açıklama dikkate değerdir; *[...] Almanya'daki tüm halkın Türk düşmanı olduğunu ileri sürmek ve Türklerin karşılaştığı husumete Alman düşmanlığı ile yanıt vermeye kalkışmak da her halde son derece çağdışı bir davranıştır* (Ünver, 2008: 309). Netice olarak göçmenin de ev sahibi ülkenin halkını ötekileştirmesi söz konusudur. Eserlerde iki taraflı meydana gelen bu ötekileştirici tutum ve davranışların yer yer şiddet ve nefret söylemine dönüştüğü görülmektedir. Çalışmanın bu kısmı farklı alt başlıklara tasnif edilmiştir. Bu alt başlıklar ise incelemesi yapılan romanlardan verilen örneklerle ve yapılan yorumlarla detaylandırılmaya çalışılmıştır.

3.5.2.1.Yabancı Düşmanlığı/Irkçılık/İslamofobi

Her üç eserde ötekileştirme konusu farklı biçimlerle okurlara sunulmuştur. Bunlar; yabancı düşmanlığı, ırkçılık, İslamofobik şekiller alabilmektedir. Önceki bölümlerde de açıklandığı üzere, her ne kadar yabancı düşmanlığı, ırkçılık, İslamofobi gibi kavramların her biri farklı tanımsal içeriklere sahip olsalar da böyle terimlerin ortak noktası ötekileştirme kavramıyla açıklanabilir. Nitekim incelemesi yapılan romanlarda da izleklerin bu çerçevede kurgulanmış olduğu görülmektedir. Eserlerdeki ana karakterlerden bazılarının deri/cilt renginden, kimilerinin ise isimlerinden dolayı maruz kalmış oldukları ötekileştirme bu duruma bir örnek olarak sunulabilir. Söz konusu hal farklı yansımalarla her üç eserde de görülmektedir. "Koca Ren" in birçok bölümünde farklı karakterler yoluyla anılan sorunun işlenmiş olduğu göze çarpmaktadır. Bu karakterlerden birisi Adem'dir. Adem eğitim gördüğü okulda uyum sorunları yaşar.

Onun böyle bir sıkıntı yaşamasında okulda maruz kalmış olduğu ötekileştirici yaklaşımların önemli bir gerekçe olduğu anlaşılmaktadır:

Sonunda Melanie kağıdını verdi, bana dil çıkarıyor: sana bakıp yazdım, notum seninkinden iyi gelecek! Bu kara kafa sende oldukça Frau Platte sana not vermeyecek, boşuna uğraşma! Saçlarını sarıya boyatırsan belki! Merkez istasyonun ardında büyük bir Klöcknerhaus var, çok yüksek bir yapı, altında berber, kara saçları sarıya boyuyor. Git, seninkini de boyasın! O zaman belki bir 3 verir (Baykurt, 2003: 40)!

Bu alıntıda Adem'in sınıfta yaşadığı ayrımcılığa vurgu yapılmaktadır. Kendisinden kopya çekerek sınav kağıdını dolduran Melanie'nin 'notum seninkinden iyi gelecek' iddiasında bulunması, Adem'in okulunda maruz kalmış olduğu durumu örneklendirmektedir. Aslında yapılan alıntıdan ötekileştirici yaklaşım içeren birden fazla anlam çıkarılabilir. Bunlardan birisi fiziksel özellikler üzerinden yapılan ayrımcılıktır. Adem'in kötü not almasında ya da ona kötü not verilmesinde sahip olduğu saç ve deri rengi önemli bir neden olarak gösterilmektedir. Eğer siyah renkteki saçlarını sarıya boyarsa belki iyi not alabilmesi söz konusudur. Verilecek/alınacak iyi not yine en iyi değil orta (3) bir not olacaktır. Burada önemli bir detayın altını çizmekte yarar vardır. Henüz ilköğretim çağında bir çocuk olan Melanie'nin 'kara kafa', 'sarı kafa' ayrımına gitmesi Serhat Ulağlı'nın kalıp yargılar kuşaktan kuşağa geçer ve bu yolla varlıklarını sürdürürler (bkz. Ulağlı, 2006: 15) sözünü hatırlatmaktadır. Farklı mecralarda ortaya konulan böyle söylemlerin çocukların düşünce dünyasına da yansımış olduğu söylenebilir. Ayrıca iyi bir not verilmesi/alınabilmesi için saç renginin değiştirilmesinin koşul olarak öne sürülmesi, Batılı devletlerde uygulanmaya çalışılan göçmen uyum politikalarına bir gönderme olarak da okunabilir. Bir diğer ifadeyle bu yaklaşımdan yabancılar ve özellikle Doğulu Müslümanlar, yaşadıkları Batılı devletlerde mutlu olmak istiyorlarsa kendilerinden istenen/beklenen dönüşümü yapmaları ve Batılı toplum yapısına uyumlu hale gelmeleri gerekmektedir anlamı çıkarılabilir.

Adem ile Melanie arasında ötekileştirici, azarlayıcı, aşağılayıcı unsurlar içeren bu türden tartışmaların eserin farklı yerlerinde de var olduğu görülmektedir. Ancak böyle olumsuz diyaloglarda konu sadece Melanie ile Adem arasında sınırlı kalmamaktadır. Farklı karakterler de bu tür tartışmalara müdâhil olur. Bu karakterlerden biri Melanie ve Adem'in sınıf öğretmeni olan Frau Platte'dir. Yine bir ders esnasında Melanie ile Adem

arasında temizlik üzerine bir tartışma meydana gelir. Melanie, Adem'e yıkanmadığını ve bu yüzden kötü koktuğunu söyler. Melanie'nin bu aşağılayıcı tutumuna sinirlenen Adem, Melanie'ye bir yumruk atar ve yediği yumruktan dolayı Melanie ağlamaya başlar. Melanie'nin ağladığını fark eden sınıf öğretmeni Frau Platte, Melanie'nin yanına gelir ve ona ağlama nedenini sorar. Melanie ağlama nedeninden öğretmene bahseder. Adem ise Melanie'ye karşı böyle bir davranış sergilemesine gerekçe olarak kendisi için sarfetmiş olduğu ifadeleri gösterir. Ancak Melanie, Adem için söylediklerini öğretmen karşısında kabul etmez, inkar eder:

Adem ayağa fırlayıp iki elini birbirine çarptı: “Şuna bak! İnsan deli olacak! Şimdi de yalan söylüyor!” Ellerini Melanie'e doğrulttu: “Kız sen bana leş gibi kokuyorsun, çünkü yıkanmıyorsun!” demedin mi? “Çoğunuz kokuyorsunuz!” dedi Frau Platte. “Çünkü düzenli yıkanmıyorsunuz.” Adem, “Melanie yalan söylüyor! Siz de yalan söylüyorsunuz!” diye bağırdı. “Ben dün akşam tertemiz yıkandım, ondan sonra yattım. Ben her zaman yıkanırım, hem de asla kötü kokmam!” “İçgiysilerini değiştirdin mi?” “evet değiştirdim!” “yatak takımlarını değiştirdin mi” (Baykurt, 2003: 86)?

Adem ile Melanie arasında meydana gelen tartışmaya sınıf öğretmeni Frau Platte de dahil olmuştur. Ancak Frau Platte'nin soruna dahil olmasından daha çok taraf olması dikkat çekicidir. Çünkü Frau Platte, Adem'e karşı Melanie'nin yaklaşım tarzının aynısını kendisi de sergilemektedir. Hatta daha da ileri giderek Adem'i sorgulamaya kalktığı görülmektedir. Sınıfta Adem ile Melanie arasında gerçekleşen tartışmaya sınıf öğretmeni Frau Platte gibi taraflı şekilde yaklaşanlar gibi hadiseye şahit olup objektif davranış gösterenler de vardır. Bunlardan biri Alman öğrenci Jürgen'dir. Sınıfta yaşanan tartışma okul yönetimi tarafından da duyulur. Okul müdürü Frau Wolf ile Türk öğretmen Frau Gümüş birlikte sınıfa gelir ve sorunu anlamaya ve çözmeye çalışırlar. Bu esnada parmak kaldıran sınıftaki Alman öğrenci Jürgen konuyu şöyle ifade eder:

Frau Platte de Adem'e açıkça haksızlık ediyor. Özellikle bu son olayda haksızdı. Çünkü Adem'e o da söyledi: Kokuyorsunuz, çünkü yıkanmıyorsunuz! Yani böylece bütün Türk arkadaşlarımızı suçladı. Çoğu zaman böyle davranıyor. Örneğin Adem'i suçluyor, Melanie'yi hiç suçlamıyor (Baykurt, 2003: 87-88).

Melanie ile Adem arasındaki bir soruna öğretmen Frau Platte gibi taraflı biçimde yaklaşanlar olduğu kadar objektif davranıp tarafsız tutum sergileyenler de vardır. Nitekim ders arası Adem, Jürgen'in yanına gider, kendisi ve Türk arkadaşlarını savunduğu için ona teşekkür etmek ister. Ancak Jürgen [...] senden teşekkür

beklemedim (Baykurt, 203: 155) der ve Adem'in yanından ayrılır. Jürgen'in sınıfta ortaya koymuş tepkiden dolayı bir teşekkür bile beklememesi, onun bu hareketi objektif ve tarafsız bir yaklaşımla sergilemiş olduğu kanısını güçlendirmektedir. Baykurt bu tür anlatımlarıyla bir toplumda meydana gelen olumlu ya da olumsuz bir davranışı söz konusu toplumdaki tüm bireyleri kapsayacak şekilde genelleştirmenin yanlışlığını vurgulamaya çalıştığı söylenebilir. Dolayısıyla Baykurt'un bu paylaşımları okur düşünce dünyasında karşılaştırmaya yol açabilir ve peşin hükümlü genelleştirmelerin yanlışlığının anlaşılması adına önemli örnekler olabilir.

Sınıftaki diğer öğrencilerin gözleri önünde gerçekleşmiş olan sorunun sadece Adem'den kaynaklanmadığı, Melanie'nin de bunda sorumluluğu olduğu Alman öğrenciler tarafından bile kabul edilmektedir. Buna rağmen böyle bir tartışmanın ortaya çıkmasında, ayrıca sınıf düzeninin ve disiplininin bozulmasında tek sorumlu olarak Adem kabul edilir ve babası Salim Sarıkaya okul müdürü Frau Wolf tarafından okula çağrılır. Bu davet üzerine Salim Sarıkaya okula gelir ve onunla okul müdürü Frau Wolf arasında uzun bir görüşme olur. Bu görüşmede Adem'in okuldaki durumu, uyum sorunu gibi konular çok detaylı bir şekilde konuşulur. Hatta yer yer ikili arasında gergin anlar yaşanır. Bu gerginliğin birçok nedeni vardır. Bunlardan öne çıkan biri Frau Wolf'un çok hızlı konuşması, diğeri ise Adem hakkında Frau Wolf'un [...] *Almanya serseri yeri değil! Kız arkadaşına yumruk atan, öğretmeni kalk dediği halde oturan, hiçbir gün doğru düzgün ödev yapmayan sözüm ona öğrencilerin yeri önce özel okullar, sonra da Çocuk Doğrultma Düzeltme Merkezleri, daha sonra da cezaevleridir* (Baykurt, 2003: 90-91) şeklindeki açıklamasıdır. Öne çıkan bu iki nedenden ilkinde Salim, Frau Wolf'a yavaş ve tane tane konuşmasını talep ederek çözüm üretmeye çalışır. Ancak diğer gerginlik nedeni karşısında Salim tikanır ve üzülen okuldaki ayrılmak zorunda kalır. Bu açıklamalardan hareketle sınıftaki sıkıntıdan suçlu olarak yalnızca Adem gösterilmekte ve ona ceza verilmesi düşünülmektedir.

Frau Wolf'un bu tutumuyla sınıf öğretmeni Frau Platte gibi Melanie'den yana tavır aldığı ve tarafsızlığını yitirdiği görülmektedir. Aslında Frau Wolf, Adem-Melanie örneğinde olduğu gibi taraflı ve yanlı bakış açısını okulda yaşanan benzer birçok konuda göstermektedir. Bu duruma okulda meydana gelen ve kim tarafından yapıldığı tespit

edilemeyen pisleme olayı örnek olarak verilebilir. Bir sabah okula gelindiğinde okulun farklı yerlerine pislendiği görülür. Kim ve niçin böyle bir şey yapmış olabilir diye düşünülürken konu polise bildirilir. Okula gelen polisler derin bir tahkikat yapmalarına rağmen olayın faillerini tespit edemezler. Ancak okul müdürü Frau Wolf çevresindeki kimselerin de etkisiyle şöyle bir söylemde bulunur:

Herr Toprak'ın dediğine göre efendim, bu bir prostestodur! Türklerin anlayışında bir şeyin içine pislemek çok seyrek olur, ama anlamı ciddidir! Bu yüzden başlangıçta bu işi Türk öğrencilerimizden bir grubun yaptığını düşündüm. Ama Alman öğrencilerimizin katkısı olmadan başaramayacaklarını hesaba kattım. Çünkü yalnız başlarına buna cesaret edemezler. Dehşetli korkaktırlar. Hem de bu kadar tam tasarlayıp, bir tek iz bırakmadan uygulamayı başaramazlar (Baykurt, 2003: 203).

Frau Wolf'un okulda yaşanan pisleme olayına karşı yaklaşımı birçok açıdan olumsuzluk içermektedir. Onun bu tavrından yapsa yapsa bu kötü işi Türkler yapmıştır anlamı çıkmaktadır. Dolayısıyla bu olayın müsebbibi olarak Türkleri görmesi ondaki Türklere yönelik önyargı ve peşin hükmü göstermektedir. Frau Wolf'un, Türklerin incelik gerektiren bir olayı yapacak çapta olmayışları türünden bir söylem ortaya koyması ise ayrıca ötekileştirici bir tutum içermektedir. Dolayısıyla Frau Wolf'un bu yaklaşımı, Almanya'da yaşayan ve yabancı bir topluluk olan Türklere karşı olumsuz ve yanlı bir kişiliğe sahip olduğunu göstermektedir.

“Cinler Yolculuk”ta ötekileştirme birçok karakter aracılığıyla okurlara sunulur. Bu karakterlerden birisi Yasin'dir. Yasin mezuniyeti sonrası İngiltere'de “Daily Crow” adlı bir gazetede çalışmaya başlar. Yasin'in görev yaptığı gazetede ilk günlerde Kuveyt, Saddam Hüseyin tarafından işgal edilir. Ancak bu haberi hazırlayacak gazetenin Ortadoğu muhabiri yoktur. Öyle ki Kuveyt'in nerede olduğuna yönelik konumsal bilgi haritadan bakılarak öğrenilmiştir. Bu yüzden gazete yönetimi, dünya gündeminde önemli bir yer tutan bu işgalle ilgili haberleri okurlarına ulaştırma konusunda sıkıntı yaşamaktadır. Yazı işleri müdürü bu konuyla ilgili haberleri hazırlaması için Yasin'i görevlendirir ve Yasin'den ortalama okurlara göre kurgusal bir haber içeriği hazırlaması istenir. Yasin, farklı basın kuruluşlarından bu konuyla alakalı edindiği bilgileri kendi okurları ekseninde yeniden yorumlar ve gazeteden sunar. Ancak aldığı geri dönüşlerde çok başarılı olduğu söylenemez. Yasin bunun nedenleri üzerine düşünürken gazetenin yazı işleri müdürü onun istenen başarıyı elde edememesine bir neden olarak ‘ad’ını

gösterir. Bu nedenle Yasin'e takma bir isim kullanmasını tavsiye eder. Müdürün Yasin'den böyle bir istekte bulunması Yasin'e ilginç gelir ve bunun gerekçesini müdüre sorar. Müdür ise böyle bir isimle haber yapmasının okur gözünde haberin objektifliğinin sorgulanmasına yol açacağını belirtir ve ikili arasında şöyle bir diyalog geçer:

- 'Kabul et ki sen de yarı yarıya onların tarafındasın.'
- 'Kimlerin tarafında diye sordum.'
- 'Onlar, Iraklılar, Araplar.'^{55/56} (Mahjoub, 2004: 96).

Yasin'in bir gazeteci olarak yapacağı bir haberde kendi adını kullanması, böyle bir Müslüman ismin okur gözünde habere konu olan kimselerden yana olabileceği gerekçesiyle gazete yönetimi tarafından kabul edilmemiş ve Yasin'den kendi adı yerine müstear bir isim kullanması istenmiştir. Bu durum Yasin'in ismi üzerinden peşin bir hükümle ötekileştirmeye uğradığını göstermektedir.

"Gönülsüz Köktendinci"de ötekileştirmeye maruz kalan ana karakterlerden birisi Cengiz'dir. O 11 Eylül saldırıları sonrası Amerikan toplumunda çeşitli sözlü saldırılara hedef olur. Bunlardan biri Cengiz'in Amerika'da çalışmakta olduğu şirketin garajında meydana gelir. Cengiz işini bitirmiş, evine gitmek için arabasına binmek üzereyken tanımadığı bir adam kendisine doğru tedirgin edici bir bakışla yaklaşır ve Cengiz'e anlamsız gelen bazı ifadelerle hitap eder. Cengiz, adamın deli, sarhoş veya gaspçı olabileceği ihtimali üzerinde durur. Yine de ne olur ne olmaz diye düşünerek savunma pozisyonu alır. Tam da o esnada bir başka adam yanlarına gelir ve o da tıpkı diğeri gibi sert bir şekilde Cengiz'e bakar. Ardından arkadaşının kolundan tutup çeker ve uğraşmaya değmeyeceğini söyleyerek onu Cengiz'in yanından uzaklaştırmaya çalışır. Bu esnada ilk adam 'kahrolası Arap' diye Cengiz'e hakaret eder. Cengiz kendisine yapılan bu hakaret karşısında 'şüphesiz Arap değilim' diye kendi kendine söylense de çok sinirlenir ve bunu söyleyen adama karşı 'yüzüme söyle, korkak' diye bağırır. Daha sonra ikili Cengiz'in yanından hızla uzaklaşır (bkz. Hamid, 2008: 133-134).

⁵⁵ Eserde doğrudan Araplar yerine, 'towel heads' ifadesi kullanılmıştır. İngiliz dilinde towel, havlu anlamına gelmektedir. 'Towel heads' sözü, başlarına havlu, yani sarık saranlar olarak açıklanabilir. Dolayısıyla bu ifadeden başları sarıklı Müslüman Arapların kast edildiği söylenebilir.

⁵⁶ - 'Let's face it, you are at least halfway across the line to their side.'
- 'Whose side?' I asked.
- 'Them, the Iraqis, the towel heads.'

Cengiz'in maruz kalmış olduğu durum bir aşağılama, bir dışlama, kısaca bir ötekileştirme biçimidir. Birbirini hiç tanımayan, birbiriyle hiç konuşmamış üç kişi arasında meydana gelen haletin nedeni Cengiz'in fiziksel özellikleridir. Her ne kadar kendisi Arap olmadığını söylemiş olsa da yaşadığı olayın nedeni budur. Dolayısıyla Cengiz'in fiziksel özellikleri, o hakareti yapan kişi açısından onun bir Arap olduğuna, bir diğer ifadeyle Asyalı veya Afrikalı, kısaca Müslüman ve Doğulu olduğuna ve onların düşmanı olduğuna yeterli bir kanıttır denebilir. Hamid'in bu anlatımı ister Arap ister Pakistanlı veya Türk fark etmeksizin 11 Eylül saldırılarının ardından Amerikan toplumunda tüm Müslüman Doğululara karşı meydana gelen önyargıların ya da olumsuz yaklaşımların ortaya konulduğu bir örnek olarak yorumlanabilir.

Her üç eserde okurlarla paylaşılan bir diğer ötekileştirme örneği karakterlerin yolculuk yaptıkları esnada maruz kalmış oldukları yaklaşımlardır. Bu durum her üç eserde de işlenmiştir. "Koca Ren"de Adem, Kenan, Cemal ve Gül birlikte Hollanda'ya kendi araçlarıyla seyahat etmektedirler. Almanya'dan Hollanda'ya geçerken sınır polisi tarafından araçları durdurulur ve onlar sorgulanmak üzere araçtan indirilirler. Daha sonra bir odaya götürülerek fotoğrafları çekilir ve üzerleri detaylı bir şekilde aranır. Bu esnada araç ise köpekler eşliğinde polisler tarafından aranmaktadır. Böyle bir yaklaşım Adem'in 'geç geç diye herkesi savuşturup kendilerini sağa çektirip neden bekletiyorlar' sorusunu kendi kendine sormasına neden olur (bkz. Baykurt, 2003: 127-129).

Kenan ve arkadaşlarının sınır geçişinde yaşamış oldukları hadise yabancı olmalarından kaynaklanan bir ayrımcılık olarak açıklanabilir. Özellikle Adem'in bu kadar araç geçmesine rağmen sadece kendilerine ait arabanın durdurulmuş olmasına dair sorgulayıcı tavrı dikkat çekicidir. Nitekim eserin ilerleyen sayfalarında Adem yaşamış oldukları bu türden ayrımcı, dışlayıcı, ötekileştirici davranışların etkisi altında kaldığı ve bu yüzden öfkeli bir kişiliğe dönüştüğü görülmektedir:

O Utrecht denilen Hollanda şehrine giderken arabanın ardından soracaktım. Birden varıverdik fırsat kalmadı. Orda da bir sürü manyaklıklar oldu. Bekledik bir saat. Duvarın dibine dizip resmimizi çektiler. Herkese geç geç, bize gelince: "Arabayı sağa al! Pasaportları ver!" Ay yıldızlı pasaporta düşman olmuşlar. "Türklerin işi yok, parası yok! Türkler iş arar. Türkler her kötülüğu yapar. Geldikleri yere bela getirir. Türk kadınlara asılır. Kızlara asılır. Türk pistir, sokağa tükürür. Türk kötü kokar!" Hepsinin kafasına bunlar dolmuş. Sen Türk'e kurban ol! Türk var eline su dökemezsin! Sen kendini ne sanıyorsun? Ama neyse? Herr Toprak da diyor: "Türk doğduğun için ne kadar mutlu olduğunı anlatan bir yazı yaz!" Buyur kendin yaz! Ben mutlu değilim. Mutlu olaydım

en iyisini yazardım. “Arabayı sağa al! Pasaportları ver! Bekle bir saat” (Baykurt, 2003: 153)!

Adem’in, sınırda polisler tarafından arabalarının durdurulmuş olmasını kontrol amaçlı yapılan rutin bir faaliyet olarak kabul etmediği anlaşılmaktadır. Türk olmaları nedeniyle böyle bir tutuma uğramış olduklarına inanmaktadır. Ayrıca Batılı devletlerde Türklere karşı yapılan bu tür davranışların arkasında kalıp yargı ve önyargıların varlığına dikkati çekmektedir. Uzun yıllar devlet göreviyle Almanya’da çalışmış O. Can Ünver’in Almanya’daki deneyim ve tecrübelerini kaleme aldığı eserinde de bu konuya vurgu yaptığı görülmektedir; [...] *bu vatandaşlarımızın sevgisiz, hatta düşmanca bir ortamda karşılaştıkları bazı sorunların üstesinden gelememeleri onların ruh sağlığına da olumsuz etkiler yapıyordu* (Ünver, 2008: 21). Dolayısıyla ötekileştirici yaklaşımlar Avrupa’daki Türkleri sosyal ve psikolojik açıdan olumsuz etkilemekte ve onların içdünyalarında onarılması güç yaralar açmaktadır.

“Cinlerle Yolculuk”ta Yasin, oğlu Leo ile beraber bir Avrupa seyahatine çıkar ve Almanya sınırından geçerlerken sınır görevlileri tarafından kontrol amaçlı araçları durdurulur. Yasin, adının uluslar arası arananlar listesinde taranmış olduğunu fark eder. Bu duruma düşmesine ‘yüzünün mü yoksa seyahat ettiği aracının mı’ neden olabileceğini kendi kendine düşünür ve bu esnada yaşadıklarını şöyle ifade eder; [...] *böylece orada oturduk ve ismi bana benzeyen birisinin Batı yarımkürede son otuz yılda bir suç işleyip işlemediğini, bir terör olayına karışıp karışmadığını polis öğrenene kadar bekledik. Bu durum üzerimizde depresyona yol açan bir başlangıçtı*⁵⁷ (Mahjoub, 2004: 10).

Yasin, seyahatlerinin başlangıcında karşılaşmış oldukları güvenlik durumunun kendisinde ve oğlunda depresyona sebep olacak kadar etki meydana getirdiğini belirtmeye çalışmıştır. Ayrıca yoldan birçok araç geçmesine rağmen neden sadece kendi arabalarının durdurulmuş olduğu üzerine düşünmektedir. Bunun nedenini merak etmektedir. Yasin’in böyle bir yaklaşıma maruz kalmasında arabası mı yoksa ten rengi mi nedendir diye bakıldığında ten renginin sebep olma ihtimali daha yüksek

⁵⁷ [...] So we sat there and waited while the Polizei checked my particulars against any known act of terrorism perpetrated over the last thirty years, any crime or misdemeanour committed in the western hemisphere by anyone with a name similar to mine. This was a depressing start.

görünmektedir. Nitekim Yasin gezisine devam ettiği esnada aracıyla kaza yapar ve aracını kaza yaptığı şehirde bırakıp otobüsle İspanya'ya gitmeye karar verir. Ancak bu otobüs yolculuğunda da benzer bir ayrımcı uygulamaya hedef olur:

İki polis memuru otobüse bindi ve ellerindeki fenerleri uyuyan yolcuların yüzlerine tutmaya başladı. Onlar, otobüsün nerden geldiğini bilmektedirler ve otobüs Arles'ten hareket etmeden önce bütün yolcuların pasaport bilgileri şoför tarafından polise bildirilmiştir. Polisler, kıta içerisinde yolculuk yapan kaçak bir yolcu olup olmadığını kontrol ediyorlar. Kontrol etmeyi kendilerine dert ettikleri tek yolcu sadece benim⁵⁸ (Mahjoub, 2004: 304).

Yasin aracıyla seyahat ederken yoldan onlarca araç geçmesine rağmen sadece kendisinin kullandığı araç durdurulur. Otobüsle yolculuk yaparken onca yolcu arasından sadece kendisi kimlik kontrolüne muhatap olur. Bu durumun sebebinin onun aracından ya da farklı bir gerekçeden değil, doğrudan doğruya kendisinden, fiziksel özelliklerinden kaynaklandığı öngörülebilir. Benzer bir durum “Gönülsüz Köktendinci”de de söz konusudur. Cengiz, ekip arkadaşlarıyla birlikte Filipinler'e iş amaçlı bir seyahat gerçekleştirir. Filipinler'de oldukları esnada Amerika'da 11 Eylül saldırısı meydana gelir. Cengiz ve birlikte çalıştığı ekip işlerinin tamamlanmasıyla birlikte Amerika'ya dönme hazırlıklarına başlarlar. Havaalanında uçağa binmeden önce Cengiz silahlı güvenlik görevlileri tarafından özel bir odaya götürülür. Burada elbiseleri çıkartılır ve vücudu detaylı bir incelemeye tabi tutulur. Bütün bu işlemlerden sonra Cengiz'in uçağa binmesine izin verilir:

Sonuç olarak, uçağa binen en son kişi bendim. Uçağa girişim, benimle birlikte yolculuk yapanlardan pek çoğunun meraklı bakışlarını bana yönlendirmesine neden oldu. Newyork'a kendi açımdan rahat bir şekilde uçtum diyemem. Kuşkulu ve şüpheli bakışların bana yönlendirildiğinin farkındaydım. Bu durum kendimi suçlu hissetmeme yol açtı⁵⁹ (Hamid, 2008: 85).

Cengiz'in uçağa binmeden önce çok detaylı bir şekilde aranması, uçağa bindiğinde ise yolcuların kuşkulu bakışlarıyla karşılaşması onun üzerinde olumsuz bir

⁵⁸ There is an eerie moment when two police officers step on board and walk up the aisle flashing a torch into the faces of the sleeping passengers. They know where the bus has come from and we well had to register our passports with the driver before we set off from Arles. They are looking for strays who should not be flitting about the continent at this or any other hour. I am the only on board they bother to check.

⁵⁹ As a consequence, the last person to board our aircraft. My entrance elicited looks of concern from many of my fellow passengers. I flew to New York uncomfortable in my own face: I was aware of being under suspicion; I felt guilty.

etki meydana getirir. Bu durum, onun kendisini suçlu hissetmesine ve bu yüzden huzursuz bir şekilde ve moral bozukluğu içerisinde yolculuk yapmasına yol açar. Ayrıca Amerika'ya varmalarıyla birlikte Cengiz havaalanında tekrar sorguya tabi tutulur. Pasaportunu kontrol eden kadının 'Amerika'ya seyahat amacınız nedir' sorusuna Cengiz her ne kadar 'ben burada yaşıyorum' cevabını verse de tekrar bir sorgu odasına alınır ve bir süre elleri kelepçeli bir adamın yanına oturtulur. Sorgu sonrası Amerika'ya girişine izin verilen Cengiz ekip arkadaşlarının ondan önce havaalanından ayrılmalarından dolayı tek başına evine gider (bkz. Hamid, 2008: 85-86).

Cengiz Amerika'ya gelmeden önce suç işlemiş gibi sorgulanır. Uçağa bindiğinde yolcuların sorgulayıcı bakışlarından tekrar suçluluk hissi yaşar. Amerika'ya girmeden önce ikinci bir sorguya çekilir. Özellikle ikinci sorgulamada elleri kelepçeli bir adamın yanına oturtulması ona doğrudan suçlu muamelesi yapıldığına bir göndermedir denebilir. Ayrıca havaalanında sorguya alınmasına rağmen ekip arkadaşlarının onu yalnız bırakmış olması, aralarındaki ilişkinin sağlıklı olup olmadığını göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Bu açıklamalarda verilen örnekler eserlerdeki karakterlerin dış görünüşlerinden, deri renklerinden, kullanmış oldukları isimlerden dolayı ötekileştirildiklerini somut bir biçimde ortaya koyar. Her üç eserde ötekileştirme sadece ana karakterler değil, farklı karakterler üzerinden de kurgulanmaya devam eder. "Koca Ren"de Gül karakteri üzerinden Almanya'daki Türklerin çalışma şartlarının ağırlığına ve sunulan olanaklar açısından maruz kalmış oldukları ayrımcı uygulamalara vurgu yapılır:

Para az, saatler uzun, hız çok! Beş çift çizme gelse dördü Almanlara, biri Yugoslavlara! Hepimiz suda çalışıyoruz. On çift eldiven gelse altısı Almanlara, üçü Yugoslavlara, biri en yağcı Türk Manavgatlı Münire'ye! Hepimiz buz gibi suda çalışıyoruz. Halle'ler soğukhava deposu gibi (Baykurt, 2003: 137).

Bu örnekte Türklerin ağır çalışma şartlarına ve iş ortamında karşılaştıkları ayrımcı yaklaşımlara vurgu yapılmaktadır. "Koca Ren"nin farklı yerlerinde benzer örnekler sergilenir. Adem, babası ile sınıf arkadaşı Melanie'nin babası arasında elde ettikleri ya da kendilerine sunulan kariyer fırsatları bakımından bir karşılaştırma yapar ve bundan hareketle Almanya'daki çalışma koşullarındaki Türk-Alman ayrımcılığına dikkati çeker:

Melanie'nin babası Horten mağazasının ambar şefi. Yükçülükten şefliğe yükselmiş. Benim babam nasıl işçi geldi, hâlâ işçi! Önce dört yıl Walsum'da kömür söktü. Sonra demir eritmeci olarak bu firmaya geçti. Ustabaşı olmadı. Ustabaşılar Almanlardan (Baykurt, 2003: 39).

Ustabaşılardan Almanlardan olması ve babasının sürekli işçi kalması Adem'in Almanya'da uygulanan ayrımcı yaklaşımlara olan itirazıdır. Bir diğer ifadeyle böyle bir durumu kabullenmeyip kendi kendine isyanıdır. Benzer ifadelerin "Cinlerle Yolculuk"ta da okurlarla paylaşılmış olduğu görülmektedir. Yasin ile kız kardeşi Yasmina arasında din, kültür, toplum gibi konularda çok sık ve sert tartışmalar meydana gelir. Özellikle Yasin'in Batılı bir kadın olan Ellen'la aile hayatı kurması ve bunu devam ettirmesi Yasmina tarafından kardeşinin kendi dinine ve kültürüne bir ihanet olarak görülmektedir. Yasin ise tüm bu tartışmalarda ılımlı bir yaklaşım sergilemeye çalışır. Yine böyle bir tartışma esnasında Yasin'in hoşgörülü yaklaşımlara ve karşılıklı kazanımlara vurgu yapması Yasmina'yı öfkelenendirir ve Yasin'e şöyle bir yanıt verir:

Hoşgörü mü? Hoşgöründen mi bahsediyorsun? [...] Bu ülkede bize nasıl davrandıklarını görüyorum. Bize yapılan muamele, en iğrenç şekildedir. Müslümanlar, Pakistanlılar, Araplar, Afrikalılar, Bosnalılar. [...] Sen duvarlarımıza çizdikleri küfürleri görmüyor musun? Anayola ulaştırılan alt geçidin duvarı, (hakaret dolu) yazılarla doldurulmuştu⁶⁰ (Mahjoub, 2004: 163-164).

İkili arasında çıkan din ve kültür üzerine bu tartışmada Yasin hoşgörünün, duygudaşlığın önemine göndermede bulunurken, Yasmina İngiltere cadde ve sokaklarında yaşadıkları ayrımcı, dışlayıcı ve ötekileştirici davranışlardan hareketle Yasin'in hoşgörü temelli yaklaşımına karşı çıkar. "Gönülsüz Köktendinci"de Cengiz, 11 Eylül saldırıları sonrası Amerika'da yaşayan Müslümanlara dönük ötekileştirici tutumları işittiğinde bunların birer söylenti olabileceğine ihtimal verir:

Pak-Pencap şarküteri dükkanında kulak misafiri olduğum dedikodular karşısında inkar zırhına bürünüyordum: Pakistanlı taksi şoförleri yaşadıklarına pişman edilene kadar dövülmektedirler. FBI, camilere, dükkanlara ve hatta insanların yaşadığı evlere bile baskınlar yapmaktadır. Müslüman erkekler kaybolmakta, belki daha kötüsü, nerede

⁶⁰ 'Tolerance? You want tolerance?' [...] I have seen how they treat us in this country. We are lower than the low. Muslims, Pakistanis, Arabs, Africans, Bosnians. [...] You see the filth they paint on our walls out there? The Wall of underpass leading from the main road was daubed with graffiti.

olduğu bilinmeyen tutuklama merkezlerinde sorguya çekilmektedirler. Ben bu anlatılanların çoğunlukla hayali olduğunu düşündüm⁶¹ (Hamid, 2008: 107).

Bu satırlarda 11 Eylül sonrası Amerikan toplumunda Müslümanların ne denli baskıya maruz kalmış oldukları ifade edilmeye çalışılmaktadır. Onların dövüldükleri, kaçırıldıkları, nerede oldukları bilinmeyen merkezlerde sorgulandıkları yönünde haberlerin altı çizilmek istenmiştir. Cengiz bunların bir söylenti olduğuna inanmak istese de içten içe gerçek olabileceğine de ihtimal vermektedir denebilir. Böyle bir örnek 11 Eylül sonrası dönemde Batı'daki Müslümanların yaşadıkları sıkıntıları ve hissettikleri gerilim ve korkuyu ortaya koymasından dikkat çekicidir.

Ötekileştirmenin yol açmış olduğu tepkilere önceki kısımlarda değinilmiştir. Bir diğer söylemle bir tarafın diğer tarafı ötekileştirmesi, ötekileştirilen tarafın da karşısındakine benzer tavırlarla yaklaşmasına yol açabilir. Bu durumu incelemesi yapılan her üç eserden örneklerle somutlaştırmakta fayda vardır. “Koca Ren”de Alman kızı Melanie tarafından kötü koktuğu, pis olduğu yönündeki ifadelerle ötekileştirilen Adem’in de [...] *önceleri çirkindi, kokardı* (Baykurt, 2003: 262) şeklindeki benzer sözlerle Melanie’yi ötekileştirmiş olduğu görülmektedir.

“Koca Ren”de karşılıklı ötekileştirmeyi örneklendiren ifadeler eserin birçok yerinde ortaya konulur. Adem, Ren nehriyle dertleşirken şöyle bir söylemde bulunur; [...] *sana derler Almanlar gibi biraz burunlu. Garibanların anlattıklarına kulak asmazsın. Acılarla alışverişin yok* (Baykurt, 2003: 9). Adem bu sözüyle genelleme yaparak tüm Almanları burunları havada insanlar olarak takdim etmiş ve peşin bir hükümde bulunmuştur denebilir. Henüz on beş yaşında bir gencin böyle genelleştirici bir söylemde bulunurken, yetiştiği ortamdan ve bulunduğu çevreden bağımsız olamayacağı muhakkaktır. Bu yüzden Adem’in bu ifadelerini yorumlamak için etkisi altında kaldığı kalıp yargıları dikkatle tespit etmek lazım gelir.

Alman kızı Melanie tarafından Adem’e yöneltilen [...] *bu kara kafa sende oldukça Frau Platte sana not vermeyecek, boşuna uğraşma! Saçlarını sarıya boyatırsan*

⁶¹ I ignored as best I could the rumors I overheard at the Pak-Punjab Deli: Pakistani cabdrivers were being beaten to within an inch of their lives; the FBI was raiding mosques, shops, and even people’s houses; Muslim men were disappearing, perhaps into shadowy detention centers for questioning or worse. I reasoned that these stories were mostly untrue.

belki (Baykurt, 2003: 40) şeklindeki ötekileşirici ifade gibi Adem’in Ren nehriyle olan dertleşmesinde sarfetmiş olduğu sözleri de Almanlara yönelik ötekileştirici bir yaklaşım içerir. Bu bağlamda Melanie’nin sözü, imgelerin nesilden nesile geçen kalıtsallığını gösterdiği ya da kalıp yargıların önyargıları tetiklediği gibi Adem’in ‘sana derler Almanlar gibi biraz burunlu’ ifadesinin de Melanie’nin sözleriyle benzer özellikler taşıdığı düşünülebilir. Dolayısıyla her iki söylem karşılaştırmalı olarak incelediğinde benzer bir artalana sahip oldukları söylenebilir. Baykurt’un bu türden kurguları iki tarafın birbirini karşılıklı ötekileştirmiş olduğuna yönelik bir vurgu şeklinde yorumlanabilir.

Baykurt, çocuklar üzerinden vermiş olduğu ötekileştirme örneklerini, yetişkin karakterler üzerinden de paylaşmaya devam eder. Melanie’nin Adem’e yönelik ötekileştirici yaklaşımına öğretmen Frau Platte de katkı sağladığı, hatta Frau Platte’nin Adem’le sınırlı kalmayıp olumsuz yaklaşımını toptancı bir anlayışla tüm Türkleri kapsayacak şekilde genelleştirdiği görülmektedir. Benzer bir tutumun Türk yetişkin karakterler tarafından da tüm Almanları içine alacak şekilde yapıldığı dikkati çekmektedir. Salim Sarıkaya, oğlu Adem’in eğitim durumuyla ilgili çağrıldığı okula gelir ve müdür Frau Wolf’la uzun bir görüşme yapar. Ancak Sarıkaya, Wolf ile konuşması esnasında düşüncelere dalar ve Frau Wolf’tan hareketle Alman kadınlarının her ne kadar toplumsal yaşamda önemli görevler icra etmiş olduklarını kabullense de onların pis koktuklarını belirtir (bkz. Baykurt, 2003: 90). Dolayısıyla Sarıkaya’nın da tıpkı Frau Platte gibi genelleştirici bir yaklaşımda bulunduğu ve tüm Alman kadınlarını kapsayacak şekilde ötekileştirici bir yaklaşım sergilediği söylenebilir. Benzer örnekler eserin ilerleyen sayfalarında da varlığını sürdürmektedir.

Salim Sarıkaya, eşi Hacer Hanımı Türkiye’ye uğurlamak için havaalanına gelip burada Türkiye’ye gitmek için uçağa binmeyi bekleyen Türkleri ve ailelerini gördüğünde Türkler ile Almanlar’ın evlilik ve aile müessesesi arasında bir karşılaştırma yapar ve Almanlar hakkında şöyle bir yargı ortaya koyar; [...] *mezhepleri geniş. Hem de bol domuz eti yediklerinden, fazla kışkanç olmazlar! Başka erkeklerle, başka kadınlarla ilişki etkilemez evliliği* (Baykurt, 2003: 25). Sarıkaya bu sözleriyle Almanları domuz eti

yemelerinden kaynaklı kıskanç olmayan birer varlık, Alman evlilik sistemini de aldatmayı meşru gören bir yapı olarak yansıtmaktadır.

Baykurt gerek gençler gerekse yetişkinler üzerinden ortaya koyduğu bu türden örnekler ile ötekileştirmenin iki taraflı işlemiş olduğunu vurgulamaya çalıştığı ifade edilebilir. “Cinlerle Yolculuk”ta da yazar Mahjoub tarafından yapılan anlatımlarda bu noktaya dikkat çekildiği düşünülebilir. Batılı toplumlar tarafından öteki olarak görülüp dışlanan, hakaret edilen Doğuluların da benzer bir şekilde Batılı kişi ve kişileri dışladıkları, aşağıladıkları, kısaca olumsuz tavırlarla ötekileştirmiş oldukları anlaşılmaktadır. Yasin ile Yasmina arasında ortaya çıkan tartışmalarının merkezinde aslında –Yasmina açısından öteki olarak görülen Batı toplumu- bu konu vardır. Yasin’in, özellikle İngiliz bir kadınla evli olması, onun Batılı toplumla çok fazla iç içe yaşaması ve hatta böyle bir yaşamı savunmaya kalkması ablası Yasmina tarafından sert eleştirilere uğramasında temel nedenlerden biridir:

Sert bir bakışla bana uzun uzun baktı. Sen gerçekten konuştuklarına inanıyor musun? Yasin, sen buraya ait değilsin. Bu insanlarla ve bu kadınla beraber yaşamak, senin için doğru değildir. Niçin böyle yapıyorsun? Seni böyle bir ortamda görmek bizi çok üzüyor, anlamıyor musun?⁶² (Mahjoub, 2004: 146).

Yasmina, kardeşi Yasin’e acımakta ve bu yüzden ona tavsiyelerde bulunmaktadır. Yasin’in Batılı kültürden gelen, dili ve dini farklı olan bir kadınla evli olması bu acımanın temelini oluşturmaktadır. Ayrıca birlikte zaman geçirdiği insanlar yüzünden de Yasin’e bu eleştiriler gelmektedir. Bunların yanında Yasin’in bulunduğu ortamı savunmaya kalkması Yasmina’nın gerilmesine yol açan bir diğer faktördür. Yasmina’nın kardeşine yönelik eleştirilerini daha iyi anlamak için onun yaşamını geçirdiği çevreye bakmak yerinde olur. Romanda Yasmina ve Umar’ın İngiltere’de yaşıyor olsalar da kendi kültürlerinden kopmamaya çalıştıkları gösterilmektedir. Kültürlerine bağlı kalarak ve dini yükümlülüklerini yerine getirmeye çalışarak yaşadıkları İngiltere’de oluşturdukları bir sivil toplum örgütü üzerinden Çeçenistan, Kâbil, Filistin gibi İslam coğrafyasından birçok ülkeye topladıkları yardımları

⁶² She fixed me with a firm stare. You don’t really believe that, do you? You don’t belong here, Yasin, with this people, with her. It’s all wrong. Why are you doing this? Don’t you know it hurts us to see you this way?

gönderdikleri ve bu çerçevede çalışmalar yaptıkları anlatılır (bkz. Mahjoub, 2004: 280). Yasmina Doğulu coğrafya ile bu denli ilişki içerisinde olan, aynı zamanda Batılı toplumsal yapıları, söz gelimi Batılı medyayı çok sert eleştiren bir kadındır. Bu yüzden kardeşini ötekiler olarak kabullendiği Batılılarla birlikte görmenin Yasmina açısından zor bir durum olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Yasin’le Yasmina arasında meydana gelen benzer içerikli bir tartışmada Yasmina Yasin’e döner ve ‘bu bir gerçek ki, evliliğin yıkımla sonuçlanacak ve çocuğun kim olduğunu, nerden geldiğini ve nereye ait olduğunu bilmeyecek’ şeklinde ağır ithamlarda bulunur. Alıntılanan eleştirileri dinleyen Yasin ise bu konuda ne yapması gerektiğini sorduğu ablasından oğlunu camiye götürmesi tavsiyesini alır (bkz. Mahjoub, 2004: 167). Yasmina’nın Yasin’e oğlu Leo’yu camiye götürmesini önermesi, Yasin’in bulunduğu çevreden uzaklaşıp kendisi gibi bir yaşam içerisinde girmesini istediğine bir kanıt olarak görülebilir.

“Gönülsüz Köktendinci”de de ötekileştirmenin iki taraflı olduğunun altı birçok yerde çizilmiştir. Burada şöyle bir açıklamada bulunmak gerekir; ötekileştirme bazen hakaret, aşağılama, kin ve nefret dolu söylemlerle doğrudan yapılırken, kimi zaman ise daha yumuşak sözlerle dolaylı yollardan icra edilmektedir. Söz gelimi yaşadığı ülkede renginden, fiziksel özelliklerinden dolayı doğrudan ötekileştirmeye uğrayan Cengiz’in kendisinin de içinde yaşadığı, beraber zaman geçirdiği Batılı insanları yumuşak bir söylemle ötekileştirme yoluna gittiği görülmektedir:

Çok keyfi masraf yapıyorlardı. [...] Ayrıca, aldıkları hizmetlere karşılık ödeme yaptıkları insanlara karşı kendilerini üstün görmekteydiler. [...] Ancak ben, sınırlı ve sürekli azalan nakit paramla ve yaş olarak büyük kimselere karşı geleneksel saygılı davranışlarımla, meslektaşlarımla, [...] insanlık tarihinin garip bir rastlantısı olarak, dünyada yönetici sınıf onlarmış gibi tutum ve davranışlarda nasıl bulduklarını merak ediyordum⁶³ (Hamid, 2008: 23-24).

Bu açıklamadan Cengiz’in birlikte tatil yaptığı iş arkadaşlarını buldukları konumu hak etmeyen, saygısız insanlar olarak görüp ötekileştirdiğini ifade etmek mümkündür. Ayrıca ‘yaş olarak büyük kimselere karşı geleneksel saygılı davranışlarımla’ ifadesiyle kendisini ve ait olduğu toplumu büyüklerine saygılı bir

⁶³ The ease with which they parted money. [...] Or their self-righteousness in dealing with those whom they had paid for a service. [...] I, with my finite and depleting reserve of cash and my traditional sense of to one’s seniors, found myself wondering by what quirk of human history my companions [...] were in a position to conduct themselves in the world as though they were its ruling class.

konuma sokarak daha üstün ahlaklı bir toplum olduklarını ortaya koymaya çalışmaktadır denebilir. Dolayısıyla Cengiz'in bu bakış açısı yumuşak ve dolaylı bir ötekileştirme olarak görülebilir. Ötekileştirme sadece farklı kültürlerden kişiler arasında meydana gelen bir durum değildir. Bazen aynı kültürden insanlar arasında da ötekileştirici tutum ve davranışların ortaya çıkması söz konusu olabilir. Buna bazen giyim-kuşam, yeme-içme gibi günlük konular neden olurken; kimi zaman ise konuşma biçimi, hal ve hareketler sebep olabilmektedir. Söz gelişi Türkler [...] *Almanya'da 'auslander'*⁶⁴ *dir; Türkiye'de 'Almancı'* (Narlı, 2012: 130). Bir diğer ifadeyle Almanya'da yaşayan Türkler, Türk ve Müslüman oldukları için Almanlar tarafından yabancı, misafir, geçici işçi gibi farklı isimlerle ötekileştirilirler. Bu insanlar kendi vatanları Türkiye'de ise gurbetçi, Alamancı, Alamanyalı gibi adlarla farklı bir konuma sokulurlar:

Alman resmi-gayriresmi makamları tarafından "misafir işçi (Gastarbeiter), yabancı (Auslaender)" biçiminden tarif edilerek, ötekileştirilerek, kendilerinden farklı oldukları, Almanya'ya ait olmadıkları vurgulanmaya çalışılırken, Almanya'daki Türkler, resmi Türk makamlarınca "gurbetçi", Türk halkı tarafından da "Alamanyalı ve Alamancı" biçiminde ötekileştirilerek, kendi yurttaşları tarafından da farklı bir kültüre aitmiş birileri olarak sunuldukları görülmektedir. Nitekim Almanya'ya farklı gerekçelerle giden veya gitmek zorunda kalmış birçok Türk vatandaşı için rahatsızlık verici bir durum olduğu tespit edilmiştir (Tapan, 2001: 103).

Bu konu incelemesi yapılan eserlerde de kendisine yer bulmuştur. "Koca Ren"de Herr Toprak bir gün ders verdiği sınıftaki öğrencilerden mutluluk konusunda bir yazı kaleme almalarını ister. Bu esnada Emine isminde bir kız parmak kaldırır ve 'ben asla mutlu değilim! Bu durumda yalan mı yazacağım' diye öğretmene sorar. Öğretmen, böyle düşünmesinin nedenini öğrenmek isteyince Emine şöyle bir açıklama yapar:

Elimde olabilse ben mutlu olabileceğim bir ülkede doğmak isterdim. Şimdi nereye varsam küçümseniyorum. Almanya'da, Hollanda'da küçümseniyorum. En kötüsü, kendi yurdumuza vardığım zaman da küçümseniyorum. Almancının kızı! diye hınçla bakıyorlar yüzüme (Baykurt, 2003: 133-134).

Bu sözlerden Emine'nin hem Almanya'da hem de vatanı Türkiye'de dışlanmış/ötekileştirilmiş olduğunu hissettiği anlaşılmaktadır. Yazar Baykurt'un, göçmen Türklerin gerek yaşadıkları ülkelerde gerekse vatanları Türkiye'de karşılaşmış

⁶⁴ Yabancı

oldukları duruma Emine karakteri üzerinden verdiği örnekle vurgu yaptığı söylenebilir. Aslında Almanya’da yaşayan Türklerin vatanlarında böyle bir yaklaşıma maruz kalmalarının Almanya’nın kültüründen etkilenmiş olmalarından ya da ekonomik kazanımların verdiği olanaklardan dolayı ortaya çıkabileceğini göz ardı etmemek gerekir. Bir diğer deyişle kültürel, sosyal, ekonomik ve benzeri etkilerden kaynaklanan değişim ve dönüşümlerin kişinin toplumsal çatışmalar ve aidiyetsel krizler yaşamasına yol açabilmektedir:

Türkiye’de bile şehir görmeyen insanların birdenbire kendilerini Avrupa şehirlerinin ortasında buluşları önemli uyum problemleri oluşturur. Almanya’da uzun süre kalan Türk işçileri yurda döndüklerinde onları Almanya’dakine benzer bir problem bekler. Memleketlileri artık onlara farklı bakmaktadır. Ama gerçekten kendileri de farklılaşmışlardır (Narlı, 2012: 136).

Almanya’da yaşayan Türklerin kendi vatandaşlarından aldıkları olumsuz tepkileri bu bağlamda değerlendirmek mümkündür. Dolayısıyla Türklerin Batılı ülkelerde Müslüman ve Doğulu kimliğiyle ötekileştirilmeleri, kendi toplumlarında ise farklı gerekçelerle öteki olarak konumlandırılmaları kaçınılmaz olarak ötekileştirilmeleri bağlamında dikkat çekicidir. “Koca Ren”den alıntılanan örnek üzerine yukarıda yapılan yorumun “Cinlerle Yolculuk”ta somut bir biçim aldığı görülmektedir. Yasin, eşi ve oğluyla birlikte Sudan’a ziyaret gittiğinde Sudan havaalanında pasaport ve vize kontrolünde görevli memurla arasında sert bir tartışma çıkar. Yasin, memurun kendisine yönelik tutum ve davranışlarından şöyle bir anlam çıkarır:

Beni daha net görebilmek için, başını eğdi. Körelmiş Arapçamı anlamaya çalıştı. Batılı giyim tarzımı, İngiliz eşimi ve Ellen’in kollarında çok derin uyku çeken oğlumu gördü. Muhtemelen karşısında kendisinden daha yüksek ücret alan ve İngiltere’de çok mutlu bir yaşam içerisinde olan bir adam gördü. Batmakta olan geminin durumunu öğrenmeye gelen bir hain, bir döneğ gördü. Tebessümümü, muhtemelen kendisine yönelik bir küçümseme olarak kabul etti⁶⁵ (Mahjoub, 2004: 196).

Yasin Sudan havalimanında görevliyle yaşadığı tartışmanın kökeninde bambaşka sebepler görür. Ona göre bu tartışma kendisinin ekonomik, sosyal, toplumsal ve benzeri

⁶⁵ He tilted his head to take a better at me. He heard my rusty Arabic, saw my Western clothes, my English wife, my child, now peacefully sleeping like a dead weight in Ellen’s arms. He saw a young man who was probably earning more money than he was, probably living a comfortable life over there in England. He saw turncoat, a rat come to sniff at the sinking ship. He thought my uncertain smile was a badly concealed sneer.

anlamdaki kazanımlarının bir sonucudur. Bir diğer ifadeyle memur, Yasin'deki bu olanaklara sahip olmadığı için işi zorlaştırmakta ve onlara ülkeye giriş konusunda sorun çıkarmaktadır. Dolayısıyla memurun Yasin'e karşı böyle bir tavır takınmasında sahip olamamanın verdiği kıskançlığın önemli bir neden olduğu düşünülebilir.

Öncelendiği veya kayırıldığı varsayılan hedef ülke vatandaşlarının da bazı durumlarda ötekileştirme sorunuyla karşı karşıya kaldıkları ifade edilebilir. İnsan [...] yalnızca tanımadığı, dolayısıyla ona yabancı olan bir kültürel ortamda kendini dışlanmış olarak algılamaz, içinde yetiştiği toplumla aynı değerleri paylaşmadığı zaman da söz konusu toplumun hoşgörüsüzlüğünden payına düşeni alabilir (Karakuş, 2001: 199). Nitekim incelemesi yapılan eserlerde bu konunun okurlarla paylaşılmış olduğu görülmektedir. “Koca Ren”de Salim Sarıkaya, iş arkadaşı Achim’le olan konuşmalarında sürekli siz, biz gibi farklılık içeren ifadeler kullanmaktadır. Bu söylem Achim’in de dikkatini çeker ve o, iş arkadaşı Salim’e şöyle bir eleştiride bulunur:

Sen bana siz diyorsun. Biz kimiz? Yani bu Halle’de çalışan Almanlar mı biz’iz? Yanlış bu! Senle ben ayrı değiliz. Sen bugün için yabancı, ben bugün için yerli emekçileriz; anlıyor musun? İkimiz de emekçiyiz. Neden ben seni hor göreyim? Yanlış olur. Sen beni hor görürsen de yanlış! Değişen zamanlar seni hor görüyor. Ama dikkat et, yalnız seni değil, beni de hor görüyor. Sen beni temelli işi tıklarında, tuzu kuru biri mi sanıyorsun? Belki bir kıdım ayırımım var: Şu an için Almanım, yerliyim. Ama genelde ben de çamur içindeyim. Bu firmalar düzeni, bu paralar, borsalar yönetimi yüz yıldır ezer bizi Zalim (Baykurt, 2003: 97-98)!

Görüldüğü gibi Salim tarafından Alman olduğu için rahat bir yaşam sürdüğü düşünülen Achim de ötekileştirmeden şikâyetçidir. Achim’in bu konudaki eleştirisi o ve onun gibilerin emeklerini sömüren, hak etmiş oldukları kazanımları kendilerine vermeyen kapitalist sistemidir. Bir diğer ifadeyle Achim’in isyanı kendisi gibi işçileri ötekileştiren ve ezen, ancak iş sahibi patronları kollayıp zengin eden düzenidir.

Benzer bir örneğin “Gönülsüz Köktendinci”de de okurlarla bulunduğu görülmektedir. Cengiz ve işyerindeki müdürü Jim arasında uzun bir sohbet gerçekleşir. Sohbetin bir bölümünde konu Cengiz’in durup dinlenmeksizin çalışmasına gelir. Jim, Cengiz’in bu yoğun çalışma temposunu anladığını ifade eder. Jim, çok küçük yaşlarda babasını kaybettiği ve fakir bir ailede büyüdüğü için Cengiz’in yoğun çalışma temposunun benzerini Jim de yaşamış ve yaşamaya devam etmektedir (bkz. Hamid, 2008: 80-81). Jim’in böyle yoğun çalışmak istemesindeki temel neden zamanında

yaşadığı sıkıntılar ve sorunlardır. Bundan hareketle Cengiz’le arasında benzerlik kurmuş olduğu söylenebilir. Bu örnekler üzerinden ekonomik, sosyal ve daha birçok gerekçenin kaynaklık ettiği ötekileştirme sorununun evsahibi ülke vatandaşları arasında da meydana geldiği düşünülebilir.

Sonuç olarak, ele alınan romanlarda ötekileştirmenin birçok çeşidinin sergilendiği söylenebilir. Bunlar; evsahibi-göçmen, göçmen-evsahibi, göçmen-göçmen, evsahibi-evsahibi ve daha birçok biçimde ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede her toplumda oluşumu ve gelişimi bakımından farklılık gösteren ötekileştirmeler yaşandığına dair bir sonuca ulaşılabilir.

3.5.2.2.Batı ve Batılı İmgesi

Çalışmanın önceki bölümünde ifade edildiği gibi incelemesi yapılan eserlerde ötekileştirme konusu farklı biçimler üzerinden okurlara sunulmuştur. Ancak bu konuda yapılan bazı kurgular okur üzerinde anlam karmaşasına yol açabilir. Batılı toplum hakkında ortaya konulan imgesel yaklaşımlar buna örnek olarak verilebilir. Nitekim eserlerde Batı toplumu birbirine zıt imgelerle karşımıza çıkmaktadır. Daha somut bir ifadeyle her üç eserin bazı yerlerinde Batılıların olumlu, kimi yerlerinde ise olumsuz yaklaşımlarla ötekileştirildikleri tespit edilmiştir. Burada şu detayın altını çizmekte yarar olabilir. Batılılar tarafından Doğu’nun ve Doğulu toplumların ele alınması ‘Oryantalizm’ kavramıyla açıklanırken, Doğulu milletler tarafından Batı ve Batılı toplum üzerine yapılan bilimsel ve akademik çalışmalar da yazınsal metinlerde ‘Oksidantalizm’ terimiyle kavramsallaşmıştır ve bu ifadeyle literatüre yerleşmiştir. Bu çerçevede Oksidantalizm terimini konunun daha iyi anlaşılması adına açıklamakta yarar olabilir.

Fransızca kökenli bir sözcük olan ‘occident’ten türemiş (bkz. Metin, 2013: 65) Oksidantalizm kavramı birçok farklı düşünür tarafından birbirine çok uzak olmayan anlamlarda tanımlanmıştır. Oksidantalizm üzerine yaptığı çalışmalarla bilinen Mısırlı felsefe Profesörü Hasan Hanefi Oksidantalizmi, [...] *Doğu’da Batı’yı, Batılı olmayan bir dünya görüşünden yola çıkarak geliştirebilecek bir karşı çalışma alanı* (Hanefi, 2007: 81) olarak tanımlamaktadır. Hanefi’nin kavrama getirdiği izahtan, Oksidantalistin

Doğulu bir kişi olması gerektiği anlamı çıkmaktadır. Bu bakış açısına göre, Batılı bir düşünürün Oksidantalist olabilmesi imkân dâhilinde olamaz. Alim Arlı ise bu sözcüğü [...] *Oryantalizmin yarattığı bilgi nesnesi olan ‘Doğu’nun bir tür karşıtı olmaya aday ‘Batı’ bilgisi arayışı* (Arlı, 2009: 77) biçiminde açıklar. Arlı’nın yapmış olduğu tanımdan hareketle Oksidantalizmin, Oryantalizme karşı ortaya konulan bir durum, bir diğer ifadeyle bir karşı duruş olduğu söylenebilir. Nitekim Arlı konuyu ele aldığı aynı eserin bir diğer bölümünde Oksidantalizmin [...] *tepkici ve savunmacı cevaplarla kendini göstermekte* (Arlı, 2009: 62) olduğuna vurgu yapar. İnan Buruma ve Avishai Margalit’in bu terimi, [...] *Batı’nın, düşmanlarınca insanlık dışı resmedilişi* (Buruma, Margalit, 2009: 12) şeklinde ortaya koyduğu görülmektedir. Abdullah Metin alan üzerine yapmış olduğu araştırmalardan yola çıkarak kavram üzerine ortaya konulan yaklaşımları/görüşleri üç başlıkta özetler:

1. Oksidantalizmi, Doğu’nun kendi çıkarları doğrultusunda Batı’yı incelemesi ve bir müdafaa yöntemi olarak ele alan görüşler,
2. Oksidantalizmi Batı düşmanlığı olarak ele alan görüşler,
3. Oksidantalizmi “nasıl (daha iyi) Batılı olunur” sorusunun cevabını verebilecek bir söylem veya bilim olarak ele alan görüşler (Metin, 2013: 66).

Dolayısıyla Oksidantalizm üzerine farklı düşünürlerden verilen tanımsal ve işlevsel açıklamalardan hareketle bu kavramı tam ve kesin bir anlama kavuşturmanın çok kolay olmadığı anlaşılmaktadır. Meltem Ahıska, kavramın yaşadığı bu karmaşık durumu şöyle bir bakış açısıyla yorumlamaya çalışır:

Kanımcı Garbiyatçılığın farklı kavramsal ve politik perspektifler içinde farklı anlamlar edinmesini kavramın yetersizliği olarak değil tam tersine gücünün işareti olarak yorumlamalıyız. Garbiyatçılık tam da anlamındaki bu ikirciklikten ötürü kullanışlı bir kavram. Var olan literatürde Garbiyatçılığın aynı zamanda hem Batıcılık hem de Batı karşıtlığı olarak kullanılması basitçe bir kuramsal anlaşmazlık ya da karmaşa ifade etmiyor, tam tersine çok önemli bir ilişkiyi açık ediyor: Garbiyatçılığın ve Şarkiyatçılığın hem Batı’da hem de Batı dışında tarihsel olarak eşleştiği gerçeğini ortaya koyuyor. Bu eşleşme nereden baktığınıza göre farklı şekillerde tezahür edebilir, ancak görece bir bakışın ötesine geçtiğimizde, modernlik üzerine söylemin kaçınılmaz olarak birbirine dolanmış Batı ve Doğu temsillerini, yani ya Batı’nın Doğu tanımlamasını ya da Doğu’nun Batı’nın tanımlayıcı ve yargılayıcı bakışına karşı tepkilerini içerdiğini görebiliriz (Ahıska, 2005: 191).

Bu açıklamalar Doğulu toplumun Batıya ve Batılıya bakış açısındaki çelişkiye/paradoksa vurgu yapmaktadır Nitekim verilen açıklamalar ışığında incelemesi

yapılan üç eserde de bu durum kendisini somut olarak ortaya koymuştur. “Koca Ren”de Batı ve Batılılar hakkındaki bahsi geçen söylemsel karmaşaya farklı karakterler üzerinden bakılabilir; Achim ve Salim Sarıkaya, birbirlerine çok yakın iki mesai arkadaşıdır. Özellikle Salim açısından Achim çok değerli, bilgili ve tecrübelidir. Bu yüzden birçok konuda karar almadan önce Salim, Achim’le istişare yapmayı ve ondan fikir almayı unutmaz. Bir örnek vermek gerekirse Salim kendi öz hemşerilerinden birçoğunun sendikaya kayıt ısrarını geri çevirmesine rağmen Achim’i reddetmez ve sendikaya üye olur; [...] *sen diyorsun yazılmak yararımıza? Yani asla zararımıza olmaz? Peki hay hay! Aman bir zararı olmasın da ayda 20 mark vereyim! Sigarayı azaltırım, hatta içmem! Hatırın için IG Metall sendikasına yazılıyorum Achim Kollege* (Baykurt, 2003: 164)!

Salim’in sendikaya yazılma konusunda birçok hemşerisinin ısrarını geri çevirdiği, ancak Alman iş arkadaşı Achim’in tavsiyesine uyduğu anlaşılmaktadır. Burada özellikle vurgulanan ‘sen diyorsan yararımıza? Yani asla zararımıza olmaz?’ ifadesi Salim’in, Achim’in görüşlerine ne denli önem verdiğini, ona güvendiğini göstermektedir. Salim’in bu durumu Doğulu toplumdaki üstün Batı ve Batılı imgesinden bağımsız düşünülemez. Bu çerçevede Achim’in yaptığı tavsiyenin Salim tarafından dikkate alınmasında onun bir Alman olması ve bu yüzden o her şeyi Salim’den ve Salim’in ait olduğu toplumdan daha iyi bilir düşüncesi önemli bir faktördür denebilir. Nitekim Salim’in kendisindeki üstün Alman/Batılı algısını ilerleyen zamanlardaki farklı uygulamalarıyla daha net bir şekilde ortaya koyduğu görülmektedir. Söz gelimi bir gün Salim, oğlu Adem’in yaşadığı uyum sorunlarını Achim’le konuşmak ve ondan bir fikir almak ister. Bu gerekçeyle gittiği Achim’e şunları söyler; [...] *bana bir akıl verebilirsin. Ne olsa Almansın. Kafan benimkinden iyi işler. Gök badem gözlü kardeşim Achim, aziz arkadaşım* (Baykurt, 2003: 96)!

Görüldüğü üzere Salim birçok konuda fikrine başvurduğu Alman iş arkadaşı Achim’e olan güvenini doğrudan ifade etmiş ve onun kendisinden daha iyi düşünme kapasitesine sahip olduğunu belirtmiştir. Bunlar, Doğulu toplumdaki üstün Batı ve Batılı imgesinin yansıması olarak okunabilir. Yazar Baykurt’un ortaya koyduğu bu tür örneklerle Doğulu toplumdaki üstün, her şeyi bilen Batı ve Batılı imgesini Doğulu bir

karakter üzerinden doğrudan ifade etme yoluna gittiği görülmektedir. Ancak yazarın bu konuda ortaya koyduğu paylaşımlarda sadece Doğulu karakterlerle yetindiği söylenemez. Yazar, üstün Batı ve Batılı imgesini yer yer Batılı karakterler üzerinden de ortaya koymaktadır. Bu karakterlerden birisi Adem'in eğitim gördüğü okulun müdürü Frau Wolf'tur. Salim ile Frau Wolf arasında geçen tartışmada konu Alman eğitim sistemine gelir ve Frau Wolf şöyle bir ifade kullanır; [...] *Alman demek sağlamlık demektir. Alman hangi işi çürük yapar ki, eğitimi çürük yapsın* (Baykurt, 2003: 91)? Görüldüğü gibi Baykurt olumlu Batı ve Batılı imgesini sadece Doğulu karakterlere yüklememiş, Batılı karakterleri de bu tür paylaşımlarda kullanmıştır.

“Koca Ren”de olumlu olduğu kadar olumsuz Batı ve Batılı imgesinin varlığından da bahsedilebilir. Olumsuz Batı ve Batılı imgesinin eserde doğrudan ve dolaylı yollardan kurgulandığı ve okurlara sunulmuş olduğu görülmektedir. Adem, Kenan, Cemal ve Gül birlikte araçla Hollanda'ya giderler. Ancak grup Hollanda'ya varınca dağılır ve Adem yalnız başına kalır. Dönüş için kararlaştırılan saatte ve yerde kimseler gelmeyince Adem yalnız başına trenle Almanya'ya geri dönmek zorunda kalır. Bu seyahati esnasında Adem trende yaşlı bir Alman kadınla tanışır ve beraber saatler süren bir yolculuk yaparlar. Adem, kadının hareketlerini kendince yorumlar ve şu yargıya varır:

Utrecht'ten dönerken yolda Almanlarla oturmuştum. Gül abla dedi: sen bir Oma⁶⁶ bul kendine! O gün buldum bir tane. [...] anlattı anlattı. Bir küçük naylonun içinden limonlu şekerler çıkarıp yedi. Yedi yedi. Yerken anlattı. [...] Ağzındaki bitince yeniden şeker aldı. Küçük naylonu çantasına koydu. Ne bana ne öteki yolculara vermedi. [...] Diyorsun ki: Kimseyi beğenmiyorsun. Ayıp ettin! Ama şu hep konuşup birden susan göğsü pilli Oma'nın nesini beğeneyim? Şekeri çıkarıp atıyor ağzına, vagondakilere bir tek vermiyor. Ne biçim insan? Nasıl bu kadar kendimci olmuş (Baykurt, 2003: 156)?

Adem, kadının elindeki şekeri sadece kendisinin yemesini, yanında oturan hiç kimseye ikram etmemesini hayretle karşılar ve eleştirir. Baykurt'un bu kurgusu ile Batılıları bencil, sadece kendini düşünen bir toplum şeklinde ötekileştirmiş olduğu söylenebilir. Ayrıca bir Türk olarak Adem'in Alman kadının davranışını yadırgaması, Türk kültüründe paylaşımcılığın öneminin vurgulanması olarak görülebilir. “Koca

⁶⁶ Büyükanne, nine

Ren”den verilen bu örnekten de anlaşılacağı üzere eserde Batı ve Batılı imgesi hem olumlu hem de olumsuz bir şekilde her iki kapsamda da okurlara yansıtılmıştır.

“Cinlerle Yolculuk”ta okurlara sunulan Batı ve Batılı imgesi “Koca Ren”le benzer özellikler taşımaktadır. Bu imgenin bazen olumlu, kimi zaman ise olumsuz bir şekil aldığı görülmektedir. Ayrıca Mahjoub Batı ve Batılı imgesini farklı karakterler üzerinden okurlarıyla paylaşmaktadır. Bu karakterlerden birisi Yasin’in babasıdır. Yasin’in babası İngiltere yüksek öğrenim görmüştür. Baba’da ileri derecede bir İngiliz hayranlığı vardır; [...] *parmaklarıyla birazcık eşelesen, ileri boyutta tebeşirimsi bir İngiliz hayranlığı kendisini gösterecektir. İngilizceyi çok severdi. Dickens, Shakespeare ve W.B. Yeats’e bayılırdı*⁶⁷ (Mahjoub, 2004: 103). Oğlu Yasin bile babasındaki bu aşırı İngiliz hayranlığı karşısında bazen hayretler içerisinde kalır. Baba hastalığı nedeniyle tekrar İngiltere’ye gelmiştir. Hastanede yatılı olarak tedavi görmektedir. Yasin babasını hastanede sık sık ziyaret etmektedir. Bu ziyaretlerden birini tamamlayıp hastaneden ayrılacağı sırada Yasin’le babası arasında şöyle bir diyalog geçer:

Beni uğurladığı esnada İngiliz hemşireler dedi. Dünyanın en iyileridir. Onlar çok fazla çalışır ve yorulurlar. İngiliz devleti onlara köpek gibi muamele eder. [...] Dudağımı ısırды ve başını nazikçe salladı. Eğer biz bu eğitime ve disipline sahip olabilseydik, tıp alanında daha iyi bir konumda olabilirdik. O, İngiltere’nin iyi ve çalışkan insanları konusunda tekrar konuşmaya başladı. Onlar yeryüzünün tadı ve tuzudur. Onlar, Büyük Britanya’yı büyük yapan insanlardır. Onlar esprili insanlardır. İngilizler kibar bir şekilde her şeye gülerler⁶⁸ (Mahjoub, 2004: 216-217).

Yasin’in babası bu sözleri ile bilinçaltındaki İngiliz hayranlığını ortaya koymaktadır. Bu hayranlık o denli ileri boyuttadır ki İngilizlerin yaptığı her şeyin olumlanmasına neden olmaktadır. Baba’nın bu özelliği eserin birçok yerinde üstün, başarılı, kısaca olumlu Batı ve Batılı imgesi biçiminde ortaya çıkmaktadır. Mahjoub’un bu tür paylaşımlarla Doğulu toplumdaki üstün ve değerli Batı ve Batılı imgesine göndermede bulunduğu söylenebilir. Eserde Batılı toplum hakkında çizilen bu olumlu

⁶⁷ [...] prod him with your finger gently and there was a thick, chalky streak of Anglophilia. He loved the language, adored Dickens, Shakespeare, and W. B. Yeats.

⁶⁸ ‘English nurses,’ he said as he turned to lead me away. ‘The best in the world. They have to work so hard and the government treats them like dogs. [...] The biting of the lip and gentle shake of the head. ‘If we could have had that training, that discipline, what a mediocal service we would have had.’ He was back on his old stalking ground among the good working people of England. Salt of the earth. These were the people who had put the great in Great Britain. ‘Humaour, they have humour. The English can laugh at everything, but in a gentle way.’

imgelemin yanı sıra olumsuz içerikler taşıyan betimlemelerin de varlığından söz edilebilir.

Bu tür tasvirlerden birisi Yasin'in Danimarka ziyareti üzerinden yapılır. Yasin, eşi Ellen'la birlikte Danimarka'ya gider. Ziyaretin asıl nedeni yüz yaşına girmiş olan Ellen'ın dedesinin doğumgünü partisidir. Bu münasebetle dedenin bulunduğu evde bir kutlama yapılır ve birçok misafir bu kutlamaya davetli olarak katılır. Yasin burada bir adamla tanışır ve ikili kendi aralarında uzun uzun konuşma fırsatı bulurlar. Bu adam Yasin'e bir kadınla geçmişte yaşadığı bir olaydan detaylı bir şekilde bahseder. Kadını bir adaya tatile götürdüğünü ve burada ona her istediğini yaptırıp daha sonra kadını parasız bir şekilde adada yalnız başına terk ettiğini anlatır. Bu arada adam hem anlatır hem de kahkahalarla anlattığı konuya güler. Dinlediği bu ürpertici hadiseden dolayı Yasin [...] *gerçekten kötü bir şey olmadan, buradan, bu evden, bu çılgın partiden ve hatta bu ülkeden ayrılmak istedi [ğini]*⁶⁹ (Mahjoub, 2004: 47) belirtir.

Yasin dinledikleri karşısında o denli nefret ve kinle dolar ki bulunduğu ortamdan, evden, hatta ülkeden ayrılmayı o an için şiddetle arzular. Mahjoub'un bu yazdıkları Batı ve Batılı eleştirisi olarak düşünülebilir. Kapitalist Batının içine düştüğü ahlakî çöküntüye bir gönderme olarak ele alınabilir. Aslında Mahjoub'un hem olumlu hem de olumsuz Batı ve Batılı imgesinin birbirleriyle ilişkili olduğu söylenebilir. Daha somut bir ifadeyle Baba'nın gözlerinde büyüttüğü ve hayran olduğu Batı ve Batılı, bu tür iğrençliklerin de olduğu bir imge şeklinde ortaya konulmuştur denebilir. Çünkü Yasin'in dinlediği o hadiseden sonra ülkeyi de terk etmek istemesi sadece o kişiye veya içinde bulunduğu ortamdaki insanlara karşı değil, tüm ülke vatandaşlarına karşı duyduğu tepkinin bir yansımasıdır. Dolayısıyla tüm Batı ve Batılılara karşı bir tavır olarak görülebilir.

“Gönülsüz Köktendinci”de de Batı ve Batılı imgesinin iki açıdan verildiği görülmektedir. İlk açı olumlu bir Batı ve Batılı imgesidir. Diğer ise olumsuz Batı ve Batılı imgesidir. Olumlu Batı ve Batılı imgesi konusunda şu örnek verilebilir:

⁶⁹ [...] I needed to get out of here, out of this house, this crazy party and out of this country, before something really bad happened.

Newyork'a ilk dönem duyduğum heyecan, Underwood Samson'a yönelmişti. İşe gitmiş olduğum ilk gündeki merak ve heyecanımı hatırlıyorum. Büroları, şehrin merkezinde bulunan bir yapının kırk bir ve kırk ikinci katlarına yerleştirilmişti –Lahor'da üst üste konulan iki binadan daha yüksek- [...] Böylece burasının Pakistan'dan farklı bir dünya olduğunu anladım. Ayaklarımı destekleyen bu yükseklik, insanlığın şimdiye kadar bildiği teknolojik anlamdaki en gelişmiş bir uygarlığın başarılarıydı⁷⁰ (Hamid, 2008: 37-38).

Cengiz üniversite sonrası çalışmaya başladığı şirketin bulunduğu çevrenin gelişmişliğinden çok etkilenmiştir. Burasıyla ülkesi ve şehri arasında karşılaştırma yoluna gitmiştir. Buradaki yapılar onun üzerinde öyle bir etki meydana getirmiştir ki mevcut durumda bulunduğu çevrenin gelişmişliğini insanlık tarihinden bu yana teknolojik anlamda ulaşılan en yüksek uygarlık olarak açıklamıştır. Hamid'in bu ifadelerini olumlu Batı ve Batılı imgesi bağlamında yorumlamak mümkündür. Eserdeki olumsuz Batı ve Batılı imgesi Cengiz ile Amerikalı misafirin sohbet ettikleri esnada yanlarına gelen bir dilenci aracılığıyla yansıtılmıştır. Cengiz Pakistan'da bulunduğu günlerde Amerikalı misafirle cafede sohbet etmektedirler. Bu esnada yanlarına bir dilenci gelir ve bu dilenci üzerinden ikili arasında şöyle bir konuşma geçer:

Siz bir yabancı olduğunuz için size doğru yaklaşıyor. Ona bir şey verecek misiniz? Hayır mı? Pek mantıklı bir hareket; hiç kimse dilencileri dilenmeye cesaretlendirmemeli ve evet, haklısınız. Bir dilenciye para vermektense, dilenmeye yol açan fakirliğin nedenleri üzerine sorgulama yapan hayır kurumlarına bağışta bulunmak daha faydalıdır. [...] Ben ne yapıyorum? Ona birkaç rupi yardım ediyorum –yanlış yönlendirme, şüphesiz alışkanlıktan kaynaklı- İşte sağlığımız için bize dua ediyor⁷¹ (Hamid, 2008: 45).

Cengiz dilenciye para vermeyen Amerikalı misafirine haklı olduğunu söyler. Dilenciye para vermek yerine fakirlik, yoksulluk üzerine çalışmalar yapan kurumlara yardım etmenin önemine dikkati çeker. Amerikalının yaptığına kendisinin de düşünce olarak katıldığını ifade etmesine rağmen uygulamada Amerikalının yanı sıra kendi

⁷⁰ Much of my early excitement about New York was wrapped up in my excitement about Underwood Samson. I remember my sense of wonder on the day I reported for duty. Their offices were perched on the forty-first and forty-second floors of a building in Midtown –higher than any two structures here in Lahore would be if they were stacked one atop the other- [...] This, I realized, was another world from Pakistan; supporting my feet were the achievements of the most technologically advanced civilization our species had ever known.

⁷¹ He draws close to you because you are a foreigner. Will you give him something? No? Very wise; one ought not to encourage beggars, and yes, you are right, it is far better to donate to charities that address the causes of poverty rather than to him. [...] What am I doing? I am handing him a few ruppes –misguidedly, of course, and out of habit. There, he offers us his prayers for our well-being.

söyledikleriyle de çelişir ve dilenciye para verir. Hatta dilencinin kendisine yaptığı duayı Amerikalı misafirine anlatır. Hamid bu satırlarla doğrudan olmasa bile dolaylı yoldan yoksulluk karşısında takınılan Batılı tavırları eleştirir. Bir diğer ifadeyle yazarın Batılı toplumların hisse önem vermeyip, sürekli akılla hareket etmiş olduklarını Amerikalı misafir üzerinden vurguladığı düşünülebilir. Cengiz'in dilenciye yardımı ve bunun karşılığı olarak dilenciden aldığı dua çerçevesinde insanın bir makine olmadığı, aklının yanında kalbinin de bulunduğu okurlara gösterilmeye çalışılmaktadır. Son söz olarak, her üç eserde Batı ve Batılı imgesinin farklı karakterler üzerinden hem olumlu hem de olumsuz biçimlerle okurlarla buluştuğu ifade edilebilir.

3.5.3. Ötekileştirme Nedenleri

Ötekileştirme iki taraflı işleyen bir süreç olarak ortaya çıkar. Bir tarafın diğeri tarafı ötekileştirmiş olması, ötekileştirilen tarafın da ötekileştirme yapana aynı şekilde davranmasına yol açar. Burada karşılıklı bir beslenme durumu söz konusudur. Bir diğer ifadeyle biri diğerin oluşmasına ya da güç kazanmasına neden olmaktadır. Sonuç olarak ötekileştirme, aynı zamanda bir nedendir. Bu doğrudan olmasa bile dolaylı bir neden-sonuç ilişkisi olarak düşünülebilir. Ancak ötekileştirmenin ortaya çıkmasında veya güçlü hale gelmesinde nedensel bir arka planın mevcut olduğu da muhakkaktır. Bu nedensel artalan bazen doğrudan kimi zaman ise dolaylı olarak ötekileştirmeye yol açabilir ya da var olan ötekileştirme sorununu daha fazla keskinleştirerek içinden çıkılmaz bir hale sokabilir. Bu yüzden incelemesi yapılan eserlerde ötekileştirmeye etkisi olan nedensel arka planın altını çizmekte yarar vardır.

3.5.3.1. Kalıp yargı - Önyargı

Ötekileştirmenin ortaya çıkmasında ya da güçlenmesinde kalıp yargı ve önyargının önemli temel unsurlar olduğu önceki bölümlerde çok detaylı olarak açıklanmıştır. Bu nedenler doğrudan ve dolaylı paylaşımlarla incelemesi yapılan her üç eserde de mevcuttur. Bunları söz konusu eserlerin pek çok yerinden örneklendirmek mümkündür. “Koca Ren”de Adem, dert ve sorunlarını paylaştığı Ren nehrinin kendisine

herhangi bir tepki vermemesinden hareketle nehrin bu özelliğiyle Almanlar arasında ironik bir bağ kurar ve nehrin Almanlar gibi ‘burnu havada’/kibirli olduğunu ve insanların sıkıntılarına duyarsız kaldığını ifade eder (bkz. Baykurt, 2003: 9).

Bu durum hem önyargı hem de kalıp yargıyı kendi içerisinde barındırmış olduğu söylenebilir. Adem gibi çocuk yaşta birinin böyle genelleyici bir söylemde bulunması yetiştiği çevrenin etkisinde kalmasından kaynaklanır. Dolayısıyla yetiştiği toplumun etkisiyle Adem’de oluşan kalıp yargı, gariban kimselerin anlatmış olduklarına kulak asmayan ve acılarıyla ilgilenmeyen Almanlar şeklinde bir önyargıya dönüşmüş olduğu söylenebilir.

“Koca Ren”de önyargının bir diğer yansıması Salim Sarıkaya karakterinin *kimsecikler şu Almanya’da yaralı parmağıma [...]* (Baykurt, 2003: 153-154) ifadesinde ortaya çıkmaktadır. Salim’in kendisine yardımcı olmadığı bazı kimseler -özellikle iş arkadaşı Achim- yüzünden Almanya’da yaşayan herkesi içine alacak şekilde bir genelleme yapması önyargı bağlamında açıklanabilir.

Önyargı ve kalıp yargı bağlamında anlatı örnekleri “Cinlerle Yolculuk”un farklı bölümlerinde de görülmektedir. Yasin, oğluyla birlikte yaptığı Avrupa yolculuğunda ilişkilerinin yıpranmış olmasından dolayı eşini telefonla aramamış ve ona nerede olduklarına dair bilgi vermemiştir. Yasin bu durumun eşinde şiddetli bir merakla yol açacağını çok iyi bilmekte ve şu sonuca varmaktadır:

Şu ana kadar Ellen, nerede olduğumuzu merak etmiştir. Ancak O, bu saatten sonra sadece merakla kalmayarak daha da ileri gitmiş olabilir. Beni bulmak için eğitilmiş katiller ve paralı askerler kiralamış olabilir. Büyük babasının da ona desteğiyle oğlunu, çılgın babasının kollarından kurtaracak bir gönüllüye yüklü anlamda para verebileceklerini zannediyorum. Gazete manşetlerini görebiliyorum: ‘Müslüman Fanatik Öz Oğlunu Kaçırıldı’ veya ‘Köktendinci Arap Sınırdan Kaçışı Esnasında Silahla Vuruldu.’ Belki konuyu aşırı büyütmekteyim. O, benden sadece bir telefon etmemi bekliyor olabilir⁷² (Mahjoub, 2004: 81).

⁷² By now Ellen will be wondering where we are. She might have gone further than just wondering. She might already have enlisted the services of a group of trained killers, mercenaries, to find me. With her grandfather to support her I imagine she could offer quite a hefty sum to anyone willing to wrest her son back from the arms of his lunatic father. I can just see the headlines: ‘Muslim Fanatic Kidnaps Own Son’, or ‘Arap Extremist Gunned Down in Race for Border’. Perhaps I am getting carried away. She might just be sitting by telephone waiting, not unreasonably, for me to call.

Yasin, eşi Ellen'ı telefonla arayıp çok kısa bilgi vermek yerine kendince bir kurgu ortaya koyar. Bu kurgunun temelinde kalıp yargı ve bunun sonucu olan önyargı vardır. Bu alıntıya göre, Batılı eşi Ellen açısından Yasin bir Arap ve Doğulu-Müslüman'dır ve bu durum onun yasadışı işler yapabileceğinin kanıtı olabilir. Yasin, Ellen'la karı-koca olmalarının bile bahsedilen algıyı değiştirmeyeceği kanısını taşımaktadır. Bu örnek Batı coğrafyasında Doğulu/Müslümanlara karşı kalıp yargı ve önyargı içeren algının bir yansıması olarak yorumlanabilir. Hatta bu örnekle çok yakın ilişkilerin bile böylesi algıların ortadan kalkmasına yetmeyebileceği vurgulanmıştır denebilir. Ancak Yasin'in konuyu çok abarttığını kabul etmesi eşi Ellen'a karşı ondaki önyargıyı göstermektedir. Bu örneklerden hareketle sadece Batılıların değil, Doğulu bireylerin de Batılılara karşı kalıp yargı ve önyargı içeren tutum ve davranışlara sahip oldukları şeklinde yorum yapılabilir.

Eserin ilerleyen sayfalarında Mahjoub bu türden önyargı ve kalıp yargı içeren ifadeleri farklı karakterler üzerinden okurlarıyla paylaşmaya devam eder; Yasin, gazeteci olarak İngiltere'de çalıştığı dönemde Irak'tan İngiltere'ye göç etmiş Iraklı bir aileyle tanışır ve onlarla bir röportaj yapar. Röportajı veren ailenin babası Irak'ın işgali esnasında oğlunun yaşadığı bir savaş hatırasını Yasin'le paylaşır; Irak'ın işgal edildiği dönemde bu ailenin çocuklarından bir tanesi askerdir ve cephededir. Amerikalı askerler savaş üstünlüğünü ele geçirdiklerinde cephede bu ailenin çocuğuyla karşılaşır ve çocuk Amerikan askerlerine 'neden geciktiniz' deyince Amerikan askerleri bu tepki karşısında şaşırırlar. Röportajı veren baba, Yasin'den özellikle bu hatırayı İngiliz kamuoyuyla paylaşmasını ister. Babanın bundan amacı İngiliz halkına 'tüm Iraklıların kötü insanlar olmadıklarını' göstermektir (bkz. Mahjoub, 2004: 98-99).

Bu olay birçok şekilde yorumlanabilir. Ancak röportajda sarf edilen bu ifadeleri, konu başlığı gereği sadece kalıp yargı ve önyargı bağlamında incelemek yerinde olacaktır. Iraklı babanın 'tüm Iraklıların kötü insanlar olmadıkları' sözü, sığınmış oldukları İngiliz toplumunda kendilerine yönelik, Arap, fellah ve İngilizlerin düşmanı olduklarına dair kalıp yargı ve önyargı içeren tutum ve davranışların ortaya çıkmasını engellemeye yönelik bir çaba olarak okunabilir. Bir diğer deyişle Iraklı baba ve ailesi,

ülkelerine karşı savaşta Batılılarla işbirliği yapmışlardır ve bu sebeple İngiliz toplumundan dostluk içeren bir yaklaşım görmek istemektedirler.

“Gönülsüz Köktendinci”de de önyargı ve kalıp yargıların çok yoğun bir şekilde işlendiği ve farklı karakterler üzerinden okurlarla paylaşıldığı görülmektedir. Bu karakterlerden birisi Cengiz’dir; Amerikalı misafirin uzun uzun kolundaki yanığa baktığını fark eden Cengiz, bu yaranın çocukluk döneminde yanan bir mumun koluna düşmesi sonucu meydana geldiğini belirterek onun kaygısını gidermeye çalışır. (bkz. Hamid, 2008: 53-54). Amerikalı misafirin bu yaraya dikkatli bakması -Cengiz’in Doğulu bir Müslüman olması nedeniyle- bir çatışmada böyle bir yara izi almış olabileceği önyargısından kaynaklanabileceği düşünülebilir. Bir diğer ifadeyle bu alıntı şöyle yorumlanabilir; Amerikalının yetiştiği toplumdaki bazı insanlar tarafından Müslümanlar tarihsel ve kültürel kalıp yargıların etkisiyle terörist olarak görülmektedir. Bu durumdan Amerikalı misafir de etkilenmiş olabilir. Bu yüzden Cengiz’in kolundaki bir yara Amerikalı misafirde önyargıya ve peşin bir hükme dönüşmüş ve Cengiz’in terörist bir eylem esnasında böyle bir yara almış olabileceği düşüncesini doğurmuştur denebilir. Dolayısıyla Hamid’in bir yara üzerinden Batılı toplumlardaki Müslüman Doğululara karşı varlığını sürdüren kalıp yargı ve önyargılara bir gönderme yapmış olduğu söylenebilir.

Kalıp yargı ve önyargıları çağrıştıracak paylaşımlardan bir diğeri yine Cengiz ile Amerikalı misafirin cafede oturdukları esnada vuku bulur. Cengiz’in kendisi ve Amerikalı misafiri için sipariş ettiği yemekler hazırlanmış ve masalarına getirilmiştir. Cengiz, Amerikalı misafirine emniyeti açısından yoğurttan ve pişmemiş sebzedden yememesini tavsiye eder. Ancak böyle bir tavsiye karşısında Amerikalı misafirin tutumunda bir değişiklik fark eden Cengiz sözlerinin yanlış anlaşılmasını düşünür ve bu yüzden ona bir açıklama yapma ihtiyacı hisseder:

Ne? Hayır, hayır, kötü niyetli bir şey söylemedim; bu pişmemiş gıdalar, midenizi rahatsız edebilir, söylemek istediğim tamamen budur. Eğer siz kötü düşünmeye devam ederseniz, korkulacak hiçbir şey olmadığına dair size güven vermek için ilk önce bu tabaklardan ben birer parça yiyeceğim⁷³ (Hamid, 2008: 139).

⁷³ What? No, no, I meant nothing sinister; your stomach might be upset by uncooked foods, that is all. If you insist, I will go so far as to sample each of these plates myself first, to reassure you that there is nothing to fear.

Cengiz'in, söylediği bir sözün karşısında bulunan kişide nasıl bir çağrışım yapacağını ilk etapta hesaba katmadığı, ancak muhatabının tavırlarındaki değişiklik üzerine bir açıklama yapma gereği görmüştür. Bu alıntı, kullanılan bir ifade muhatabın durumunu, konumunu, aidiyetini göz önüne almanın önemini göstermesi bakımından dikkate değer bir örnek olabilir. Ayrıca Cengiz tarafından kullanılan 'güvenliğiniz açısından' sözünün Amerikalı misafirin kalıp yargı ve önyargılarının ortaya çıkmasına neden olduğu anlaşılmaktadır. Zaten bir Müslüman olan Cengiz'e karşı güven sorunu yaşayan Amerikalı misafirin 'güvenliğiniz açısından' sözünden tedirginlik duyduğu ya da sakinleşen korkusunun tekrar nüksetmiş olabileceği söylenebilir.

"Gönülsüz Köktendinci"de kalıp yargı ve önyargı bağlamında üzerinde çok fazla vurgu yapılan unsurlardan biri de Cengiz'in bıraktığı sakalıdır. Sakal üzerine yapılan paylaşımların fazlalığı özellikle dikkat çekicidir. Bu durumu eserin birçok bölümünde görmek mümkündür. Örneklerden birisi Cengiz ile Amerikalı misafirin 11 Eylül saldırısı üzerine yapmış oldukları tartışma üzerinden verilebilir. Cengiz saldırının olduğu dönemde Filipinlerde iş seyahatindedir. Otelinde bulunduğu sırada televizyonu açar ve haber bülteninden Amerika'da meydana gelen saldırıyı öğrenir. Yapılan bu saldırıdan dolayı o esnada kendisinde bir mutluluk hisseder. Cengiz'in [...] *binlerce masum insanın katledilmesine yol açan bir saldırı karşısında nasıl böyle bir mutluluk duygusu yaşamış olduğumun ben de şaşkınlığı içerisindeyim*⁷⁴ (Hamid, 2008: 83) sözleriyle hissettiği bu mutluluktan dolayı kendi kendine utanç duyduğunu ima eder. İkili arasındaki bu konuşmanın ardından Amerikalı misafirin Cengiz'e bakışında meydana gelen değişim Cengiz'in dikkatinden kaçmaz ve Cengiz, Amerikalı misafirine şöyle bir ifade kullanır; [...] *sizi rencide ettiğimi ve hatta sinirlendirdiğimi görebiliyorum. Fakat sizi şaşırttığımı zannetmiyorum. [...] Belki de görüntümden ve dikkat çeken sakalımdan bir anlam edindiniz*⁷⁵ (Hamid, 2008: 86-87).

⁷⁴ [...] So when I tell you I was pleased at the slaughter of thousands of innocents, I do so with a profound sense of perplexity

⁷⁵ [...] I can see that I have offended you, angered you even. But I have not, I suspect, entirely surprised you. [...] Perhaps you have drawn certain conclusions from my appearance my lustrous beard.

Cengiz, sohbet esnasında Amerikalı misafirin sözlerinden değil, çoğunlukla onun tutum ve davranışlardan yola çıkar ve dolaylı bir şekilde onun kendi toplumundaki kalıp yargıların etkisi altında bu davranışları sergilediği düşüncesiyle reaksiyon verir. Cengiz'in sakallı olması, karşısındaki Amerikalı açısından onun bir terörist ya da o potansiyelde bir kimse olabileceği ihtimalini artırmaktadır. Romanda amerikalı karakterin sözlerinde herhangi bir önyargı belirtisi görülme bile Cengiz'in onun tutum ve davranışlarını bu yönde yorumlaması, aslında Cengiz'in Batı insanına karşı bir önyargısı olarak yorumlanabilir. Yazarın, Pakistan'a gelmeden önce Cengiz'in 11 Eylül saldırısından sonra Amerika'da gerek çalıştığı kurumda gerekse bulunduğu toplumsal ortamlarda sakalı yüzünden sıkıntılarla karşılaşmış olduğuna dair verdiği ayrıntılar, kahramanın Batılılara karşı sahip olduğu bu tarz önyargıları açıklar niteliktedir:

Tamamen fiziksel bir görüntü veren önemsiz bir kıl biçimi, bir tercih olmasına rağmen, yüz hatlarıma uygun bıraktığım sakalımın etkisi, ülkenizdeki insanlar üzerinde ciddi anlamda tepki meydana getirir. Düzenli kullandığım ve kusursuz bir uyum sağladığım metroda, hiç tanımadım insanların sözlü hakaretlerine hedef oldum. Underwood Samson'da kendimi, birdenbire dik bakışların ve fısıltıların merkezinde buldum. Wainwright, samimi bir şekilde bir öneride bulundu. "bak, arkadaş" dedi. Sakalın nasıl bir özelliği olduğunu bilmiyorum, ancak seni burada Bay Popüler yapmadığını düşünüyorum⁷⁶ (Hamid, 2008: 148).

Sakalından dolayı Cengiz Amerika'daki 11 Eylül saldırısından sonra kullandığı metrodan çalıştığı işyerine kadar hemen her alanda sert bakışların, fısıltıların, hatta sözlü hakaretlerin hedefi olagelmiştir. Nitekim Cengiz'in yakın mesai arkadaşı bile bu durumu fark etmiştir ve Cengiz'in yanına gelip sakalı konusunda onu uyarma ihtiyacı hissetmiştir. Bu bağlamda Batılı toplumlarda Müslümanlardan bazılarının bıraktığı/kesmediği sakalın tıpkı başörtüsü gibi önemli birer sembol olarak görüldüğü söylenebilir:

Doğu'nun inşa edilmesinde cinsiyetçi bakış açısı temel kategoriye oluşturmaktadır. Erotik ve şiddetten söz eden oryantalist söylemler stereotipler olarak işlev görmektedirler ve oryantalist kimlik inşasının merkezinde yer alırlar. Tipik görsel temsil sıkça örtü, sakal ve başörtüsü gibi ötekinin görünüşü ile alakalıdır (Taşar, t.y: 161).

⁷⁶ It is remarkable, given its physical insignificance –it is only a hairstyle, after all- the impact a beard worm by a man of my complexion has on your fellow countrymen. More than once, traveling on the subway- where I had always had the feeling of seamlessly blending in- I was subjected to verbal abuse by complete strangers, and at Underwood Samson I seemed to become overnight a subject of whispers and stares, Wainwright tried to offer me some friendly advice. " Look, man," he said, "I don't know what's up with the beard, but I don't think it's making you Mister Popular around here."

Müslümanlığı simgelediği ifade edilen sakal ve başörtüsü gibi unsurlar oryantalist bakış açısının merkezinde yer alır. Aslında bir sembol olarak algılanan sakal ve başörtüsü Batılı toplumun pek çok kesiminde olumsuz bir algıya yol açtığı söylenebilir. Söz gelişi İslamofobi üzerine çalışmalarıyla bilinen Arthur F. Buehler de bu duruma şöyle vurgu yapmaktadır; *[...] Geçen yirmi yıl içinde şunu kesin olarak tesbit ettim ki Batı üniversitelerindeki öğrencilerin temel İslam algısı, 'şiddet yanlısı sakallı Müslüman erkekler' ve 'baskı altındaki başörtülü Müslüman kadınlar' şeklindedir* (Buehler, 2014: 133). Dolayısıyla sakal ve başörtüsü Batılıların dünyasında Müslümanlar hakkındaki kalıp yargı ve önyargıyla ilişkili önemli öğelerdendir denebilir.

Cengiz'in Amerika'da yaşadığı sorunların temelinde Amerikalıların Müslümanlara yönelik kalıp yargılarının ve önyargılarının var olduğu söylenebilir. Ayrıca Cengiz karakterinden hareketle Müslümanların böyle sorunları Amerika'da 11 Eylül saldırıları sonrasında daha fazla yaşamaya başladıkları ifade edilebilir. Saldırlardan önce Amerikan toplumuna uyum sağlama ve entegre olma konusunda büyük bir sorun yaşamayan Cengiz 11 Eylül saldırılarından sonra sözlü hakaretlere, sert bakışlara maruz kalmıştır. Bu yüzden 11 Eylül saldırılarının Batılı toplumdaki kalıp yargıların önyargıya dönüşmesinde önemli bir görev icra etmiş oldukları söylenebilir. Hamid'in, Batılı toplumun bilinçaltında Müslümanlara yönelik eski zamandan beri var olan yargıların 11 Eylül saldırılarıyla birlikte daha fazla gün yüzüne çıkıp önyargı ve peşin hükme dönüştüğünü ve tüm Müslümanları kapsayacak şekilde genelleştirildiğini vurgulamaya çalıştığı ifade edilebilir. Hamid eserin ilerleyen bölümlerinde kalıp yargı ve önyargı içeren yaklaşımları okurlarıyla paylaşmaya devam eder; romanın kahramanı olan Cengiz'in Amerika'da yaşadığı sorunların da etkisiyle ülkesi Pakistan'a kesin dönüş yapma kararı vererek ilişkisini kesmek için iş yerine son kez geldiğinde karşılaşmış olduğu muamele gerçekleri bir kez daha ortaya koyar niteliktedir:

Jim'in ofisinden ayrıldıktan sonra güvenlik görevlileri nezaretinde asansöre gittim. Son birkaç hafta boyunca sakallı ve sert görüntüme, meslektaşlarım üzerinde ne denli kuşkulu bir etki meydana getirdiğimi anladım. Benimle vedalaşmaya ve elimi sıkmaya sadece Wainwright geldi. Diğerleri ise korku ve tedirginlikle yüzüme bakmaya katlandılar. İşini yarım bırakıp istifa eden biri değil de, sanki onları öldürmek için komplö kurmaktan ceza yemiş bir insandım. Binanın dışına çıkana kadar güvenlik

görevlileri bana eşlik ettiler. Ancak o zaman ıslanan gözlerimi ellerimle ovalayabildim⁷⁷
(Hamid, 2008: 181-182).

Cengiz'in ilişkisini kesmek için geldiği şirket ofisinde güvenlik görevlileri refakatinde hareket etmek zorunda kalması, bir tanesi hariç iş arkadaşlarının onun yüzüne bile bakmamaları Cengiz'e karşı önyargılarının geldiği aşamayı göstermektedir. Bunu fark eden Cengiz işinden ayrılmak için şirkete gelmiş biri değil de sanki onları öldürmeye gelmiş bir terörist, bir cani muamelesi görmüş olduğunu ifade etmiştir. Aslında bu örnekler 11 Eylül sonrası Batılı toplumdaki Müslüman kimliğine sahip insanların maruz kaldığı önyargılı yaklaşımları ve olumsuz genellemeleri göstermektedir. Nitekim Cengiz duruma itiraz eder ve Amerikalı misafirine [...] *bizim siz Amerikalıların hepsini gizli suikastçılar olarak görmememiz gerektiği gibi sizin de biz Pakistanlıların tümünü potansiyel teröristler olarak düşünmemeniz lazımdır*⁷⁸ (Hamid, 2008: 208-209) şeklinde bir tavsiyede bulunur. Bu satırlar “Gönülsüz Köktendinci”nin son cümleleridir. Hamid'in eserini milletler arasındaki peşin hükümlü tavırlara, önyargılara ve olumsuz genellemelere itiraz ederek bitirmek istediği söylenebilir. Yazar yapmış olduğu tavsiyede sadece Batı ve Batılıyı değil, Doğu ve Doğuluyu da göz önüne almış ve kalıp yargıların, önyargıların, genellemelerin, peşin hükümlerin yanlışlığının tüm toplumlar için geçerli olduğunun altını çizmiştir.

Sonuç olarak; kalıp yargı ve önyargılar, kimden kaynaklanırsa kaynaklansın ötekileştirmenin oluşmasında ve oluşturulmasında önemli olgulardır. Bu yargılar tarihsel, kültürel, toplumsal, dinî, coğrafi, ekonomik, pek çok unsur ve sürecin etkisiyle şekillenmekte ve ortaya çıkmaktadırlar. Dolayısıyla bütün bu faktörler tespit edilmeden bu yargıların tam olarak anlaşılabilmesi mümkün değildir. Artalanında kalıp yargı ve

⁷⁷ After leaving Jim's office, I was marched to the elevator bank. I realized how deep was the suspicion I had engendered in my colleagues over these past few –bearded and resentful– weeks; only Wainwright came over to shake my hand and say farewell; the others, if they bothered to look at me at all, did so with evident unease and, in some cases, a fear which would not have been inappropriate had I been convicted of plotting to kill them rather than of abandoning my post in mind-assignment. The guards did not leave me until I was outside the building, and it was only then that I allowed myself to rub my eyes with the back of my hand, for they had been watering slightly.

⁷⁸ [...] you should not imagine that we Pakistanis are all potential terrorists, just as we should not imagine that you Americans are all undercover assassins.

önyarguların bulunduğu ötekileştirme sorununun çözülebilmesi için öncelikle bu yarguların kaynağına inilmesi ve sebeplerin analiz edilmesi gerekir.

3.5.3.2. Savaş ve Saldırılar

Ötekileştirmenin önemli gerekçelerinden bir diğeri ise maruz kalınan saldırılar, şiddet olayları, savaşlardır. Şiddet içeren tutum ve davranışlara maruz kalan kişi ve kişiler, bunları yapanları ya da bunları yapanlara doğrudan veya dolaylı olarak yardım sağlayanları düşman olarak görebilir, onları dışlayabilir, kısaca ötekileştirebilir. Bu yüzden saldırılar, savaşlar, şiddet olayları ötekileştirmenin oluşmasında veya güçlenmesinde önemli faktörler olarak sıralanabilir. Bu konunun incelemesi yapılan eserlerde de doğrudan ve dolaylı kurgular üzerinden okurlarla paylaşıldığı görülmektedir.

“Koca Ren”de bu duruma Adem’in eğitim gördüğü okulda yaşanan pisleme olayı üzerinden bir gönderme yapıldığı söylenebilir; okul personeli sabah geldiklerinde başta müdür odası olmak üzere okulun farklı birçok yerine pislendiğini görürler. Kim tarafından ve hangi amaçla bunun yapılmış olduğu tespit edilememiştir. Okul yönetimi, bu durumu kendilerine ve dolayısıyla Alman eğitim sistemine yapılmış bir hakaret ve bir saldırı olarak açıklamaktadır. Bu durum aynı zamanda önemli bir merak konusu olmuştur. Nitekim bu olay sadece okul yönetiminin bilgisi dâhilinde kalmaz tüm şehre yayılır ve hatta belediye meclisine bile gündem maddesi olur. Okul yönetimi her ne kadar ellerinde bir kanıt olmasa da Türkleri bu işin faili olarak görmektedir. Onlara göre yapsa yapsa böyle düşmanca bir hakareti, haysiyet saldırısını ancak Türkler yapmış olabilir. Bu yüzden fail olarak Türklerin görüleceğini düşünen Salim Sarıkaya, oğlu Adem’i gelebilecek tepkiler konusunda peşinen uyarma ihtiyacı duymuştur; [...] *Adem sözüme iyi kulak ver oğlusu: İçine edildi diye sakın gevşetme! Derslerine daha beter sarıl! Şimdi ne olsa gururları incindi. Şimdi onlar kuyruğu yaralı yilana benzer. Hincını senin gibi gariban çocuklarından alır* (Baykurt, 2003: 216).

Salim Sarıkaya’nın oğluna peşinen tedbirli olmasını tavsiye etmesi yapılan bu hakaret içerikli olaydan dolayı Türklerin sorumlu tutulacağı endişesinden kaynaklanır. Peşin bir hükümlerle ele alınan bu saldırının Almanların gözünde zaten öteki olan Türkleri,

daha fazla ötekileştirmeye neden olduğu yorumu yapılabilir. Benzer bir durum “Cinlerle Yolculuk”ta da okurlarla paylaşılmaktadır. Kuveyt’in Irak tarafından işgal edilmesiyle birlikte Amerika öncülüğünde aralarında İngiltere’nin de bulunduğu çoğunluğu Batılı devletlerden oluşan bir koalisyon kurulur. Koalisyonun amacı Irak’ı zor kullanarak işgal ettiği Kuveyt’ten çıkarmaktır. Bu yüzden Irak askerî birlikleri ile koalisyon güçleri arasında uzun bir dönem süren şiddetli bir savaş meydana gelir. Bu savaşta her iki kanattan birçok insan ölür ve bir o kadarı da yaralanır. Bu zamanda Londra’da bulunan Yasin de bu savaşın olumsuz yansımalarıyla karşılaşır:

Arapların her yerde ve her şeyde gündem ve yasal hedef olduğu bir dönemdi. Bazı günler, konu beni de etkilemeye başlamıştı. Meyhanede bir adam, benim gibi adamları kurtarmak için İngiliz askerlerinin yaşamlarını riske attıklarını, bundan dolayı Britanya’ya minnettar olmam gerektiğini söyledi. Ancak, savaş daha fazla sertleştikçe, ölü ve yaralılar geldikçe, uçaklar düştükçe, insanlar, bana telefon etmeye ve dükkanlarına hakaret içeren sözler yazıldığını, peçeli kızların taciz edildiğini söylemeye başladılar. Bu durum karşısında ben çok sinirlendim ve savunma pozisyonu aldım⁷⁹ (Mahjoub, 2004: 95).

İngilizlerin Irak savaşındaki askerî kayıplarının Yasin ve onun gibilerin İngiltere’de daha fazla sorun yaşamalarına, daha fazla ötekileştirilmelerine neden olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Batılı koalisyonla Irak arasındaki savaşın sonuçları açısından Batılı toplumda yaşayan Müslümanların daha fazla ötekileştirilmelerine yol açtığı söylenebilir. Aynı zamanda bu durum Yasin’i ve onun gibileri savunma pozisyonuna sokmuş, kendilerine karşı olumsuz tutum takınan Batılıları daha fazla öteki olarak görmelerine sebep olmuştur denebilir. Gerek “Koca Ren”den gerekse “Cinlerle Yolculuk”tan verilen her iki örnekte saldırı ve savaş gibi nedenlerin Batı’da yaşayan Müslüman göçmenlere yönelik nasıl bir ötekileştirme sonucunu doğurmuş olduğu görülmektedir.

Bu konuya bir de tersinden bakmak mümkündür. Saldırı ve savaşların Batılı toplum yaşamında Müslümanların daha fazla ötekileştirilmelerine yol açması gibi İslam coğrafyasına yönelik saldırılar da Müslümanların Batılılara karşı öfke duymasına ve

⁷⁹ It was open season on Arabs, and anything, anywhere, was a legitimate target. Some days it began to get to me. I was told by a man in a pub that I ought to be grateful that Britain had put in troops lives at risk to save the likes of me and mine. It got worse when casualties came in, the first planes went down, and people started to call me to say that their shops had been daubed with graffiti, or their daughters were being harassed for wearing the veil. I became angry and defensive.

Batılıları kendilerine düşman bir öteki olarak tasavvur etmelerine sebep olmaktadır. “Gönülsüz Köktendinci”de ötekileştirme nedenleri arasında bu bakış açısını yansıtan birçok olayın okurlarla bulunduğu görülmektedir. Bunlardan birkaçı örnek olarak sunulabilir. Cengiz ve Amerikalı misafirin oturdukları cafede kendilerine hizmet eden garsonun Amerikalı misafire karşı sert bakışları hem Cengiz’in hem de Amerikalı misafirin dikkatinden kaçmaz:

Garsonumuzun size karşı dik bakışlara sahip olduğunu gözlemliyorum, beyefendi. [...] Eğer size karşı nefret ettiğine dair bir hisse kapılırsanız, sizden onun bu davranışını görmemezlikten gelmenizi istirham ediyorum. Onun akrabaları komşumuz Afganistan’ın sınırlarının her iki tarafında yaşamaktadırlar ve sizin ülkeniz tarafından gerçekleştirilen saldırılardan çok acı çekmişlerdir⁸⁰ (Hamid, 2008: 123).

Cengiz’in bu konuda garsonu uyarmak yerine Amerikalı misafire garsonu görmemezlikten gelmesini tavsiye etmesi garsondaki derin yaraya bir vurgu olarak yorumlanabilir. Bu bağlamda Amerika’nın Afganistan’ı işgal girişimi şöyle değerlendirilebilir. Amerika tarafından Afganistan 11 Eylül İkiz Kule saldırısından sorumlu tutulan ülkelerden biridir. Amerika bu gerekçeyle Afganistan’a savaş açmış ve bu durum dünya kamuoyunu uzun süre meşgul etmiştir:

11 Eylül 2001’de, ABD’de İkiz Kulelere yönelik gerçekleştirilen saldırılar Afganistan’ın çatışmalarla dolu tarihinde yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. ABD, el-Kaide’yi sakladığı ve desteklediği için Taliban’ı devirmeye karar vermiş ve bunun üzerine 7 Ekim 2001’de Afganistan’ı işgal etmiştir. Kasım 2001’de ABD, Kuzey İttifakı’nın da desteğiyle Taliban’ı devirmiştir. Kunduz şehrini ele geçiren Amerikan askerleri, en az 3.000 ila 4.000 kişiyi katlederken binlerce kişiyi de tutuklamıştır. Tutuklular metal konteynerler içinde Afganistan’ın kuzeyinde bulunan Şibirgan Hapishanesi’ne götürülmüş, çoğunluğu da sadece birkaç kurşun deliğiyle havalandırması sağlanan bu konteynerler içerisinde yolda havasızlıktan boğularak ölmüştür. Ölenler toplu mezarlara gömülmüştür (Karadere, t.y: 9-10).

Batılı güçler tarafından Müslüman devletlere yapılan saldırıların Müslümanların dünyasında Batılı toplumların daha fazla ötekileştirilmesine neden olduğu görülmektedir. Ayrıca tersi durumlar da söz konusu olabilmektedir; Batılı devletlerde meydana gelen saldırı ve şiddet olaylarının Batı toplumlarında Müslümanlara yönelik

⁸⁰ I observe, sir, that there continues to be something about our waiter that puts you ill at ease. [...] If you should sense that he has taken a disliking to you, I would ask you to be so kind as to ignore it; his tribe merely spans both sides of our border with neighboring Afghanistan, and has suffered during offensive conducted by your countrymen.

ötekileştirme içeren tutum ve davranışların ortaya çıkmasına ya da var olan ötekileştirici yaklaşımların daha fazla sertleşmesine neden olduğu söylenebilir.

3.5.3.3. Ötekileştirmede Siyaset ve Medya

Farklı kültürlere, dinlere, dillere sahip toplumların birbirlerine karşı önyargı ve kalıp yargılardan kaynaklanan ötekileştirici yaklaşımlarında siyaset kurumunun ve medyanın etkisi de göz ardı edilemez. Çoğunlukla farklı beklentiler ve amaçlarla olumsuz ve yanlı tavırlar takınan siyasetçilerin ve medyanın olayları abartmaları toplumsal gerilimin daha fazla artış göstermesine neden olduğu söylenebilir. Bir diğer ifadeyle siyaset ve medya ötekileştirici yaklaşımların artış göstermesinde ve güçlenmesinde önemli unsurlardandır denebilir. Siyaset ve medyanın ötekileştirmedeki etkisi incelemesi yapılan eserlerde de kendisine yer bulmuştur. “Koca Ren”de Salim Sarıkaya, oğlu Adnan’ı Türkiye’de bırakmıştır ve onun vatanında yüksek öğrenimini tamamladıktan sonra öğretmen olmasını ve toplumuna bir eğitimci olarak katkı sağlamasını arzulamıştır. Ancak bu hayal gerçekleşemez. Ülkede askerî darbe olur ve devlet askerler tarafından yönetilmeye başlanır. Türkiye’de siyasî mekanizmanın başına askerler geçmiş ve onlar aldıkları kararlarla ülke siyasetine yön vermeye başlamışlardır. Bu dönem farklı gerekçelerle çok fazla tutuklamaların yaşandığı bir zaman dilimidir. Nitekim bir üniversite öğrencisi olan Adnan da bir kısım eylemlere adının karışması nedeniyle tutuklanmış ve idamla yargılanmaya başlanmıştır. Bu durum baba Salim Sarıkaya’nın ülkenin bu dönemdeki yönetimini olumsuz bir yaklaşımla sorgulamasına yol açar:

Ulan benim oğlum adam mı vurdu; yol mu kesti; ırz mı taşıladı da idam ediyorsun? İkincisi: Kendiniz değil misiniz gençler yurda sahip çıkın, Cumhuriyeti koruyun! Diyen? Üçüncüsü: Hani yurttan demokrasi vardı? Adnan sizin suçlamalarınızdan tekini yapmadı! Yıllar yılı ha bugün vuruldu, ha şu gün öldürüldü korkusu çektik. Şimdi de asacaklar mı, yoksa yaşamboyu hapislik mi verecekler; yoksa tünel açıp kaçarken arkadan kurşunu saplayacaklar mı? Gece gündüz bunun korkusunu çekiyoruz (Baykurt, 2003: 168).

Adnan’ın kesin bir suç işlediğine dair herhangi bir kanıt olmamasına rağmen dönemin askerî yöneticileri tarafından tutuklanmış ve idamla yargılanmak üzere mahkemeye sevk edilmiştir. Bu durum babası Salim tarafından ülkesinin siyaset

anlayışını sorgulamasına, hatta daha ileri giderek eleştirmesine neden olmuştur. Bir diğer ifadeyle Salim'in dönemin askerî yöneticilerini kendilerine düşman olarak görmesine ve onları ötekileştirmesine yol açtığı anlaşılmaktadır. "Cinlerle Yolculuk"ta siyaset ve medyanın ötekileştirici yaklaşımlarının eserin birçok bölümünde okura sunulduğu görülmektedir; Yasin İngiltere'de yaşamaya başlayan ablası Yasmina ve eniştesi Umar'ı evlerinde ziyarete gider. Ablası mutfakta, eniştesi Umar'ın da farklı bir odada olması nedeniyle Yasin tek başına kalır ve televizyondan haberleri izlemeye başlar. Henüz izlemeye başlamışken odaya gelen Umar tarafından televizyon kapatılır. Yasin haberleri izlemek istediğini ve dünyada yaşanan olaylardan haberdar olmayı arzuladığını eniştesine iletir:

Çekingen bir şekilde haberleri seyretmek istediğimi belirttim. [...] Umar, sabırsız bir şekilde dilini şapırdattı. Anlamsız bir uğraş, haberlerdeki bilgilerin gerçeklerle ilgisi yok. [...] Onların haberlerde gerçekleri söylediklerini mi zannediyorsun? ITN? BBC? CNN⁸¹ (Mahjoub, 2004: 288)?

Bu satırlarda Umar'ın Batı medyasının güvenilirliğini sorguladığı, hatta Batı medyasına inanmadığı görülmektedir. Onun, Yasin üzerinde de böyle bir güven sorunu oluşturmak için soru-cevap biçiminde bir yaklaşım ile Yasin'i ikna etmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Hatta Batılı büyük medya kuruluşlarını da cümleleri içerisine yerleştirerek Yasin'i doğrudan hedefe yönlendirmiş olduğu söylenebilir. Tartışmayı duyan Yasmina da söze karışır ve eşi Umar'la benzeşen bir tutumla konuyu daha detaylı bir biçimde açıklamaya çalışır:

Yasin, burada da, Amerika'da da, medyanın Yahudiler tarafından idare edildiğini herkes bilir. Gazete, televizyon gibi iletişim araçları onların kontrolü altındadır. Hollywood da onların eli altındadır. Filmlerde sakalsız, cahil ve terörist olmayan bir Arap izledin mi? Bir misal versene⁸² (Mahjoub, 2004: 288-289).

Yasmina'nın söyledikleri karşısında Yasin itiraz edecek çok fazla argüman bulamadığı için medyanın görsellerinde cehaleti, önyargıları kullanmış olduğunu kabul eder. Ancak onların böyle bir yöntem izlemelerindeki amaçlarının izleyen, dinleyen

⁸¹ I wanted to watch the news, I explained lamely. [...] He clicked his tongue impatiently. No point in that. What they tell you there is no use. [...] You think they tell truth? ITN? BBC? CNN?

⁸² Yasin, everybody knows it is the Jews who run the media, here and in the United States. They run the Networks, the newspapers, television. They run Hollywood. Have you ever seen a movie with an Arab who is not an unshaven, illiterate terrorist? Name one.

sayısını artırmak olduğunu beyan eder. Yasin'in konuya bilimsel yaklaşması Umar'da tepkiye yol açar ve Yasin'e [...] *hayır, Yasin, dostum, kardeşim uyan! Onlar bizden nefret ediyorlar. Müslümanların yeryüzünden tamamen silindiğini görmek istiyorlar*⁸³ (Mahjoub, 2004: 289) şeklinde bir söylemde bulunur. Bu ifadeler Batılı medya organlarıyla ilgili Umar'daki önyargının boyutlarını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Yasin, Batılı medya kuruluşlarıyla ilgili gerek ablası gerekse eniştesinden dinlediklerine bir yerde kendisi de katılmaktadır. Bir medya mensubu olarak İngiltere'de iş hayatına atılmış olduğu ilk zamanlarda yaşadığı bu konudaki tecrübelerini hatırlar. Söz konusu dönemde Kuveyt, Irak tarafından işgal edilmiştir ve gazete bu işgali haberleştirecek muhabire sahip değildir. Yasin bu konuda çalıştığı işletmeye yardımcı olmak için gazetenin yazı işleri müdüründen kendisini bu konuda görevlendirmesini ister. Bu öneriye olumlu cevap veren Müdür, Yasin'e şöyle der; [...] *biz orada değiliz. Öyleyse ne yapmamız lazım? [...] Biz bu haberleri hazırlayacağız. [...] Haberleri biz uyduruyoruz. Anladın mı*⁸⁴ (Mahjoub, 2004: 95)? Ablası ve eniştesiyle olan tartışmaları esnasında yaşadığı bu olayı hatırlayan Yasin, ablası ve eniştesinin tamamen haksız olmadıklarını düşünür. Mahjoub bu tür örnekleri okurlarıyla eserinin farklı yerlerinde farklı biçimlerle paylaşmaktadır. Onun, yukarıda da verildiği üzere, iddia-ispat şeklinde bir yöntem izlediği ve bu yöntemle okurlarını bu konuda ikna etme gibi bir yaklaşım sergilediği yorumunda bulunmak mümkündür.

Siyaset ve medyanın ötekileştirmede nasıl bir etkiye sahip olduğu "Gönülsüz Köktendinci"de de ele alınmaktadır. Hamid bu konuyu eserin birçok yerinde farklı şekillerde okurlarına sunmuştur. Bu paylaşımlardan birisi Amerika ile Afganistan arasında yaşanan savaş üzerinden verilmektedir. Afganistan 11 Eylül saldırısından sorumlu ülkelerden biri olduğu gerekçesiyle Amerika tarafından işgal edilmiştir. Bu dönemde Cengiz Amerika'da yaşamına devam etmektedir. Cengiz Afganistan'a yapılan saldırıdan rahatsız olduğu kadar bu savaşı haberleştirerek dünya kamuoyuna duyuran medyaya da tepkilidir:

⁸³ [...] No, Yasin, my friend, my brother, wake up! They hate us. They want to see all Muslims wiped off the face of the earth.

⁸⁴ [...] We're not there. So what do we do? [...] We make it up. [...] We make the news. Get it?

Afganistan işgali başlayalı iki haftayı bulmuştu. Yirmi birinci asır savaş ekipmanlarıyla donatılmış Amerikan askerleriyle, yetersiz teçhiz edilmiş ve az beslenmiş Afgan aşiret mensupları arasındaki orantısız mücadeleyi, yanlış ve bir spor etkinliği şeklinde yansıtan akşam haberlerini izlemekten kaçınıyordum⁸⁵ (Hamid, 2008: 112-113).

Cengiz akşam haberlerini izlememe nedeni olarak iki noktaya vurgu yapmaktadır. Bunlardan birisi yaşanan işgal girişiminin taraflı ve adaletsiz bir şekilde aktarılmasıdır. Diğerisi ise böyle haberlerin bir maç müsabakası şeklinde izleyicilere sunulmasıdır. Hamid bu yaklaşımıyla Batılı medya organlarının haberi hazırlama ve sunma konusundaki tutum ve davranışlarına eleştiri getirmiştir. Görüldüğü gibi siyaset ve medya ötekileştirmeyi olumsuz bir biçimde etkileyen ve onun sertleşmesine neden olan önemli unsurlardandır. İncelemesi yapılan eserlerde de bu durum kendisini göstermektedir.

3.5.4. İçer Kapanma ve Mutsuzluk

Önyargı, kalıp yargı, siyaset, medya, saldırı, savaş ve benzeri faktörler ötekileştirmenin ortaya çıkmasında, güç kazanıp kuvvet bulmasında nedensel arka planı oluşturan önemli unsurlardır. Dolayısıyla bunlara ötekileştirmeye giden yolun hazırlayıcısı veya tahkim edicisi olarak bakmak mümkündür. Ötekileştirmenin ortaya koyduğu sonuçların da ele alınması yerinde olacaktır. Söz gelimi ötekileştirme, hedef kişi ve kişilerde içer kapanmaya, mutsuzluğa, çaresizlik, acizlik, sorunların altından kalkamama gibi sıkıntılara neden olabilir. Bu konular incelemesi yapılan eserlerde de kendisini göstermektedir.

“Koca Ren”de bu durum, çok yoğun bir şekilde işlenen önemli sorunlardan biridir. Adem Hollanda caddelerinde kendi başına gezinirken içine girmiş olduğu mutsuzluk, çaresizlik ve çözümsüzlük girdabını şu sözlerle dile getirmektedir:

Utrecht merkez istasyonunda insanlar hızlı hızlı, dur durak bilmeden o yana, bu yana yürüyor. Bir tekinin üstü başı yırtık, yamalı, ya da kirli değil. Üstü başı dökülen insan Almanya’da hiç yok. Kemikleri derisini yırtıp çıkacak gibi sırttan hiç yok. Ben mutlu

⁸⁵ The bombing of Afghanistan had already been under way for a fortnight, and I had been avoiding the evening news, preferring not to watch the partisan and sports-event-like coverage given to the mismatch between the American bombers with their twenty-first-century weaponry and the ill-equipped and ill-fed Afghan tribesmen below.

değilim. Alman doğmak mı isterdim? Hayır! Ne olursa olsun, Türk doğaydım gene! Ama doğduktan sonra mutlu olaydım. Hiç çalışmadan, hiçbir sıkıntıya katlanmadan, hazırca mutlu değil, çalışarak, sıkıntı da çekerek, ama sonunda mutlu! Biliyorum bugün bu durumda ben ne yapsam, ne etsem, hem de Almanya’da ağzımla kuş tutsam mutlu olamam! Gördüm, sınırdaki Türk olarak yalnızca bizi durdurdular. En düşük para bizim. Biz süpürüyoruz Duisburg’ta, Utrecht’te, Avrupa’nın bütün şehirlerinde sokakları, biz yıkıyoruz çoğu doyumevlerinde bulaşıkları. En kirli, hem de zor işlerde biz çalışıyoruz. Okullarda bizim hallerimiz duman (Baykurt, 2003: 134)!

Adem’in Hollanda caddelerinde gezinti yaptığı esnada dile getirdiği ifadeler ondaki mutsuzluğu, umutsuzluğu, çaresizliği göstermektedir. Adem öncelikle kendi kendine bir durum tespiti yapar ve Avrupa’da Türklerin mevcut halini resmeder. Özellikle dile getirdiği ‘Almanya’da ağzımla kuş tutsam mutlu olamam’ sözüyle Adem bu mutsuz durum karşısında çaresiz ve çözümsüz kaldığını anlatmaya çalıştığı söylenebilir. Bu konu “Koca Ren”de farklı şekillerde işlenmeye devam eder. Hacer Sarıkaya, oğlu Adnan’ın durumundan dolayı Türkiye’ye gidecektir. Tüm aile Hacer Hanımı yolcu etmek için havaalanındadır. Annesinin bavullarına yardım eden Adem bir taraftan da kendi kendine düşünmektedir:

Adem babasından önce itiyor bavulu, çantaları, hem de düşünüyor: Ne olurdu bu uçakla ben de gitsem? Çok değil bir aycık kalıp ninemle, dedemle görüşüp geri gelsem? Ne yararı var bu okulun? Çatısının altında kim beni seviyor? Müdür Frau Wolf, öğretmen Frau Platte, Türk öğretmeni Herr Toprak; gitsem de gelmesem sevinirler! Yokluğum hepsinin canına minnet! Bir Melanie var sınıfta; sidikli der bana. Ağzına bir vuracağım, duman olacak! Sakın haaa! Alman dövülmez! Diyor babam. Dövülmez diye her aşağılamasına katlanalım mı? Şu Almanya’da bir gram gururum kalmadı! Ah baba, çok kızıyorum sana! Pasaportumu da aldın, kaçarım diye korkuyor, bir türlü vermiyorsun (Baykurt, 2003: 22)!

Almanya’da yaşadığı sıkıntılardan bunalan Adem’in Türkiye’ye gitmeyi ve kısa bir süre orada kaldıktan sonra bir hava değişimi yapıp Almanya’ya tekrar dönmeyi arzuladığı anlaşılmaktadır. Onun bu arzu ve isteğini Avrupa’da yaşadığı sıkıntılardan kurtulmak için düşündüğü geçici bir çözüm olarak görmek mümkündür. Eserde bu konu sadece Adem karakteri çerçevesinde ele alınan bir durum değildir. Yer yer farklı karakterler üzerinden de bu konunun dile getirildiği görülmektedir. Bu karakterlerden birisi de Salim Sarıkaya’dır. Salim bazen oğlu Adem gibi kendi kendine konuşarak düşüncelerini şöyle dile getirir; *[...] çocuklara iyi bir gelecek dedik. Avrupa’da azman fabrikalar gördük. Dilimiz, düşüncemiz sınırlı kaldı. Acılarımızı açamadık. ‘Tek başına kurtuluş’ düşüncesinin olumsuzluğunu kavrayamadık* (Baykurt, 2003: 7). Salim Avrupa’ya

gelme amacını açıkladıktan sonra yaşadığı sıkıntıları dile getirir. Bunlar; dil yetersizliği, içe kapanma, mutsuzluk ve çaresizlik olarak sıralanabilir. Aslında Salim Sarıkaya Almanya'daki yaşamında mutsuz ve umutsuz olduğu kadar vatanındaki siyasal uygulamalar gerekçesiyle de mutsuz ve umutsuzdur:

Ulan benim oğlum adam mı vurdu; yol mu kesti; ırz mı taşıdı da idam ediyorsun? İkincisi: Kendiniz değil misiniz gençler yurda sahip çıkın, Cumhuriyeti koruyun! Diyen? Üçüncüsü: Hani yurttaki demokrasi vardı? Adnan sizin suçlamalarınızdan tekini yapmadı! Yıllar yılı ha bugün vuruldu, ha şu gün öldürüldü korkusu çektik. Şimdi de asacaklar mı, yoksa yaşamboyu hapislik mi verecekler; yoksa tünel açıp kaçarken arkadan kurşunu saplayacaklar mı? Gece gündüz bunun korkusunu çekiyoruz. Avradım Hacer'de bet beniz kalmadı (Baykurt, 2003: 168).

Salim sadece Almanya'daki yaşadıklarından ötürü mutsuz ve umutsuz değildir. O vatani Türkiye'deki siyasî gerekçeli uygulamalardan dolayı da mutsuzdur ve bu kendisini iki taraflı bir umutsuzluğa, çaresizliğe ve çözümsüzlüğe sürüklemektedir. Baykurt bu mutsuzluğu, umutsuzluğu ve çaresizliği eserinde yoğun bir şekilde işlemektedir. Yukarıda verilen örneklerden hareketle yazarın bu dönemde Almanya'ya işgöçü yapan Türk topluluklarının hem Almanya'da hem de Türkiye'de yaşadıkları sıkıntılara göndermede bulunduğu söylenebilir. Mutsuz durumun ise umutsuzluğa, çaresizliğe ve çözümsüzlüğe dönüştüğü anlaşılmaktadır.

“Cinlerle Yolculuk”ta da içe kapanma ve mutsuzluk konusunun işlendiği görülmektedir. Yasin Sudan ziyareti sonrası edindiği izlenimleri kaleme almış ve kitap olarak yayımlamıştır. Ablası Yasmina kitaptaki anlattıklarından dolayı Yasin'e ülkesini Batılılara kötü gösteren bir hain olarak bakmaktadır. Yasin yazdığı kitapta objektif olmaya çaba sarf ettiğini belirtmiş olsa da ablasının sert eleştirilerinden kurtulamamıştır. Bu durum Yasin'in iç hesaplaşma yapmasına, mutsuzluğa ve umutsuzluğa kapılmasına yol açar; [...] *bu tartışmadan sonra uzun bir süre orada oturdum. Haklı olabilirler mi diye kendi kendime düşünmeye başladım? Dürüstlük, objektif kriterler, evrensel ve ahlakî değer gibi şeyler gerçekten yoksa*⁸⁶ (Mahjoub, 2004: 291) şeklindeki düşüncelerini dile getirdiği bir sorguya dönüşür. Yasin'in ablasıyla olan bu tartışması

⁸⁶ [...] I sat there for a long time after that. What if they were right, I wondered? What if there really were no such thing as honest, objective criteria, what if there were no universal human values, no moral absolutes?

onda olumsuz etki bırakmış ve onu umutsuzluğa sevk etmiştir. Bundan dolayı oturduğu yerde uzun süre sessizce beklemiş ve mevcut durumu sorgulamaya başlamıştır denebilir.

“Gönülsüz Köktendici”de de içe kapanma ve mutsuzluk farklı örneklerle ortaya konulmuştur. Cengiz Amerika’da lüks bir yaşam içerisinde. Çalıştığı işten yüksek maaş almaktadır ve çok sevdiği bir kız arkadaşı vardır. Kısaca Amerika’da maddi anlamda beklentilerini karşılayan bir hayata sahiptir. Ancak bu dönemde onun iç dünyasında benzer bir mutluluğun olduğu söylenemez. Bir diğer ifadeyle Cengiz depresyon yaşamaktadır. Yaşamını sürdürdüğü Amerika’nın dünyada Müslüman devletlere yönelik saldırgan politikaları onun bu mutsuz ve depresif ruh halinin önemli nedenlerindedir. Cengiz böyle bir devlete hizmet etmiş olmayı kendisine hakaret olarak görmektedir. Bu yüzden Amerika’yı terk etmeyi ve yaşamını ülkesi Pakistan’da geçirmeyi düşünmektedir. Ancak böyle bir karar alabilmek Cengiz için kolay görünmemektedir; *-para [...] olmadan böyle genç bir yaşta- bu denli yüksek bir kazancı nereden temin edebilirdim? Ayrıca, bu harika ve muhteşem şehri özlemeyecek miydim*⁸⁷ (Hamid, 2008: 178-179) türü gerekçelerle Cengiz’in bedensel-ruhsal, maddi-manevi yaşamış olduğu çelişkiyi ortaya koyarak içine girmiş olduğu girdabı vurgulamaya çalıştığı söylenebilir. Bu paradoks Cengiz’i mutsuz kılmakta ve içe kapanmasına neden olmaktadır. Sonuç olarak ötekileştirme göçmenlerin yaşamında mutsuzluk ve içe kapanmaya yol açan önemli bir faktördür ve bu sorun her üç eserdeki karakterler üzerinden somut olarak tespit edilmiş ve ortaya konulmuştur.

3.5.5. Karamsarlık ve Öfke

Ötekileştirme mutsuzluk, umutsuzluk, çaresizlik ve çözümsüzlüğe yol açtığı gibi bunlarla sınırlı kalmayarak daha ileri boyutlarda sorunlara da neden olabilmektedir. Bu sıkıntılardan bazıları, karamsarlık ve öfke olarak açıklanabilir. Dolayısıyla ötekileştirme farklı kültürlerle sahip toplumlar arasında kin ve nefret tohumlarının ekilmesine, öfke dolu tepkilerin ortaya çıkmasına sebep olabilmektedir. Bu yüzden ötekileştirmenin önü alınıp bunu yapanların bilinçaltları bu sorundan kurtarılamazsa durum sözlü ve fiziksel

⁸⁷ Where else could I –without money [...] at so young an age – hope to attain such an impressive income? Would I not miss this city of possibility, with its magical vibrancy and sense of excitement?

saldırılara yol açabilir. Nitekim konu incelemesi yapılan eserlerde de ortaya konulmuştur. “Koca Ren”de Melanie ile Adem farklı dil ve dinden, kültür ve toplumdan iki öğrencidir. Aynı sınıfta eğitim görmekte ve aynı sırada oturmaktadırlar. Ancak onlar kendi aralarında sık sık bu farklılıklarının kaynaklık ettiği tartışmalar yaşamaktadırlar. Bu duruma Melanie’nin neden olduğu kadar Adem’in de sebep olduğu bilinmektedir. Aralarındaki bu tartışmalar bazen hakaretle sınırlı kalırken, kimi zaman ise fiziksel eylemlere yol açabilmektedir.

Yine böyle bir tartışma esnasında Melanie’nin sözleri karşısında [...] Adem’in yüzü çıra gibi yanmaya başladı. Gözünün içine barut dolmuş gibi oldu. Ne söyleyeceğini şaşırıldı. Sol elini yumruk yapıp Melanie’nin boş böğrüne dürttü (Baykurt, 2003: 85). Melanie ile Adem arasında çıkan tartışma fiziksel bir eyleme dönüşmüş, Adem’in Melanie’ye yumruk atmasıyla sonuçlanmıştır. Bu durum sadece Melanie ile Adem arasında sınırlı kalmayıp diğer Türk ve Alman öğrencilerin de birbirlerine düşman olmalarına neden olduğu eserden verilen ayrıntılardan anlaşılmaktadır. Nitekim Adem’in Melanie’ye yumruk atması, Alman öğretmen Frau Platte’nin sert tepkisine sebep olmuş ve konu tüm sınıfa mal olmuştur; [...] Türk çocukları susup kaldı. Bütün bilmezlikleri, kinleriyle bakıyorlar Alman sınıf arkadaşlarına (Baykurt, 2003: 86). Hatta bu durum sadece sınıfta o ders esnasında yaşanan bir sorun olmaktan çıkmış ve ders arası teneffüse de yansımıştır:

Havadan çekilen resimlere bakıldığında açık açık görülebilir: Okul bahçesinde ayrı ayrı öbeklenmiş Alman, Türk çocukları birer yapışkana tutulmuş sinekleri andırıyor. Arada koşanlar var amaçsız. Zil çaldı. Otomatikleşmiş bir başeğmeyle, hem de görünmeyen bir direnmeyle dört duvarlı dersliklere döndüler (Baykurt, 2003: 89).

Melanie ve Adem arasında ortaya çıkan tartışma önce ikili arasında bir diyalog şeklinde devam ederken daha sonra fiziksel şiddete yol açmıştır. Ondan sonra ise öğretmen ve diğer öğrencilerin de müdahil olmasıyla sorun önemli ve içinden çıkılmaz bir boyuta ulaşmıştır. Yazar Baykurt’un bu paylaşımıyla basit gibi görünen dışlayıcı, aşağılayıcı, kısaca ötekileştirici bir yaklaşımın ne denli büyüdüğünü, önemli ve önü alınamaz sorunlara yol açtığını vurgulamaya çalıştığı söylenebilir.

Adem, Melanie ile çok sık ötekileştirme yaşadığı tartışmalardan o denli olumsuz etkilenmektedir ki bu durum onun ruhsal açıdan kırılmalar yaşamasına neden olmakta ve daha sert ve yıkıcı bir kişiliğe bürünmesine sebep olmaktadır. Nitekim Ren nehriyle dertleşirken kullandığı [...] *sen gel bizim sınıfa, benim içime otur! Anla dinle, sonra temelinden yık bu okulu! Sürükle götür o gittiğin denize* (Baykurt, 2003: 40) sözlerinden bu yıkıcı kişiliğin ve olumsuz ruh halinin yansımaları görülmektedir. Hatta Adem daha da ileri gider ve Ren nehrine hitaben şöyle bir ifade de bulunur:

Bizim Türkler Almanya'nın başka yerlerinde, Köln'de, Münih'te, Berlin'de, Hollanda'nın Utrecht, Dordrecht, Amsterdam, Rotterdam şehirlerinde uzun bıçak taşımış. Melanie'nin benim üstüme geldiği gibi, üstlerine çok geldiler mi, çıkarıp sokarmış. Çok şükür ben bıçak taşımıyorum. Taşısam sokar mıyım; bunu da bilmiyorum (Baykurt, 2003: 41).

Adem kendisinde meydana gelen öfke ve nefretin etkisiyle bıçak taşımaktan bahsetmektedir ve okulun tamamen yıkılmasını istemektedir. Bu alıntılar Adem'in yaşadığı sorunların etkisiyle ne denli şiddete meyilli bir duruma gelmiş olduğunu göstermektedir. Eserde öfke ve nefret yansıtan bir diğer karakter ise Salim Sarıkaya'dır. Oğlu Adem'in okulda maruz kaldığı tutum ve davranışlara öfkelenen Salim Sarıkaya okulda yaşanan pisleme olayından hareketle içinde biriken öfke ve nefreti dışarı yansıtır:

Bence Almanların vicdanı yaptı bu işi! Herkes bir yabancı düşmanlığı tutturdu gidiyor. Toz duman içinde gerçek yitiyor. Sen atar mısın yabancı ve yerli işçi çocuklarının yüzde 98'ini Hauptschule'lerle Sonderschule'lere? Gymnasium'ları patron çocuklarıyla doldurur musun? Almanın vicdanı dayanmaz buna. Bir gece kalkar, yönetenlerin çok beğendiği okulun içine eder! Oh olsun diyorum içimden. Yangınının yarısı söndü. Patır patır (Baykurt, 2003: 215-216)!

Salim okulda yaşanan bu pisleme olayını Alman eğitim sistemine yapılmış bir hakaret olarak gördüğü ve bu durumdan oldukça memnun kaldığı anlaşılmaktadır. Eserde verilen bu tarz örneklerle ötekileştirmenin neden olduğu öfkeye vurgu yapılmış olduğu söylenebilir. “Koca Ren”de ötekileştirme dolayısıyla ortaya çıkan öfke ve nefretin yanı sıra yer yer karakterlerin karamsar bir tutum içerisine de girdikleri tespit edilmiştir. Bir diğer ifadeyle eserde ne yapacağını şaşırılmış, nasıl bir davranış sergileyeceği konusunda kararsız kalmış ve bunun doğal bir sonucu olarak karamsar bir ruh haline gömülmüş karakter yansımalarıyla karşılaşılır. Bu karakterlerden birisi Salim ve eşi Hacer'dir. Sarıkaya ailesinin oğlu Adnan Türkiye'de hapis yatmakta ve ölümle

yargılanmaktadır. Her ne kadar büyük meblağlarda ödeme yaparak avukat tutmuş olsalar da Adnan'ın durumundaki belirsizlik gerek Salim'i gerekse eşi Hacer Hanımı olumsuz etkilemekte ve karamsar olmalarına yol açmaktadır; [...] *Adnan'ım tutuklu. Ankara'da ölümle yargılıyorlar. Kısırıldık biz. Korkular beni öldürüyor. Eşim Hacer fittirik oldu* (Baykurt, 2003: 7). Salim Sarıkaya'nın bu sözleri Adnan'ın durumunun gerek Salim'i gerekse Hacer Hanımı ne denli kaygılandırmış olduğunu ve her iki karakterin ruh halinin nasıl patolojik bir seviyeye geldiğini göstermektedir.

“Cinlerle Yolculuk”ta da bu konuya farklı karakterler üzerinden vurgu yapıldığı görülmektedir. Yasin'in kardeşi Muk İngiltere'de uyuşturucu ticaretinden hapse girince Yasin onu ziyaret etmek için hapse gider ve ikili arasında hak, hukuk, dürüstlük, insanlık ve benzeri konularda uzun bir sohbet gerçekleşir. Muk, sohbetin bir anında Yasin'e şöyle sözler sarf eder:

Öğrenim, eğitim, değer yargıları hakkındaki her şey, saçmalıktır. Bunlar, insanlar için kırk önce var olan şeylerdi. O dönemdeki dünyada yaşam böyleydi. Ancak, biliyor musun? Senin yolunda sürekli engeller olmasından dolayı, yinede bir yere varabilme olanağın yoktu. Kara derili olmandan ötürü, her istediğin yere giremiyordun. Her istediğin caddede ev satın alamıyordun. Belirli bir sınırın ilerisine geçemiyordun. Bu durumu cam tavan olarak isimlendirmektedirler. Dünya onlar tarafından yönetilmektedir ve onlar bizi sürekli dışarıda tutma arzusundaırlar. Sen istediğin kadar çalış ve zorluklara katlan, asla hedeflediğin noktaya varamazsın. Neden böyle olduğunu bilir misin? Çünkü oyunun kuralları onlar tarafından belirlenmiş olduğu için, senin kazanma imkânın yok⁸⁸ (Mahjoub, 2004: 332).

Muk'un, Yasin'e yapmış olduğu açıklamalardan ne kadar olumsuz bir ruh haline girdiği ve karamsar bir kişilik kazanmış olduğu anlaşılmaktadır. Bu alıntıda geçen 'cam tavan' vugusuna dikkat çekmekte yarar olabilir. Literatürde genellikle kadın çalışanlar için kullanılan bu kavram şu şekilde açıklanmaktadır:

Cam tavan sendromu, hiyerarşik bir yapı içerisinde kadınların veya azınlıkların daha üst pozisyonları elde etmelerini engelleyen, maddi olarak var olmayan engeller ve yapay bariyerler olarak tanımlanabilir. Kavram, literatürde genellikle kadın çalışanlar için kullanılmaktadır. Bu sendrom, kadın çalışanların kariyer geliştirme yolculuklarında bir

⁸⁸ All that stuff about learning and education and values? Well that was fine for people forty years ago. That was the way the world was in those days But you know what? You could never get anywhere because there was always something in your way. You couldn't get into places because your skin was too dark. You couldn't buy a house on certain point. You couldn't get promoted beyond a certain point. The glass ceiling they call that. The world was ruled by them, and they wanted to keep us out. You can try as hard as you want but you never get anywhere. You know why? Because you're playing by their rules. They run the game. You can't win.

engel olarak karşımıza çıkmakta, kadınların üst yönetim basamaklarına ulaşmalarını engelleyen görünmeyen cam tavanları ifade etmektedir (Akdemir, Çalış Duman, 2017: 517).

‘Cam tavan’, kariyerlerini geliştirme hedefinde olan kimselerin (kadınların ve azınlıkların) farklı yapılar üzerinden önlerine engeller konularak -maddi olmayan ancak varlığı hissedilen/bilinen- hedefledikleri amaca ulaşamamalarına yol açan bir sorun kaynağıdır. Muk’un bu kavramla planladıkları amaçlarına ulaşmaları için verdikleri mücadelede önlerine çıkan/konulan engellere göndermede bulunduğu söylenebilir. Muk’taki bu karamsar ruh hali hapse girmesiyle birlikte oluşmuş veya ortaya çıkmış bir durum değildir. Bu durumun onda eski zamandan beri var olduğu söylenebilir. Söz gelişi Muk’un henüz İngiltere’ye geldiği günlerden birinde Yasin’le sohbet ederlerken şöyle bir ifade kullanır; *[...] bütün bunlar baştan berbattı. Biz hiçbir şansa sahip değildik. Hangi amacı düşünerek bizi dünyaya getirdiler? Nerede bir evimiz olacaktı? Biz dünyada hiçbir yere uymuyoruz/ait değiliz. Ne buraya ne de oraya*⁸⁹ (Mahjoub, 2004: 243). Bu sözler onun karamsarlığının çok eski dönemlerden kaldığını göstermektedir. Hatta bu karamsarlığın, dünyaya geldiğine pişmanlık duyacak kadar da ileri derecede bir boyut aldığı anlaşılmaktadır.

“Gönülsüz Köktendinci”de karamsarlık ve öfke, Cengiz karakteri üzerinden okurlarla buluşur. Cengiz, yaptığı iş gereği ekip arkadaşlarıyla birlikte Filipinler’e gelmiştir. Danışmanlığını yaptıkları şirketteki işleri bitmiş ve artık Amerika’ya dönüş hazırlıklarına koyulmuşlardır. Cengiz otel odasında eşyalarını toplarken haberleri izlemek için televizyonu açtığında gördüğü manzara karşısında gözlerine inanamaz:

Takip eden akşam, Manila’daki son gecemiz olduğunu tahmin ettiğim için, odamda eşyalarımı paketliyordum. Televizyonu açtım ve gördüğüm şeyi ilk önce bir film olduğunu düşündüm. Ancak, izlemeye devam ettikçe, bunun kurgusal film değil, bir haber olduğunu anladım. Newyork’ta bulunan Dünya Ticaret Merkezi’nin ikiz kulelerinin tek tek yıkılışını uzun uzun seyrettim. Ama daha sonra gülümsemeye

⁸⁹ [...] This whole thing was fucked up from the start. We didn’t have a chance. What did they think they were doing, having us? Where were we going to be at home? We don’t fit in anywhere in the world. Neither there nor here.

başladım. Evet, bu aşağılık bir durum olabilir, bu olay karşısında verdiğim ilk tepki, özellikle mutluluk içermekteydi⁹⁰ (Hamid, 2008: 82-83).

Cengiz'in 11 Eylül saldırısı karşısında verdiği tepki cafede sohbet ettiği Amerikalı misafirin hayretler içerisinde kalmasına ve Cengiz'e öfke dolu bir gözle bakmasına yol açar. Bu durum Cengiz'in de dikkatini çeker. Bunun üzerine Cengiz böyle bir hissiyatın olumsuz olduğunu kabul etmekle birlikte neden böyle bir his içerisine girmiş olduğunu Amerikalı misafire açıklamaya çalışır:

Benden kesin nefret ettiniz. [...] Ancak emin olun ki, ben sosyopat değilim. Başka insanların çektikleri acıları umursamayan biri değilim. [...] Binlerce masum insanın katledilmesi karşısında sevinç hissine kapıldığımı söylerken, ben de çok derin ve karmaşık duygular yaşıyorum. Ama ben, o esnadaki düşüncem, saldırının kurbanları değil, [...] yaşanan olaydaki sembolizmin büyüğü içerisindeydim. Bu sembolizm, Amerika'nın herhangi bir kişi tarafından net bir şekilde dize getirilmesi gerçeği idi. [...] Hiç şüphe yok ki, bir ülkenin başına gelen böyle üzüntü verici bir durum karşısında, bir kişinin içten içe sevindiğini işitmek mide bulandırıcı bir durumdur. Fakat size karşı böyle iğrendirici bir hissin meydana gelmesinde siz de tas tamam suçsuz değilsiniz⁹¹ (Hamid, 2008: 83-84).

Cengiz'in Amerikalı misafirine yaptığı bu açıklamalardan kendisinin de 11 Eylül saldırısı karşısında neden öyle bir sevinç hissine kapıldığının şaşkınlığı içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Ancak o bu saldırı karşısında kendisinde ortaya çıkan hissin Amerika'nın dünyada birçok ülkeye saldırmasına ve kendisini dünyanın süper gücü olarak tanımlamasına karşılık verilmiş sembolik bir cevap şeklinde görmesinden kaynaklandığını ifade eder. Nitekim Cengiz Amerikalı misafire 'size karşı böyle iğrendirici bir hissin meydana gelmesinde siz de tas tamam suçsuz değilsiniz' şeklinde bir sitemde bulunması, Amerika'nın emperyal ve saldırgan dış politikalarının böyle istenmeyen ve arzulanmayan bir hissin ortaya çıkmasının nedenleri olarak görülebilir. Yine de Cengiz 11 Eylül saldırıları sonrası Amerikan toplumunda meydana gelen yıkıcı

⁹⁰ The following evening was supposed to be our last in Manila. I was in my room, packing my things. I turned on the television and saw what at first I took to be a film. But as I continued to watch, I realized that it was not fiction but news. I stared as one – then the other- of twin towers of New York's World Trade Center collapsed. And then I smiled. Yes, despicable as it may sound, my initial reaction was to be remarkably pleased.

⁹¹ Your disgust is evident; indeed. [...] But please believe me when I tell you that I am no sociopath; I am not indifferent to the suffering of others. [...] So when I tell you was pleased at the slaughter of thousands of innocents, I do so with a profound sense of perplexity. But at that moment, my thoughts were not with the victims of the attacks. [...] I was caught up in the symbolism of it all, the fact that someone had so visibly brought America to her knees. [...] Of course; it is hateful to hear another person gloat over one's country's misfortune. But surely you cannot be completely innocent of such feeling yourself.

atmosferi bizzat görür ve nasıl böyle yıkıcı bir felaket karşısında sevinmiş olduğunu kendisi de ayıplar (bkz. Hamid, 2008: 90).

Hamid'in bu kurgusuyla Amerika'nın dünyada izlediği sert, yıkıcı ve acımasız dış politikaya vurgu yaptığı ve bunu eleştirdiği söylenebilir. Farklı zamanlarda dünyanın birçok devletine, özellikle İslam ülkelerine yapılan Amerikan saldırılarında sayısı tespit edilemeyecek kadar insan ölmekte, daha fazlası yaralanmakta ve bu saldırılar yüzünden insanlar yurtlarını yuvalarını terk edip göç etmek zorunda kalmaktadırlar. Bu saldırılara farklı biçimlerle hedef olan ya da olma potansiyeli taşıyan ülkelerin insanları sürekli bir korku ve panik içerisinde bulunmaktadır. Dolayısıyla Hamid bu anlatımıyla dünyada izlediği söz konusu dış siyasetin Amerika'ya böyle travmatik bir sonuç doğurduğunu anlatmaya çalıştığı düşünülebilir.

Ayrıca bu kurguyu; acının, yaşanan sorunların herkes için benzer hisler ortaya koyduğunu, bunun Doğulusu ya da Batılısı gibi bir ayırım yapmanın yanlış olduğunu vurgulamaya çalıştığı da söylenebilir. Acı ve mutluluğun tüm insanlar için ortak olması ünlü Alman düşünürü Goethe'nin Weltliteratur kavramını akla getirmektedir. Goethe, 'Weltliteratur' olarak isimlendirdiği kavramla edebiyat üzerinden insana, insanın ortak noktalarına hitap edilmesinin önemine vurgu yapar (bkz. Aytaç, 2009: 8). Alman düşünürün bu yaklaşımını Hamid'in ortaya koyduğu kurguya uyarlamak mümkündür; nasıl ki insan denilince iki gözü, ağzı, saçı, kaş ve benzeri fiziksel özellikleri olan bir varlık akla gelir. Bir diğer ifadeyle hangi dilden, ırktan ve kültürden olursa olsun insan denen varlık sevinçli bir haber aldığı anda sevinen, üzüntü anında üzülen bir ortak ruh haline sahiptir. Hamid'in bu yaklaşımı da insanların ortak noktalarını vurgulayarak onları yaşadıkları toplumlara, dinlerine, milletlerine göre ayırmanın yersizliğini ortaya koyar.

Eserde karamsarlık ve öfke duygularını ortaya koyan bir başka olay ise Cengiz'in sakalı üzerinden işlenir. 11 Eylül saldırılarının arkasında İslamî referanslar kullanan terör örgütlerinin fail olarak yer alması Amerikan toplumunda Müslümanların doğrudan hedef konumuna gelmesine yol açmıştır. Bu durum Amerikan toplumsal yaşamının her alanında kendisini göstermektedir. Özellikle Müslümanlığı hatırlatan kıyafet, obje ve işaretler taşıyanlar doğrudan aşağılanmaya, dışlanmaya, hatta sözlü

hakaret ve fiziksel saldırılara hedef olabilmektedir. Bu durum Cengiz'in de yaşamında kendisini göstermeye başlamıştır. Cengiz tam da bu dönemde sakal bırakmaya karar vermiş ve çevresindekilerin ısrarına rağmen sakalını kesmek istememiştir:

Annemin ısrarına [...] rağmen iki haftalık sakalımı tıraş etmedim. Neden böyle yaptım, belki kendi açımdan bir protesto biçimiymi, kimliğimin bir sembolüydü, belki de ait olduğum gerçekliği hatırlatan bir unsur olması nedeniyledir. Kesin bir şekilde hangi motivasyonla sakal bıraktığımı şimdi bilmiyorum⁹² (Hamid, 2008: 147-148).

Cengiz, sakalını kesmemesinde hangi faktörlerin rol oynadığı konusunda kesin bir karara varamamaktadır. Onun böyle bir yol izlemesi içinde yaşamak zorunda kaldığı topluma bir tepki de olabilir, ülkesi Pakistan'daki kısa ziyaretini tamamlayıp Amerika'ya dönerken kültürünü, toplumunu unutmamak için yapmış olduğu hatırlatıcı bir sembol de olabilir. Ancak eserin ilerleyen bir bölümünde kullanmış olduğu [...] *bazen yeterli cesarete sahip bir çılgını, uzun sakalımı sergilemek suretiyle provoke etmek ve kendime saldırtmak için sokaklarda geziniyordum*⁹³ (Hamid, 2008: 190) şeklindeki sözlerinden hareketle Cengiz'in sakal bırakma nedeni olarak yaşadığı topluma bir tepki ortaya koymaya çalıştığı söylenebilir. Son söz olarak ötekileştirme sorunu bu duruma maruz kalan kimselerin karamsar bir ruh haline, karmaşık bir duygusallığa girmelerine sebep olabilir. Ayrıca ötekileştirme öfke ve şiddete yol açabilir. Nitekim incelemesi yapılan romanlarda da bu durum görülmüş ve eserlerdeki karakterlerin ötekileştirme sorununa maruz kalmalarının onların karamsar olmalarına, öfkeye kapılıp şiddete meyil göstermelerine neden olduğu tespit edilmiştir.

3.5.6. Diyalog Yoluyla Sorunları Aşma

Diyalogsuzluk, irtibatsızlık, karşılıklı iletişimin olmaması gibi nedenler, var olan ötekileştirmenin derinleşmesine, önyargıların artış göstermesine neden olduğu söylenebilir:

⁹² For despite my mother's request, [...] I had not shaved my two-week-old beard. It was, perhaps, a form protest on my part, a symbol of my identity, or perhaps I sought to remind myself of the reality I had just left behind; I do not now recall my precise motivations.

⁹³ [...] Sometimes I would find myself walking the streets, flaunting my beard as a provocation, craving conflict with anyone foolhardy enough to antagonize me.

Toplum içinde birey olarak varlığını sürdüren insan, bunun bir sonucu olarak etrafı ile sürekli iletişim halindedir. Bu sosyal olmanın vazgeçilmez bir parçasıdır. Gelişen teknoloji ile birlikte fiziksel ortamlardan uzaklaşılsa da teknolojik cihazlarla dahi kişiler sürekli bir iletişim halindedir. Bu bireyler için psikolojik bir ihtiyaçtır. Çünkü insan daimi bir yalnızlık içinde yaşamını idame ettirmekte zorlanmaktadır. İletişim bu bağlamda insanların mutlu ya da mutsuz olmalarının da kaynağıdır. Çünkü iletişim şeklinin sağlıklı ya da sağlıklı olmaması insanın sorunları çözme ve onlarla baş etme şekillerini de etkilemektedir (Karadağ, 2015: 9)

Bu yüzden diyalog, iletişim, tanışma gibi yaklaşımların ötekileştirmenin ortadan kalkmasında, kalıp yargı ve önyargıların zayıflamasında ciddi bir öneme sahip olduğu ifade edilebilir. İletişimsel kopukluk ya da diyalogsuzluğun kalıp yargıları ve önyargıları daha fazla artırdığı düşünülebilir:

Avrupa’da yaşayan Türk vatandaşlarının Almanya’da olumsuz şekilde algılanmalarının temel nedenini Alman kültürü ile kaynaşmaması olarak görürsek, iki toplum arasındaki kültürel ve sosyal ilişkilerin kopukluğu, çeşitli kalıpyargılar, düşünceler ve imgelerin doğmasına uygun zemin hazırlayacaktır (Ulağlı, 2006: 78-79).

Bu durum incelemesi yapılan eserlerde de kendisini doğrudan ve dolaylı anlatımlarla göstermektedir. “Koca Ren”de bu konu farklı karakterlerin söylemleri, tutum ve davranışları üzerinden okurla buluşur. Aynı sınıfta okuyan Adem ile Melanie sürekli tartışmakta ve bu durum onları her konuda olumsuz etkilemektedir. Derslerinde istedikleri iyi notları elde edememeleri bu tartışmanın olumsuz örneklerinden biridir. Aralarındaki sorunu ve bunun yansımalarını Adem, Gül’e anlatır. Onun ile sohbet ettiğinde bu konuyu dile getirir. Gül, Adem’in Melanie hakkındaki bu sitem dolu sözlerini dinledikten sonra ona [...] *Melanie’yi de itip durma! Bıcımık beğeniversene onu! Kötü ilişkiler iyi ilişkiye çevrilebilir* (Baykurt, 2003: 121) şeklinde bir tavsiyede bulunur. İlk anda bu öneriyi uygulamak Adem’e imkan dışı gelir. Ancak okuldaki bir teneffüs arasında Adem, Melanie’nin yanına gelir ve ikili arasında şöyle bir diyalog yaşanır:

- Guten Morgen⁹⁴! Düşündüm, aramızdaki grevi kaldıralım Melanie! Eğer istiyorsan yarın gelip yanına oturabilirim! dedim. Baktı baktı yüzüme. Ben de onun yüzüne Gül ablaya baktığım gibi tatlı baktım.

- Bana Sen deli misin? Diye sordu.

- Neden gene öyle konuşuyorsun? Dedim.

⁹⁴ Günaydın

- Madem düşündün, gel bugün otur! Çünkü ben barışmamızı çok istiyorum! Dedi.
Baktım, az daha atılacak boynuma. Belki benim içimden de öyle geçti.
- Peki dedim (Baykurt, 2003: 246).

Gül'ün tavsiyesine uyararak Melanie'ye dostluk elini uzatan Adem, Melanie tarafından geri çevrilmemiş, tersine bu yaklaşım onun da mutlu olmasını sağlamıştır. Aslında Melanie kendisi de Adem'le barışmak ve arkadaş olmak arzusundadır. Böylece ikili arasında buzlar erimiş ve sınıfta yan yana oturmaya başlamışlardır. İkilinin bu durumu öğretmen Frau Platte'nin de dikkatinden kaçmamış, onlara daha iyi notlar vermesini sağlamıştır:

Frau Platte baktı, bir söz söylecek oldu, ben yüzüne bakmayıverdim, söylemedi bir şey. Ama dün yeni kağıtlara attığı notlara baktım, Melanie'ye de bana da iyi vermiş. Çoktandır Melanie iyi not almıyordu. [...] Benim notlarda düzelme var. Dün temelli düzeldi. Benim notumla birlikte kendi notunun da düzelmesi Melanie'yi uçuruyor (Baykurt, 2003: 246).

Adem ile Melanie arasındaki sorunların çözülmesi, aralarındaki düşmanlığın son bulması onların hem mutlu olmalarını sağlamış hem de öğretmen Frau Platte'den daha iyi notlar almalarının yolunu açmıştır. Böylelikle mutluluk ve başarıyı birlikte elde etmenin keyfini yaşamaya başlamışlardır. Bu kazanımlar Adem'in sorun yaşadığı eğitim hayatını olumlu etkilemesinin yanında derslerine daha fazla yoğunlaşmasına da imkan vermiştir:

Melanie'yle aramız düzeline öğretmen bakışı da düzeldi. Başucuma gelip, Adem kalk ayağa demiyor artık. Bu durumda ona Guten Tag!⁹⁵ Ya da Guten Morgen!⁹⁶ Diyebilirim sokakta. Biraz güler yüz gösterebilirim. Ödevlerimi eskisinden güzel yapabiliyim. Matematik, Almanca, İngilizce derslerime çok çalışabilirim (Baykurt, 2003: 249).

Adem'in, Melanie ile diyaloga geçmesi onları mutlu ettiği kadar öğretmen Frau Platte'nin de Adem'e karşı davranışlarını etkilemiş olduğu görülmektedir. Ayrıca Adem ödev ve ders konusunda daha hevesli bir hale gelmiştir. Bu arada Melanie, Adem'i evlerine davet eder. Melanie'nin bu davetini geri çevirmeyen Adem müsait oldukları birgün onlara ziyarete gider. Adem'i ailesiyle tanıştıran Melanie daha sonra Adem'e

⁹⁵ İyi Günler

⁹⁶ Günaydın

evlerini gezdirir. Bu esnada Melanie [...] okulda seni üzdüklerimin hepsinden özür dilerim. Bitte⁹⁷ Adem. Hepsinden pişman oldum (Baykurt, 2003: 264). Baykurt, Alman karakteri Melanie'ye Adem'e karşı geçmişte sergilemiş olduğu olumsuz tutum ve davranışlarından dolayı pişman olduğunu söyleyerek diyalog yoluyla birbirine karşı önyargılar içindeki bireylerin normal ilişkiler kurabileceğini göstermeye çalışmıştır.

Adem ile Melanie'nin doğrudan iletişime geçmesinin aralarındaki kalıp yargı ve önyargıların ortadan kalkmasında veya zayıflamasında önemli bir faktör olduğu görülmektedir. Böylece Melanie'nin Adem'e karşı duymuş olduğu nefret ve öfke, sevgi ve şefkate dönüşmüştür. Benzer hislerin Adem'den de Melanie karşı meydana geldiği anlaşılmaktadır; [...] eskiden tastamam leş gibi kokardı, baktım valla güzel kokuyor, saçları mis gibi (Baykurt, 2003: 247). Ayrıca Adem doğrudan diyalog öncesi nefret ve öfkeden yumruk attığı, bıçakla yaralamak istediği Melanie'ye karşı ilgi ve sevgi duymaya başlar; [...] birden Melani'yi hiç üzmemek istemediğimi anladım. O beni üzse de ben onu üzmeyecek dikkatler içinde olacağımı anladım (Baykurt, 2003: 267). Bu alıntılar Adem'in Melanie'ye karşı kendisinde meydana gelen olumlu değişimleri göstermektedir. Hatta Adem, annesi tarafından Türkiye'den getirilen değerli bir boncuğu Melanie'ye hediye olarak vermeyi düşünür. Bu konuda annesi ile aralarında şöyle bir diyalog geçer:

- Soruyorum diye sen de kusura bakma! Götüreceğin boncuğa değer mi Melanie?

- Ana, bu nasıl soru? Sıra arkadaşım, ama insan alası bilinir mi? Düne kadar köpek gibiydi: Sidik kokuyorsun git öte! Hiç yıkanmıyorsun git öte! Verdiğim selamı almazlardı. Şimdi o bana selam veriyor: Grüss Dich! Wie geht's⁹⁸? Evlerine Müzik dinlemeye çağırıyor...

- Bu anlatmana göre iyi kıza benziyor. Onun hatası gördüğünü işlemek. Ne yapsın öyle görmüş. Ama hatasını anlamış (Baykurt, 2003: 262).

Hacer Sarıkaya'nın boncuk konusuyla ilgili oğluya olan diyalogunda konuşma ve görüşmenin kısacası diyalogu artırmanın ne denli önemli olduğu anlaşılmaktadır. Böylelikle kalıp yargı ve önyargılar ortadan kalkar ya da zayıflar ve karşılıklı ötekileştirmeye çözüm bulunmuş olur. Diyalog ve iletişimin önemi eserde farklı karakterler üzerinden verilmeye devam edilir. Bu karakterlerden bir diğeri Salim

⁹⁷ Lütfen

⁹⁸ Selam! Nasılsın?

Sarıkaya'dır. Salim ve iş arkadaşı Achim çalıştıkları fabrikadaki bir molada birlikte oturma ve sohbet etme fırsatı elde ederler:

Yarım saatlik dinlenme arasına Achim'le bir Halle'lik laf sığdırdık. İşin başında da fırsat bulup dertleşmeyi sürdürdük sonra. Ben kendimi biliyordum yalnızım, o benden yalnızmış. Ben kendimi biliyordum dertli, o benden dertliymiş. Daha bir açıldık birbirimize. Bunca yıldır boş geçirdiğimiz günlere yandım. Hem de Almanya'ya dana gelip, öküz gitmekten olduğumuzu görür gibi oldum (Baykurt, 2003: 98).

Salim ile meslektaşı Alman Achim uzun zamandan beri aynı yerde çalışıyor olsalar da birbirleriyle iletişim, diyalog kurma konusunda yetersiz kalmışlardır. Böylelikle iki yakın iş arkadaşı birbirini tam olarak tanıyamamışlardır. Ancak zaman ayırıp sohbet etmeleri onların birbirleri hakkında daha fazla bilgi sahibi olmalarının yolunu açmış, önyargılarının yıkılmasına kaynaklık etmiştir. Yazar Baykurt'un eserinde ortaya koyduğu bu örneklerle diyalogun, doğrudan iletişime geçmenin ne denli önemli olduğuna göndermede bulunduğu söylenebilir. Özellikle Almanya'ya giden Türklerin kendi aralarında bir yaşam sürmeleri, içe kapanmaları ve iş saatleri dışında Almanlarla oturup konuşmamalarının zararlarına dikkati çekmeye çalıştığı düşünülebilir. Bu durumun ise iki taraflı ötekileştirmeleri daha sert hale getirdiği açıktır. Yazarın, diyalogun ve iletişimin sağlanması yoluyla kalıp yargı ve önyargının zayıflayacağını ve bazen tamamen ortadan kalkacağını, böylelikle bu durumun ötekileştirme sorununa da bir çözüm olacağını vurgulamaya çalıştığı ifade edilebilir.

“Cinlerle Yolculuk”ta da bu bağlamda yapılan kurgular göze çarpmaktadır. Bunlardan birine Yasin ile eşi Ellen arasında meydana gelen sorunların çözümü için ortaya konulan diyaloglar üzerinden bakılabilir. Yasin ve eşi Ellen ailevi anlamda sorunlar yaşamaktadırlar. Yasmina'ya göre bu sorunun nedeni Yasin'in Sudanlı bir Müslüman, Ellen'in ise İngiliz bir Hıristiyan olmasıdır ve bu yüzden ikili arasında kültürel uyumsuzluk meydana gelmektedir. Yasmina'nın [...] *bu bir gerçek ki, evliliğin yıkımla sonuçlanacak ve çocuğun kim olduğunu, nereden geldiğini ve nereye ait olduğunu bilmeyecek*⁹⁹ (Mahjoub, 2004: 167) şeklindeki ifadeleri bu evliliğe olan bakışını özetlemektedir. Yasin, ablasının bu eleştirilerine yaşadığı tecrübelerden

⁹⁹ [...] The fact is that your marriage will end in ruins and your child is going to be a no one, a non-person. He will not know who he is, where he belongs or where he comes from.

hareketle kendisi de hak vermektedir. Söz gelişi çocuğa isim verme anlamında ikilinin birbirine ters düşmesi bu konuyu örneklendirebilir; Yasin, oğluna Hamdi adını koymuşken, eşi Ellen ve ailesinin çocuğa Leo ismini vermeleri ve onu sürekli böyle çağırmaları (bkz. Mahjoub, 2004: 6) iki tarafın yaşadığı kültürel çatışmayı göstermektedir. Ancak Yasin'in bütün bu sıkıntılara rağmen evliliğin devamı için çaba sarf etmeyi sürdürdüğü Ellen'la olan bu diyalogundan anlaşılmaktadır:

-[Y:] Boşanmak istediğinden emin misin?

-[E:] Bu saatten sonra geri dönüş imkânsızdır. Birbirimize çok fazla zarar verdik. Yaşamımdaki düzeni muhafaza etmem gerekiyor. Seninle devam edemem, Yasin. Bunun yanında bu evlilik uzun bir zamandan beri zaten bitmiştir. Senin yıkıcı özelliğiyle kaybedecek zamanım yok. İnsanlar değişmektedir. Bazen ise birbirleriyle uyumlu olmaları mümkün olmayabilir. Hayatımız birbiriyle bağdaşmıyor.

-[Y:] Leo'ya söylemiş misin? [...]

-[E:] Onu (Leo'yu) kaybetmeyeceksin. Ben aranızdaki ilişkiyi tamamen bitirmek istesem bile, o buna izin vermeyecektir¹⁰⁰ (Mahjoub, 2004: 341-342).

Bu diyalog ikilinin arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Ellen'ın Yasin'e söylediklerine dikkat edilirse uyuşmazlıktan uzun uzadıya bahsettiği görülecektir. İkili arasındaki bu diyalog bir yerde Yasmina'nın Yasin'e yaptığı eleştiriler konusunda haklı olduğunu düşündürmektedir. Ancak Yasin, Yasmina gibi kimselerin söylemlerine haklılık kazandırmamak için de Ellen'dan boşanmak istememektedir; [...] *boşanmak istemiyordum. Boşanmak, yenilmiş olduğunu kabullenmek anlamını taşıyacaktır ve bu, dünyada Yasmina gibileri haklı çıkarmak anlamına gelecektir*¹⁰¹ (Mahjoub, 2004: 153). Dolayısıyla Yasin'in verdiği uğraş sadece evliliğini devam ettirmek değil, aynı zamanda Doğulu-Batılı gibi yaklaşımlarla insanlara karşı ayrımcı bakış açılarına sahip kimseleri haklı çıkarmamak içindir. Mahjoub'un eserinde böyle bir diyalog üzerinden karakterleri

¹⁰⁰ - [Y:] You're still determined to go ahead with the divorce?

- [E:] We can't go back. Too much damage has been done. I need to hold on to the order I have in my life. I can't deal with you, Yasin. And besides, it's been over for a long time. I don't have time for that destructive element in you. People change. Sometimes they become incompatible. Our lives no longer fit together.

- [Y:] Have you told Leo yet?

- [E:] You won't lose him. Even if I wanted to cut you out of his life completely, he wouldn't let me do it.

¹⁰¹ [...] I didn't want to leave her. To leave would be to concede defeat, to give in to the Yasmina of this world.

konuşturması kültürel, sosyal, toplumsal ve benzeri gerekçeli ayrımcı tutum ve davranışlara cevap olarak da ele alınabilir.

Diyalog ve iletişim ile ilgili kurguların “Gönülsüz Köktendinci”de de okurlarla paylaşılmış olduğu görülmektedir. Cengiz ve Amerikalı misafir cafede sohbet ettikleri esnada çay siparişleri gelir. Amerikalı misafirin çaya uzun uzun ve şüpheli bakışları Cengiz’in dikkatini çeker. Korku ve çekingenliğini atması, ayrıca çayını lezzetle içmesi için Amerikalı misafire Yasin, tekrar açıklama yapar ve bir öneride bulunur:

Ah çaylarımız da geldi! Böyle şüpheli bir şekilde bakmayın. İnanın bana efendim, size kötü bir şey olmayacak, hatta midenize hazım kolaylığı sağlayacak. İçinde zehir olabileceğini düşünüyorsanız, yanılıyorsunuz. Sizin rahatlamanızı sağlayacaksa, haydi fincanlarımızı değiştirelim¹⁰² (Hamid, 2008: 12-13).

Cengiz ile Amerikalı misafirin cafedeki çay üzerinden yaptıkları bu konuşma önyargı içeren bir sorunun ortadan kalkması için yapılan bir uğraş olarak ele alınabilir. Cengiz’in amacının gereken açıklamayı yapıp hatta fincanların değiştirilmesini de önerip misafirin çayını daha rahat içmesini ve tat almasını sağlamak olduğu söylenebilir. Hamid’in eserinde paylaştığı bu örnekle önyargının olumsuzluklarına, diyalog ve iletişimin ise olumlu yönlerine göndermede bulunduğu söylenebilir. Muhatapla diyalog kurmak, sorunların çözümünde, ortak paydaların bulunmasında, kısaca ötekileştirme sorununun aşılmasında önemlidir. Bu durumun sonuçları itibariyle önemi incelemesi yapılan eserlerden alıntılarla da ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Sonuç olarak bu bölümde “Koca Ren”, “Cinlerle Yolculuk” ve “Gönülsüz Köktendinci” adlı romanlarda göç/göçmenlik ile ötekileşme/ötekileştirme unsurları nedensel artalanlarıyla tespit edilmiş ve karşılaştırmalı edebiyat bilimi ışığında, sosyolojik ve tarihsel inceleme yöntemlerinden faydalanılarak ele alınmıştır. Çalışmada yararlanılan yöntem hakkında bilgi verilmiş, söz konusu romanların yazarlarının biyografileri paylaşılmış ve eserlerin özetleri sunulmuştur.

Çalışmanın inceleme safhasını oluşturan bu bölümde ilk olarak adı geçen eserler göç ve göçmenlik bağlamında irdelenmiştir. Bu kapsamda kaynak ve hedef ülkeler tespit

¹⁰² Ah, our tea has arrived! Do not look so suspicious. I assure you, sir, nothing untoward will happen to you, not even a runny stomach. After all, it is not as if it has been poisoned. Come, if it makes you more comfortable, let me switch my cup with yours.

edilmiş, göçün farklı nedenlerden ortaya çıktığı anlaşılmıştır. Bu romanlarda meydana gelen göç, serbest göç olarak değerlendirilebilir. Karakterlerin göç ettikleri ülkelerle ilgili yüksek beklentileri olduğu, ancak göç edilen yerlerin bu beklentileri karşılamadığı, kısaca karakterlerin hayalkırılığı yaşadıkları belirlenmiştir. Ayrıca karakterlerin göçün kaynaklık ettiği ayrılıklar, sıra hasreti gibi durumlardan dolayı özlem çektikleri ve ev sahibi ülke vatandaşlarının kendilerine karşı ilgisiz ve umursamaz tavırlar yüzünde gergin oldukları anlaşılmıştır.

Çalışmanın ikinci kısmında, söz konusu üç eser ötekileşme/ötekileştirme kapsamında ele alınmıştır. Bu çerçevede ötekileşmeye dikkat çekilmiş ve yazarların nasıl bir Doğu ve Doğulu imgesi kurguladıkları anlaşılmasına çalışılmıştır. Ayrıca ötekileşme ile aidiyet arasında önemli bir ilişki olduğu anlaşılmıştır. Bir diğer alt başlıkta ise ötekileştirmeye vurgu yapılmıştır. Adı geçen terimin birçok çeşidinin eserlerde sergilendiği söylenebilir. Bunlar, evsahibi-göçmen, göçmen-evsahibi, göçmen-göçmen, evsahibi-evsahibi ve daha birçok biçimde ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede her toplumda oluşumu ve gelişimi bakımından farklılık gösteren ötekileştirmeler yaşandığına dair bir sonuca ulaşılabılır. Takip eden başlıkta yazarların Batı ve Batılıyla ilgili hem olumlu hem de olumsuz içeriklere sahip imgeler kurguladıkları görülmüştür. Ayrıca ötekileştirme neden ve sonuçlarından bazıları açıklanmış, diyalogun, tanımanın ve tanışmanın ötekileştirme sorununun çözülmesindeki önemi üzerinde durulmuştur.

SONUÇ

Toplam üç bölümden oluşan “Koca Ren”, “Cinlerle Yolculuk” ve “Gönülsüz Köktendinci” Adlı Eserlerde Göç/Göçmenlik ve Ötekileşme/Ötekileştirme başlıklı bu çalışmada farklı milletlere mensup üç yazar tarafından kaleme alınan romanlarda göç/göçmenlik ve ötekileşme/ötekileştirme unsurları tespit edilerek ele alınmıştır. Çalışmanın ilk bölümünde göç ve göçmenlik farklı alt başlıklarla detaylı bir şekilde irdelenmiştir.

Pek çok dil ve kültüre farklı farklı kavramlarla yerleşen göç eylemsel bir olgudur. Göç, ülke sınırları içerisinde gerçekleşebildiği gibi sınır ötesi şeklinde de meydana gelebilmektedir. Ayrıca söz konusu eylem isteğe bağlı olarak yapıldığı gibi zorunlu hallerden de kaynaklanabilmektedir. Dolayısıyla göç, gerekçesi ve icra ediliş biçimi anlamında farklılık gösteren birden fazla alt başlığa sahiptir. Bunlar; iç ve dış göçler, isteğe bağlı ve zorunlu göçler, düzenli, düzensiz göçler ve geriye göç şeklinde tasnif edilmiştir.

İç göçler bir yıldan az olmama şartına dayanan ve ülke sınırları içerisinde gerçekleşen bir göç eylemidir. Ulusüstü, uluslararası, ulusötesi gibi çeşitli terimlerle açıklanan dış göçler ise sınır/sınırlar ötesi yapılan yer değişikliklerini ifade eder. İsteğe bağlı göç, kişi ve grupların kendi rızaları ve iradeleri doğrultusunda hiçbir zorlamaya maruz kalmadan ekonomik, sosyal, kültürel ve benzeri konularda daha iyi olanaklar elde etmek amacıyla yaptıkları bir göç biçimidir. Zorunlu göç ise kıtlık, açlık, aşırı soğuklar ve sıcaklar, yaşanmış sel felaketleri, depremler ve daha birçok gerekçenin neden olduğu bir eylemdir. Düzenli göç vize, pasaport gibi belli şartlar doğrultusunda söz konusu ülkeye girip ve belli izinler çerçevesinde burada hareket etmeyi gerekli kılan bir göç çeşidiyken, düzensiz göçler ise düzenli göçün tersi olan, zorunluluk durumuna göre hedef ülkeye girişte kural ve gerekliliklerin yerine getirilemediği bir göç eylemidir. Geriye göç ise her ne kadar pek çok nedeni artalanında barındırmış olsa da çoğunlukla göçmenin kendi gerekçeleri doğrultusunda geldiği yere geri dönmesidir.

Göçün insanlık tarihinde çok önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir. Hatta İslam inancı bağlamında göç dünyanın yaratılmasında ve burada insan yaşamının başlamasında çok önemli bir olgudur. Göç aynı zamanda birçok medeniyetin ortaya

çıkmasına ya da yıkılmasına sebep olmuştur. Tarihsel süreçte meydana gelen pek çok önemli göç eylemi görülür. Bunlardan bazıları Kavimler Göçü, Hz. Peygamberin Mekke'den Medine'ye yaptığı Hicret, farklı zaman dilimlerinde Yahudi topluluklarının yaşadıkları göçler, Amerika'nın keşfiyle birlikte değişik kıtalardan bu kıtaya yapılan göçler, Osmanlı sonrası dönemdeki Türk göçleri, son zamanlarda çeşitli sorunların kaynaklık ettiği kitlesel göçler gibi daha birçok göç eylemi bu bağlamda sıralanabilir.

Bu çalışmanın kapsamı gereği Türk, Sudan ve Pakistan toplumlarında göçe bakıldığında söz konusu milletlerin farklı göç çeşitlerine maruz kalmakta oldukları görülecektir. Modern dönemde Türkiye hem iç göç yaşayan hem ülke dışına göç veren ve aynı zamanda kitlesel dış göçlere de hedef olan bir ülke konumundadır. Tarımda makineleşmenin artması, insana olan ihtiyacın azalması gibi birçok gerekçe Türkiye'de kırsaldan kentlere yaşanan iç göçlerin nedenleridir. Türkiye'den Avrupa devletleri başta olmak üzere pek çok farklı ülkeye işçi, işveren gibi vasıflarla insan giderken; Türkiye aynı zamanda Balkanlar, Kafkaslar, Ortadoğu başta olmak üzere birçok bölgeden çeşitli gerekçelerle göç eden insana ev sahipliği yapmaktadır.

Sudan'da da sınır içi ve dışı pek çok göç çeşidi meydana gelmektedir. Ülkenin farklı ırktan, dinden ve kültürden birçok millete ev sahipliği yapması ülkenin bir kazanımı iken, böylesi bir durum aynı zamanda değişik gerekçeli sorunların da meydana gelmesine neden olmaktadır. Bu sıkıntılar sadece hoşgörüsüzlük, birbirlerine karşı tahammülsüzlük gibi hallerle sınırlı kalmayarak çatışmalara, savaş ve katliamlara da yol açmaktadır. Ülkede çok sık askerî darbeler meydana gelmektedir ve askerler ayrımcı, baskıcı ve şiddet içeren yöntemlerle toplumu yönetmeye kalkmaktadırlar. Böylesi sorunlar ve daha pek çok nedenden dolayı ülke bölgesel, ulusal ve uluslar arası göçlere maruz kalmaktadır. Ayrıca Sudan, komşularından ve kültürel yakınlığı olan ülkelere farklı gerekçeli göçmenlere ev sahipliği de yapmaktadır.

Pakistan toplumu da iç ve dış göçlere hedef olmaktadır. Devlet, Hindistan'dan ayrıldığı günden bu yana ekonomik, sosyal, siyasal sorunlarla boğuşmakta olup bu yüzden istikrarlı bir gelişim gösterememiştir. Gerek komşularıyla yaşadığı gerekse kendi içinden kaynaklanan söz konusu sıkıntılar ve ayrıca ülkede çok sık meydana gelen askerî darbeler Pakistan toplumunun fakirleşmesine, pek çok yaşamsal olanaktan

mahrum kalmasına sebep olmaktadır. Bu durum ise ülkenin çok fazla dışarı göç vermesine, yetişmiş insan gücünü kaybetmesine yol açmaktadır. Ayrıca Afganistan başta olmak üzere komşu devletlerin istikrardan yoksun olmaları da Pakistan'ın bireysel ve kitlesel göçlere hedef olmasına neden olmaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümde ötekileşme ve ötekileştirme kavramlarına nedensel arka planlarıyla birlikte detaylı olarak açıklık getirilmiştir. Burada ele alınan ötekileşme ve ötekileştirme olguları göç ve göçmenlikle ilişkilidir, bir diğer ifadeyle göçün kaynaklık ettiği ötekileşme ve ötekileştirme sorunudur. Bu çerçeveye sınırlandırılan her iki kavramın temelinde öteki vardır. Ötekinin oluşmasında ise ben/biz yaklaşımı önemli bir faktördür. Ben/biz bakış açısının kendisini merkeze alarak ötekini karşısında konumlandırması söz konusudur. Ben/biz kısaca olumlu olan her ne varsa sahiplenirken, olumsuz olan her şeyi ise ötekine yüklemektedir. Dolayısıyla 'ben' ve 'öteki' birbirlerine karşı konum almış iki unsurdur. Aslında ben ve öteki arasında bahsi geçen konumlanma tamamen kurgusal bir özellik taşımaktadır.

Yabancılaşma olarak ifade edilen ötekileşme kişinin kendisine, toplumuna, kültürüne bir yabancıнын gözüyle bakması durumudur. Ötekileşmenin meydana gelmesinin sosyal, kültürel, siyasal, ekonomik ve daha birçok gerekçesi vardır. Böylesi bir sorunun temelinde aidiyet ve kimlik konusunda yaşanan ikilemler önemli bir etkiye sahiptir. Kişi ve toplumların ötekileşmelerinde edebiyat, sanat, medya gibi unsurlar önemli roller icra etmektedirler. Ötekileşme/yabancılaşma her ne kadar zihinsel bir aktivite olsa da söz konusu kişi ve kişilerde dışa dönük yaklaşımlarla -bazen sözlü, kimi zaman ise eylemsel açıdan- meydana gelmektedir. Dolayısıyla ötekileşme düşünce dünyasında başlayan ve daha sonra dış dünyaya yansıyan bir olgu olarak açıklanabilir.

Ötekileştirme ise bireysel anlamda ve toplumun her katmanında karşılaşılan bir yaklaşım biçimi olarak açıklanabilir. Ötekileştirme dilden, dinden, ait olunan kültürden, fiziksel özelliklerden, kılık ve kıyafetten, kısaca daha pek çok konudan kaynaklanan bir olgudur. Ötekileştirmede küçümseme, dışlama, aşağılama, hakaret etme gibi olumsuz içerikler barındıran tutum ve davranışların önemli bir rolü vardır. Ayrıca söz konusu kavram karşılıklı bir yaklaşımı barındırmaktadır. Bir diğer ifadeyle, bir tarafın diğer/öteki tarafı olumsuz yönleriyle açıklaması ve ötekileştirmesi, diğer/öteki tarafın da

karşısındakini benzer özelliklerle konumlandırmasına ve ötekileştirmesine sebep olmaktadır. Öte yandan ötekileştirmenin oluşmasında önyargı ve kalıp yargıların önemli bir etkiye sahip olduğu bilinmektedir.

Göç/göçmenlikle ötekileşme/ötekileştirme arasında önemli bir ilişki vardır. Göçmenin hedef ülkeye varmasıyla birlikte ötekileşme/ötekileştirme sorunu kendisini göstermeye başlar. Söz konusu ilişki bağlamında pek çok başlık ortaya koymak mümkündür. Ancak yapılan çalışmanın kapsamı gereği konuya bakıldığında Batılı ülkelere göç eden Müslüman göçmenlerin burada yaşadıkları sıkıntılar yabancı düşmanlığı, ırkçılık, İslamofobi gibi yaklaşımlar üzerinden ortaya çıkmaktadır. Ayrıca entegrasyon, asimilasyon, çokkültürlülük gibi uyum süreçleri de bu bağlamda sayılabilir. Adı geçen başlıklar Müslüman göçmenlerin ötekileşmelerine, kimlik sorunu yaşamalarına ve ötekileştirilmelerine neden olabilmektedir.

Çalışmanın inceleme safhasını oluşturan üçüncü bölümde Fakir Baykurt'un "Koca Ren", Jamal Mahjoub'un "Cinlerle Yolculuk" ve Mohsin Hamid'in "Gönülsüz Köktendinci" adlı romanları göç/göçmenlik ve ötekileşme/ötekileştirme ilişkisi bağlamında ayrıntılı olarak incelenmiştir. Her üç eserden yapılan alıntılar önceki bölümlerde verilen teorik bilgiler çerçevesinde yorumlanmıştır. Bölümün ilk alt başlığında ele alınacak eserlerin incelenmesinde faydalanılacak yöntem hakkında bilgi verilmiştir. Bu çalışmada disiplinlerarası özelliğe sahip bir alan olan karşılaştırmalı edebiyat bilimi verilerinden yararlanılmıştır. Ayrıca adı geçen romanlardaki dönemsel koşullar ve çevresel faktörlerin tarihsel ve sosyolojik inceleme yöntemlerinden yararlanmayı gerekli kılmasından dolayı burada çoğulcu inceleme yönteminden faydalanılmıştır.

Üçüncü bölümün bir diğer alt başlığında yazar biyografilerine ve eser özetlerine kısaca yer verilmiştir. 1929 yılında Burdur'da dünyaya gelen Fakir Baykurt, öğretmenlik başta olmak üzere devletin pek çok kurumunda idari görevler yapmıştır. Ömrünün son yirmi yılını kapsayan Almanya hayatının yazarın yazınsal çalışmalarında izleri görünmektedir. Jamal Mahjoub ise Sudan kökenli bir yazardır. Ancak yazar gerek eğitim gerekse iş hayatı nedeniyle uzun dönem Avrupa'da yaşamıştır. Yazarın kaleme aldığı eserlerde hem Arap (Doğu) hem de Avrupa (Batı) etkisi kendisini göstermektedir.

Mohsin Hamid Pakistan doğumlu, Amerika’da yüksek öğrenim görmüş bir yazardır. Hamid, uzun bir dönem yaşadığı Amerika’dan 11 Eylül saldırıları sonrası ülkesi Pakistan’a geri dönmüş ve burada çeşitli mesleklerde görev yapmıştır.

“Koca Ren”, “Cinlerle Yolculuk” ve “Gönülsüz Köktendinci” adlı eserler, yazarlarının izlenim, birikim, tecrübe, yetenek ve daha birçok kişisel kazanımlarının birer sonucu olarak açıklanabilir. Her üç eserde göç ve göçmenlik, ötekileşme ve ötekileştirme farklı farklı karakterler üzerinden detaylı bir şekilde anlatılmış ve okurlarla paylaşılmıştır.

“Koca Ren”, “Cinlerle Yolculuk” “Gönülsüz Köktendinci” adlı eserler, göç/göçmenlik ve ötekileşme/ötekileştirme bağlamında iki ana başlıkta ele alınmıştır. İlkinde söz konusu romanlarda göç ve göçmenlikle ilişkili kavramsal yaklaşımlar tespit edilmiş ve yorumlanmaya çalışılmıştır. “Koca Ren”de kaynak ülke Türkiye, hedef devlet Almanya’dır. “Cinlerle Yolculuk”ta kaynak ülke Sudan, hedef ülke İngiltere’dir. “Gönülsüz Köktendinci”de ise kaynak ülke Pakistan, hedef ülke Amerika’dır. “Koca Ren”de göçün toplu bir şekilde icra edildiği, “Cinlerle Yolculuk” ve “Gönülsüz Köktendinci”de bireysel olarak yapıldığı görülmüştür.

Her üç eserde göç nedenleri dikkati çekmektedir. “Koca Ren”de itici faktörler bağlamında ekonomik gerekçelerin yanı sıra siyasal ve sosyal nedenlerin de ön plana çıktığı anlaşılmıştır. “Cinlerle Yolculuk”ta ekonomik, sosyal ve siyasal sorunlar itici faktörler olarak belirlenmiştir. “Gönülsüz Köktendinci”de ise ekonomik ve kültürel sebepler itici faktör olarak tespit edilmiştir.

Her üç eserde çekici faktörler şöyle özetlenebilir; “Koca Ren”de Almanya’daki iş olanaklarının fazla ve ekonomik getirilerinin yüksek olması, ayrıca ülkenin eğitim ve kültür konusundaki gelişmişliği karakterler açısından çekici faktörlerdir. “Cinlerle Yolculuk”ta İngiltere, Yasin ve babası için eğitim anlamında, ablası Yasmina ve eniştesi açısından ekonomik getiriler konusunda, kardeşi Muk için ise müzik sektörü açısından caziptir. Bu sebeple İngiltere’deki sosyal, kültürel ve ekonomik kazanımların “Cinlerle Yolculuk”taki karakterler için çekici faktörler olduğu tespit edilmiştir. “Gönülsüz Köktendinci”de Amerika’da eğitimin gelişmiş, ekonomik kazancın yüksek, iş hayatında

olanak ve fırsatların da ileri düzeyde olması Cengiz karakteri için çekici faktörler olmuştur.

Her üç eserde karakterlerin ülkelerini terk etmelerini zorunlu kılan bir durumun var olduğu görülmemiştir. Bu yüzden söz konusu romanlardaki göç eylemi zorunlu göç değil, serbest göç kapsamında değerlendirilmiştir. Ayrıca karakterlerin belli kurallar çerçevesinde hedef ülkeye giriş yaptıkları ve burada yaşamlarına devam ettiklerinden hareketle bu göç ulusötesi ve düzenli göç kapsamında değerlendirilmiştir.

Bu eserlerde göçün gerek hedef gerekse kaynak ülke açısından ne tür kazanım ve kayıplara yol açtığı üzerinde de durulmuştur. İncelemesi yapılan romanlardaki karakterlerin farklı saiklerle vatanlarını sık sık ziyaret ettikleri ve ülkeleriyle irtibatı koparmadıkları tespit edilmiş, bundan hareketle eserlerdeki göçün hedef ülkeye değer kattığı kadar yer yer kaynak ülkeye de kazanımlar sağladığı görülmüştür. Ayrıca eser karakterlerinin hedef ülkelere yüksek beklentilerle geldikleri, ancak yaşadıkları olayların, maruz kaldıkların sorunların onlarda hayal kırıklığına yol açtığı anlaşılmıştır.

Her üç romanda üzerinde durulan bir diğer husus sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel ve daha pek çok alanda yetişmiş insan gücünü kaybetmenin kaynak ülkeye olan olumsuz etkileridir. Özellikle beyin göçüne bu bağlamda dikkat çekilmiştir. Ancak göçlerin hedef ülkeye değer kattığı, kaynak ülkeye ise olumsuz etkileri olduğu kadar yer yer iki taraflı kazanımlara da yol açmış olduğu her üç eserden verilen örneklerle somut hale getirilmiştir. Ayrıca hedef ülkelere yüksek beklentilerle gelen eser karakterlerinin bazen hayal kırıklığı da yaşamış oldukları görülmüştür. Bir diğer ifadeyle umduklarıyla bulduklarının birbirini tam olarak karşılamadığı anlaşılmıştır.

Ele alınan romanlarda altı çizilen bir diğer konu göç yüzünden karakterlerin yaşadıkları gurbet, özlem, sıla hasretidir. Yapılan incelemeden hareketle söz konusu karakterlerin çok yoğun bir şekilde ülkelerine ve kültürlerine özlem duydukları, sıla hasreti çektikleri sonucuna ulaşılmıştır. Öte yandan göçmenlerin hedef ülke vatandaşları tarafından umursanmamaları ve dikkate alınmamaları eserlerde önemli bir sorun olarak ortaya çıkar. Bu durum onların içe kapanmalarına, önyargılı olmalarına, kısaca olumsuz tutum ve davranışlar sergilemelerine yol açtığı belirlenmiştir. Nitekim karakterlerin

yaşadıkları böyle sıkıntıların onları yalnızlığa ittiği ve bunalıma soktuğu tespit edilmiştir.

Üçüncü bölümün bir diğer alt başlığında “Koca Ren”, “Cinlerle Yolculuk” “Gönülsüz Köktendinci” adlı eserlerde ötekileşme/ötekileştirme unsurları, bunların ilişkili oldukları kavramlar ve ötekileşme/ötekileştirmeye yol açan nedensel arka plan üzerinde durulmuştur. İncelenen eserlerden bu doğrultuda alıntılar yapılarak yorumlanmaya çalışılmıştır. Konu ilk olarak ötekileşme bağlamında irdelenmiştir.

Göçmenlerin sosyal ve kültürel anlamda farklı bir toplumun içerisine girmeleri doğal olarak onları derinden etkilemiştir. Böyle bir durum ise karakterlerden bazılarının ait oldukları topluma yabancılaşmalarına sebep olmuştur. Söz konusu sorun eser karakterlerinin söylemlerinden tespit edilmiştir. Hatta karakterlerden kimilerinin ötekileşmeden yer yer şikâyetinde buldukları belirlenmiştir.

Her üç eserde yazarlar tarafından kurgulanan Doğu ve Doğulu imgelerinin olumsuz içerikler barındırdığı saptanmıştır. Böylesi paylaşımların okurun zihin dünyasında Doğulu topluma karşı olumsuz algılara sebep olabileceği tespit edilmiştir. Ayrıca ötekileşmede önemli bir faktör olan aidiyete de vurgu yapılmış ve incelemesi yapılan romanlardan verilen örneklerle ötekileşme ile aidiyet arasındaki ilişki anlaşılmasına çalışılmıştır.

İncelenen romanlarda ötekileştirme konusuna çok fazla vurgu yapıldığı görülmüştür. Bu bağlamda ötekileştirmenin kendi içerisinde alt başlıklara bölünen birçok çeşidinin olduğu görülmüş ve bunların; ev sahibi-göçmen, göçmen-ev sahibi, göçmen-göçmen, ev sahibi-ev sahibi ve daha birçok biçimde ortaya çıktığı tespit edilmiştir. Bu tespitten hareketle her toplumda oluşumu ve gelişimi bakımından farklılık gösteren ötekileştirmeler yaşandığına dair bir sonuca ulaşılmıştır.

Eserlerde Batı toplumunun farklı karakterler üzerinden hem olumlu hem de olumsuz yönleriyle okurlarla paylaşıldığı, dolayısıyla kurgunun okur zihninde anlam karmaşasına yol açabileceği vurgulanmıştır. Bu bağlamda Doğulu toplumların Batıyı ve Batılıyı tanımladıkları ‘Oksidantalizm’ kavramı açıklanmış, verilen açıklamadan hareketle eserlerdeki çelişkili yaklaşımların artalanı irdelenmiştir. Ayrıca karakterlerin maruz kaldıkları ötekileştirici yaklaşımların nedenlerine de ışık tutulmuş ve bunların

ötekileştirmenin ortaya çıkmasının yanında güçlenmesinde de önemli faktörler olduğu belirtilmiştir. Bu çerçevede kalıp yargı ve önyargıların, savaş ve saldırıların, siyaset ve medyanın ötekileştirmeye neden olan önemli unsurlardan bazıları olduğu tespit edilmiştir.

Her üç eserde karakterlerin hedef oldukları ötekileştirici yaklaşımların onların içe kapanmalarına, yaşadıkları toplumdaki kopmalarına ve mutsuz olmalarına yol açtığı gibi bu durumun karakterlerin karamsarlaşmalarına, öfkeye kapılıp şiddete meyil göstermelerine de neden olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca bu alt başlıkta diyalog kurmanın, iletişime geçmenin, tanımanın ve tanışmanın her iki toplum açısından önemi vurgulanmış, böyle bir yöntemin 'öteki'yle yaşanan sorunların çözülmesini sağlayıp iki taraflı kazanımlara sebep olduğu eserlerden verilen örneklerle ortaya konulmuştur.

Son söz olarak, insanlık tarihinde önemli konulardan biri olan göç ve göçmenliğin modern dönemde de etkisini ve gücünü devam ettirdiği görülmüştür. Özellikle teknolojik olanaklar dünyanın bir köye dönüşmesini sağlamış ve herkesin her yer hakkında çok hızlı ve kolay bir şekilde bilgi sahibi olmasına imkân tanımıştır. Bu durum dünya ülkeleri arasındaki refah ve kazanç dağılımında eşitsizliğin de ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bazı toplumlar yaşam standartları konusunda her türlü olanağı ellerinde bulundurlarken, kimi toplulukların ise günlük gıda ihtiyaçlarını temin edemedikleri ortaya konulmuştur. Bazı ülkeler barış dolu, mutlu ve huzurlu bir içyapıya sahipken, diğer devletler ise savaş, iç çatışma gibi sorunların yol açtığı kaostan, sıkıntı ve bunalımdan son derece muzdarip oldukları ifade edilmiştir. Bu tür sorunların modern dönem insanını arayışlara zorladığı, böylece bireysel ve kitlesel yoğun göçlerin önünün açıldığı tespit edilmiştir.

Göç, niyetle başlayan, irade gösterip yollara düşmekle sona eren bir süreç değildir. Bu eylem, hedef topraklara ulaşmayla birlikte farklı sorunları da beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda kültürel, sosyal, ekonomik, dinî birçok faktör göçmen açısından başka sorunların ortaya çıkmasına zemin hazırlar. Zira ele alınan romanlarda yaşanan sıkıntılardan kurtulmak, daha mutlu bir yaşama kavuşmak gibi gerekçelerle yapılan göçün bu kez hedef ülke içerisinde farklı sorunların başlamasına yol açtığı görülmüştür.

Bu çalışmada ele alınan romanlardaki karakterler üzerinden göç ettikleri topraklarda göçmenlerin maruz kaldıkları sorunlar irdelenmiştir. Göç edilen çevrenin kültürel, sosyal ve daha birçok açıdan farklı olması söz konusu karakterleri etkilediği ve bu durumun onların ötekileşmelerine/yabancılaşmalarına sebep olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca karakterlerin, kültürel, sosyal, dinî farklılıklarının onların ötekileştirici yaklaşımlara maruz kalmalarına yol açtığı tespit edilmiştir. Her iki sorunun çok fazla faktörden oluşan önemli bir nedensel arka plana sahip olduğu görülmüştür.

Eserlerde işlenen göç eyleminin karakterlerin yaşamına olumlu katkılarının da olduğu göz ardı edilemez. “Koca Ren”de Salim’in oğlu Adem’e nasihat ederken Almanya’yı ikinci vatanı olarak ifade etmesi, “Cinlerle Yolculuk”ta Yasin’in babasının gazetecilik eğitimi aldığı İngiltere’den ülkesi Sudan’a dönüp basın yayın yoluyla toplumuna katkı sunması, Cengiz’in Amerika’dan Pakistan’a temelli döndükten sonra Amerika’da edindiği tecrübe ve birikimi üniversitede öğretim üyeliği üzerinden Pakistan’ın gelişmesi ve kalkınması için kullanması göçün olumlu yönleri olarak ifade edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Acun, Fatma (2007). “Görsel Verilerde Kadın İmajı (1923-1960)” *SDE Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 16, s.91-112.
- Ahıska, Meltem (2005). *Radyonun Sihirli Kapısı*, Metis Yayınları, İstanbul.
- Akalın, Ayşe (2015). “Açık, Döner, Mühürlü Kapılar: 20. Yüzyılda Batı/Doğu Ekseninde Emek Göçünün Seyri”, *Küreselleşme Çağında Göç*, Derleyenler: S. Gülfer İhlamur-Öner, N. Aslı Şirin Öner, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 89 -106.
- Akça, Nesime Ceyhan (2015). “Menekşe Toprak’ın Öykülerinde Almanya’ya Göç’ün Farklı Yüzleri” *Turkish Migration Conference*, Editörler: Güven Şeker, Ali Tilbe, Mustafa Ökmen, Pınar Yazgan Hepgül, Deniz Eroğlu, Transnational Press, London, s. 577-587.
- Akçapar, Şebnem Köşer (2015). “Uluslararası Göç Alanında Güvenlik Algılamaları ve Göçün İnsani Boyutu”, *Küreselleşme Çağında Göç*, Derleyenler: S. Gülfer İhlamur-Öner, N. Aslı Şirin Öner, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 563 -575.
- Akdemir, Bünyamin - Çalış Duman, Meral (2017). “Kadın Çalışanların Performansında Cam Tavan Sendromu Engeli”, *International Journal of Academic Value Studies*, Volume: 3, Issue: 15 s. 517-526.
- Akdemir, Erhan (2009). “11 Eylül 2001, 11 Mart 2004 ve 7 Temmuz 2005 Terörist Saldırıların Ardından İslam’ın Avrupa’da Algılanışı” *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 8, No: 1, s.1-26.
- Akgönenç, Oya (2012). “İslama Fobya İle Mücadele” *İslamofobi Kolektif Bir Korkunun Anatomisi Sempozyum Tebliğleri*, Editörler: Osman Alacahan-Betül Duman, Ankamat Matbaacılık, Ankara, s. 17-24.
- Akın, Banu Ayten (2017). “Türk Tiyatrosunda 12 Eylül Darbesini Okumak”, *Turkish Studies*, Volume: 12/16, s. 1-24.
- Akıncı, Buket - Nergiz, Ahmet - Gedik, Ercan (2015). “Uyum Süreci Üzerine Bir Değerlendirme: Göç ve Toplumsal Kabul”, *Göç Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 2, s. 58-83.

- Akiner, Nurdan (2014). *Uluslararası Medya Empeyalizmi*, Hükümdar Yayınları, İstanbul.
- Aktaş, Elif (2011). *12 Eylül 1980 Askeri Darbesi ve Tarih Öğretimine Etkileri*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum.
- Aktaş, Şerif (2005). *Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Alkan, M. Nail (2015). “Avrupa’da Yükselen Irkçılık: Pegida Örneği”, *Akademik Bakış*, Cilt: 8, Sayı: 16, s. 275-289.
- Al-Shetawi, Mahmoud F. (2017). “Jamal Mahjoub’s The Carrier as a Re-writing of Shakespeare’s Othello”, *International Journal of Applied Linguistics & English Literature*, Volume: 6 No: 5, s. 173-181.
- Alver, Köksal (2006). “Edebiyatın Sosyolojik İmkânı”, *Edebiyat Sosyolojisi*, Editör: Köksal Alver, Hece Yayınları, Ankara.
- Amicis, De Edmondo (2013). *İstanbul*, Çeviren: Beynun Akyavaş, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Arı, C. Tayyar (1986). *Uluslar Arası Sistem Teorisi Açısından 1947-1972 Hindistan-Pakistan Çatışmasına Bir Yaklaşım*, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa.
- Arınç, Kenan (2018). “Doğu Sınırlarından Türkiye’ye Yaya Mülteci Akını ve Ortaya Çıkan Sorunlar”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(3), s. 1467-1485.
- Arılı, Âlim (2009). *Oryantalizm Oksidantalizm ve Şerif Mardin*, Küre Yayınları, İstanbul.
- Arpa, Enver (2011). “Sudan ve Darfur Sorunu”, *Dergipark*, s. 97-122.
- Ataseven, Füsün Bilir (2015). “Türkiye’den Avrupa’ya Göç ve Göçmenlerin Ürettikleri Metinler”, *Göç Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 1, s. 59-68.

- Atasü-Topçuoğlu, Reyhan (2015). “Düzensiz Göç: Küreselleşmede Kısıtlanan İnsan Hareketliliği”, *Küreselleşme Çağında Göç*, Derleyenler: S. Gülfer İhlamur-Öner, N. Aslı Şirin Öner, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 501-518.
- Aydın, Mehmet (2006). “Küreselleşme Koşullarımız ve Göçler” *Uluslararası Göç Sempozyumu*, Sistem Matbaacılık, İstanbul, s. 200-205.
- Aydın, Mustafa - Özcan, Nihat Ali - Kaptanoğlu, Neslihan (2007). *Riskler ve Fırsatlar Kavşağında Irak'ın Geleceği ve Türkiye*, TEPAV Ortadoğu Çalışmaları II.
- Aytaç, Gürsel (2009). *Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi*, Say Yayınları, İstanbul.
- Babacan, İsrail (2012). *Klasik Türk Şiirinin Son Baharı Sebki-i Hindî*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Bağ, Yaşar (2001). “Çerkezlerin Dramı İşgal, Soykırım, Sürgün ve Göç”, *Çerkezlerin Sürgünü*, Kafkas Derneği Yayınları, Ankara, s. 207-217.
- Bağlı, Mazhar - Özensel, Ertan (2005). *Çokkültürlü Vatandaşlık Kanadalı Türklerin Aidiyet Çabaları ve Değer Yapıları*, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya.
- Baklacioğlu, Nurcan Özgür (2013). “Bulgaristan’da Türk ve Müslümanlara Uygulanan Etnik Arındırma ve Göç Politikalarının Türkçe Yazında Yansıması”, *Tarihe Not Düşmek: 1989 Göçü*, Editörler: Hüseyin Mevsim, Muzaffer Kutlay, Karınca Yayınları, Ankara, s. 61-75
- Balibar, Etienne (1995). “Bir Yeni Irkçılık Var Mı?”, *İrk Ulus Sınıf Belirsiz Kimlikler*, Etienne Balibar-Immanuel Wallerstein, Çeviren: Nazlı Ökten, Metis Yayınları, İstanbul, s. 25-38.
- Bauman, Zygmunt (2012). *Sosyolojik Düşünmek*, Çeviren: Abdullah Yılmaz, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Baykurt, Fakir (2003). *Koca Ren*, Adam Yayınları, İstanbul.
- Baykurt, Fakir (2015). *Yarım Ekmek*, Literatür Yayınları, İstanbul.

- Bernasconi, Robert (2011). *İrk Kavramını Kim İcat Etti? Felsefi Düşünce İrk ve İrkçilik*, Hazırlayan: Zeynep Direk, Çev. Zeynep Direk- İsmail Esiner-Tendü Meriç- Nazlı Öktem, Metis Yayınları, İstanbul.
- Buehler, Arthur F. (2014). “İslamofobi: Batı’nın ‘Karanlık Tarafı’nın Bir Yansıması”, Çeviren: Mehmet Atalay, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 55: 1, s. 123-140.
- Buruma, İan - Margalit, Avishai (2009). *Garbiyatçılık Düşmanlarının Gözünde Batı*, Çeviren: Güven Turan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Busdachin, Marino (2006). “BM’de Temsil Edilmeyen Halklar” *Uluslar arası Göç Sempozyumu*, Sistem Matbaacılık, İstanbul, s. 57-60.
- Canatan, Kadir (2007). “İslamofobi ve Anti-İslamizm: Kavramsal ve Tarihsel Yaklaşım”, *Batı Dünyasında İslamofobi ve Anti-İslamizm*, Editörler: Kadir Canatan, Özcan Hıdır, Eskiye Yayınları, Ankara, s. 19-62.
- Canatan, Kadir - Hıdır, Özcan (2007). “Önsöz”, *Batı Dünyasında İslamofobi ve Anti-İslamizm*, Editörler: Kadir Canatan, Özcan Hıdır, Eskiye Yayınları, Ankara, s. 7-15.
- Çetinkaya, Bayram Ali (2012). “Batı’da Hz. Muhammed Üzerinden İslamofobi’nin Yansımaları, İslamofobi’nin Felsefi Kökenleri” *İslamofobi Kolektif Bir Korkunun Anatomisi Sempozyum Tebliğleri*, Editörler: Osman Alacahan-Betül Duman, Ankamat Matbaacılık, Ankara, s. 117-152.
- Çevik, Salim (2013). *Pakistan Siyasetini Anlama Kılavuzu*, Katkıda Bulunanlar: Muhammet Koçak-Ahmet Halit Hatip, SETA Vakfı-Pelin Ofset, Ankara.
- Dağlarca, Fazıl Hüsnü (1972). *Toprak Ana*, Cem Yayınevi, İstanbul.
- Durgun, Sezgin (2015). “Uluslararası Emekli Göçünün Türkiye’deki Yansımaları”, *Küreselleşme Çağında Göç*, Derleyenler: S. Gülfer İhlamur-Öner, N. Aslı Şirin Öner, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 519-535.

- Evkuran, Mehmet (2012). “Bir Kimlik Politikası Olarak İslamofobi” *İslamofobi Kolektif Bir Korkunun Anatomisi Sempozyum Tebliğleri*, Editörler: Osman Alacahan-Betül Duman, Ankamat Matbaacılık, Ankara, s. 203-217.
- Ezer, Özlem (2012). *Üç Kadın Seyyahımızın Kaleminden Doğu, Batı ve Kadın*, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- Ferro, Marc (2002). *Sömürgecilik Tarihi*, Çeviren: Muna Cedden, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Fono Modern Sözlük (2001) “Almanca-Türkçe, Türkçe-Almanca”, Fono Yayınları, İstanbul.
- Gautier, Théophile (2007). *İstanbul Dünyanın En Güzel Şehri*, Çeviren: Nuriye Yiğitler, Profil Yayıncılık, İstanbul.
- Göksu, Vahap - Saygılı, Rukiye (2012). “Amerikan Medyasının İslam Algısı” *İslamofobi Kolektif Bir Korkunun Anatomisi Sempozyum Tebliğleri*, Editörler: Osman Alacahan - Betül Duman, Ankamat Matbaacılık, Ankara, s. 91-102.
- Gölcü, Abdulkadir - Aydın Varol, F. Betül (2018). “Yükselen Bir Trend Olarak İslamofobi Endüstrisi: Amerikan Medyasına Yönelik Araştırmaların Bir Panoraması”, *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 1, s. 73-88.
- Gölcü, Abdulkadir - Çuhadar, Mustafa (2018). “Batı Toplumlarında İslamofobi’nin Üretilmesinde Medyanın Rolü”, *Ombudsman Akademik*, Sayı: 7, s. 71-99.
- Göle, Nilüfer (2010). *İç İçte Girişler: İslam ve Avrupa*, Çeviren: Ali Berktaş, Metis Yayınları, İstanbul.
- Günay, Mustafa (2010). “Çokkültürlülük Gerçeği ve Türkiye”, *Kaygı*, 2010/14, s.141-151.
- Gürbüz, Şefika (2006). “Kırdan Kente Zorunlu Göçün Nedenleri ve Sonuçları” *Uluslararası Göç Sempozyumu*, Sistem Matbaacılık, İstanbul, s. 211-214.
- Güven, Fikret (2018). *Discourses of Orientalism in Post-September 11 Novels: John Updike’s Terrorist, Don DeLillo’s Falling Man, Mohsin Hamid’s The Reluctant*

- Fundamentalist, and I an Mcewan's Saturday*, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Kayseri.
- Habiçoğlu, Bedri (2001). "Göçün (veya Sürgünün Nedenleri)", *Çerkezlerin Sürgünü*, Kafkas Derneği Yayınları, Ankara, s.118-122.
- Hamid, Mohsin (2008). *The Reluctant Fundamentalist*, Published By the Penguin Group, London.
- Hanefi, Hasan (2007). "Oryantalizmden Oksidentalizme", *Uluslararası Oryantalizm Sempozyumu*, Çeviren: Hakan Çopur, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültürel ve Sosyal İşler Daire Başkanlığı, Kültür Müdürlüğü Yayınları, s. 79-90.
- Hourani, Albert (2001). *Avrupa ve Orta Doğu*, Çeviren: Ahmet Aydoğan, Fahrettin Altun, Yöneliş Yayınları, İstanbul.
- İçduygu, Ahmet - Sirkeci, İbrahim (1999). *Cumhuriyet Dönemi Türkiyesinde Göç Hareketleri*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- İlhan, Rifat S. ve Çevik, Abdülkadir. "Önyargıların Psikolojisi: Psikodinamik bir Gözden Geçirme" *Nesne Dergisi*, s. 52-67.
- İnat, Kemal (2010). "Sudan: Neo-kolonializmin Kıskacında Bölünme Sancısı", *Dünya Çatışmaları*, Editörler: Kemal İnat-Burhanettin Duran-Muhittin Ataman, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara, s. 3-59.
- İnsel, Ahmet (2004). "Sudan: Katliam Karşısında Suskunluk", *Birikim Dergisi*, Sayı 184-185, s. 7-11.
- Kahraman, Ferruh (2013). "Bir Tefsir-Kelam Problemi: Hz. Adem'in Yasak Ağaca Yaklaşması" *Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: XV, Sayı: 27, s.191-226.
- Karabela Şermet, Sevim (2007). *Fakir Baykurt (Hayatı ve Romanları Üzerine Bir İnceleme)*, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara.

- Karadağ, Şule (2015). *Evlilik Uyumu İlişkisinde Aile İçi İletişimin Rolü: Konya Örneği*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Konya.
- Karadere, Mervenur Lüleci (t.y.). Afganistan: Asya'daki Stratejik Çıkmaz, *İnsamer*, s. 1-15.
- Karakuş, Mahmut. (2001) "Yazmayı Göçle Bulgulayan Bir Yazar: Habib Bektaş", *Gurbeti Vatan Edenler*, Hazırlayanlar: Mahmut Karakuş – Nilüfer Kuruyazıcı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 177-200.
- Karpat, Kemal (2013). *Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, Timaş yayınları, İstanbul.
- Karrenbrock, Gesche (2006). "Göç ve İltica" *Uluslararası Göç Sempozyumu*, Sistem Matbaacılık, İstanbul, s. 165-167.
- Kaya, Ayhan (2006). "Göç: Güvenlik ve Korkunun İktidarı Olgusu" *Uluslararası Göç Sempozyumu*, Sistem Matbaacılık, İstanbul, s. 23-28.
- Kaya, Ayhan - Kentel, Ferhat (2005). *Euro-Türkler: Türkiye ile Avrupa Birliği Arasında Köprü mü Engel mi? Almanya-Türkleri ve Fransa-Türkleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Çalışma*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Kearny, J. A. (2007). "Transcultural Journeys in Mahjoub's Historical Novels", *Research in African Literatures*, Volume: 38 No: 4, s. 127-141.
- Kentel, Ferhat (2012). "İslamofobi Vesilesiyle Türkiye'nin Fobilerine Bakmak" *İslamofobi Kolektif Bir Korkunun Anatomisi Sempozyum Tebliğleri*, Editörler: Osman Alacahan-Betül Duman, Ankamat Matbaacılık, Ankara, s. 261-276.
- Kılıç, Taner (2006). "Bir İnsan Hakkı Olarak İltica" *Uluslararası Göç Sempozyumu*, Sistem Matbaacılık, İstanbul, s. 173-191.
- Kınık, Kerem (2017). "Göç, Sürgün, İltica" *Hayatsağlık*, s. 36-39.
- Kiran, Sobia (2013). "Identity Crisis as Reflected in Selected Works: The Reluctant Fundamentalist by Mohsin Hamid and the Black Album by Hanif Kureishi",

International Journal of Linguistics and Communication, Volume: 1 No: 2, s. 34-40.

Kirman, M. Ali (2010). “İslamofobinin Kökenleri: Batılı Mı Doğulu Mu?” *Journal of Islamic Research*, s.21-39

Koca, Burcu Toğral (2015). “Biyopolitika, Güvenlik ve Frontex’in Türkiye-Yunanistan Sınırındaki Rolü”, *Göç Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 1, s. 57-76.

Kula, O. Bilge (2011). *Batı Edebiyatında Oryantalizm –I*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Kundakçı, F. Seda (2013). “Heteroseksizm ve Ötekileştirme Eleştirisi”, *Liberal Düşünce*, Yıl: 18, Sayı: 71, s. 65-79.

Kuruyazıcı, Nilüfer (2001). “Almanya’da Oluşan Yeni Bir Yazının Tartışılması”, *Gurbeti Vatan Edenler*, Hazırlayanlar: Mahmut Karakuş – Nilüfer Kuruyazıcı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 3-24.

Lewis, Bernard (2011). *Çatışan Kültürler*, Çeviren: Nurettin Elhüseyni, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Mahjoub, Jamal (2004). *Travelling With Djinn*s, Published by Vintage, London.

Mermer, Cengiz Topel (2010). *Siyasal Bütünlük ve Bölge Sorunları Açısından Pakistan*, Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul

Metin, Abdullah (2013). *Oksidentalizm İki Doğu İki Batı*, Pınar Yayınları, İstanbul.

Mohsen, Carolina A. (2000). “Narrating Identity of Conflict: History, Geography and The Nation In Jamal Mahjoub’s Portrayal of Modern-Day-Sudan”, *World Literature Today*, 74/3, s. 541-554

Moran, Berna (2014). *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Morkoç, Ayvaz (2015). “Fakir Baykurt’un Duisburg Üçlemesi’nde Almanya’daki Göçmen Türklerin Karşılaştığı Sorunlar”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 13, Sayı: 1, s. 482-499.

- Mustafa, Mustafa Khalid (2014). *Darfur Sorunun Sudan'ın İç Güvenliğine Etkisi*, Ankara Polis Akademisi, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- Narlı, Mehmet (2012). *Roman Ne Anlatır*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Nyman, Jopi (2011). "Beyond Liverpool, 1957: Travel, Diaspora and Migration in Jamal Mahjoub's the Drift Latitudes", *Journal of Commonwealth Literature*, Volume: 46 (3), s. 493-511.
- Orakçı, Serhat (t.y.). "Güney Sudan Kriz Raporu" *İnsamer*, s. 1-9.
- Ortaylı, İlber (2006). "Genel Göç Olgusu" *Uluslararası Göç Sempozyumu*, Sistem Matbaacılık, İstanbul, s. 19-22.
- Öç, Enes (2018). *The Concept of Islam and the 'Other' in Postcolonial Context After 9/11: A Comparative Analysis of the Novels The Reluctant Fundamentalist By Mohsin Hamid and The Terrorist By John Updike*, Bingöl Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Bingöl.
- Öğdür, İsa (2010). *Sudan'daki Askerî Darbeler ve Ortadoğu'ya Etkileri*, Marmara Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- Öndül, Uluhan Berk (2015). *Sudan'da Etnik Çatışma ve Çözüm Süreci*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- Öner, N. Aslı Şirin (2015). "Göç Çalışmalarında Temel Kavramlar", *Küreselleşme Çağında Göç*, Derleyenler: S. Gülfer İhlamur-Öner, N. Aslı Şirin Öner, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 13-27.
- Önkal, Ahmet (1998). "Hicret", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt: 17, Ankara.
- Özkul, Derya (2015). "Ulus-Ötesi Göç Yazınında Yeni Bir Paradigma", *Küreselleşme Çağında Göç*, Derleyenler: S. Gülfer İhlamur-Öner, N. Aslı Şirin Öner, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 483 -500.

- Öztaş, Cemal - Zengin, Eyüp (2006). “Göç ve Azerbaycan” *Uluslararası Göç Sempozyumu*, Sistem Matbaacılık, İstanbul, s. 65-75.
- Öztürk, Nahide (t.y.). “Azınlık Gruplarının Toplumsal Entegrasyon Sürecinde Azınlık Medyasının Rolü”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 253-268.
- Parla, Jale (2012). *Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Parlak, Betül (2002). “Özne ve Toplumsal Anlamlandırma Aracı Olarak Roman” *Hece Aylık Edebiyat Dergisi*, Sayı: 65-66-67, Yıl: 6, s. 247-251.
- Rittersberger Tılıç, Helga - Özen, Yelda - Çelik, Kezban (2015). “Geriye Göçün Dinamikleri: Almanya’dan Eve Dönüş”, *Küreselleşme Çağında Göç*, Derleyenler: S. Gülfer İhlamur-Öner, N. Aslı Şirin Öner, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 287 -307.
- Rousseau A.M. - Pichois Cl. (1994). *Karşılaştırmalı Edebiyat*, Çeviren: Mehmet Yazgan, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Sağiroğlu, Ali Zafer (2014). *Türkiye’de Etnisite, Din ve Önyargı: Üniversite Öğrencileri Örneği*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Konya.
- Said, W. Edward (1989). *Oryantalizm/Sömürgeciliğin Keşif Kolu*, Çeviren: Selahaddin Ayaz, Pınar Yayınları, İstanbul.
- Said, W. Edward (2008). *Şarkiyatçılık*, Çeviren: Berna Ülner, Metis Yayınları, İstanbul.
- Sakallı, Cemal (2014). *Karşılaştırmalı Yazınbilim ve Yazınlararasılık / Sanatlararasılık Üzerine*, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Saydam, Abdullah (2010). *Kırım ve Kafkas Göçleri*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Sévry, Jean (2001). “Interviewing Jamal Mahjoub”, *Commonwealth: Essays and Studies*, Volume: 23/2, s. 85-93.
- Sheikh, Aabid Majeed (2016). *Hürriyet Partisinin Keşmir Siyasal Hareketindeki Rolü: Hindistan ve Pakistan Arasındaki Bir Anlaşmazlık Bölgesi*, Ankara

- Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- Sirkeci, İbrahim (2006). “Küresel Kontrol Çabalarına Karşı Bireysel Aşma Çabaları: Türkiye ve Irak Örneklerinde Uluslararası Göçün Evrimi” *Uluslararası Göç Sempozyumu*, Sistem Matbaacılık, İstanbul, s. 33-39.
- Sumbas, Ahu (2009). “Batı Avrupa’da Yükselen Yeni-Irkçılık Üzerine Bir Deneme”, *Alternatif Politika*, Cilt: 1, Sayı: 2, s. 260-281.
- Şen, Hasine (2013). “1989 Bulgaristan Göçmenlerinin Kimlik Oluşturma Süreçleri”, *Tarihe Not Düşmek: 1989 Göçü*, Editörler: Hüseyin Mevsim, Muzaffer Kutlay, Karınca Yayınları, Ankara, s. 197-208.
- Şenocak, Naciye Selin (2006). “Fransa ve Göç Olgusuna Giriş” *Uluslararası Göç Sempozyumu*, Sistem Matbaacılık, İstanbul, s. 48-51.
- Şimşek, Fatih (2017). “Batı’dan Osmanlıya Medeniyet Kavramının Tarihsel Süreç İçerisindeki Dönüşümü”, *Türük Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, Yıl: 5, Sayı: 11, s. 437-453.
- Şimşek, Murat (2015). “Uluslar arası Ceza Mahkemesinin Taraf Olmayan Devletler ve Devlet Başkanları Üzerindeki Yargı Yetkisi: Sudan Örneği” *IV. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi*, s. 151-163.
- Şimşek, Yaşar (2013). “Fazıl Hüsnü Dağlarca’nın ‘Kızılırmak Kıyılarında’ Şiirini Sosyolojik Okuma Denemesi”, *Turkish Studies*, Volume: 8/1, s. 2547-2562.
- Şirin, İbrahim (2006). *Osmanlı İmgeleminde Avrupa*, Lotus Yayınevi, Ankara.
- Tapan, Nilüfer (2001). “İki Kültür Arasında Bir Köprü”, *Gurbeti Vatan Edenler*, Hazırlayanlar: Mahmut Karakuş – Nilüfer Kuruyazıcı, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, s. 95-112.
- Taşar, Murat (t.y.). “Batı’nın Kendi Kimliğini İnşa Etme Sürecinde Öteki Olarak Doğulu Kadın ve Harem”, s. 153-175.
- Tekşan, Mesut (2011). *Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi*, Kriter Yayınevi, İstanbul.

- Timur, Kemal (2012). *Meçhule Yolculuk-Türk Romanında Sürgün*, Akademik Kitaplar-Vesta Ofset, İstanbul.
- Tirab Abbkar Tirab (2016). *Çokkültürlü Toplumlarda Güvenlik: Sudan Örneği*, Ankara Polis Akademisi, Güvenlik Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara.
- Tosun, Cemal (2016). “Alman Medyasında Müslüman Kadın Algısı”, *Dini Araştırmalar, Kadın Özel Sayısı*, s. 255-269.
- Tuna, Çağla (2012). *Başarısız Devletlerin Bölgesel Güvenliğe Etkisi: Afganistan-Pakistan Etkileşimi*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış (Yüksek Lisans Tezi), Trabzon.
- Tutum, Cahit (2001). “1864 Sürgünü İle İlgili Bazı Belgeler”, *Çerkezlerin Sürgünü*, Kafkas Derneği Yayınları, Ankara, s.7-25.
- Türkçe Sözlük* (2011). Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Ulağlı, Serhat (2006). *İmgebilim “Ötekinin” Bilimine Giriş*, Sinemis Yayınları, Ankara.
- Uluç, Güliz (2009). *Medya ve Oryantalizm*, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul.
- Unutulmaz, K. Onur (2015). “Gündemdeki Kavram: Göçmen Entegrasyonu – Avrupa’daki Gelişimi ve Britanya Örneği”, *Küreselleşme Çağında Göç*, Derleyenler: S. Gülfer İhlamur-Öner, N. Aslı Şirin Öner, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 135 -159.
- Ünver, O. Can (2008). *Otuzbeş Yıllık Göç ve Bürokrasi Tanıklıklarım*, Phoenix Yayınevi, Ankara.
- Wallerstein, Immanuel (1995). “Kapitalizmin İdeolojik Gerilimleri: Irkçılık ve Cinsiyetçilik Karşısında Evrenselcilik”, *İrk Ulus Sınıf Belirsiz Kimlikler*, Etienne Balibar-Immanuel Wallerstein, Çeviren: Nazlı Ökten, Metis Yayınları, İstanbul, s. 39-49.
- Yanardağ, Mehmet Fetih (2005). *Fakir Baykurt Hikaye ve Romanlarının Tema ve Yapısı Üzerine Bir İnceleme*, İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Malatya.

- Yazıcı Okuyan, Hülya (2006). *Türkçenin Söz Varlığı Açısından Fakir Baykurt'un Romanları*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara.
- Yıllancıoğlu, S. Seza (2015). "Günümüzün Göç Edebiyatı Nedir" *Turkish Migration Conference*, Editörler: Güven Şeker, Ali Tilbe, Mustafa Ökmen, Pınar Yazgan Hepgül, Deniz Eroğlu, Transnational Press, London, s. 632-641.
- Yılmaz, Fatma (2008). *Avrupa'da Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı: AB Politikalarının Etkin(siz)liği*, USAK Yayınları, Ankara.
- Yılmaz, Hakan (2015). "Önsöz" *Boğaziçi Üniversitesi Avrupa Çalışmaları Merkezi Öğrenci Forumu Bülteni*, Sayı: 3, s. 4-4.
- Yusuf, Sayit (2006). "Türkiye'ye Yönelik Soydaş Göçü ve Sonuçları" *Uluslararası Göç Sempozyumu*, Sistem Matbaacılık, İstanbul, s. 112-118.
- Yüksel, Aytaç (2014). *Çin Halk Cumhuriyeti Afrika İlişkileri Sudan Örneği*, Harp Akademileri, Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.

İnternet Kaynakları

<https://tureng.com/tr/turkce-ingilizce>, erişim tarihi: 08.01.2018.

<https://deik.org.tr/uploads/sudan-ulke-bulteni-2014.pdf>, erişim tarihi: 23.10.2018.

<https://ticaret.gov.tr/data/5b8a43355c7495406a2274f5/SUDAN%20ÜLKE%20PROFİL%20İ-HTML.pdf>, erişim tarihi: 24.10.2018.

<https://www.unhcr.org/tr/istatistikler>, erişim tarihi: 17.11.2018.

http://www.goc.gov.tr/icerik6/duzensiz-goc_363_378_4710_icerik, erişim tarihi: 17.11.2018.

<http://www.gazetevatan.com/fransa--yikiliyor--hukumet-caresiz--63820-gundem/>, erişim tarihi: 18.01.2018.

<http://amerikabulteni.com/2015/11/04/iki-kasim-sabahi-politikaya-ne-anlatiyor/>, erişim tarihi: 09.12.2018.

<https://www.bbc.com/turkce/spor-44919776>, erişim tarihi: 10.12.2018.

<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-44279584>, erişim tarihi: 07.04.2019.

<https://tr.sputniknews.com/afrika/201901151037110308-kenya-nairobi-el-sebab-saldiri/>, erişim tarihi: 09.04.2019.

<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-47578620>, erişim tarihi: 11.04.2019.

http://www.madde14.org/index.php?title=%C4%B0nsan_Haklar%C4%B1_Evrensel_Beyanname, erişim tarihi: 23.04.2019.

<http://www.multeci.org.tr/wp-content/uploads/2016/12/1951-Cenevre-Sozlesmesi-1.pdf>, erişim tarihi: 23.04.2019.

<https://www.nbcnews.com/politics/politics-news/gop-s-anti-muslim-display-likening-rep-omar-terrorist-rocks-n978371>, erişim tarihi: 30.04.2019.

<http://yeniedebiyat.blogcu.com/fakir-baykurt-ile-soylesi/252797>, erişim tarihi: 21.07.2019.

<https://tr.euronews.com/2019/04/29/sri-lanka-da-253-kisinin-oldugu-saldirilarin-ardindan-burka-giymek-yasaklandi>, erişim tarihi: 05.05.2019.

Yaqin, Amina (2008). "Mohsin Hamid in Conversation", *Wasafiri, Journal Homepage*, 23:2, s. 44-49, <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/02690050801954344>, erişim tarihi: 08.09.2019.

Carpani, Jessica (2017). Mohsin Hamid (Interview), <https://search.proquest.com/docview/1932579704?accountid=15780>, erişim tarihi: 09.09.2019.

Fırat, Derya - Muti, Öndercan (t.y.). "Geçmişin İzleri", s. 19-24. https://www.academia.edu/37752315/Geçmişin_İzleri, erişim tarihi: 09.10.2019.